

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

**ÜLKELERİ İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ AÇISINDAN ÇOK
KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SEDEF YILMAZ

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE KOCA

BİLECİK, 2021

10328007

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI

**ÜLKELERİ İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ AÇISINDAN ÇOK
KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE DEĞERLENDİRME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SEDEF YILMAZ

TEZ DANIŐMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE KOCA

BİLECİK, 2021

10328007

BEYAN

“Ülkeleri İnsani Kalkınma Endeksi Açısından Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Değerlendirme” adlı yüksek lisans/~~doktora/sanatta yeterlik~~ tezi/~~dönem projesinin~~ hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel ahlak kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırmalar Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin veya desteklenen kurumun adı proje numarası ile beyan edilmelidir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	x
Destek alındı ise;			
Destekleyen Kurum:			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- Bilimsel Araştırma Projesi (BAP)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;			

Öğrenci Adı ve Soyadı

Sedef YILMAZ

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Ülkelerin insani kalkınma değerlerini özgürlük verileri ile analizini çok kriterli karar verme yöntemleri ile incelediğim bu çalışmada, zaman ayırarak çalışmamı titizlikle takip eden ve bütün konularda bana destek olarak yol gösteren, bana olan inancından dolayı değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gözde KOCA' ya, eğitimim boyunca bilgilerinden faydalandığım hocalarıma, çalışmalarından yararlandığım tüm çalışmacılara ve hocalara teşekkürlerimi sunarım. Hayatım boyunca yanımda olan ve emeklerini, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili annem Nihal CANER' e ve babam Ahmet YILMAZ' a sevgi ve saygılarımı sunarım. Çalışma süreci boyunca yanımda olan herkese teşekkür ederim.

ÖZET

ÜLKELERİ İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ AÇISINDAN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE DEĞERLENDİRME

İnsani kalkınmayı belirleyebilmek için insan ile alakalı birçok konuya hakim olmak gerekmektedir. İnsani kalkınma coğrafyadan coğrafyaya, ülkeden ülkeye farklılıklar gösterir. İnsan yaşamında sağlık, eğitim, gelir- iş imkanları olduğu gibi insanların olduğu ortamda özgürlük durumu ve kişilerin ekonomik veya bireysel özgürlük durumları da önemlidir. Bu tez çalışmasının amacı, her ülkenin kalkınma potansiyelini gösteren insani kalkınma raporlarının analiz aşamasında yer alan boyutlara ek özgürlük boyutları eklendiğinde, ülkelerin yeni potansiyel durumlarını ortaya koymaktır. Çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri kullanılmıştır. İlk adımda yaşam beklentisi, sağlık ve gelir endeksi; sonrasında kişisel özgürlük, ekonomik özgürlük ve bireysel özgürlük endeksi alınarak toplamda altı kriter belirlenmiştir. Yaşam beklentisi, gelir ve sağlık endeksleri Çok Kriterli Karar Verme (ÇÇKV) yöntemlerinden ARAS, MAUT, SAW ve Borda Sayım yöntemleri ile analiz edilmiş ardından kalkınma kriterlerine özgürlük kriterleri de eklenerek ülkelerin analizleri ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonucunda incelenen dokuz yılda ülkelerin özgürlük verileri ile değerlerinin ve sıralamalarının değiştiği saptanmıştır. Yaşam beklentisi, sağlık ve gelir endeksinin olduğu 3 kriterli analizde, gelir endeksinin etkisi ön plana çıkmıştır ve Katar, Brunei, Bahreyn, Umman, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri üst sıralarda yer almışlardır. Özgürlük endekslerinin dahil olduğu yeni analizlerde ise bu ülkelerin ciddi değer ve sıra kayıpları yaşadığı gözlenmiştir. Ayrıca Rusya ve Çin'de değer kaybı yaşayan ülkelerdir. Tüm analizlerde Çad, Nijer, Suriye, Yemen ve Etiyopya yıllara göre son sırada yer alan ülkeler olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Özgürlük, İnsani Kalkınma, Çok Kriterli Karar Verme, ARAS, MAUT, SAW.

ABSTRACT

EVALUATION OF COUNTRIES IN TERMS OF HUMAN DEVELOPMENT INDEX BY MULTI-CRITERIA DECISION MAKING TECHNIQUES

In order to determine human development, it is necessary to master many issues related to human. Human development differs from geography to geography and from country to country. In human life, as well as health, education, income and job opportunities, the state of freedom and the economic or individual freedom status of the people are also important. The purpose of the thesis study is to reveal the new potential situations of countries when the dimensions of freedom are added to the dimensions included in the analysis phase of human development reports showing the development potential of each country. Multi Criteria Decision Making methods were chosen for the study. In the first step, life expectancy, health and income index; Afterwards, six criteria were determined by taking personal freedom, economic freedom and individual freedom index. Life expectancy, income and health indices were analyzed with ARAS, MAUT, SAW and Borda Count Methods, and then, new analyzes of countries were introduced by adding freedom indices to the criteria. As a result of the study, it was determined that the freedom data of the countries and their values and rank changed in the nine years examined. In the 3 criteria analysis, which includes life expectancy, health and income index, the effect of income index came to the fore and Qatar, Brunei, Bahrein, Oman, Kuweyt, United Arab Emirates ranked high. In the new analyzes including the freedom indices, it was observed that these countries experienced serious value and rank losses. In addition, Russia and Chinese are countries that have lost value. In all analyzes, Chad, Niger, Syria, Yemen and Ethiophia have been the last ranked countries by years.

Keywords: Freedom, Human Development, Multi Criteria Decision Making, ARAS, MAUT, SAW

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
KISALTMALAR.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GRAFİKLER LİSTESİ	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xvi
1. GİRİŞ.....	1
2. KALKINMA KAVRAMI	3
2.1. Kalkınmanın Tarihsel İlerleyişi	4
2.2. Kalkınmanın Ölçülebilirliği ve Ekonomi Yönlü Ölçüm	10
2.2.1. Satın Alma Gücü ve Paritesi ile Ölçme.....	11
2.2.2. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (Pql) ile Ölçüm	11
2.3. İnsani Kalkınma	12
2.4. İnsani Kalkınma Endeksleri	13
2.4.1. İnsani Kalkınma ve Sağlık.....	13
2.4.2. İnsani Kalkınma ve Eğitim.....	14
2.4.3. İnsani Kalkınma ve Gelir.....	16
2.5. İnsani Kalkınma İndeks Formülleri.....	16
2.5.1. 1990 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	19
2.5.2. 1991 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	20
2.5.3. 1994 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	21
2.5.4. 1999 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	21
2.5.5. 2005 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	21
2.5.6. 2010 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları.....	22
2.6. İnsani Kalkınma Raporları Hakkında Genel Bilgiler	22
2.7. İnsani Kalkınmaya Yönelik Eleştiriler	30
3. ÖZGÜRLÜK TANIMI	32
3.1. İnsan Özgürlüğü, Bireysel Özgürlük Ve Kitlelerin Özgürlük Hareketleri.....	33

3.2. İnsani Kalkınma Ve Özgürlükler Arasındaki İlişki.....	34
3.2.1. Ekonomik Özgürlük.....	35
3.2.2. Heritage Vakfı.....	36
3.2.3. Fraser Institute Ekonomik Özgürlük.....	39
3.2.4. Özgürlükleri İnsan Özgürlüğü Üzerine Tanımlayan Vakıf: Freedom House	40
3.3. Cato Ve Fraser Enstitü İnsan Özgürlüğü Raporu	42
4. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI	50
4.1. İnsani Kalkınmaya Yönelik Literatür Çalışması.....	50
4.2. Ekonomik Özgürlüklere Yönelik Literatür Çalışması.....	59
5. KARAR VERME	64
5.1. Çok Kriterli Karar Verme.....	66
5.2. ARAS Yöntemi	69
5.3. SAW Yöntemi	73
5.4. MAUT Yöntem.....	74
5.5. BORDA SAYIM Yöntemi	78
6. ÜLKELERİ İNSANİ KALKINMA ENDEKSLERİ AÇISINDAN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE DEĞERLENDİRME.....	79
6.1. Çalışmanın Amacı Ve Önemi	79
6.1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	80
6.1.3. Araştırmanın Metodolojisi.....	81
6.2. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması	81
6.2.1. 2018-2010 Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları.....	81
7. BULGULAR.....	119
8. TARTIŞMA	133
9. SONUÇ VE ÖNERİLER	136
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	153

KISALTMALAR

ABD\$	: Amerika Birleşik Devletleri doları
BM	: Birleşmiş Milletler
BMCF	: Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu
ÇÇKV	: Çok Kriterli Karar Verme
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
EFW	: Dünya Ekonomik Özgürlük
EUİGE	: Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi
GNI	: Gayri Safi Milli Gelir
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ICF	: Makro Demografya ve Sağlık Araştırması
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IPU	: Parlamentolar arası Birlik
İGE	: İnsani Gelişme
İİT	: İslam İş birliği Teşkilatı
LOG	: Logaritma
MAX	: Maksimum
MİN	: Minimum
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü
OAPEC	: Petrol İhraç eden Arap Ülkeleri Örgütü
PISA	: Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı
SAGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
SEDLAC	: Latin Amerika ve Karayipler Sosyo Ekonomik Veri Tabanı
SGP\$	: Satın Alma Gücü Paritesi dolar

TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu
UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Departmanı
UNDESA : Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Bölümü
UNFPA : Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UIS : UNESCO İstatistik Enstitüsü

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.1 2018, 2019 Ve 2020 Dünya Bankası Ülke Sınıflandırması	11
Tablo 2.2 İnsani Kalkınma İndeksi Bileşenleri	13
Tablo 2.3 2010 Yılı Ve Öncesi Boyut Ve Değişkenler	17
Tablo 2.4 Göstergeleri Maksimum Ve Minimum Değerleri	18
Tablo 2.5 Ülkelerin Gelişmişlik Değer Aralıkları	19
Tablo 2.6 Yıllara Göre Geliştirilen Endeksler	24
Tablo 2.7 Eşitliğe Uyarlı İnsani Gelişim Endeksi (Euige)	24
Tablo 2.8 Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi	25
Tablo 2.9 Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	26
Tablo 2.10 Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi	27
Tablo 3.1 Freedom House Özgürlük Sınıflaması	42
Tablo 3.2 Özgürlük Skorları	42
Tablo 6.1 Çalışmada Kullanılan Kriterler Ve Açıklamaları	81
Tablo 6.2 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	82
Tablo 6.3 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	86
Tablo 6.4 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	90
Tablo 6.5 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	94
Tablo 6.6 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	98
Tablo 6.7 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	102
Tablo 6.8 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	106
Tablo 6.9 2011 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	111
Tablo 6.10 2010 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları	115
Tablo 9.1 2018 Yılı Borda Sayım Yöntemine Göre En Farklı Sıralara Sahip Ülkeler	138

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 5.1 : Çok Kriterli Karar Verme Modeli	67
Şekil 6.1. Çalışmada Uygulanan Adımların Gösterilmesi.....	80

1. GİRİŞ

İnsan gelişimi ve kalkınması uzun yıllardır en tartışılan ve açıklanmaya çalışılan konulardan biri olmuştur. Kalkınmanın sayısal verilere dayandırılması gerekliliğini benimseyenler olduğu gibi insanı ele alarak yaşam seyrinde insanın karşılaştığı sorunları veya ilerleme için yaşanan kolaylık olarak kalkınmayı tanımlayan çalışanlar da olmuştur.

İnsanlar genel olarak bir devlet mekanizması altında yaşam sürdüren topluluklardır ve yönetim anlayışı kalkınma için önemli bir etki alanına sahiptir. Tarihte çoğu ülkenin koloni anlayışı içinde olduğu ve bu yönde kalkınma istekleri görülmektedir.

Kalkınmanın ölçülebilmesi oldukça zor olan konulardan biridir. Kalkınmanın öz olarak insanı konu alması ve insanın birçok konuda olan etkinliğinin belirlenmesi ile kalkınma ölçülebilmektedir. Hayattaki ihtiyaçların karşılanması ve yaşamda ilerleyiş durumu için birçok alan değerlendirilmelidir. Sağlık, eğitim, iş olanakları, gelir düzeyleri ve daha birçok boyut insan hayatını yakından ilgilendiren, karşılandığında yaşamı idame ettirme, geliştirmeye götüren yoksunluklarında ise geri kalma ile yaşamda eksikleri hissettiren boyutlardır.

1990 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) insani kalkınmanın ülkelerce performanslarını ortaya koymaya yönelik çalışmalar yapmış ve raporlar yayınlamaya başlamıştır. Birçok gösterge ve alt göstergeler doğrultusunda çalışmalar yapan UNDP, 2020 yılında antroposen alanında çalışmalar yapmaya başlamıştır. UNDP, kalkınmayı ölçme için 3 temel boyut olan yaşam beklentisi, eğitim ve gelir boyutlarını kullanır.

Bu tez ise, UNDP'nin baz aldığı Yaşam Beklentisi, Eğitim ve Daha İyi Yaşam Standardı (Gelir) olan 3 ana boyut ile raporlama yaptığı ülke performanslarını, Çok Kriterli Karar Verme (ÇÇKV) yöntemlerinden ARAS, MAUT, SAW ve Borda Sayım Yöntemi ile tekrar ele almıştır. Yaşam Beklentisi, Eğitim ve Daha İyi Yaşam Standardı (Gelir) yöntemler ile ele aldıktan sonra insani gelişme için UNDP göstergelerine ek ve insanları tarih boyunca etkileyen diğer bir önemli konu olan özgürlükleri de kriter olarak ele almıştır. Ekonomik özgürlük, İnsan özgürlüğü ve Kişisel özgürlük verileri eklendiğinde ülkelerde görülen performansları ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, insani kalkınmada tarihsel ilerleyiş, kalkınma düşünceleri, kalkınmaya yönelik hesaplamalar, geliştirilen formüller ve son yıla ait rapor incelemesi yer almaktadır.

İkinci bölümde ise özgürlüğe yönelik çalışma yapılmış, özgürlük düşünceleri, kavramsal çevre, özgürlük üzerine çalışmalar yapan kuruluşlar ve özgürlük rapor analizi yapılmıştır.

Çalışmada üçüncü bölümde ise insani kalkınma üzerine literatürden örnekler verilmiş ve ekonomik özgürlük üzerine yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Özgürlük üzerine bir literatür çalışması yerine ekonomik özgürlük üzerine literatür çalışması yapılması, özgürlüğün geniş kapsamlı bir konu olması nedeniyle, yöntemsel olarak çalışmaların yapıldığı alan ekonomik özgürlüklerdir ve bu alana yoğunlaşmıştır.

Dördüncü bölümde ise Çok Kriterli Karar Verme (ÇÇKV) yöntemlerinden ARAS, MAUT, SAW ve Borda Sayım Yöntemi analiz adımları incelenmiş, çalışmanın amacı, önem ve sınırlılıklarına değinilmiş, kriterleri açıklanmıştır. 2010-2018 yılları analizi yapan çalışma, yıllara ait tüm yöntemlerin sıra değerlerini tablolar ile göstermiştir. 4 yöntem sonucunda sıralamalar ise grafikler ile sunulmuştur. Çalışmada son bölümde ise sonuç ve bulgular ile tartışma bölümü yer almaktadır.

2. KALKINMA KAVRAMI

Sözlükte anlamı durumu düzeltmek, aşamalı bir biçimde gelişme göstererek ilerleme ve zenginleşmenin karşılığı olan kalkınma, sıklıkla büyüme kavramı ile karşılaştırılmaktadır. Büyümenin karşılığı bir ekonomideki sayısal göstergelerde meydana gelen artışlardır. Kişi başına düşen ortalama gelirdeki artışlar büyümeyi de artırır denilmektedir. Kalkınma ise gelişme ile yakın anlamlı olup olay ve durumlardaki ilerleyişi göstermektedir. Büyüme gibi kalkınma da sayısal ölçütler kullanır fakat bu ölçütlerin dışında sosyal ölçütlere de bakmaktadır. Milli gelir, kişi başına düşen gelirdeki değişimlerin yanı sıra kalkınma ve büyüme gibi sosyal ölçütler kullanmaktadır.

Toplumlarca ulaşılmak istenen seviyeye gelme, üretim hacminde artışların meydana gelmesi, insan mutluluğu, toplumun refahının yükselişi kalkınma ile açıklanır. Kalkınma, bir toplumun sosyo ekonomik yapısını değiştirir.

Mahbub Ul Haq kalkınmayı, insanların tercihlerini genişleten eylemlilik içinde ve zaman zaman değişen bir olay olarak açıklar. İnsanların başarılarını her zaman gelir ve büyümeye dayandırmadığını, bunların yanı sıra ulaşımda yaşanan imkânlılık, iyi beslenme, alınan sağlık hizmeti, güvenli yaşam ortamına sahip olunması, politik ve kültürel özgürlüklerle birlikte toplumsal olaylara empoze olmak kişilerin yaşam seviyesini arttıran etmenlerken toplumdaki iyileşme artışlarının kalkınmanın temelini oluşturduğunu belirtir.

1970' den bugüne kadar kalkınma çeşitli alanlarca kullanılmıştır. Evrim teorisinden, tarihsel gelişmelere, insan refahından, ekonomi işleyişini nitelendirmeye kadar birçok alanda kalkınma kavramı kullanılmıştır. Sanayi gelişimi ve ekonomik gelişmelerin yaşandığı 20. yüzyılda kalkınma genel olarak üretimsel endüstri olarak tanımlanmıştır.

Allen ve Thomas kalkınmayı, toplumsal iyileştirmelerce ilerleyen vizyon olarak kalkınma, eylem olarak ve tarihsel süreç olarak kalkınma şeklinde üç farklı biçimde ortaya çıktığını savunurlar. (Turhan, 2020: 150-151).

Alfred Marshall'a göre kalkınma, düşüncelerin ve sosyal yapıların gelişme içerisinde zamanla oluşumu şeklinde yorumlanır (Arndt, 1981: 458). Karl Marx'a göre ise ekonomik süreçler sosyal yapıyı değiştirir ve dolayısıyla ekonomik yapılardaki değişimler toplumsal yapıyı da değiştirir. Bu bağlamda toplumsal değişimin pozitif ve negatif yönlerini belirleyen

ekonomidir. Kalkınma dıştan müdahalelerle birden oluşan bir durum değildir, kalkınma bir süreç, bir birikimdir.

2.1. Kalkınmanın Tarihsel İlerleyişi

Kalkınma literatürüne bakıldığı zaman 2. Dünya Savaşı'ndan önce kalkınamayan ülkelere yönelik araştırmalarda, genelde Avrupa ülkelerinin Amerika, Asya ve Afrika kıtalarındaki ülkeleri kolonileştirme, bu yönle kalkınma çabaları görülmektedir. İspanyol ve Portekizli kaşifler 15. yüzyılda ilk sömürgeci tutumuna neden olurken, 18. yüzyılda İngiltere'de çıkan kapitalizm İngiliz sömürgeciliğinin yayılımına neden olmuştur (İrge, 2005: 61). İspanya'nın Arjantin'de, Portekizlilerin Brezilya'da, İngiltere'nin Hindistan' da koloni düşünce ve eylemliliği, bu ülkelerin sahip oldukları doğal kaynakları, yeraltı-yerüstü potansiyelleri kullanılarak kalkındıkları görülmektedir (MMO, 2007: 15, 22,48) .

Bir disiplin olarak görülen kalkınma, 1929 Büyük Buhran ile ortaya çıkmış olsa da 1939-1945 yılları arasında 2. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu yıkımları tüm ulusların etkilendiği ekonomik sistemlerin bozulmasına karşın bu dönemde hızlılık kazanmıştır (Doğan, 2011: 53). Ayrıca bu dönem kolonyal kalkınmanın yerine benimsenen iktisadi kalkınma, bilim insanlarınca çalışılan konu haline gelmiştir. Yine bu dönemde dünya ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde kategorize edilmiştir. Dünya bankası tarafından gelişmemiş ülke tanımı onur kırıcı bulunduğundan bu tanım yerini gelişmekte olan ülkeler ifadesine bırakmıştır (Gürlük, 2001: 2). Büyük Buhran' dan 20. yüzyıla kadar kalkınma ekonomik yönlü değerlendirilmiştir. Kalkınmadaki sorunu ekonomik yönlü ilerleyen bir süreç olarak belirleyen araştırmacılar, ekonomik aktörleri incelemiş ve bu durumun sebeplerini ele alarak üretim faktörlerinin nasıl üretileceği, bu faktörlerin nasıl bir araya getirilerek üretimde yer alacağı sorunlarına yanıt aramışlardır. 2. Dünya Savaşı öncesi kalkınmada istikrar ve denge politikaları çalışmaları varken büyüme ve kalkınma alanına yoğunlaştığında kalkınmanın az gelişmiş ülkelere yaşanması gerektiği ve bu toplumlarda yapısal kurumsal iyileşmelerin sağlanması gerekliliği çalışmaların çıktılarını oluşturmuştur.

1947 Birleşmiş Milletler (BM) kalkınma planlarına göre, ülkelerin refah seviyelerinin yükselişinin kalkınmada ulaşılması gereken kesin amaç olduğu belirtilmektedir. Kalkınma bu dönemde az gelişmiş ülkeler için kişi başına gelir artışıyla ilintili görülmüştür. Arthur Lewis ve BM uzman grubu araştırmacılarıyla az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınma yaşayabilmesi için durumlar incelenmiş ve ortaya bir çalışma çıkmıştır. Bu çalışmaya göre,

AB ülkeleri iş gücünü tarımdan çekmişler ve iş gücünde arz fazlalığı yaşayan az gelişmiş-gelişmekte olan ülkelere iş gücü alımına yönelmişlerdir (Kandemir, 2011: 3) .

Lewis ve BM uzman grubu araştırması ayrıca tarımda artık durumda olan işgücünün, kapital olarak büyüyen sanayi sektörüne aktarılması ve bu durumun finanse edilebilmesi için sosyal sermayenin büyük ve uluslararası ölçeklendirilmesinin gerekliliğini vurgular. Bu çalışma, ekonomik kalkınma süreci içinde nasıl üretim yapılacağı ve üretimin nasıl ilerleyeceği konusunda fikir modeli olmuştur. Çalışmada geçen sosyal sermaye, sosyal yapının özelliklerinin birey ve toplum etkileşiminin ekonomik performansı etkilediği yönünde bir etmen olarak görülmüş ve kullanılmıştır.

Geri kalmış ülke tanımı Hla Myint'e göre iki şekilde ele alınmıştır. Myint, kişi başına düşük gelir ve gelişmeyen doğal kaynaklar, gelişmeyen halklar şeklinde tanımlanan geri kalmış ülke kavramını kaynaklarca az gelişmişlik ve ülke halklarının geri kalmışlığı şeklinde açıklar. Myint'e göre, geri kalmış ülkelerin kaynaklarının etkin kullanabildiği sürece kalkınabilecekleri düşüncesi doğru değildir. Geri kalmışlık toplumsal bir olaydır ve bunun nedeni ekonomik mücadelelerde başarısız insan topluluğudur (Yavilioğlu, 2002: 63). Az gelişmiş kaynakların dağıtım veya insanlar arasındaki etkisinin bir bağlamda incelenmesi yerine ayrı bir ekonomik birim olarak incelenmesi gerekliliğini savunur. Kaynakların az gelişmişliği ve toplumların geri kalmışlığı iki ayrı olgudur ve etkileşim zorunlulukları yoktur (Yavilioğlu, 2002: 63).

Myint 'in bu çalışması literatürde yer alan fakat üzerinde durulmayan çalışmalardan olmuştur (Yavilioğlu, 2002: 63). Uzun zamandır kalkınma kavramı mal ve hizmetlerin artması ve bu durumun refah düzeyini etkilemesi, iyileştirmesi şeklinde nitelenmiştir. Kalkınma ve büyüme, kişi başına gelir ile ifade edilmiş kalkınan ülke için ise sermaye fazlalığına sahip, emeğini doğru kullanan, doğal kaynaklarda işleme ve ilerleme kaydeden ülkeler şeklinde tanımlanmıştır. Yine kalkınma için etkisiz veya yeterli etkiye sahip olmayan ülkelerin sermaye yetkinliği, emeği ve kaynakları bulunan ülkelerdeki etkin alanları ve bu ülkenin nüfusunu kullanarak daha iyi yaşam standartlarına ulaşabilme amacı olarak gösterilmiştir (Myint, 1973: 317-323).

Literatürde kalkınma iki şekilde ele alınmıştır. İlk olarak, kalkınma ve az gelişmişlik durumlarını gelişmiş ülkeler tarafıyla değerlendirmek ve bu yönle kalkınamamanın nedenini, ülkelerin iç potansiyelleriyle değerlendirerek bir nevi kıyas yaparak, geri kalan ülkenin potansiyellerinin farkındalığı ve bu ülkelerin gelişmiş ülkeler seviyesine gelme imkanı

şeklinde ele alınmıştır. İkinci olarak ise gelişememe nedenleri az gelişmiş ülkeler tarafından ele alındığında, gelişmiş ve gelişmeyen şeklinde olan iki kutuptaki ilintinin, gelişmeyen ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılık ilişkisiyle açıklanmıştır.

Kalkınmanın ilk ele alınış şekline bakıldığında, ülkelerin iç potansiyellerini belirlemek amacı taşıdığını görülmektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında 2. Dünya Savaşı ardından iktisadi anlamda görülen zihniyetlerden biri bölge ve ülkeler arasındaki geri kalmışlığın ortadan kaldırılmasıdır. Gelişen çevreden geri kalmış bölgelere dış yardım, merkezden çevreye doğru yayılma gösteren dışsal kalkınma olan eksojen, sürekli bağımlılık gerekliliği ve sürdürülebilir iyileşme eksikliğinden dolayı yerini içsel gelişmeye yönelen endojen kalkınmaya bırakmıştır. Endojen kalkınma, yerel dinamikler ve kaynak potansiyeline odaklanan içsel büyümedir. (Çetin, 2005: 3). Her ülkenin kendi geçmişini analiz ederek ve kaynaklarına odaklanarak kalkınma yolu bulması, kişilerin de toplumsal bir değişim olayı olan kalkınmada aktif rol almaları benimsenmelidir. Kalkınmak isteyen toplum şimdiye kadar ilerleyişinde uyguladıkları faaliyetleri değiştirmelidir. Yüksek kâr elde edimi yerine yüksek gelir, sermaye fazlalığı önceliğinin yerini istihdam ve maddi refahın sermaye birikiminden öncelikli olması amaçlanmalıdır. İç kaynaklarca kalkınmanın en etkin araçlarından biri bölgesel kalkınma ajanslarıdır. Ajanslar, karar alıcı merkezden bağımsız olarak kurulan yapılardır ve sınırları belirli bölgelerin gelişmesi için 1930'lu yıllarda faaliyete başlamışlardır (Tekin, 2011: 4). İlk kalkınma ajansı ABD'nin Tennessee eyaletinde kurulmuştur. Daha sonra ABD'yi Avusturya, Belçika, İtalya ve Hollanda gibi Avrupa ülkeleri takip etmiştir (Kutlu ve Görün 2018: 71). 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bozulan, yok olan, yıkımla sonuçlanan etkiler ve teknolojinin hızlı ilerleyişiyle Avrupa ülkelerinde bölgeler arasında eşitsizlikler (gelir-kalkınma) görülmüş ve kalkınma ajansları çoğalmıştır (Umut, Akbulut ve Göküş, 2017: 82). Birçok dünya ülkesi bu düşünceyi benimsemiştir. Ajansların en çok kurulum yeri yine Avrupa olmuştur. Ajanslar bölgelerinde ekonominin canlılığı ve halkın büyüme için çalışmasında katkı sağlamaktadır (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 85). Kalkınma ajansı kavramı 1980 yıllarında kamu işletmeciliği ve küreselleşme ile artan rekabetle birlikte 1990' lı yıllarda yaygınlaşan yönetim anlayışının bir ürünü olduğu söylenebilir.

Literatürde kalkınmanın diğer ele alınış şeklinde, gelişememe nedenlerini az gelişmiş ülkeler tarafınca ele alınmasında, gelişmiş ve gelişmeyen iki kutuptaki ilintinin aslında gelişmeyen ülkelerin gelişmiş ülkelere olan bağımlılığıyla ilişkilendirilmiştir. Bağımlılık teorisi K. Marx ve V. Lenin'in ülkeler arasındaki ilişkilerin, ekonomik güce göre evirildiğini ve küresel anlamda eşitsizliği nitelemektedir (Demir vd. 2018: 35). Sömürgeler, batı

lkelerince geliştirilen darbeler ve iç savaşlar gelişimi engellemiştir. Immanuel Wallerstein bu düşünceyi dünya sistem teorisiyle açıklar. Wallerstein'e göre merkez ülkeler ve evre ülkeler vardır (Bbc.com: 2019). evre lkeler gelişmeyen ülkeler olarak belirlenir ve amaçları gelişmiş ülkelere ucuz iş gücü ve kalkınmada faydalı kaynaklar temin etmektir. Bu duruma göre evre ülkelerin kalkınması, zenginliği söz konusu değildir.

Samir Amin'e göre kalkınamama sorunu merkez ülkelere olan bağımlılıktır. Kalkınma isteyen ülke ilk olarak merkez ülke ile ilişini kesmelidir. Bu sayede sömürü, kutuplaşma ve baskılar son bulacaktır ve kalkınma sağlanacaktır. Bu görüşe ülkeler arasında bağımlılık yaklaşımının gerekliliğini savunan araştırmacılar karşı çıksa da bağımlılık yaklaşımı, emperyalizm ve sömürgecilik ilişkisini ortaya koymaktadır. Bağımlılık teorisi sömürgecilik tutumu ile birlikte eşit olmayan g ilkesini yürütme ve süregelen zamanla küresel eşitsizliğin ortaya çıktığını göstermektedir. Kapitalist ülkelerin gelişmişliğinin ancak diğer ülke kaynaklarını sömürerek geliştiği, sömürülen ülke ise bu durumda gelişemeyeceği ifade edilir. Az gelişmişliğin nedeni bağımlılık teorisine göre kapitalist gelişim sürecidir (Karaş, 2017: 252).

2. Dünya savaşından sonra kalkınmanın ayrı bir dal olarak ortaya çıkmasında Avrupa'nın kalkınma arayışları, Japonya'nın kalkınma atakları önem oluşturur. Savaş sonrasında kurulan yeni dünya sistemi ile bağımsızlıklarını kazanan uluslar uyguladıkları politikalarca dünya çapında kalkınma atağı başlattılar. Kalkınma 1940' lı yılların sonunda gelişmeyen ülkeler ve halklarıyla ilişkilendirilmiş ve bu ülkelerin halklarının içinde oldukları fakirlik, yetersiz beslenme ve sağlık alanındaki gelişememe durumları tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Hans Singer, Massachusetts Instute of Technology araştırmacılarından daha sonra ise dünya gıda dln alacak olan N. Stewart Scrimshaw 'ın bir konuşmasında dile getirdiği bilgilerden etkilenmiştir. Scrimshaw, ocukların yaşamda ilk yıllarında ve anne karnında yetersiz beslenmelerinin beyinde kalıcı hasarlar bıraktığı ve bu çocukların yeterli beslenme ile gelişen çocuklara oranla düşük algılama beyin kapasitelerine sahip olduğunu belirlemiştir. BMCF UNICEF İcra Direktörü Maurice Date, ocukların problemleriyle ilgilenmesinin nüfus fazlalığı ve nesil ilerleyişi dışında kalkınmanın bir yönü olduğunu belirtmiştir (Emmerij, 2006: 1382). Bu bilgilerden etkilenen Hans Singer, sosyal kalkınmanın önemi hakkında ilk çalışmayı yapmış ve BM için hazırladığı rapor yıllar boyu insan hakları ve eğitim ekonomisi açısından nitelikli bir araştırma olmuştur.

1960'lı yıllarda ulusal gelirdeki artışların kalkınma ve gelişmeye yön verdiği, kalkınmadaki temel amacın ise sanayi ve hizmet sektörünü ilerletmek tarım ve istihdamı sanayi ve hizmet sektörüne aktarmak olduğu görülür. Ülke refahı göstergesinin kişi başına milli gelire bağlı olduğu düşüncesi başlamıştır. Kalkınmayı insan, sosyal ve kültürel çevre ile tanımlamaya başlayan bu düşünce, işsizlik gelir dağılımı, yoksulluk ve bölgeler arasında görülen eşitsizliği ekonomik büyüme ile bağdaştırmaya çalışmıştır.

1945 yılı 2. Dünya Savaşından sonra görülen kalkınma iktisadının ilerleyişi, savaşın bitiminden 1972' li yıllara kadar devam etmiş, kriz sonrası ise kalkınma yerini sürdürülebilir kalkınmaya bırakmıştır. Ekim 1973'te Suriye ve Mısır güç birlikteliğinin İsrail'e saldırısı sonucunda savaş krizi tetiklemiştir (Öztürk ve Saygın, 2017: 2). ABD'nin İsrail'e yardım ettiği düşüncesi ve Arap Ülkelerinin kaybettikleri toprakları geri alma isteklerine karşılık sahip oldukları petrolü kalkan olarak kullanmışlardır. Petrol İhraç eden Ülkeler Birliği (OAPEC) ABD-İsrail yardımlaşmasına karşı bir petrol ambargosu oluşturmuşlardır. Bu kriz ekonomiye stagflasyon (durgunluk esnasında enflasyon) olgusunu kazandırmıştır (Öztürk ve Saygın, 2017: 2). Enflasyon ve işsizlik eş zamanda ortaya çıkmıştır. Artan maliyetler ve artan petrol fiyatlarından en çok etkilenen yine gelişmemiş ülkeler olmuştur.

Kalkınmanın salt ekonomik büyüme ile ilişkilendirilmemesi gerektiği, refah ilerleyişinin de kalkınma sürecinde etkili bir etmen olduğu düşünce evresine geçilmiştir. 1970'li yıllarda çevresel sorunlar da kalkınma tanımına dahil edilmiştir (Mutlu, 2007: 178-179). Küresel sorun halini alan çevre sorunları, 1972 Stockholm'de İnsan ve Çevre Konferansı ile ardından 1987 Brundtland Raporu ve 1992 Rio Kalkınma Konferansı ve 2002 Johanesburg' da düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi' nde ele alınan başlıca konu olmuştur. İncelemeler sonucunda uygulama planları oluşturulmuş ve üye ülkelere imzalanmıştır. Johanesburg' ta, ülkelerin sürdürülebilir gelişme stratejilerinin oluşturmaları ve 2005' ten itibaren bu stratejileri uygulama başlamaları, yoksulluğun önlenmesi ve dünya dayanışma fonu ile açlık sınırında yaşayan nüfusun yarıya indirilme çalışmaları, enerji kullanımının küresel boyutlarda adil ve dengeli olması, biyolojik çeşitliliğin korunması, fosil yakıtlara bağlılığın azalması ve kaynak çeşitliliği bakımından çalışmalarda bulunulması, uluslararası anlaşma hükümlerine uyulması, kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarınca sorumluluk duyarlılığının gelişmesi kararları alınmıştır (Bozlağan, 2005: 102).

İktisadi kalkınma sonrası sürdürülebilir kalkınma ön plana çıkmıştır. 1947'den 1991'e kadar devam eden bloklaşma Berlin Duvarı' nın yıkılması, komünist rejimlerin sona ermesi

ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin son bulurken ABD'nin bölgede lider olma isteği başladı. Bu dönem Ortadoğu için emperyalist düşünceler altında kalkınma çabalarını oluşturdu. ABD'nin Ortadoğu politikası bölgeye hkim olma ve Ortadoğu petrollerinde kontrol sağlayacak tekelci yaklaşımın önüne geçmektir.

21. yy. da stratejik enerji politikaları meydan okumaları adlı alışma Nisan 2001'de James Baker tarafından hazırlanmış ve dönemin başkanı George Bush'a sunulmuştur. Raporla, ABD'nin enerji krizine karşı Orta Doğu' da saldırgan politika izlemesi gerektiği belirtilmiştir. Irak'ın Orta Doğu petrollerinin dünya pazarlarında yer alması ve bu durumun istikrarsızlaştırıcı bir faktör olduğu, Irak'ın o dönem başkanı olan Saddam Hüseyin'in petrol pazarlarına zarar vermek için elinde olanaklar olduğu ve bu olanakları ABD aleyhine gerçekleştirebileceği vurgulanmıştır (İzmir, 2003: 173). Bu raporla petrol kaynaklarıyla birlikte Irak rejiminin evre ülkelere düşman yaklaşımı nedeniyle devrilmesi gerektiği belirtilmiştir. Raporun yaklaşık beş ay sonrasında New York Dünya Ticaret Merkezine ve Pentagon'a 11 Eylül 2001 yılında terör saldırıları düzenlenmiştir. El Kaide saldırısı olarak düşünülen terör olayından sonra ABD'nin Afganistan'a işgali başlamıştır (Beden, 2011: 70). Aynı zamanda bu terör saldırısı ABD'nin Orta Doğu ve Irak karşısında ulaşmak istediği politikalar için zemin niteliğinde olduğu söylenmektedir. Yine aynı dönemlerde ABD, İnan için El Kaide rgt üyelerine yardım ettiği ve Tahran yönetiminin Orta Doğu'da kendi gücünü benimsetmek olduğunu düşüncesini ne srmştr (Albayrakoğlu, 2011: 99).

Amerikan emperyalizmiyle Irak ve Afganistan'ın savaş altında olması ardından Orta Doğu'da 17 Aralık 2010' da Muhammet Buazizi adlı gencin kendini yakmasıyla Tunus'ta Yasemin devrimi başladı. Yasemin devriminin başlattığı Arap Baharı Tunus'tan Mısır' a sıçradı (Acemoğlu ve Robinson 2013: 11). Yemen, Libya ve Cezayir yönetimlerinin de devrilmesiyle ülkelerdeki kaos ortamı şiddetlendi. Orta Doğu'da eşitsizlik, işsizlik oranı artması ve g verme oranları arttı. Orta Doğu gerek emperyalist düşüncelerle gerekse yönetimlerindeki yetersizliklerle kalkınma hızlarının kesildiği ülkelerin oluşturduğu coğrafya halini almıştır. 1948'den itibaren Arap lkeleri ve İsrail birçok kez karşı karşıya gelmiştir. 1. Arap İsrail Savaşı' ndan Süveyş Krizine, Altı gün Savaşlarından, Yom Kippur (1973 savaşı) Savaşına, Lübnan iç karışıklıklar ve i savaşları, 2006 İsrail Lübnan Savaşı ve Gazze Savaşı ile bölgedeki dinamikler sürekli değiştirmiştir. Değişen dinamikler Arap lkelerinde rejim değişikliği gibi büyük farklılıklara yol açmıştır. Ayrıca Washington yönetimi bazı ülkelerin sınırlarını bazılarının yönetim rejimlerinin bazılarının ise hem sınırlarını hem de yönetim rejimlerini değiştirmek istediğini belirtmiştir (Köylü, 2015: 90).

Bir ülkenin kalkınamamasının sebepleri arasında yönetimindeki yozlaşmalar, halkının ihtiyaçlarını karşılayamama, teknoloji ve iş kolları bakımından küresellikte geri kalma, yenilikleri takip edememe yer almaktadır. Yine bir ülke, kendine tam bağımlı kaynaklarını özgürce kullanabileceği, iş gücünü kendi sanayisine aktarabileceği tam bağımlı bir devlet istiyorsa bu olay darbe söylentileriyle, sansasyonel suikastlar ile, toplumun çeşitli katmanlarının birbirine düşman edildiği bir ülke ile gerçekleşir. Bir devletin en büyük düşmanı stratejisinin olmamasıdır. Kalkınmaya yönelik stratejiler ile ülkeler kaynaklarıyla, teknolojiye aktardıkları para ile, gelişme araştırmalarına yönelik eğitim harcamalarıyla belli olmaktadır. Kalkınma ayrıca ekonomik iş birlikleri ile de gerçekleştirilebilir.

2.2. Kalkınmanın Ölçülebilirliği ve Ekonomi Yönlü Ölçüm

Bir ekonomide üretilen mal ve hizmetler ile ülke gelirin ölçülmesi gayrisafi milli hasıla, gayri safi yurtiçi hasıla ya da milli gelirin toplam nüfus sayısına bölümü ile ölçülmektedir. Bu ölçümler dünya ekonomilerince kabul görmüştür. Ölçümlere bakılarak ülkelerin gelirlerinin nasıl paylaşıldığı ve ülkelerin kalkınma sorunları anlaşılmaktadır.

Bir ülkede belirli dönem içinde oluşan gelirlerin hane halkı, kişiler veya üretim faktörlerince bölünmesine gelir dağılımı denir. Milli gelirin nasıl elde edildiği gibi nasıl dağıtılacağı da önemlidir. Her ekonomide kalkınmanın en önemli göstergesi kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla değeridir. GSMH, sosyal göstergeler ve kalkınma için etkili bir unsurdur fakat ekonomik göstergede farklı göstergelerde bulunmakta ve GSMH tek başına yeterli olmamaktadır. GSMH bir milletin fertlerince bir yıl içinde oluşturdukları mal ve hizmetlerin toplamıdır. GSMH ve GSYH birbirinden farklıdır. GSYH ülke sınırları içindeki olan yabancı ülke vatandaşlarının oluşturduğu mal ve hizmetleri de kapsar. Bir ülkenin GSMH sınırı ülke nüfusuna bölümü ile kişi başına düşen milli gelir bulunur.

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılığını ortaya koymak için uluslararası örgütler kişi başı GSMH değerleri ile ülkeleri kategorize etmektedir. Dünya Bankası her Temmuz ayında GSMH ile ülke sınıflandırması yapar. Dünya kalkınma göstergeleri veri tabanında Dünya Bankası, 189 ülke sınıflandırılmıştır. Sınıflandırmada coğrafi bölge, gelir grubu ölçekleri dahil edilmiştir. Ekonomiler dört gelir grubuna göre ayrılmıştır. Düşük, alt orta, üst orta ve üst kategorileri ülkelere ait sınıflandırmalardır. Gelir, Dünya Bankası tarafından Atlas Yöntemi kullanılarak yerel para biriminden dönüştürülen ABD doları cinsinden kişi başına brüt gelir (GNI) kullanılarak ölçülür.

Atlas dönüşüm faktörünün amacı ulusal gelirlerin ülkeler arası karşılaştırılmasında döviz kurlarında görülen dalgalanmaları azaltmaktır. Herhangi bir yıl için Atlas Dönüşüm Faktörü bir ülkenin o yıl olan döviz kurunun ortalamasıdır ve öncesi iki yıldaki döviz kurları, ülkedeki enflasyon oranı ile uluslararası enflasyon arasındaki farka göre düzenlenmiştir (The World Bank, 2018).

Tablo 2.1. 2018, 2019 ve 2020 Dünya Bankası Ülke Sınıflandırması

Gruplar	Temmuz1 2020	Temmuz 1 2019	Temmuz 1 2018
Düşük Gelir	< 1,036	< 1,026	< 1,005
Düşük-Orta Gelir	1,036-4,045	1,026-3,995	0,005-3,955
Üst-Orta Gelir	4,046-12,535	3,996-12,375	3,956-12,235
Üst Gelir	< 12,535	< 12,375	>12,235

Kaynak: (Serajuddin, U., & Hamadeh, N., 2020)

2.2.1. Satın Alma Gücü ve Paritesi ile Ölçme

Uluslararası karşılaştırmalarda döviz kurunca dolar bazında belirlenen GSMH, kişi başına belirlenir ve önem taşır. Farklı seviyelerde gelişme gösteren ülkeler, reel döviz kuruna göre hesaplanan farklı seviyelerdeki satın alma gücünün ölçülmesinde yeterli değildir. Satın alma gücü paritesine (PPP) göre ülkeler arasındaki fiyat farklarını kaldırmak amaçlı bir para birimi dönüştürme oranı hesaplanır. Gustav CASSEL 1992’de Purchasing Power Parity (PPP) teorisi ile benzer malların benzer fiyatlarda satılması gerekliliği ilkesini ortaya koymuştur. Farklı ülkelerin satın alma seviyeleri nedeniyle fiyat farklılıklarını ortadan kaldırma amaçlı bir para birimi dönüştürme oranı ortaya çıkarmıştır (Mahfiogilmez, 2020). Satın alma gücü paritesi teorisi tek fiyat prensibinin döviz kurunca analiz edilmiş halidir (Önay ve Erataş 2015: 83). Satın alma gücü paritesince hesaplanan GSMH, ülkeler arası fiyat farklılıklarının kaldırılması ile daha iyi sonuçlar verir.

2.2.2. Yaşamın Fiziki Niteliği Endeksi (Pqlı) ile Ölçüm

Milli geliri artan ülke her zaman kalkınmış bir ülkedir diyemeyiz. Ekonomileri benzer ülkelerin sağlık, eğitim, yoksulluk gibi sosyal göstergeleri farklılık gösterebilir. Ülkelerin ekonomik göstergelerinin yanında sosyal göstergeleri de son derece önemlidir. İnsani kalkınmayı ölçen endekslerin içinde ilk çalışma Deniz Aşırı Kalkınma Konseyi için 1979’da Morris David MORRİS tarafından hazırlanan çalışmadır (Enfiyeci ve Çavlin 2019: 283).

Morris David MORRİS çalışmasında, ülkelerdeki bebek ölüm oranları, yetişkin okuryazarlığı ve 1 yaş grubu yaşam beklentisini içeren bir endeks oluşturmuştur (Encyclopedia,

2020). Bu endeksin amacı, dünyanın en yoksul ülkelerinde insanların temel ihtiyaçlarının ne ölçüde karşılandığını belirlemektir. Satın alma gücü ve yaşamın fiziki niteliği endeksleri GSYH'nin kalkınmayı ölçmede yeterli olmadığı kalkınmanın insana önem vermesi ve sosyal göstergelere dayanması gerekliliğini belirtmiştir (Tüylüoğlu ve Karalı, 2006: 56). Bu ölçümlerin yetersizliği insani kalkınma endekslerinin oluşmasına neden olmuştur.

2.3. İnsani Kalkınma

Yapılan eylemlerin asıl amacı insandır ve gelişme insanların özgürlükleri, bağımsız eylemleri, başarıları üzerine kurulmalıdır. Kalkınmada kişilerin edindikleri mallar, gelir ve kazançlar yaşayış biçimlerinden önemli etmenler değildir (Arnand ve Sen, 1992: 12). Milli geliri yüksek olan her ülke için, bu ülke geliri yüksektir ve aynı zamanda gelişmiş bir ülkedir diyemeyiz (Çağlar ve Keten, 2012: 565). Bu bağlamda insani kalkınma kişiler arasında eş fırsatlar sağlanması ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasını amaçlar (Zor, 2020: 40).

İnsani kalkınma, bireylerin öncelikli olan ihtiyaçlarının kolay karşılayabilmeleri, sağlık durumlarında ise sağlıklı bir çevrede yaşamlarını devam ettirip, eğitim alanında kendilerinin geliştirerek ilerleme kaydetme durumudur (Erol, 2011: 100).

Nobel ödüllü ekonomi alanında araştırmalar yapan bilim insanı Amartya Sen, insani kalkınma kavramını ekonomi odaklı kalkınmadan farklı olarak ele almaktadır. Ekonomik kalkınmada gelir ve tüketim baz alınıp kişi başına düşen ulusal gelir ile kalkınmayı ölçmek isteyen insani kalkınma anlayışını yeterli görmeyen Amartya Sen, kalkınmanın odağına insanı koymuştur (Gürses, 2009: 340). Bu nedenle insani sorunların başında, eşitsizliklere ve yoksulluğa odaklanmıştır.

1980'li yıllarda yaşam niteliği, eşitsizlikler ve yoksulluk üzerine Nobel ödüllü ekonomi alanında çalışmalar yapan Amartya Sen tarafından oluşturulan kapasite yaklaşımı, refah ekonomisi hakkında eleştirisel bir çalışma niteliği taşımaktadır (Parr, 2011: 123). Kapasite yaklaşımı, yoksulluğun önlenmesi için politikalar çizen bir yaklaşımdır. İnsani kalkınma ve yoksulluk kavramlarının ortaya çıkışı Amartya Sen'in kapasite yaklaşımına dayanmaktadır (Sam, 2008: 60). İnsani Gelişme kavramı ilk olarak 1990'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda ilk çalışma iktisat alanında çalışmalar yapan aynı zamanda maliye bakanı olan Pakistanlı araştırmacı Mahbub Ul Haq ve ekibi tarafından yayımlanmıştır. Rapor, ülkelerin kalkınmışlık göstergelerini değiştirmiştir. Sonrasında ise UNDP tarafından raporlar yayınlanmaya başlanmıştır. Raporun amacı, kalkınmanın merkezine insanı koyarak ulusal ve

küresel kalkınma politikalarında insanlığın yaşam kalitelerine vurgu yapmaktır (Gürses, 2009: 341). 1990 yılından itibaren her yıl İnsani Kalkınma Raporları yayınlanır ve her yıl yaklaşık 175'ten fazla ülkenin insani kalkınma profilleri, insan temelli görüş ile bir endeks ortaya konulur (Günsoy, 2005: 37).

2.4. İnsani Kalkınma Endeksleri

İnsani gelişme endeksi, insani gelişmenin üç temel boyutundaki uzun dönemde yaşanan gelişmeyi gözlemlemek ve değerlendirmek amaçlı oluşturulan bir yöntemdir. Gelişmişlik seviyesinin ekonomik göstergelerinde refah seviyesine ve sosyal konumda ise sağlık ve eğitim seviyelerini ölçümleyerek bir ülke profili ortaya koymayı amaçlar (Uçan ve Koçak, 2018: 57). Refah standardı, insani kalkınma endeksine göre yaşam içinde insanları doyuma ulaştıracak kaynaklara erişimi ele alır (Doğan ve Gürler, 2013: 70). Üç temel boyut, her ülke için yaşam süresi beklentisi, eğitim ve sağlık boyutudur. Tablo 2.2'de insani kalkınma endekslerine ait boyut, gösterge ve boyut endeksleri verilmiştir.

Tablo 2.2. İnsani Kalkınma Endeksi Bileşenleri

Boyutlar	Uzun ve Sağlıklı Yaşam	Bilgi	İyi Bir Yaşam Standardı
Göstergeler	Doğuşta Beklenen Yaşam Süresi	Beklenen Eğitim & Ortalama Eğitim Yılı	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Milli Gelir (Alım Gücü Paritesi, Dolar Bazlı)
Boyut Endeksi	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	Kişi Başına Düşen GSMG Endeksi
İNSANİ KALKINMA ENDEKSİ			

Kaynak: Hdr.undp.org 2020, Technical notes

İnsani Kalkınma Endeksi, ortalama yaşam beklentisi ile ilk boyut olan sağlıklı ve uzun yaşamı, ikinci boyut olan eğitim ve bilgi seviyesinde okullaşma ve okuryazarlık oranını ve son boyut olan yaşam standardı ile, satın alma gücü paritesi (uluslararası döviz bazlı), kişi başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla verilerini çözümleyerek oluşturur (Günsoy, 2005: 38).

2.4.1. İnsani Kalkınma ve Sağlık

Bir toplumun bireylerinin sağlıklı olması ve uzun hayat seyirlerine sahip olmaları kalkınma için çok önemlidir. Yaşam beklentisi, bir nüfusun yaşam süresi beklentisinin göstergesidir. Sağlıklı yaşam beklentisi ile nüfusun gerçek sağlık değerleri ortaya konulmaktadır. Nüfusun gerçek sağlık değerlerini yanında, yaşam kalitesi de belirlenir. Dünya çapında sağlık alanında Afrika ve Avrupa arasında büyük farklar bulunmaktadır. Yeni

yaşamın başlangıcı olan anne ve bebek yaşamında olan iyileşmeler veya sorunlar, yaşamdaki ilk en büyük sağlık ataklarını veya problemlerini oluştururlar. Bin yıllık kalkınma hedeflerinde de hedeflenen durumlar içinde anne sağlığının iyileştirilmesi, çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi, salgın hastalıklar, hiv/sıtma ve diğer hastalıklar ile mücadele edilmesi gerekliliği belirtilmiştir (Akyıldız, 2011: 50).

UNDP insani kalkınma sağlık boyutunda incelediği göstergeler aşağıda verilmiştir.

- Doğumda beklenen yaşam süresi
- Bulaşıcı olmayan hastalıklara atfedilen yaşa göre standartlaştırılmış ölüm oranı(kadın)
- Bulaşıcı olmayan hastalıklara atfedilen yaşa göre standartlaştırılmış ölüm oranı(erkek)
- Çocuk yetersiz beslenmesi, bodurluk (orta veya Şiddetli) (5 yaş altı yüzdesi)
- Cari sağlık harcamaları (GSYİH 'nin yüzdesi)
- Hiv prevelansı, yetişkin (15-49 yaş yüzdesi)
- Aşı olmayan bebekler, DTP(bir yaşındaki çocukların yüzdesi)
- Aşı olmayan bebekler, kızamık(bir yaşındaki bebekler yüzdesi)
- Doğumda beklenen yaşam süresi (kadın) (yıl)
- Doğumda beklenen yaşam süresi (erkek) (yıl)
- Yaşam beklentisi endeksi
- Sıtma vakası (risk altındaki 1000 kişi başına)
- Ölüm oranı, kadın yetişkin(1000 kişi başına)
- Ölüm oranı bebek(1000 canlı doğumda)
- Ölüm oranı erkek yetişkin(1000 kişi başına)
- Ölüm oranı 5 yaş altı (1000 doğum başına)
- Tüberküloz vakası (100.000 kişi başına)

UNDP İnsani kalkınma için yaşam beklentisi endeksinin verilerini kullanırken aynı zamanda toplum bireylerinin sağlık verilerini de izlemektedir. İnsani kalkınma indeksi için uzun ve sağlıklı yaşam en önemli göstergedir (UNDP, 1990: 12). Uzun ve sağlıklı yaşam, yeterli beslenme ve sağlık alanında ilerleyiş ile bağlantılıdır.

2.4.2. İnsani Kalkınma ve Eğitim

Eğitimin amacı, bilgi seviyesinde ileride, evrensel ve bireysel anlamda kültür kavramı oluşan, sağlıklı bireylerin olduğu bir toplum inşasıdır. Bir ülkede yaşayanların gelişebilmesi, refah ve mutluluğu ülke insanlarının becerileri, nitelikleri, aldıkları ve almaya devam ettikleri eğitimle birlikte kazanımlarını ülke yararına aktararak, ülke ekonomisine yaşatacakları katkı ile alakalıdır. Bir ülkenin kalkınmasında sermaye, teknoloji ilerleyişinin önemi olduğu kadar

iyi eğitimli iş gücüne de önem büyüktür. Gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalarda eğitim sistemi, bir mesleği icra eden kişilere iş yeterliliğinin yanında farklı tutum ve değerle kazandırabildiğinde, o kişiler piyasa isteklerine cevap veren, üretken çalışanlar pozisyonunda yer alacaklardır (Ünal, 1988: 30). Toplumlarda ekonomik kalkınma eğitim, eğitimle gelişen teknolojik ilerlemeler ve bilimsel gelişmelere bağlıdır (Çakmak, 2008: 38). Eğitim toplumsal gelişmenin yanında bireysel gelişmeyi de gerçekleştirir. UNDP farklı eğitim göstergelerini de ölçümlemektedir. Bunlar;

- Beklenen eğitim süresi (yıl)
- Eğitim endeksi
- Beklenen eğitim süresi, kadın (yıl)
- Beklenen eğitim süresi, erkek (yıl)
- Eğitim için devlet harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi)
- Brüt kayıt oranı, okul öncesi (okul öncesi çağındaki çocukların yüzdesi)
- Brüt kayıt oranı, ilkököl (ilkoköl çağındaki nüfusun yüzdesi)
- Brüt kayıt oranı, orta öğretim (ortaoköl çağındaki nüfusun yüzdesi)
- Brüt kayıt oranı, üçüncül (yüksek okul çağındaki nüfusun yüzdesi)
- Okuryazarlık oranı, yetişkin (%15 yaş ve üstü)
- Ortalama eğitim süresi (yıl)
- Ortalama eğitim süresi, kadın (yıl)
- Ortalama eğitim süresi, erkek (yıl)
- İnternete erişimi olan ilköküllerin yüzdesi
- İnternete erişimi olan ortaoküllerin yüzdesi
- En azından bir miktar orta öğretim görmüş nüfus (%25 yaş ve üstü)
- En azından bir miktar orta öğretim görmüş nüfus, kadın (%25 yaş ve üstü)
- En azından bir miktar orta öğretim görmüş nüfus, erkek (%25 yaş ve üstü)
- İlkoköl terk oranı (ilkoköl kohortunun yüzdesi)
- Öğretmek üzere eğitilen ilkököl öğretmenleri (%)
- Matematikte Uluslararası Öğrenci Değerlendirme (PISA) puanı
- Okumada Uluslararası Öğrenci Değerlendirme (PISA) puanı
- Bilimde Uluslararası Öğrenci Değerlendirme (PISA) puanı için Program
- Öğrenci-öğretmen oranı, ilkököl (öğretmen başına öğrenci)
- Alt orta genel eğitimin son sınıfa kadar hayatta kalma oranı (%)

Eğitim sayesinde edinilen bilgiler, beceriler toplum kalkınmasına yarar sağlayacağı gibi kişilerin eğitim sayesinde yaşadığı bazı kişisel olumsuzlukları da geri plana bırakır. İnsani merkeze alan kalkınma ile eğitim kuşkusuz çok önemli bir etmendir.

2.4.3. İnsani Kalkınma ve Gelir

Yaşam kalitesi açısından sağlık ve eğitim boyutu önemlidir. Sağlık ve eğitim boyutu kişilerin yaşamlarını geliştirir ve birçok gelişime temel olurlar. Gelir boyutu ise, kişilerin yaşamda bazı konumlara ulaşma, hizmetlerde farklı edinimler sağlama için gelirle doğru orantılı yönelim oluşur. Ayrıca eğitim ve sağlık gelir boyutundan kalkınma da daha ön planda olsalar da gelir farklılaşmaları insani kalkınma değişkenliğinde en fazla etki eden boyuttur. Gelir boyutunda ölçümlenen diğer göstergeler aşağıda verilmiştir.

- Kişi başına gayri safi milli gelir (GSMG) (sabit 2017 SAGP \$)
- Kişi başına tahmini gayri safi milli gelir, kadın (2017 SAGP \$)
- Kişi başına tahmini gayri safi milli gelir, erkek (2017 SAGP \$)
- Kişi başına GSYİH (2017 SAGP \$)
- Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), toplam (2017 SAGP milyar \$)
- Brüt sabit sermaye oluşumu (GSYİH'nin yüzdesi)
- Gelir endeksi
- Ücretler ve sosyal koruma transferlerini içeren GSYİH'nin işgücü payı (%)

Gelir ile insani kalkınma tam anlamıyla ölçülebilir diyemeyiz, insani kalkınmanın ölçülmesinde gelir aracı boyuttur. Gelir, hangi alanlara aktarım yapılacağını ve diğer insani kalkınma alanlara erişimi hakkında bilgi vermemektedir.

2.5. İnsani Kalkınma Endeks Formülleri

İnsani kalkınma endeksleri hesaplamalarında yıllar içinde önemli değişimler olmuş ve farklı hesaplama yöntemleri geliştirilmiştir. 1990 yılı itibariyle ölçülmeye ve yayınlanmaya başlanılan insani kalkınma, o yıllara ait hesaplama ölçüm özellikleri ana hatlar barındırmaktaydı. İnsani kalkınma endeksinde bileşenler (sağlık, eğitim ve iyi yaşam standardı) yıllar içerisinde çok değişime uğramamıştır fakat göstergeleri (yaşam beklentisi, kişi başına düşen milli gelir ve okuryazarlık) ve hesaplama yöntemleri değişimlere uğramıştır. İnsani baz alan bu endekslerde ekonomik kalkınmanın etkisini azaltma amaçlı gelir endeksi hesaplama yönteminde logaritmik fonksiyon formülü değişikliğine gidilmiştir.

İnsani Kalkınma endekslerinde 2010 yılından önce hesaplama yöntem şekillerinde aritmetik ortalama kullanılmıştır. 2010 yılı sonrasında ise aritmetik ortalama yerini geometrik ortalamaya bırakmıştır. Geometrik ortalamanın tercih nedeni, farklı boyutlar arasındaki değişimleri dikkate almasıdır. Böylece bir boyuttaki verilerin düşük değer oranı diğer boyutlar tarafından telafi edilememektedir. Aynı zamanda boyutlar arası düşük veya yüksek değer arasında bir önemlilik farkı çıkmamakta ve aynı derece etki oranına sahip olmaktadır.

İnsani kalkınma endeksleri hesaplama yöntemlerinde kullanılan boyutlar; sağlık, eğitim ve daha iyi yaşam boyutlarıdır. Daha iyi yaşam boyutu, kişi başına düşen milli gelirin satın alma gücü paritesiyle hesaplanarak bulunmaktadır. SGP'si 2011 Uluslararası Karşılaştırma Programının (ICP) araştırmalarında ortaya konulmuş ve 2014 yılında uygulanmaya başlanmıştır. SGP, ülkeler arası fiyat farklılıklarını minimum düzeye indirerek gerçek yaşam düzeylerini ortaya koymaktadır.

Sağlık boyutunda ise endeks, uzun yaşamı sağlık standardı olarak kabul eder ve yaşam beklenti süresi ile sağlık boyutu ölçülür. 1990 yılında doğumda beklenen yaşam süresi, yetişkinlerde okuryazarlık oranı, brüt okullaşma ve satın alma gücü paritesi ile GSYH ile (gelir) göstergeleriyle boyutlar ölçülürken 2010 yılından sonra doğumda beklenen yaşam süresi, beklenen eğitim ve ortalama eğitim süreleri, satın alma gücüne dayalı GSMH göstergeler değiştirilmiştir. 2010 yılında da 1990 yılı gibi sağlık endeksi göstergesi değişmemiş, eğitim boyutunda, beklenen eğitim ile (18 yaşına değin belirlenen okul çağı çocuk yaşı) 25 yaş ve üzeri kişilerin eğitim ortalamaları birlikte ölçümlenmiştir. 1990 yılına ait ölçümde okuryazarlık oranı ve brüt okullaşma sadece yetişkin okuryazarlık oranını verirken, 2010 beklenen eğitim ve ortalama eğitim süreleri hesaplanmasıyla eğitim düzeyleri ve güncel değişken veriler ele alınmış ve eğitim boyutu tam anlamıyla hesaplanmıştır.

Daha iyi yaşam boyutunda gelir göstergesinde 1990' lı yıllarda satın alma gücüne bağlı GSYİH 2010 yılında yerini satın alma gücüne uyarlı kişi başına düşen gayri safi milli gelire (GSMH) bırakmıştır. GSYİH, ülke içindeki üretime odaklanırken GSMH, ülke vatandaşlarının kendi ülkeleri ve diğer ülkelerde yaptıkları üretime odaklanır. GSMH, yabancı firma ve işçilerin farklı ülke yatırımlarını ve para transferlerinin değerini toplamdan çıkarır. GSMH, vatandaşlarının üretimini konu alır (Khanacademy, 2020). Tablo 2.3' de 2010 yılı sonrası ve öncesi kalkınma boyutlarına ait bileşenler ve bileşen göstergelerine yer verilmiştir.

Tablo 2.3. 2010 Yılı ve Öncesi Boyut ve Değişkenler

BOYUTLAR	1991-2009	2010 ve SONRASI
BİLEŞENLER	• Uzun sağlıklı ömür (sağlık)	• Uzun sağlıklı ömür (sağlık)
	• Bilgi (eğitim)	• Bilgi (eğitim)
	• Daha iyi Yaşam (gelir)	• Daha iyi Yaşam (gelir)
BİLEŞEN GÖSTERGELERİ	• Doğumda beklenen ortalama yaşam süresi • Yetişkin okuryazarlık oranı • Brüt okullaşma • SGP'ye uyarlı GSYİH	• Beklenen yaşam süresi • Beklenen eğitim • Ortalama eğitim • Kişi başı GSMH, (SGP ABD\$)

Kaynak: Tablo, 1991-2006, 2008-2016, 2018-2019 UNDP Development Report Technical Notes bölümlerinden oluşturulmuştur.

İnsani Kalkınma endekslerinde ülkeler 0 ila 1 arasında değerlik alırlar. Endeksleri 0 ila 1 arasında değerlemek için her gösterge için minimum ve maksimum değerler atanmalıdır. Yaşam beklentisinde minimum beklenen yaşamın 20 olması, hiçbir ülkenin yaşamda beklenen süre için 20 yıl aşağısını beklememesidir. Yaşam beklentisinde maksimum beklenen süre ise ilerleyen yaşam koşulları ve tıbbi alanların ilerleyişi ile birçok ülkede 85 yıla yaklaşmıştır (Çin özerk Bölgesi olan Hong Kong ve Japonya).

Beklenen eğitim süresi için ise maksimum süre ilkokuldan master seviyesine değin birçok ülkede 18 yıl olarak belirlenmiştir. Yine beklenen eğitimde minimum değer birçok ülkede örgün eğitimin zorunluluğunun olmaması nedeniyle 0 olarak tanımlanmıştır. Ortalama eğitim için ise belirlenen maksimum değer 15 ve minimum değer 0 olarak belirlemiştir. Kişi başı GSMH'nin en düşük bedeli 100\$ olarak belirlenirken maksimum beden 75.000 ABD \$ olarak belirlenmiştir. Maximum GSMH seviyesini aşan 2020 yılına ait üç ülke (Lienchestein, Katar, Singapur) bulunmaktadır. Yıllara ait göstergelerin minimum ve maksimum değerleri Tablo 2.4' de gösterilmiştir.

Tablo 2.4. Göstergeleri Maksimum ve Minimum Değerleri

Yıllar	1994		1995-2008		2012-2013		
	Maks.	Min	Maks.	Min	Yıllara ait Göstergeler	Maks.	Min
Doğumda Yaşam Beklentisi	85	25	85	25	Beklenen Yaşam Süresi	83.6	20.0
Yetişkin okuryazarlık	100	0	100	0	Beklenen Eğitim Süresi	18	0
Brüt Okullaşma	100	0	100	0	Ortalama Eğitim Süresi	13.3	0
Kişi Başı GSYİH (SGP \$)	40.000	100	40.000	200	Kişi Başı GSMH (SGP,\$)	87.478	100
	2010		2011		2014-2020		
Yıllara ait Göstergeler	Maks.	Min	Maks.	Min	Yıllara ait Göstergeler	Maks.	Min
Beklenen Yaşam Süresi	83.2	20.0	83.4	20	Beklenen Yaşam Süresi	85	20
Beklenen Eğitim Süresi	20.6	0	18	0	Beklenen Eğitim Süresi	18	0
Ortalama Eğitim Süresi	13.2	0	13.1	0	Ortalama Eğitim Süresi	15	0
Kişi Başı GSMH (SGP,\$)	108.211	163	107.721	100	Kişi Başı GSMH (SGP,\$)	75.000	100

Kaynak: UNDP 1994-2006, 2008-2016, 2019-2020 kalkınma raporları verilerinden oluşturulmuştur.

Göstergelerin hesaplanması boyutları oluşturacak ve boyutlar aldıkları 0-1 arası değerler ile ülkelerin insani kalkınmışlık seviyeleri belirleyecek ve ülkelerin gelişmiş, gelişmekte olan, geri kalmış sınıflandırmalarını oluşturacaklardır. Tablo 2.5’ te ülke gelişmişlik değerleri 2010 yılı ve öncesine göre gösterilmiştir.

Tablo 2.5. Ülkelerin Gelişmişlik Değer Aralıkları

	2010 yılı öncesi		2010 yılı sonrası
Düşük insani kalkınma	<0.490-0.490	Düşük İnsani Kalkınma	< 0.522-0.522
Orta seviye insani kalkınma	0.500-0.799	Orta seviye insani kalkınma	0.522-0.698
Yüksek seviye insani kalkınma	0.800-1	Yüksek seviye insani kalkınma	0.698-0.790
		Çok Yüksek İnsani kalkınma	0.790-1

Kaynak: UNDP 2008, 2009, 2010, 2011, 2020 raporları verilerinden oluşturulmuştur.

Endeks hesaplamalarında gerçek değer ve minimum değer farkları maksimum ve minimum değer farklarına oranlanırlar. Yukarıda anlatıldığı gibi gelir hesaplamasında logaritmik düzenlemeye gidilir. Genel alt endeks formülleri;

$$\text{Gelir Endeksi: } \frac{\ln(\text{gerçek değer}) - \ln(\text{minimum değer})}{\ln(\text{maksimum değer}) - \ln(\text{minimum değer})} \quad (1)$$

$$\text{Sağlık: } \frac{(\text{gerçek değer} - \text{minimum değer})}{(\text{maksimum değer} - \text{minimum değer})} \quad (2)$$

$$\text{Eğitim: } \frac{(\text{gerçek değer} - \text{minimum değer})}{(\text{maksimum değer} - \text{minimum değer})} \quad (3)$$

2.5.1. 1990 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeksleri Hesaplamaları

İnsani kalkınma endekslerinde boyut olarak belirtilen eğitim, sağlık ve yaşam standartlarının göstergeleri alt endeks olarak nitelenirler. Hesaplanış şekilleri ise;

$$\text{Alt endeks: } \frac{(\text{maksimum değer} - \text{gerçek değer})}{(\text{maksimum değer} - \text{minimum değer})} \quad (4)$$

Ana alt endeks hesaplaması şekil (4) gibidir. Her bir alt endeks bu formüle göre hesaplanır. Sağlık göstergesi yaşam beklentisi göstergesi, eğitimde okuryazarlık göstergesi hesaplanırken;

$$\text{İndirgenen Yetişkin okuryazarlık: } \frac{\text{Min. okuryazarlık Oranı} - \text{Ülke okuryazarlık Oranı}}{\text{Maks. okuryazarlık oranı} - \text{Min.okuryazarlık Oranı}} \quad (5)$$

$$\text{İndirgenen Yaşam beklentisi: } \frac{\text{Maksimum Yaşam Beklentisi} - \text{Ülkenin Belirlediği Yaşam Beklentisi}}{\text{Maksimum Yaşam Beklentisi} - \text{Minimum Yaşam Beklentisi}} \quad (6)$$

Düzenlenen Kişi başı GSYİH; Gelir endeksi hesaplamalarında, geliri yüksek ülkelerin gelir göstergesinin diğer boyutların önüne geçmemesi açısından GSYİH düzenlenen ifadesi kullanılmıştır, logaritması alınarak hesaplanmıştır.

Ülkenin kişi başına GSYİH değerine x

Ülkede belirli gelir düzeyine ise y dersek;

Düzenlenen kişi başı GSYİH; $\text{Log}(x), x < y$ (7)

$\text{Log}(y), x > y$

Formülü ile hesaplayabiliriz. Alt endeks ortalamalarını ise;

$$\frac{\text{İndirgenen Yaşam Bek.} + \text{İndirgenen Yetişkin Okuryazarlık} + \text{İndirgenen GSYİH}}{3} \quad (8)$$

=İnsani Kalkınma Endeksi: 1 – Alt Endeks Ortalaması (9)

2.5.2 1991 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları

1991 yılında 1990 yılından farklı olarak yetişkin okuryazarlık oranını ek eğitim yılları da hesaplanmıştır. Okullaşma oranına 1/3, yetişkin okuryazarlık oranı ise 2/3 olarak belirlenmiştir.

Eğitim alt endeksi: $= 2/3 * (\text{yetişkin okuryazarlık oranı}) + 1/3 * (\text{ortalama okullaşma süresi})$ (9)

1991 yılındaki ikinci önemli değişiklik, GSYH hesaplama yönteminde yapılmıştır. 1990 yılında ülkenin kişi başı geliri yoksulluk sınırının üzerinde ise, o ülkenin düzeltilmiş GSYH 'sının hesaplanmasında o yılki yoksulluk sınırının logaritması alınmaktaydı. Bu durum geliri yüksek düzeyde olan ülkeler için daha düşük İGE çıkmasına neden olmaktaydı. Yapılan değişiklikle ülkenin kişi başı GSYH değeri, yoksulluk sınırının kaç katı ise aşağıdaki formüllerden ilgili olanı kullanılmaya başlanmıştır. Katsayı arttıkça formül de aynı doğrultuda genişletilmektedir (Demir, 2011: 1-9).

Düzenlenmiş Kişi Başı GSYİH: $0 < x < y$ olduğu durumda $= x$

$y + 2\sqrt{x - y}$ durumunda $= y < x < 2y$

$2y < x < 3y$ durumunda; $= y + 2\sqrt{x - y} + 3\sqrt{x - 2y}$

$(n-1)y < x < ny$ durumunda; $= y + 2\sqrt{x - y} + 3\sqrt{x - 2y} + \dots + n\sqrt{x - (n-1)y}$ (10)

2.5.3 1994 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları

1994 yılına ait gösterge sınırlarının minimum değerinde (GSYİH değeri) değişme olmuştur. Bununla birlikte alt indeks ve İnsani kalkınma endeksinde de değişikliğe gidilmiştir.

$$\text{Alt endeks: } \frac{\text{Seçilen Endeks Ülke Değer} - \text{Belirlenen Endeks Min.Değeri}}{\text{Belirlenen Endeks Maks.Değeri} - \text{Belirlenen Endeks Min.Değeri}} \quad (11)$$

$$\text{İGE} = \frac{\text{Yaşam Beklentisi Alt İndeksi} + \text{Eğitim İndeksi} + \text{Kişi Başı GSYH Alt İndeksi}}{3} \quad (12)$$

1995 yılında hesaplamada değişimlerde 1994 yılına ait GSYİH değeri değişmiştir.

2.5.4 1999 Yılına Ait İnsani Kalkınma İndeks Hesaplamaları

Bu yılda hesaplamalarda farklı olarak düzenlenen GSYİH yerine tüm ülkeler için geçerli kılınan kişi başına GSYİH değerinin logaritması alınmıştır. Logaritmik değişikliğin sebebi yukarıda değinildiği gibi Gelirin diğer boyutların önüne geçmesini engellemektir.

$$\text{Kişi Başına Düşen GSYİH Alt Endeks değeri: } \frac{[\log(x) - \log(x_{\min.})]}{[\log(x_{\max.}) - \log(x_{\min.})]} \quad (13)$$

1995 yılından 2008 yılına değin tüm hesaplamalar aynı kalmış sadece brüt okullaşma endeksi eklenmiştir.

Brüt okullaşma endeksi için,

- a: İlk öğretim okullaşma oranı
- b: Orta öğretim okullaşma oranı
- c: Yüksek öğretim okullaşma oranı
- d: İlk Öğretim Kurumlarındaki Öğrenci Sayısı
- e: Orta Öğretim Kurumlarındaki Öğrenci Sayısı
- f: Yüksek Öğretim Kurumlarındaki Öğrenci Sayısı

$$\text{Birleştirilmiş brüt okullaşma oranı: } [(a * d) + (b * e) + (c * f)] \quad (14)$$

Birleştirilmiş Brüt okullaşma endeksi:

$$= \frac{\text{Birleştirilmiş brüt okullaşma oranı} - \text{brüt okullaşma min.değeri}}{\text{brüt okullaşma maks.değeri} - \text{brüt okullaşma min.değeri}} \quad (15)$$

2.5.5 2005 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları

- Sağlık Boyutu Yaşam beklentisi :

$$= \frac{\text{Minimum yaşam beklentisi} - \text{Ülkede görülen yaşam beklentisi}}{\text{Maksimum yaşam beklentisi} - \text{minimum yaşam beklentisi}} \quad (16)$$

Yaşam beklentisindeki verilerin hesaplanışında 1990'dan itibaren bir işlem farklılığına rastlanmamıştır. Sonuçlar 0 ila 1 arasında bir değerlik alır.

- Eğitim Boyutu

Ülke yetişkin okuryazar oranı: a

Ülke okullaşma oranı: b

Yetişkin okuryazar endeksi:

$$= \frac{\text{yetişkin okuryazarlık oranı} - \text{yetişkin okuryazarlık min.değeri}}{\text{yetişkin okuryazarlık maks değeri} - \text{yetişkin okuryazarlık min değeri}} \quad (17)$$

- Okullaşma endeksi:
$$= \frac{\text{Ülke okullaşma oranı} - \text{okullaşma min.değeri}}{\text{Okullaşma maks.değeri} - \text{okullaşma min. değeri}} \quad (18)$$

$$\text{Eğitim endeksi} = 1/2 * (\text{Yetişkin Okuryazarlık İndeksi}) + 1/3 * (\text{Okullaşma İndeksi}) \quad (19)$$

Daha iyi yaşam boyutlu GSYİH endeksi;

Ülkenin kişi başı GSYİH değeri: g

$$= \left[\frac{\log(g) - \log(\text{GSYİH Min.değeri})}{\log(\text{GSYİH maks.değeri}) - \log(\text{GSYİH min.değeri})} \right] \quad (20)$$

İnsani Kalkınma Endeksi:

$$1/3 * (\text{Yaşam Beklentisi Endeksi}) + 1/3 * (\text{Eğitim Endeksi}) + 1/3 * (\text{GSYH Endeksi}) \quad (21)$$

2.5.6. 2010 Yılına Ait İnsani Kalkınma Endeks Hesaplamaları

Her yıla ait tanımlı göstergeler yukarıda tablo şeklinde belirtilmiştir. 2010 yılının diğer yıllardan farkı, alt endeks değerleri hesaplanması ve insani kalkınma endeksi için geometrik ortalamanın alınmasıdır.

$$\text{Alt endeks: } \frac{\text{Seçilen endeks ülke değeri} - \text{belirlenen endeks min.değeri}}{\text{Belirlenen endeks maks.değeri} - \text{belirlenen endeks min.değeri}} \quad (22)$$

$$\text{İnsani Kalkınma Endeksi: } \sqrt[3]{(\text{Yaşam Endeksi}) * (\text{Eğitim Endeksi}) * (\text{Gelir Endeksi})} \quad (23)$$

2.6. İnsani Kalkınma Raporları Hakkında Genel Bilgiler

İnsani kalkınma, 189 ülkenin gelişimlerini incelemektedir. Demokratik Kore (Kuzey Kore), Monaco, Nauru, San Marino, Somali ve Tuvalu'nun içinde bulunduğu ülke ve bölgeler hesaplanmamıştır. UNDP, her ülkenin verilerini hesaplayarak ülke profilleri ortaya koyar. İnsani kalkınma endeksinde bir ülkenin değerlerinin hesaplanabilmesi için üç boyut (iyi

yaşam standardı, sağlık, eğitim) verilerini güncel, karşılaştırılabilir ve güvenilir olması ayrıca istatistiksel değerlerin uluslararası veri kurumlarınca ulusal istatistik kurumlarından edinilmesi gerekmektedir. Ayrıca bazı ülkelerin yıllara ait çıkarılmış göstere verileri bulunmaktadır. Çıkarılmış göstereyle belirtilmek istenen Örneğin Lihtenştayn'ın sahip olduğu ortalama eğitim süresi tam değerle belirtilmediği için Avusturya'nın (komşu ülke) değerleri baz alınmıştır.

Yalnızca bir göstergesinde verileri eksik olan ülkeler için ülkeler arası regresyon modeli veya alternatif kaynak bulunarak eksikler tamamlanmış ve bu ülkeler raporlanmaya dahil edilmişlerdir.

2020 yılı için on ülkenin (Komorlar, Cibuti, Eritre, Lübnan, Grenada, Madagaskar, Mikronezya, Saint Kitts ve Nevis, Güney Sudan ve Suriye) ortalama öğrenim süreleri ülkeler arası regresyon modeli ile belirlenirken aynı yıl için beklenen eğitim süresinde 9 ülke (Bahamalar, Kongo, Ekvator Ginesi, Fiji, Gabon, Haiti, Liberya, Libya ve Vanuatu) değerlerinin bulunması için ülkeler arası regresyon modeli kullanılmıştır.

2017 yılı için ise 11 ülkenin ortalama öğretim süreleri (Antigua ve Barbuda, Yeşil Burun Adaları, Dominika, Eritre, Gine- Bissau, Grenada, Kribati, Seyşeller, Saint Kitts ve Nevis, Saint Vincent, Filipinler, Türkmenistan ve Türkmenistan'ı içeren 11 ülke regresyon ile beklenen eğitimde ise 10 ülke regresyon modeli ile değerlendirilmiştir. (Bahamalar, Dominika, Papua Yeni Gine, Ekvator Ginesi, Haiti, Libya, Güney Sudan, Tonga, Trinidad ve Tobago, Vanuatu)

İnsani kalkınma endekslerin bazı ülkelerin sıralarının ve verilerinin aynı olduğu görülür. Endeksler fazla ondalık basamaklar ile hesaplanırlar fakat sadece üç ondalığa (binde) yuvarlı halde sıralanırlar. Bu sıra eşitliğine yol açmaktadır.

İnsani kalkınma, daha iyi yaşam, sağlık, eğitim boyutlarının yanında gelir ve kaynak bileşimi, eşitsizlik, cinsiyet gelişimi ve eşitsizlikleri, yoksulluk, çalışma-istihdam ve savunmasızlık, insan güvenliği, ticaret ve finansal akışlar, hareketlilik ve iletişim, çevresel sürdürülebilirlik, demografi, sosyo ekonomik ve sürdürülebilirlik boyutlarına ve bunların alt endekslerine bakmaktadır.

Yıllar ilerledikçe hesaplamalarda değişiklikler meydana gelmekte (ayrıca bu durum insani kalkınmanın bir eleştirisi nedenlidir) ve daha etkin ülke profilleri ortaya konulmaktadır. İnsani kalkınma endeksi kalkınmayı tek başına ölçmekte yetersiz kalmakla birlikte gelir ve

eşitsizlikler, cinsiyet eşitsizlikleri konularında bilgi verememektedir (Zor, 2020: 46). Bu nedenle insani kalkınma endekslerine yeni endeksler eklenerek geliştirme yoluna gidilmiştir. Yıllara göre eklenen endeksler, Tablo 2.6’da gösterilmiştir.

Tablo 2.6. Yıllara Göre Geliştirilen Endeksler

1991	Cinsiyete duyarlı İnsani Gelişim Endeksi
1991	Dağılım ayarlı İnsani gelişim endeksi
1991	İnsani özgürlük endeksi
1992	Politik özgürlük endeksi
1993	Gelir dağılımına uyarlı insani gelişim endeksi
1995	Toplumsal cinsiyet gelişim endeksi
1995	Toplumsal cinsiyet kuvvetlendirme endeksi
1997	İnsani yoksulluk endeksi
2010	Eşitsizliğe duyarlı insani gelişim endeksi
2010	Toplumsal cinsiyet eşitsizliği
2010	Çok boyutlu yoksulluk endeksi
2020	Gezegensel Baskılara Göre Ayarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (deneysel endeks)

Kaynak: 1991:18, 1992:32, 1993:17, 1995: 74–82, 1997:25, 2010: 87–89–94, 2020: 241.Yıllara göre UNDP raporları incelenmiş belirtilen yılların raporlardan tablo oluşturulmuştur.

İnsani kalkınma endeksinin geliştirdiği endekslerde farklı göstergeler ele alınmış ve ülke toplumlarının bu endeksler ile daha iyi analizi gerçekleşmektedir. Tablo 2.7’de Eşitsizliğe uyarlı İnsani Gelişim Endeksine ait boyutlar ve göstergeler yer almaktadır.

Tablo 2.7. Eşitliğe Uyarlı İnsani Gelişim Endeksi (EUİGE)

Boyutlar	Uzun ve Sağlıklı Yaşam	Bilgi		Yaşam Standardı
Göstergeler	Doğumda Beklenen Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim	Ortalama Eğitim	Kişi Başı GSMG (SAGP \$)
Boyut Endeksi	Yaşam Beklentisi	Eğitim Yılı		Gelir- Tüketim
Eşitsizliğe Uyarlı Endeks	Eşitsizliğe Uyarlanmış Yaşam Beklentisi Endeksi	Eşitsizliğe Uyarlanmış Eğitim Endeksi		Eşitsizliğe Uyarlanmış Gelir Endeksi
Eşitsizliğe Uyarlı İnsani Gelişim Endeksi				

Kaynak: Hdr.undp.org 2020, Technical notes

Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi ilk defa 2010 yılında kullanılmıştır. İGE, sağlık, eğitim, gelir boyutlarındaki insani gelişmenin ulusal ortalama değeriyken, EUİGE ise bu boyutların ortalamasını değil boyutlardaki değerlerin nüfusta nasıl dağılımda olduğunu ve her boyutun ortalama değerini eşitsizlik düzeyine göre belirlemektedir. EUİGE, bireyler arasında oluşan eşitsizlikleri ve eşitsizlik etkilerinin ortaya çıkarılması yönünden ülkeler için önem teşkil etmektedir. EUİGE hesaplanmasında, Atkinson eşitsizlik ölçüsü kullanılmaktadır. EUİGE, eşitsizliğin olmadığı durumlarda İGE’ye eşittir fakat eşitsizliğin büyümesiyle İGE değerinin altına düşer. İGE ve EUİGE arasındaki değer farkı, İGE yüzdesi olarak ifade edilir ve eşitsizlik nedenli insani gelişmedeki kayıp gösterilmiş olur. Tablo 2.8’de Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi boyut ve göstergeleri yer almaktadır.

Tablo 2.8. Toplumsal Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi

Boyutlar	Uzun ve Sağlıklı Yaşam	Bilgi		Yaşam Standardı	Uzun ve Sağlıklı Yaşam	Bilgi		Yaşam Standardı
Gösterge	Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim	Ortalama Eğitim	Kişi Başı GSMG (SAGP\$)	Yaşam Beklentisi	Beklenen Eğitim	Ortalama Eğitim	Kişi Başı GSMG (SAGP\$)
Boyut Endeks	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi		Gni Endeksi	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi		Gni Endeksi
İnsani Kalkınma Endeksi(Kadın)				İnsani Kalkınma Endeksi(Erkek)				
İnsani Kalkınma Endeksi								

Kaynak: UNDP Technical Notes, 2020

İGE'nin üç ana boyutundaki veriler ile bu endeks incelenmektedir. Sağlık endeksinde kadın ve erkeklerin doğumda beklenen yaşam süreleri, eğitim boyutunda 25 yaş ve üzeri için ortalama eğitim ve kadın-erkek ortalama eğitim süreleri, gelir boyutuyla ise kadın ve erkeklerin kişi başına düşen gelir endeksi kullanılmaktadır.

Endekste yer alan GNI katsayısına biraz değinecek olursak GNI endeksi, eşitsizliğin standart ölçülerinden biridir (Stiglitz, 2018: 72). Gelirin nüfusta orantılı bir şekilde dağılım durumunda GNI katsayısı 0 olmaktadır. Bu durum eşitsizliğin olmadığını gösterir. Eşit toplumlarda GNI katsayısı 0.3 civarlarında veya bu değer altındadır (İsveç, Norveç ve Almanya gibi.) Eşitsizlik seviyesi en yüksek olan ülkelerin GNI katsayısı 0.5 veya üzeridir. Buna örnek ülkeler, Afrika kıtasında bulunan bazı ülkeler(özellikle ayrımcılığın fazla olduğu Güney Afrika) ve Latin Amerika ülkelerinin parçalanmış toplumsal ve siyasi yapıları nedeniyle eşitsizlikte ve GNI katsayı değerlerinde en yüksek seviyede yer alan ülke topluluklarıdır (Stiglitz, 2018: 73).

Cinsiyet gelişim endeksi, kadın İGE'nin erkek İGE'ye oranıdır. Kadın ve erkekler için boyut endeksleri ayrı ayrı hesaplanmaktadır. Gelir bileşeni ise nüfusta olan kadın ve erkeğe ait payı, ekonomide aktif kadın ve erkek oranı, kadınların sektörlerde kazandığı ücretlerin erkeklere oranı SGP\$ üzerinden GSMH ile hesaplanmaktadır. 2018 sonrası tüm sektörlerde geçerli kadın ve erkek oranı küresel ortalaması 0,8 olarak belirlenmiştir. Bazı ülkelerde ücret verileri cinsiyete göre hesaplanmamakta bu verileri cinsiyete indirgemekte ise küresel ortalama kullanılmaktadır. Cinsiyet gelişimi endeksi tüm ülkelerde birçok tahmini varsayıma dayanmaktadır (küresel ücret oranı olan 0.8 de tahmini bir varsayımdır). Tahmini olarak geliştirilen bu endeks edinilen değerlere göre, İGE Cinsiyet Gelişimi Değerlerine Göre Sınıflandırmalara belirtilmiştir.

- Cinsiyetler arası İGE’de yüksek eşitliğe sahip mutlak sapma %2,5 ten az
- Cinsiyetler arası İGE’de orta ve yüksek düzeyde eşitliğe sahip mutlak sapma %2,5 ten fazla %5 ten az
- Cinsiyetler arası İGE’de orta düzey eşitliğe sahip mutlak sapma %5 ten fazla %7.5ten az
- Cinsiyetler arası İGE’de orta-düşük düzey eşitliğe sahip mutlak sapma %7.5ten fazla %10’dan az
- Cinsiyetler arası İGE’de düşük eşitliğe sahip mutlak sapma %10’dan fazla

İGE cinsiyet gelişimi endeksinde değerler ile ülkelerin sınıfları ve ülkelerde cinsiyet gelişim seviyeleri belirlenmektedir. Tablo 2.9’da Cinsiyet Eşitsizliği Boyut ve göstergeleri yer almaktadır.

Tablo 2.9. Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Boyutlar	Sağlık		Güçlendirme		İşgücü Piyasası	
Göstergeler	Anne Ölüm Oranı	Ergen Doğum Oranı	En az Ortaöğretim görmüş kadın-erkek nüfusu	Parlamento koltuklarına sahip kadın-erkek sayısı	Kadın-erkek işgücüne katılım oranları	
Boyut Endeksi	Kadınların Üreme sağlığı indeksi		Kadın güçlenim indeksi	Kadın işgücü piyasası indeksi	Erkek güçlenim indeksi	Erkek işgücü piyasası indeksi
			Kadın cinsiyet indeksi		Erkek Cinsiyet İndeksi	
Cinsiyet Eşitsizliği İndeksi						

Kaynak: UNDP Technical Notes, 2020

Cinsiyet eşitsizliği endeksi insani gelişimde daha iyi yaşam standardına ulaşmada aracı endekstir. İndekste, anne ergen doğumu oranları ve doğumda anne ölüm oranları incelenerek kadın üreme sağlığı indeksi ile sağlık boyutu ortaya konulmuştur. Anne ölüm oranları 100.000 doğumda ölen anne sayısının yüzdesel oranından oluşurken, ergen doğum oranı 15-19 yaş aralığındaki 1000 kadından kaçınının doğum yaptığı yüzdesel ifade oranı ile belirlenmektedir.

Cinsiyet eşitsizliği endeksi üreme sağlığı, güçlenim, işgücü piyasalarında kadın-erkek eşitsizliği nedeni oluşan insani gelişme kaybını ortaya koymaktadır. Bu endeks ayrıca, kadınların dezavantajda olduğu bölümleri de yansıtmaktadır. Yüksek düzey cinsiyet eşitsizliği endeks değerleri (değerler 0-1 arasındadır) kadın-erkek arası eşitsizliğin fazlalığını göstermekte olup, insani gelişim kaybını da ortaya koymaktadır. Cinsiyet eşitsizliğinin 0 olduğu mükemmel eşitliğe sahip olan bir ülke bulunmamaktadır. Tablo 2.10’da Çok boyutlu Yoksulluk Endeksi boyut ve göstergelerine yer verilmiştir.

Tablo 2.10. Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi

Boyutlar	Sağlık		Eğitim		Yaşam Standardı
Göstergeler	Beslenme	Çocuk Ölümleri	Eğitim Yılı	Okula devam yılı	Pişirme yakıtı-içme suyu- elektriğe ulaşım ve konut varlığı
Yoksulluk Ölçümleri	↘		Yoksulluk yoğunluğu	Çalışan kişi oranı	↙
Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi					

Kaynak: Global Multidimensional Poverty Index 2020, Charting Pathways Out Of Multidimensional Poverty: Achieving The Sdgs, sf.4

Endeks değiştirilerek yoksulluğu ölçmek için çok boyutlu yoksulluk endeksi geliştirilmiştir. Bu endeks, yapılan araştırmalarda boyutlarca (eğitim, sağlık, yaşam standardı) yoksullaşmayı azaltmaya yönelik çalışmalar için kaynak olmuştur. Tüm bu veriler toplanıp ulusal yoksulluk ölçümlenmesinde kullanılmaktadır (UNDP, 2010: 221). 2020 yılında Orta Doğu Arap ülkelerinin 20'sinden 11' ini, Doğu Asya Pasifikte bulunan 24 ülkeden 12' sini, Avrupa ve Orta Asya'daki 17 ülkeden 13' ünü, Latin Amerika ve Karayiplerde bulunan 33 ülkeden 21' ini, Güney Asya'daki 9 ülkeden 8' ini ve Sahra altı Afrika'da bulunan 46 ülkeden 42'sini çok boyutlu yoksulluk endeksine araştırılmıştır. 2020' de toplam 3,9 milyar nüfusu olan 107 gelişmekte olan ülke için tahminler oluşturulmuştur. (Dünya nüfusunun % 77sine tekabül eder). 1,3 milyar insan (tüm nüfusun %22si) 2008-2019 verileri dahilinde çıkan sonuçta çok boyutlu yoksullukta üst sıralarda bulunmaktadır. Diğer gelişmekte olan ülkeler veri eksiklikleri nedeniyle çok boyutlu yoksulluk değerlemesi yapılamamıştır.

İnsani kalkınma endeksi bir değerlendirme aracıdır. **UNDP tarafından yayınlanan raporların verilerini edindikleri kuruluşlar** ise aşağıda verilmiştir.

- Doğumda beklenen yaşam süresi değerleri: Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü(UNDESA)
- Ortalama Öğrenim süreleri: UNESCO İstatistik Enstitüsü (UIS)
- UIS verilerinde yer almayan ülkelerde veriler Barro ve Lee (2018) Tahmin ve projeksiyonları yardımıyla elde edilmiştir.
- Beklenen öğrenim süresi: UIS ve kişi başı GSMH (SGP\$), Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) verilerinden edinilmiştir.
- Ülkelerin ortalama eğitim süreleri, beklenen eğitim süreleri ulusal alanda temsili Hane halkı anket verilerince edinilmiştir.
- Bazı ülkelerin GSMH değerleri için BM İstatistik Bölümü veri tabanı, ulusal Hesaplar Ana Toplamlar Veri Tabanından yararlanılmıştır.

Eşitliğe Uyarlanmış İnsani Gelişmede Veri Kaynakları İse;

- Eurostat Avrupa Birliği Gelir ve Yaşam Koşulları İstatistikleri
- Lüksemburg Gelir Araştırmaları
- Dünya Bankası Uluslararası Gelir Dağılım Veri Tabanı
- Birleşmiş Milletler Çocuk Yardım Fonu (UNİCEF) Çok Göstergeli küme Araştırması
- ICF Makro Demografya ve Sağlık Araştırması
- Latin Amerika ve Karayipler Sosyo Ekonomik Veri Tabanı (SEDLAC)
- EUİGE ortak uluslararası standartlara göre uyumlaştırılmış uyumlu ulusal hane halkı anketlerinden elde edilen mikro verileri içeren başlıca kamuya açık veri tabanlarından alınan gelir/ tüketim ve öğrenim süresi verileri

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Verilerinde kullanılan Kaynaklar

- Kamuya açık uluslararası veri tabanları
- Anne Ölüm oranları için Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)
- Birleşmiş Milletler Çocuk Yardım Fonu (UNİCEF)
- Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA)
- Dünya Bankası Grubu ve Birleşmiş Milletler Nüfus Bölümü, Ergen doğurganlık oranı için Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Departmanı (UNDESA)
- Dünya Nüfus Tahminleri, eğitim düzeyi istatistikleri için Barro ve Lee veri kümeleri
- Parlamentolar arası Birlik (IPU)
- İşgücü piyasaya katılım için, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)

2020 İnsani kalkınma endekslerine yeni dahil olan insani gelişme ve Antroposen Endeks kavramı 4 ana boyut ve alt göstergelerince insanlar ve ekosistemler arasında etkileşimlere, ülkelerin sosyal dengesizlikleri hafifletmeye yönelik ilerlemelerini izleme üzerine oluşturulmuştur. Dört boyut ve alt göstergeleri aşağıda belirtilmiştir.

1. İnsani gelişme durumu

- Ev ve çevre hava kirliliğine atfedilen ölüm oranları
- Afetlere atfedilen ölüm ve kayıp sayıları
- Orman alanlarındaki değişiklikler
- Tatlı su çekilmesi
- Kırmızı liste endeksi(birçok hayvan, bitki ve mantar türünün yok olma ihtimali bulunduğu risk bölgeleri)

2. Enerji sistemleri

- Üretime bağlı emisyonlar
- Tüketime bağlı emisyonlar
- Birim GSYİH başına karbondioksit emisyonları

- Yenilenebilir enerji tüketimi
3. Ülkelerin ham maddeleri ne kadar yoğun bir şekilde kullandıklarını ifade eden kavram: Malzeme döngüleri
- Kişi başına yurtiçi malzeme tüketimi
  - Kişi başına düşen malzeme ayak izi
  - Ekim alanı başına azotlu gübre kullanımını
  - Elektronik atık geri dönüşüm oranlarını
4. Geleceği Dönüştürmek

Bu alanda göstergeleri belirtmeden önce 2020 raporunda odaklanılan bir konuya dikkat etmeliyiz. Raporda dönüşümsel değişim ile yani önceki durum ile arasında ortak payda bırakmadan değişen durumlar oluşturabilmek 3 şekilde güçlenim gerekmektedir;

1. Eşitliği arttırarak dönüşüm
2. Yeniliği takip ederek dönüşüm
3. Doğa idaresi duygusu kapsamında dönüşüm.

Geleceği dönüştürme alanında eşitliğe yönelik dönüşümde; yetişkin kadın nüfustaki şiddetli gıda güvensizliği, deniz seviyesindeki yükselmenin eşit olmayan etkisinin artan risklerini yansıtan kıyı bölgelerindeki savunmasız insan sayısındaki artışına dikkat çekerken, yeniliği takip ederek dönüşüm, güneş fotovoltaik elektrik kapasitesini (güneşten elektrik edinimini) içerir. Özetle teknoloji ile ilerleme ve aynı zamanda akıllı şebekeler ve sosyal dönüşümler ile ortamlar oluşmasını konu edinir.

Antroposen’de insan çağı biyoçeşitlilik yeni bir çağ, insan çağı olarak ifade edilmektedir. İnsan dünya üzerinde biyoçeşitliliğin azalışı, iklim değişiklikleri gibi olaylara sebebiyet verirler. İnsani gelişme denilince ölçümlerde akıllara yaşam seviyesinin yüksekliği, refah durumu gelmektedir. Oysa kaynaklarımızı elde ederken yaşadığımız ortama, gezegene verdiğimiz zarar veya yapıcı durumlarda insan gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

2020 İnsani kalkınma Türkiye Lansmanında Antroposen ve İnsani Kalkınma konusu ele alınmış ve Prof Dr. Güven Sak İnsani kalkınmaya ilişkin analizlere yönelik; son 20 yıla bakıldığında insani kalkınmada en mesafe kaydeden ülkelerin Singapur ve Türkiye olduğunu belirtmiştir. Buna karşın toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde Türkiye’nin raporda geri sıralarda yer aldığını ve kadınların çalışma hayatına katılımlarının ülke ekonomisi açısından büyümeye sebebiyet vereceğini ifade etmiştir. Ayrıca Antroposen indeksi için ise Türkiye için, 2015’te

imzalanan fakat hala meclisten geçip onaylanmayan Paris iklim değişikliği anlaşmasını uygulamaya koyulmasının gerekliliği ve Adana için planlanan Türkiye ucuz kömüre dayalı termik santral düşüncesinden uzaklaşma gerekliliğini ifade etmiştir (Youtube Habitat Derneği, 2021).

2.7. İnsani Kalkınmaya Yönelik Eleştiriler

İGE hesaplarındaki yöntemler ve ölçüm türleri, ölçüm kapsamı bakımından eleştirilere konu olmuştur. Eleştirilerden ilki İGE'nin kalkınmada farklı boyutlarda yetersiz etkiye sahip olmasıdır. Yine Siyasal hak ve özgürlükler İGE tarafından ölçümlenmeye dahil edilmemiştir. İGE'nin gelişiminde bu yönde adım çalışmalarına devam edilmektedir (Gürses, agm: 343).

Shanton (2007) İGE ile ilgili eleştiri konularını 5 grupta toplamıştır (Mylevaganam, 2015: 662).

1. Yetersiz veriler (Shanton 2007, Srinivasan 1994, Ogowang 1994)
2. Yanlış gösterge ve seçimler (Shanton 2007, Srinivasan 1994, Ogowang 1994)
3. Gelirin yanlış veya fazla belirtilmesi (Shanton 2007, Srinivasan 1994, Ogowang 1994)
4. İGE formüllerinde hata (Shanton 2007, Srinivasan 1994, Ogowang 1994)
5. Veri kalitesinde ve verilerin hesaplamalarında zaman faktörü (Hendrik Wolff, Howard Chong and Maximilian Auffhamme) (Ghislandi, Sanderson ve Scherbov, 2019: 220)

Stanton (2007) çalışmalarında; İGE' yi kavramsal olarak ele almayı amaçlayarak yetersiz gördüğü alanlara eleştiriler getirmiştir. İGE'ye getirilen eleştirileri beş kategoride toplayan Stanton (zayıf veri, yanlış gösterge seçimleri, genelde tanımlanan İGE formüllerinin hataları, gelirin yanlış belirtilmesi, gelirin fazla gösterilmesi) zayıf verilere örnek olarak nüfus sayımı verilerini ele almış nüfus sayımında verilerin sık olmaması, yanlış raporlama olasılığı ve ülkelerde nüfus verilerinde tam kapsamlı olamama nedeniyle güvenilir olmadığına işaret etmiştir (Stanton, 2007: 17).

Yine Srinivasan ve Aturupane (1994) yılında her biri ülkeden ülkeye değişen tanımlardan, özellikle eğitimle ilgili okur yazarlık ve okullaşma endeksinde, okul yılı uzunluğunun yer almaması dahil olmak üzere ölçüm hatalarına değin birçok konuya fikir getirmiştir. UNDP ise İGE'ye yönelik okuryazarlığa getirilen eleştirilere cevap vermiş ve mevcut eğitim politikalarına ek ağırlık vermek için ilk etapta ortalama okul yıllarını ardından endeksi geliştirip ortalama okul yıllarına ait verileri elde etmenin zorluğu nedeniyle 1995'te ortalama okul yıllarını birleşik brüt kayıtlarla değiştirmiştir (Stanton, 2007: 17).

İGE, politikalar ve formülleri içerdiği için birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Eleştiriler ve tartışmalar endeksin geliştirilmesinde yarar sağlamıştır. Eleştiriler, eşitsizliği tam anlamıyla ele almaması ve çevresel önlemleri ihmal etmesi, metodoloji yetersizlikleri, ülkelerin iç potansiyellerini kapsamlı tasvir etmemesi gibi konulara getirilmiştir (Ertekin, 2018: 1659).

Diğer bir eleştiri ise eğitim ve sağlık alanında seçilen göstergelerin o alandaki seçme kapasitelerini sınırlı bir şekilde yansıtabilmesidir. Örneğin, doğumda beklenen yaşam süresi insanların yaşadıkları sürede sağlıklı olup olmadığı, okullaşma oranı ise eğitimin kalitesi hakkında bilgi vermemektedir (Ravallion, 2011: 11).

İGE'ye dahil edilen refah yönleri ve boyutları ölçme için bazı göstergeler yönünden ele alınmıştır. İGE' de refah, eşitlik, siyasi hak ve özgürlükler, insan hakları, mutluluk ve sürdürülebilirlik boyutları endeks bilgilerinde yer almamaktadır. Kalkınmanın çevresel boyutlarını, özellikle de ülkelerin performansları arasındaki çevresel ve insani gelişme boyutları arasındaki ilişkileri göz ardı ettiğini" belirten Sagar ve Najam (1998) bulunmaktadır (Ravallion, 2011: 11).

Martha Nussbaum (2000), hareket özgürlüğü, sosyal etkileşim biçimleri, siyasi seçimlere katılım ve ayrımcılığa karşı korunmanın on temel oluşturduğu bir çalışma yürütmüştür. Bu alanlar İGE' de bulunmamaktadır (Klugman, Rodrigez ve HyungJin, 2011: 11).

Raporda ele alınan göstergelerin, boyutlarında ülkeler arasındaki farklılıkları gerçekten yansıtmadığı belirtilmiştir. Yaşam beklentisi, uzun ömürlülüğün ölçüsüdür, ancak insanların hayatı süresince sağlık konusunu tam bilgiye erişim bulunmamaktadır. Doğum anında beklenen yaşam, kadın ve erkeklerin yaşam süresi ve sadece sağlık boyutunun ölçümediği alanları ele almaktadır. Endekse yöneltilecek eleştirilerin önemli bir kısmı seçilen alt bileşenler ve bunların ölçümüne ilişkin göstergeler ile bu bileşenlerin sonuçlarının tek bir endekse indirgenme süreci ile ilgilidir. En temel eleştiri yaşam kalitesinin eğitim ve sağlık göstergelerine indirgenmesidir. Eğitim ve sağlığın dışında; eşitlik, siyasi özgürlük, insan hakları, sürdürülebilirlik ve mutluluk gibi kavramlar İGE'ye dâhil edilmemiştir (Caner ve Sarı, 2018: 394).

3. ÖZGÜRLÜK TANIMI

Türk Dil Kurumu sözlüğünde, herhangi bir kısıtlamaya bağlı olmaksızın düşünme veya davranma, herhangi bir şarta bağlı olmama durumu olarak açıklanan özgürlük kavramı, tarihte önemli konulardan biri olmasının yanın kelime anlamı TDK' nin tanımlamasına göre açıklansa dahi her dönemde farklı düşünceler ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Birçok bilim insanı ve düşünür özgürlük kavramını oluşturmaya çalışsalar da özgürlük içinde barındırdığı unsur fazlalıkları nedeniyle tam mana da bir tanım yapılamamıştır. Bu nedenle birden çok özgürlük tanımı ve yaklaşımı bulunmaktadır.

Platon'un devlet eseri, özgürlüğü inceleyen ilk felsefi eser niteliğini taşımaktadır (Adugit, 2013: 64) . Platon'a göre özgürlük, insanın kendi yapısını, nasıl bir insan olacağını kararını kendisinin vermesidir. Kişiler, kişiliklerinin yaratıcılarıdır (Adugit, 2013: 64-65) . John Locke ise özgürlüğü, kimseden izin almaksızın başkasının iradesi altında olmadan düzenlenebilen eylemler, kişilik ve edinimler üzerinde bireysel fikirlerce gerçekleştirilen tasarruflar şeklinde yorumlamaktadır (Acemoğlu ve Robinson, 2020: 11). Hannah Arendt'e göre özgürlük siyasi bir tema olarak belirlenir. Arendt, özgürlüğü düşünce alanından çok insan ilişkileri ile ilişkilendirip özgürlüğün siyasi ve kamusal alanlarda orta çıkan bir durum olduğunu belirtmiştir (Yılmaz, 2007: 227).

John Stuart Mill özgürlüğü, 'Özgürlük iki şekilde elde ediliyordu. Bunlardan ilki siyasi haklar ve özgürlükler denen bazı imtiyazlar kazanmaktı. İktidarın bu haklara herhangi bir müdahalesi, görevini kötüye kullandığı gösterirdi. Bu da yönetilenlerin isyanını meşru kılardı. İkincisi ise, daha yakın tarihlerde rastlanan anayasal önlemlerdi. Böylelikle topluluğun ya da topluluğun çıkarlarını temsil eden bir organın rızasını almadan, topluluğun kaderini belirleyen işler yapılamıyordu. Avrupa ülkelerinin birçoğu eninde sonunda imtiyaz tanım hale gelmişti, fakat çoğu ülkede henüz anayasal önlemler yoktu. Dolayısıyla özgürlüğe aşık birçok insanın ana amacı, eğer yoksa bu önlemleri hayata geçirmek, eğer varsa bu önlemleri daha da attırmaktı. İnsanlar, despotluğa karşı korundukları sürece, düşmanlarla çarpışmakta ya da bir efendiye sahip olmakta bir beis görmüyorlardı. Dolayısıyla insanların özgürlük çabaları da burada son buluyordu'' (Mill, 2019: 14).

John Mill, kişiler ve özgürlük arasındaki ilişkiyi, yöneticiler ve yönetim şekli olan demokrasi ile ilişkilendirmiş özgürlük kavramını bireysel ve toplumsal olarak ele almıştır (Odabaş, 2018: 2688). Mill'e göre toplumlar yöneticilerin halk üzerinde oluşturdukları baskıları ve belirledikleri yetkileri sınırlandırırsa özgürlüğe ulaşabilirler. İsaiah Berlin'e göre ise özgürlük pozitif ve negatif olarak ele alınmaktadır. Negatif özgürlüğü, kişinin isteklerini gerçekleştirebilmesi için kendisine yöneltilen farklı çıkışları ve gelebilecek engellemelerden

uzak olma durumu olarak tanımlamaktadır. Pozitif Özgürlüğü ise, kişinin kendisinin efendisi olduğunu kararlarının dış müdahalelerden uzak esasen yaşam her evresinde hiçbir müdahale altında olmama olma durumu olarak ifade etmektedir (Çelik, 2010: 162-1).

Özgürlüğün genel olarak birçok tanımı mevcut olmakla birlikte özgürlüğün bireysel özgürlük, toplumsal, cinsiyete bağlı, düşünsel, siyasal gibi birçok farklı yönlerle tanımlanma çalışmaları da vardır. İnsan temelli her yaklaşımda, olguda, durum ve olaylarda bir konunun birçok farklı yönü, konuyu oluşturan birçok kolu bulunmaktadır. Özgürlük geniş bir kavram olup yaşamın her alanında özgürlük veya aksi durumu ile karşılaşılır.

3.1. İnsan Özgürlüğü, Bireysel Özgürlük ve Kitlelerin Özgürlük Hareketleri

Özgürlük kazanımları belirli süreçlerle oluşmaktadır. Toplumda görülen özgürlük hareketleri de buna örnek teşkil etmektedir. Köleliğin kaldırılıp insan özgürleşmesinden, kadınların hak ve özgürlüklerine, iktidarın halka uyguladığı her türlü baskıdan kurtulmaya değin birçok olay kitlelerin ayağa kalkışıyla başlamıştır.

Tarihin batı yarımküredeki en başarılı özgürlük hareketlerinden biri Haiti Devrimidir. Haiti, üzerinden zenginlik, rant, mülk edinmek isteyen Avrupa ülkelerince bir fırsat ülkesi konumunda olmuştur. Asıl adı Saint Domigue olan bu ada sömürgecilik kaderinden sıyrılıp, özgürlüklerine kendi uğraşlarıyla kavuşan ilk ve tek köle halkı olmuş ve adı Haiti olarak değişmiştir. Fransız koloniciliğini yenen halk, siyahlar ve dünyanın tüm noktalarında sindirilmeye çalışılan baskı içindeki halklara umut oldu (Bilgin, 2012: 203).

Fransız Devrimi'nin eşitlik, özgürlük, kardeşlik ilkeleriyle sokağa dökülen insanlar, yürüyüşler, grevler ve her türlü karşı çıkış ile mutlak rejime karşı bir pakt oluşturmuşlardır. Bu yıllarda De Gouges, erkekler ve kadınların eşit eşit olmaları için mücadele veren, kadın özgürleşmesi üzerine çalışan, kaleme aldığı kadın hakları bildirgesinde ‘‘ kadınların giyotine gitme hakları varsa kürsüye çıkma hakları da olmalı’’ ifadesiyle kadın özgürleştirmesini amaç edinmiştir. (Göztepe, 1996: 189). Kadın özgürlük kazanımları 20. yüzyıl başlarında kadın hak ve özgürlük savunucuları süfrajist olarak adlandırılmış ve bu kadın özgürlük arayışçıları büyük mücadeleler vermişlerdir. Süfrajist hareketinin üyelerinden Emily Davisomn, tüm zamanını kadın özgürlük hareketlerine adamaya karar verdi (Purvis, 2013: 355) ve Epsom yarışlarında süfrajist bayrağıyla Kral V. George 'nin atı önüne atlayıp protesto da bulunmuştur ve ardından vefat etmiştir. Bu kadın ve özgürlük savunucuları kadınların siyasal alanda,

seçme ve seçilme alanlarında özgür olabilmeleri için birçok direnişte bulunmuşlar ve sonunda kadınlar, parlamento da seçimlerde oy kullanabilme hakkı elde etmişlerdir.

Hak ve özgürlük hareketlerindeki olayların her biri ayrı düşünülen ya da istisna olarak gerçekleşen bir durum değildir. Özgürlük, toplumdaki tüm kesimlerin, baskıcı rejime karşı kenetlenmesi ile oluşur. Orta Doğu'da yaşanan Yasemin Devrimi ve ardından aynı şekilde yönetilime sahip ülke halklarının protestoları buna örnek teşkil eder. Bireyler, güvenli ortamda yaşama özgürlüğü, ekonomik özgürlükler ve bireysel özgürlüklerini kazanabilmek için arayışlarda bulunurlar.

2019 Dünya Bankası Kadın özgürlüklerinde, İş ve Hukuk raporuna göre Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Sudan, İran, Kuveyt, Katar, Suriye, Cezayir, Guinea Bissau, Bahreyn en düşük kadın iş hayatına katılım olduğunu saptamıştır. Yine bu rapora göre Belçika, Danimarka, Fransa, Litvanya, Lüksemburg, İsveç, Avusturya, Kanada, Estonya, Finlandiya' da kadının çalışma hayatında en etkili olduğu ülkeler olarak belirlenmiştir (Worldbank, 2019: 9).

Dünya Ekonomik Forumunda (WEF) kadın cinayet verilerinde 153 ülkeden Yemen, Irak, Pakistan, Kongo, Suriye, İran, Suudi Arabistan (Weforum.org, 2020: 9) en çok kadın hayatının kaybedildiği ülkeler olarak saptanmıştır. Ayrıca bu ülkelerden çoğu sadece kadın özgürlüklerinde değil güvensiz ortam, eğitim, sağlık özgürlüklerinin hesaplandığı verilerde de son sıralarda yer almaktadırlar.

3.2. İnsani Kalkınma ve Özgürlükler Arasındaki İlişki

İnsani Kalkınma Endeksinde eleştirilerden biri özgürlük değerlerinin bu endeks hesabına katılmamasıydı. Kalkınmanın boyutlarında iyi orana sahip olması için ülke halklarının özgür olmaları gerekmektedir. Örneğin kalkınmanın eğitim boyutunu ölçmek için ülkelerdeki eğitim alanına ayrılan bütçeye değil nüfustaki eğitim oranına bakılır. Kadın ve erkek eğitim oranları incelenmektedir.

1'in üzerinde gelir boyutu olan ülkelerde (Brunei, Katar, Kuveyt) cinsiyetler arası eşitsizlikte en yüksek değere sahip ülkeler olmuşlar ve kadın erkek eşitsizliğinde , kadınların işgücüne katılım oranlarında hatta hayatta bazı normal haklara bile sahip olma durumunda eşitsizlikler görülmüştür. İnsani kalkınma ve özgürlük verilerinde en iyi skorlara sahip ülkeler ile bu ülkeler arasındaki farklar verilerce görülmektedir. Özgürlük sadece cinsiyetler arası değil yönetimde de geçerlidir. Yönetim şekline bağlı olarak patronaj, klientelizm, kronizmin

daha fazla görüldüğü ülkeler tüm devlet işleyişinde etkin özgürlükte yüksek seviyelerdeki ülkeler kadar etkili çalışma gösterememektedir.

2020 Foundation For The Advancement of Liberty tarafından yayınlanan Dünya Ahlaki Özgürlükler sıralamasına göre Brunei 151. Sırayı almış ve aşağıya doğru sırayla Kuveyt, Umman, İran, Somali, Sudan, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen ve Afganistan en düşük seviyeli ülkeler olurken, Hollanda, Portekiz, Kanada, Belçika, Uruguay, Lüksemburg, Avusturya, İspanya, Meksika, İtalya en yüksek skorlarda ülkeler olmuşlardır. Bu endeksin baz aldığı boyutlar;

- Dini Göstergeler: Herhangi bir dine inanışta bireyler özgür mü? Hükümet halkın dini inanışında baskıcı veya etkili mi?
- Biyoetik Göstergeler: Biyoetik ikilem konuları hakkında bireyler ne kadar özgür?
- İlaç Göstergeleri: Hangi maddelerin üretimi, ticaret ve tüketici ne denli özgürdür veya neler zararlı kabul edilmektedir?
- Cinsel Göstergeler: Toplumda rıza gösteren yetişkinler arası yayınlarda ulaşım özgürlüğü var mıdır?
- Aile ve Cinsiyet Göstergeleri: Ülkede kadın hareket özgürlüğü ve farklı cinsiyetlere eğilimlere sahip bireyler ve hareket özgürlükleri nelerdir?
- Ahlaki değerler özgürlük endeksi bu boyutları baz alarak ahlak endeksi oluşmuştur (Alvarez, G., Yasuhiro, K., Pina, J., 2020: 11)

3.2.1. Ekonomik Özgürlük

Ekonomik Özgürlük, Karşı müdahaleye uğramadan ekonomik hareketliliklerde olma ve bu hareketlerin sonucunda edinimlerini yine dış müdahaleler olmaksızın kullanabilmeyi ifade eder.

Fraser Vakfına göre; bireylerin zorla, dolandırıcılık veya hırsızlık olmadan elde ettikleri maddi kazanımlarını başkalarının fiziksel istilalarından korunmasına ekonomik özgürlük denir (Fraserinstitute , 2020)

Heritage Vakfına göre ise ekonomik özgürlük insanların kendi emeklerini ve edindikleri mülklerin kontrolünü kendileri sağlamakla birlikte bireylerin ekonomik olarak özgür ortamda üretmek, çalışmak, tüketmek ve geliştirmek (yatırım yapma) serbestliğine değinmektedir (Heritage, 2020)

Ekonomik Özgürlük, kişilerde ekonomik hareketliliği zorlama ve sınırlamaya maruz kalmadan rahatça ve mülki haklarında temin edildiği hak ve özgürlüklerdir (Beşkaya ve Menan, 2009: 48). Kişilerin piyasalarda (özel ve serbest) neleri üretip ve tüketecekleri üzerine

seçimlerinde ve rekabet için uygun ortam oluşumunda fikirleri desteklemek ve sınırlı kaynakların en faydalı şekilde kullanımı ekonomik özgürlüğü nitelemektedir (Altıntaş, 2020: 373).

Özgürlüğün birçok tanımı olduğu gibi ekonomik özgürlüğü de tanımlayan çok sayıda tanım vardır. Ekonomik özgürlüklerin belirlenmesi mümkün müdür sorusuna yanıt ise bazı vakıf çalışmalarınca verilmiştir. Esasında dünyada özgürlükleri ölçen çalışmalarda bulunan gruplar, Fraser Kurumu, Cato Kurumu ve Freedom House iken ekonomik özgürlükleri doğrudan ölçen kuruluşlar Kanada merkezli Fraser Kurumu ve ABD Merkezli Heritage Vakfıdır.

3.2.2. Heritage Vakfı

Heritage Foundation 1973 yılında ABD, Washington’ da kurulmuştur. Bu vakıf, 1995’ ten itibaren Wall Street Journal ile yürüttüğü çalışma ile her yıl “Index of Economic Freedom” (Ekonomik Özgürlükler Endeksi) raporunu yayınlamaktadır. Raporlar, dünya ülkelerinin özgürlüklerini ve ekonomik performanslarını ortaya koymaktadır. Özgürlükte en yüksek değerdeki ülkelerde işsizlik ve enflasyon oranlarının diğer ülkelere kıyasla daha az olduğu tespit edilmiştir. Heritage vakfı ekonomik özgürlük endekslerini, hükümetler üzerinde geliştirdikleri ekonomik ve girişimci çevrenin 4 temel alanındaki verilere ulaşmak ister. Bu alanlar;

- Hukuk Kuralı
- Hizmet Büyüklüğü
- Düzenleme Verimliliği
- Pazar Açıklığıdır.

Dört kategori koşulları, her biri 0 ila 100 arasında derecelendirilen 12 alt bileşence ölçülmektedir (The Heritage Foundation Index of Economic freedom, 2020).

1-Hukuk Kuralı Mülkiyet Hakları

- Fiziksel Mülkiyet Hakları
- Fikri Mülkiyet Hakları
- Yatırımcıyı Koruma Gücü
- Kamulaşma Riski
- Ülke-toprak İdare Yönetim Kalitesi

2-Yargı Etkisi

- Yargı Bağımsızlığı
- Yargı Süreç Kalitesi
- Yargı Kararlarında Kayırmacılık

3-Devlet Bütünlüğü

- Düzensiz Ödemeler ve Rüşvet
- Hükümet Politikaları Şeffaflığı
- Yoksulluğun Olmaması
- Yoksulluk Algıları
- Devlet ve Kamu Hizmeti Şeffaflığı

4-Devlet Büyüklüğü-Vergi Yüğü

- Bireysel Gelir Üzerinde en Yüksek Marjinal Vergi Oranı
- GSYİH'nın yüzdesi olarak toplam vergi yükü

5- Mali Durum Sağlığı

- Son 3 Yıl İçinde GSYİH yüzdesi puanın %80'i
- GSYİH yüzdesi Olarak Borç Puanın %20si

6-Düzenleyici Verimlilik İş Özgürlüğü

- Bir İş kurma (Prosedür-Sayı; Zaman - Gün; maliye - kişi başına düşen %si; Asgari sermaye-kişi başına düşen %si;
- Lisans Alma (maliyet- kişi başına düşen gelir %si; prosedür -sayı
- Bir İşletmeyi Kapatma (zaman-yıl; maliyet-gayrimenkul% ;iyileşme oranı-dolar
- Elektrik elde etme (prosedür-sayı; zaman-gün-maliyet-kişi başına düşen gelir %)

7-Emek Özgürlüğü

- Asgari Ücret işçi Başı Ort. Katma değer oranı
- Ek İşçi Çalıştırma Engeli
- Çalışma Saat Katılığı
- Fazla Çalışanları İşten Çıkarma Zorluğu
- Yasal Zorunlu Bildirim Süresi

- Zorunlu Kıdem Tazminatı
- İşgücüne Katılım oranı

8-Parasal Özgürlük

- Son 3 yıl içinde ağırlıklı Ort. Enflasyon Oranı
- Doğrudan Kontroller veya Sübvansiyonlar Yoluyla hükümet fiyat manipüle etme yargıları

9-Açık Piyasalar Ticaret Özgürlüğü

- Ticaret Ağırlıklı Ort. Tarife Oranı
- Tarife Dışı engellerin Değerlendirilmesi

10- Yatırım Özgürlüğü

- Yatırım Kısıtları
- Yabancı yatırım
- Arazi Mülkiyet Kısıtları
- Sektörel yatırım Kısıtları
- Adil tazminat olmadan yatırım kamulaştırılması
- Döviz Kontrolleri
- Sermaye Kontrolleri

11-Finansal Özgürlük

- Mali Hizmetlerin Devlet düzenlemesi
- Devletin banka ve diğer finans firmalarına doğru/dolaylı sahipliği
- Kredi tahsisinde hükümet etkisi
- Finans ve sermaye piyasası gelişimi
- Yabancı rekabete Açıklık

12- Devlet Harcamaları (Heritage, Index of Economic freedom 2021, sf. 489, 500).

Heritage Vakfı Ölçeği, çalışılan her ülkede ekonomik ve girişimcilik ortamını bulmak üzere tasarlanmıştır. Her 12 ekonomik özgürlüğün birbiri ile etkileşimde olduğunu görülmekte fakat indeks bunu açıkça her mekanizmayı tanımlamamaktadır. Her bir ölçüt için minimum eşik gerekliliği, bir boyut düştüğünde diğer boyutun tamamlayıcı mı olduğu, bu

boyutların birbirlerini tamamladıkları veya kendilerine özel veriler mi oldukları sorularına bu indeks cevap vermemektedir. Endeks, ekonomik büyüme veya herhangi bir bağımlı değişkeni açıklamak için tasarlanmamıştır. Endeks puanları 2020 için 2018'in 2. Yarısından 2019'un ilk yarısına kadar olan verilere dayanır. 30 Haziran 2019 itibari ile güncel olan bu indeks, parasal özgürlük bileşenleri için 1 Ocak 2016- 30 Aralık 2018' e değin 3 yıllık ortalama enflasyon oranını veri olarak kullanmaktadır.

3.2.3. Fraser Institute Ekonomik Özgürlük

Fraser Enstitüsü'nün 1996 yılında Kanada'da kurulmuştur ve her yıl yayınladığı ekonomik özgürlük endeksini 5 ana başlıkta 42 bileşen ile incelemektedir. Bu Endeks, Fraser Enstitüsü tarafından Economic Freedom of The World – EFW adı ile yayımlanmaktadır.

Ekonomik Özgürlükte ele aldığı alanlar ve bileşenleri;

1- Devletin Büyüklüğü

- Devlet Tüketimi
- Transferler ve Sübvansiyonlar
- Devlet İşletmeleri ve yatırımları
- En yüksek marjinal vergi oranı
  - En yüksek marjinal gelir vergisi oranı
  - En yüksek marjinal gelir vergisi ve bordro vergisi oranı
- Varlıkların Devlet sahipliği

2- Hukuk Sistemi ve Mülkiyet Hakkı

- Yargı Bağımsızlığı
- Tarafsız Mahkemeler
- Mülkiyet Haklarının korunması
- Hukuk üstünlüğü ve siyasete askeri müdahale
- Hukuk sisteminin bütünlüğü
- Sözleşmelerin Hukuki yaptırımları
- Gayrimenkul Satışlarının düzenleyici maliyetleri
- Polis Güvenirliği

3- Para

- Para Büyümesi
- Enflasyon Standart Sapması
- Enflasyon Son yıl Baz Alınımı
- Yabancı Para, Banka Hesabı sahip olma Özgürlüğü

4- Uluslararası Ticaret Yapma Özgürlüğü

- Tarifeler
  - Ticaret vergilerinden elde edilen gelir (ticaret sektörünün yüzdesi)
- Ortalama Tarife Oranı
  - Tarife oranlarının standart sapması
- Yasal Ticaret engelleri
  - Tarife dışı ticaret engelleri
  - İthalat ve ihracatın uygunluk maliyetleri
- Karaborsa döviz kurları
- Sermaye ve İnsan Hareketlerinin Kontrolleri
  - Finansal Açıklık
  - Sermaye Kontrolleri
  - Yabancı Ziyaret özgürlüğü

5- Düzenleme

- Kredi Piyasası Düzenlemeleri
  - Bankaların Mülkiyeti
  - Özel Sektör kredisi
  - Faiz oranı kontrolleri/negatif reel faiz oranları
- İşgücü Piyasası Düzenlemesi
  - İşe alım düzenlemeleri ve asgari ücret
  - İşe alım ve İşten çıkarma Yönetmelikleri
  - Merkezi Ortak Pazarlık
  - Saat düzenlemeleri
  - İşçi işten çıkarılmalarının zorunlu maliyeti
  - Zorunlu askerlik
- İş yönetmelikleri
  - İdari gereksinimler
  - Bürokrasi maliyetleri
  - İş kurmak
  - Tarafsız kamu yönetimi
  - Lisanslama Sınırları
  - Vergi Uygulamaları maliyeti

Özgürlüğü Ekonomik verilerde ölçen Heritage ve Fraser Vakıflarının bileşenlerinin farklı olması dışında buldukları sonuçlar birbirlerine yakındırlar. Bunun dışında Heritage vakfı sadece ekonomik özgürlükleri konu edinirken Fraser Enstitü Özgürlüğü bütün olarak ele almış ve ekonomik özgürlüklerin yanında kişisel özgürlükleri de konu edinmiştir.

3.2.4. Özgürlükleri İnsan Özgürlüğü Üzerine Tanımlayan Vakıf: Freedom House

Freedom House ilk raporunu 1972'de yayınlamıştır. Rapor, dünya özgürlüklerini siyasi haklar ve sivil özgürlükler bazında ölçen 195 ülke ve 15 bölgeyi kapsayan, bu alanlarda

sayısal puanlamalar yapan yıllık küresel raporlardır. Özgürlükler 7 ana kategoride incelenmiştir;

1. Seçim Süreci: Yasama, yürütme seçimleri ve seçim alanları
2. Siyasi Çoğunluk ve katılım: parti, rekabet sistemleri, siyasi tercihleri kullanma özgürlüğü ve azınlıkların oy kullanma hakları
3. Hükümet İşleyişi: Yolsuzluk, Şeffaflık ve seçilmiş kişilerin yönetimdeki yetenekleri
4. İfade ve İnanç Özgürlüğü: Medya Özgürlüğü, din ve akademik alanlarda özgürlükler, Özgür tartışma alanları
5. Dernek ve Örgütsel Haklar: Sivil Grup kuruluşları, İşçi-sendika kuruluşları, özgür toplanma hakkı
6. Hukukun Üstünlüğü: Bağımsız savcılar, hakimler ve yargı sürecindeki özgürlük, suç ve düzensizlik, yasal eşitsizlik
7. Kişisel Özerklik ve Bireysel Haklar: Dolaşım özgürlüğü, mülkiyet, kişisel ve aile hakları, ekonomik sömürden kurtulma özgürlüğü

Puanlamalar ve soruların tüm listesi ve puanların anlamlı bir açıklaması için tablo oluşturulur. Puanlama skorları bir ülke veya bölge hakkında 10 siyasi, 15 sivil gösterge şeklinde iki katmanlı puan ve statü sistemiyle belirlenir.

Soru şeklindeki göstergeler, Siyasi Haklar 0-40 puan arası, sivil özgürlükler ise 0-60 puanlarıyla kategorilere ayrılırlar. Bu iki puan toplamı sonrasında bir ülke/bölgenin tamamen özgür, kısmen özgür veya özgür değil durumunu belirlemek için eş ağırlıklandırma yapılır.

Siyasi Hakların 3 alt kategorisinde ;

1. Seçim Süreci; 3 soruya sahip
2. Siyasi Çoğunluk ve katılım; 4 soru
3. Hükümet işleyişi 3 soruya sahiptir ve toplamda bileşenlere ait 10 soruya sahip olan siyasi haklar, her soru için 4 puan alır ve siyasi hakların %40'lık etki alanı oluşur.

Sivil Özgürlükler ise 4 alt kategoride;

1. İfade ve İnanç Özgürlüğü; 4 soru
2. Dernek ve Örgütsel Haklar; 3 soru
3. Hukukun Üstünlüğü; 4 soru
4. Kişisel Özgürlükler ve Bireysel Haklar; 4 soruya sahiptir ve yine her alt bileşenin sahip olduğu sorular 4 puan alarak 15 soruya sahip sivil özgürlükler %60'lık etki alanı meydana getirir.

Freedom House tarafından sivil ve politik özgürlüklere puanlar atanıp özgür, özgür değil ve kısmen özgür sınıflandırmaları oluşturulmuştur. Tablo 3.1 de Freedom House özgürlük değerleri gösterilmiştir.

Tablo 3.1. Freedom House Özgürlük Sınıflaması

Siyasal politik özgürlükler	Değerlik sıralaması	Sivil Özgürlükler	Değerlik Sıralaması	Siyasal ve sivil özgürlükler	Özgürlük durumu
36-40	1	53-60	1	1.0-2.0	ÖZGÜR
30-35	2	44-52	2	3.0-5.0	Kısmen Özgür
24-29	3	35-43	3		
18-23	4	26-34	4	5.5-7.0	Özgürlük değil
12-17	5	17-25	5		
6-11	6	8-16	6		
0-5	7	0-7	7		

Kaynak: (Freedomhouse, 2021)

1'den 7'ye kadar her derecelendirme belli puana karşılık gelip özgür, kısmen özgür ve özgür değil niteliği atanıp 1'e yakınlık özgürleşememeyi ifade etmektedir. 7' ye yakınlık ise özgür olmayı ifade etmektedir. Tablo 2020 öncesi verilerle özgürlük sınıflandırmasını ifade ederken 2020 de 1-7 arası bir puan türü kullanılmadan derecelendirmeler hesaplanarak verilere dahil edilmiştir. Tablo 3.2. de Freedom House ait özgürlük skorları verilmiştir.

Tablo 3.2. Özgürlük Skorlar

Siyasi Özgürlük Skorları								
Sivil Özgürlük Skorları		0-5	6-11	12-17	18-23	24-29	30-35	36-40
	53-60	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Özgür	Özgür	Özgür	Özgür
	44-52	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Özgür	Özgür	Özgür
	26-34	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Özgür	Özgür
	17-25	Özgür Değil	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Özgür
	8-16	Özgür Değil	Özgür Değil	Özgür Değil	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür
	0-7	Özgür Değil	Özgür Değil	Özgür Değil	Özgür Değil	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür	Kısmen Özgür

Kaynak: Freedomhouse.org, reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology

3.3. Cato ve Fraser Enstitü İnsan Özgürlüğü Raporu

Think-Thank devlet politikaları hakkında veya iş hayatında gecen konularla ilgili uzman bir grup oluşturarak, konular arası çalışmalar yapan, düşünce ve sistemler üreten yapıya denir. Cato Enstitü, Heritage ve Fraser Vakfı bu tanıma dahil çalışma gruplarıdır. Cato Enstitü, 1974 yılında Ed Crane , Murray Rothbard'a ve Charles Koch tarafından Koch endüstrilerine bağlı olarak Charles Koch Vakfı adıyla kurulmuştur. 1976 yılında vakfın ismi Cato Vakfı olarak değiştirilmiştir.

Cato Vakfı, siyasette özürlüğü, iç ve dış ilişkilerde eleştiriler getirilebilen, sivil özgürlüklerin artışıını destekleyen bir kurumdur. Kişi özürlüğüünü, yönetimde sınırlığı, piyasaların serbestliğini ve dünyada barışı geliştiren mekanizmaları ele almaktadır. Cato Vakfı, 2 yılda bir Milton Friedman Özürlüğü İlerletme Ödülü'nü, insan özürlüğüünü ilerletmeye önemli katkılarda bulunan bir kişiye 250.000 dolar para ödülüyle vermektedir. 2018 yılında bu ödülü Küba'da beyazlı kadınlar olarak anılan özürlük için oluşturulan grup almıştır. Bu grup, 2003 ün mart ayında içlerinde insan hakları aktivistleri, gazeteciler olan 75 kişinin tutuklanmasına (Küba kara bahar) tepki olarak ortaya çıkmıştır (Tavaana , 2020). Ayrıca Küba'nın Beyazlı Kadınlar hareketi Sakharov Düşünce özürlüğü ödülünü de 2005 yılında almıştır.

Küresel ısınmadan, dış politikalara, birçok devlet kurumunun özelleşme düşüncesinden, işçi sendika olayları, çocuk işçilere karşı çıkışa kadar birçok konuda vakıf bünyesinde çalışan bilim insanları tarafından çalışmalar yürütülmüştür. Vakıf birçok araştırma makalesine, Cato Journal adlı hakemli dergiye sahiptir.

İnsan Özürlüğü Endeks raporu Fraser ve Cato enstitü tarafından birlikte yayımlanmıştır. Rapor, kısıtlamaların ve baskıların ne denli etkili olduğunu ve geniş insan özürlük ölçüsünü sunmaktadır. Özürlük endeks raporu ana başlıklar olarak;

- Güvenlik
- Hareket
- İnanış
- Dernek, meclis ve Sivil Toplum
- İfade ve bilgi
- Kimlik ve ilişkiler
- Devlet boyutu
- Hukuk sistemi ve mülkiyet hakları
- Paraya erişim
- Uluslararası ticaret yapabilme özürlüğü
- Kredi, işgücü ve iş düzenlemesini incelemektedir.

Fraser ve Cato Enstitüsü ortak insan özürlüğü bileşenlerinden ekonomi kısmını ekonomik özürlük kısmında belirmiştik. Raporun Kişisel Özürlük bileşenleri ise şöyledir;

Kişisel Özgürlük

1. Yasal Koruma ve Güvenlik

- Hukukun Üstünlüğü
  - Usul Adaleti
  - Medeni Adalet
  - Ceza Adaleti
- Güvenlik ve Emniyet
  - Cinayet
  - Kaybolmalar, çatışmalar ve terörizm
    - i. Kaybolmalar
    - ii. Şiddetli Çatışmalar
    - iii. Organize Çatışmalar
    - iv. Terörizm sonucu Ölümler
    - v. Terörizm hareketleri sonucu yaralanmalar
  - Kadın Güvenliği ve Emniyeti
    - i. Kadınlara uygulanan sünnet durumu
    - ii. Miras Hakları

2. Bireysel Kişisel Özgürlükler

- Hareket Özgürlüğü
  - Yurtiçi Hareket
  - Yabancı Hareket
  - Kadın Hareketleri
- Dini Özellikler
  - Din özgürlüğü
  - Dini örgüt baskısı
  - Taciz ve Fiziksel Düşmanlıklar
  - Yasal ve düzenleyici kısıtlamalar
- Dernek, Meclis ve Sivil Toplum
  - Sivil toplum giriş ve çıkışlar
  - Toplantı
  - Siyasi parti kurma özgürlüğü
    - i. tarafların önündeki engeller
    - ii. parti yasakları
  - Muhalefet parti özerkliği
  - Sivil Toplum Baskısı
- İfade ve Bilgi
  - Basın mensubu ölümleri
  - Basın mensubu hapisleri
  - Medya özgürlüğü
  - Kablo/uydu erişimi
  - Yabancı gazete erişimi
  - İnternet erişimi üzerindeki durum kontrolü
- Kimlik ve ilişkiler
  - Yasal Cinsiyet
  - Eşcinsel İlişkiler
  - Boşanma

İnsan özgürlük endeksleri dünya üzerindeki nüfusun %94ünü ele alan küresel anlamda oluşturulmuş en geniş endekstir. 2020 verilerinde 162 ülke için incelemelerde bulunulmuştur. 2018 verileri tam olan yıl, baz yıl olarak alınmıştır. 2018 de yer alan ülkeler arasında serbestlik 2017 ile kıyaslandığında %0.01 lik değişimin yaşandığı görülmektedir. 87 ülkenin özgürlük verilerinde yükseliş varken 70 ülke verileri değerini korumuştur. Dünya üzerinde özgürlükte en yüksek seviye bölgelerin Kuzey Amerika (KANADA-ABD), Batı Avrupa ve Doğu Asya olduğu görülmektedir. En düşük özgürlük seviyelerine sahip bölgeler ise; Orta Doğu, Kuzey Afrika, Sahra altı Afrika ve Güney Asya'dır. Endekste bulunan kadınlara özgü hakları belirlemeye çalışan göstergelerde ise (endeks, kadınlar boyutunda 5 gösterge ile ölçüm yapmakta) kadın özgürlüklerinde en gelişmiş seviye bölgelerin; Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Doğu Asya olduğu görülürken yine Orta Doğu, Sahra altı Afrika, Kuzey Afrika ve Güney Asya'da kadın özgürlük veri değerleri oldukça düşüktür. Özgürlüğün düşük seviyelerde olduğu bölgelerde kadın özgürlüğünün de yüksek seviyelerde olması beklenmediğinden (aşırı cinsiyet adaletsizliği yoksa) Özgürlük verilerinin düşük olduğu bölgeler kadın özgürlüğünde de değişmeyen bölgeler olarak saptanmıştır.

Özgürlükte en zirve seviye ülkelerde ortalama kişi başına düşen gelir 50.340\$ iken düşük özgürlük verilerine sahip ülkelerde ortalama gelirin 7.720 \$ olduğu görülmektedir. Bu durum bize insani özgürlük ve gelir arasında bir bağıntı olduğunu (istisna durumlar /ülkeler her zaman vardır) göstermektedir. İnsani özgürlük endekslerinde demokrasi ile özgürleşme arasında da doğrudan ilişki bulunmaktadır. The Intelligent Economist Unit Demokrasi endeksinde incelenen alanlar; Seçim süreci ve çoğulluk, hükümet işleyişi, siyasi katılım, siyasi kültür ve sivil özgürlüklere. 2020 rapor verilerin baktığımızda demokrasi endeksinde en iyi verilere ait bölgelerin ilk sıradan aşağıya doğru; Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Latin Amerika, Asya-Avustralya, Doğu Avrupa, Sahra altı Afrika ve Orta Doğu ve Kuzey Afrika olduğu belirlenmiştir (Pages.eiu., 2020: 30) . Hong Kong , insani özgürlükte üst sıralarda yer almasına karşın bu duruma aykırı niteliktedir. Hong Kong'a ait veriler 2008 yılından itibaren düşmüş olmasına karşın 2020 verilerinde 2018 endeksleri kullanıldığı için (tam verilerin bulunduğu yıl 2018' dir ve endeks hesaplamalarında 2018 yılı baz alınır) Hong Kong sıralaması daha düşük yansımamıştır. Hong Kong iki sistem tek devlet ilkesi ile eski bir İngiliz sömürgesiyken 1 Temmuz 1997'de Çin yönetimine geçmiş yarı özerk bir bölge olmuştur. Çin devleti 50 yıl süre ile Hong Kong'un yargı ve ifade özgürlüğünü güvence altına almıştır. Bu durum Çin komünist partisi hareketlerince ters düşmektedir. 2019 yılında

suçluların Çin'e iadesi kanunu ile Hong Kong anayasasındaki özgürlüklerin sınırlandırıldığı ileri sürülen Hong Kong Halkı protestolara başlamıştır (Çalışkan, Akgün ve Aras, 2020: 247-248) .

Ülkeler bazında oluşturulan bu endeks, araştırmaya dahil ülkelerde kişilerin haklarına ne ölçüde saygı duyulduğunu ölçme girişimi olarak görülebilmektedir. Bu haklar; din özgürlüğü, ifade, toplanma, ekonomik özgürlükleri koruma altına almaktadır. Kişilerin talepleri doğrultusunda haklardan bazıları kısmen veya tamamen hükümetlerin gerçekleştirdikleri eylemlere bağlı olmaktadır. Kişisel güvenlik hakkı en önemli hak durumundadır. Kişilerin mülkiyet hakları ve hukuk üstünlüğündeki güvenlik, hükümet eylemlerini gerektirmektedir. Özgürlüklerin siyasi ve demokrasi özgürlüklerle ilişkili yönleri, ifade, toplanma ve protesto özgürlükleri bu indeksin bir kısmını oluştururken demokrasi ve siyasi özgürlükler indeks dahilinde değillerdir. Kanada ve ABD'de demokratik seçimlerle anayasal sınırlamalarının yanında kuvvet ayrılığı ve devlet merkezinin gücünü azaltarak yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırıldığı (ademi merkezilik) bir sistem oluşturulmuştur. Birleşik Krallıkta kontroller, denge ve güç politikaları üzerinde farklı sınırlamalar vardır ancak yazılı bir anayasa bulunmamaktadır. Siyasal Özgürlüklerin nasıl belirlenebileceği ve hangi biçimlerin kişisel ekonomik ve sivil özgürlükle doğrudan uyum sağladığı araştırmanın önemli alanlarından. Raporda bu konu ele alınmamaktadır. Rapor insan özgürlüğü ve demokrasi arasında ilişkiye odaklanmaktadır.

Endeks, ekonomik ve diğer insan özgürlükleri dahilinde genel olarak özgürlüğü ele alarak literatürde önemli alandaki boşluğu doldurur. Ekonomik özgürlük verileri ve kişisel özgürlükler belirlenen ölçüler ile birleştirilmektedir.

Değişkenlerin düzenlenmesi ve ağırlıklandırılması indekslerin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklardan biridir. Bu endekste, ekonomik ve tüm kişisel özgürlükler eşit olarak ağırlıklandırılmıştır. Eşit ağırlıklandırma nedeni, ekonomik olaylar insan yaşamında baskın hale gelmiştir ve insanlar yaşamlarını iyileştirme de çaba göstermektedirler. Ekonomik özgürlüklere yönelik değerler, insan yaşamına dair bilgiler vermektedir. Ayrıca ekonomik özgürlükler, bireylerin hükümete veya toplumda olan özgürlüğü kısıtlayacak veya gücü merkezileştirmeye teşebbüs edecek diğer potansiyel güçlere bağımlılığını azaltmaktadır.

Ekonomik özgürlük, diğer özgürlükleri edinmeleri için kişileri güçlü kılmaktadır. Ekonomik özgürlüğü elinde olan bireyler diğer özgürlükleri elde etmek için daha avantajlı olmaktadır.

Rapor, 2019-2020 özgürlük verilerini ölçmek için 2018 yılına ait endeksleri kullanmaktadır. 2018 verilerinin kullanılmasının nedeni, yeterli verilerin bulunduğu son yıl olan yıl 2018'dir. 2018 yılı için dünya nüfusunun %94'ü temsil eden 162 ülkede 34 kişisel özgürlük değişkeni kullanılmaktadır. 2018 tam verinin son yıl olmasının yanında 2008 ise tam verileri barındıran en erken yıldır. Kişisel özgürlük endeksi eş ağırlıklandırılmış 2 kategori bulunmaktadır. İlk bölüm; hukuk üstünlüğü ile güvenlik ve emniyet ile yasal koruma iken ikinci bölüm ise kişisel özgürlüklerdir (bilgi, ifade, eylem, sivil toplum, din, hareket vb.). Özgürlükler ilk kısım- hukukun üstünlüğü ve güvenlik-olmadan elde edilmeden ikinci kısma geçilmesi mümkün olamaz. Güvenlik ve emniyet kişilerin hayatta kalmak ve çeşitli özgürlüklerin kullanılması temelini oluşturmaktadır. Güvenliği benimseyen devlet, güvenlik alanında bazı durumları genişletebilir veya genişletmiş gösterebilir. Devlet, bu hakları ihlal etme yetkisi vererek özgürlükleri kısıtlayabilir. Bu nedenle hem yasal güvenlik hem de belirli kişisel özgürlükler yüksek düzeyde kişisel özgürlükler için önemlidir.

Endeks, 162 ülke, 76 farklı göstergeden oluşur. Bunların 34'ü kişisel özgürlükleri 42'sini ekonomik özgürlükleri oluşturur. Her gösterge 10 puan en yüksek özgürlük değerini verir ve göstergeler 0-10 arası değerlendirilmektedir. Her kategoride derecelendirmeler için, kategoriye ait olan alt bileşenlerin ortalaması ile oluşmaktadır. Kişisel özgürlük derecelendirmesi için, hukuk üstünlüğü, güvenlik ve emniyet bölümlerinin ortalaması alınmaktadır. Eş ağırlıklı beş bölüm; hükümet, yasal sistem ve mülkiyet hakları, güçlü para, uluslararası ticaret özgürlüğü ve düzenlemeden oluşmaktadır. Endeksin oluşması için ekonomik ve kişisel özgürlük alt bileşenlerinin hedef ülke de derecelerinin ortalaması alınmaktadır. Endeks, suç, şiddet, hareket özgürlüklerinin yanında kadın özgürlüklerinin bir kısmına da değinmektedir. Ayrıca endeks uyuşturucu ve alkol yasağıyla ilgili bir gösterge oluşturulmak istense de başaramamış bu alanla ilgili verilere ilişkin güvenilir kaynaklar bulunamamıştır.

2018 yılı özgürlük endeksi derecelendirmelerinde ilk 5 sırayı Yeni Zelanda, İsviçre Hong Kong, Danimarka ve Avusturya yer alırken, en alt sıralamada yer alan ülkeler, İran, Yemen, Venezuela, Sudan ve Suriye yer almaktadır (Vasquez, ve McMahon, 2020: 21-24).

162 ülke, 0-10 ölçekli araştırmada özgürlük oranı 6,93'tür. 2017 ortalamasını 0,01 oranında bir artış görülmüş 87 ülke verileri yükselirken 70 ülkenin verileri düşmüştür. Diğer tam verilerin yer aldığı 2008 yılında ise 141 ülke/bölge karşılaştırılmalarında (yıllar geçtikçe ülke /bölge sayısı değişmektedir) ortalama insan özgürlük oranı 0,04 azalmış ve kişisel

özgürlük 7,42'den 7,21'e inerken ekonomik özgürlük 6,81'den 6,94'e yükseliş göstermiştir. Ayrıca 2008'den 2018'e kadar 70 ülke genel özgürlüklerini yükseltirken 70 ülke değerlerini düşürmüştür. Verilerde dünyada eşit olmayan özgürlük dağılımları görülmektedir. Dünya nüfusunun %15'i endekste üst sıralarda bulunurken %34'ü en düşük özgürlüklere sahip ülkeler ve sıralamada en alt sıralama da yer almaktadırlar. En üst seviye ülkeler ve en düşük seviye ülkeler arasında %0,6'lık fark görülmektedir. Genel küresel özgürlük eşitsizliği ve özgürlüklerin ne denli düşüşe geçtiği görülebilmektedir.

Ekonomik özgürlük ve insan özgürlüğünde İsviçre, Yeni Zelanda ve Avusturya üst seviyelerdedir. Bazı ülkeler ekonomik özgürlükte düşük sıralardayken, kişisel özgürlükte yüksek sıralarda yer almaktadır. İsveç kişisel özgürlükte 1. sıradayken ekonomik özgürlükte 46. sıra, Norveç ise kişisel özgürlükte 3. Sıraya sahip iken ekonomik özgürlükte 43. sıra, Arjantin kişisel özgürlükte 37. sıradayken ekonomik özgürlükte 144. sırada yer almaktadır. Durumun tam tersi durumunda ise ülkeler, ekonomik özgürlük üst sıralardayken kişisel özgürlükte daha düşük seviyelerde yer almaktadır. Singapur ekonomik özgürlükte 2. sıradayken kişisel özgürlükte 53. sırada, Gürcistan ekonomik özgürlükte 8. Sırada iken, kişisel özgürlükte 58. sıra, Ürdün ekonomik özgürlükte 39. Sırada iken, kişisel özgürlükte 113. sırada yer almaktadır.

Endekste 12 kategoriden 5'i hariç dini kimlik ve ilişkiler, hukuk üstünlüğü alt göstergelerinde en çok düşüşler görülmüşken para göstergesi büyük ölçüde gelişme göstermiştir. Bununla birlikte bölgesel özgürlük seviyesinde en yüksek bölge Kuzey Amerika (Kanada ve ABD) , Batı Avrupa ve Doğu Asya olurken, en düşük bölgeler Güney Asya, Sahra altı Afrika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika olduğu görülmüştür. Kadınlara özgü kişisel özgürlükte ise en düşük seviyeye sahip Orta Doğu, Kuzey Afrika, Okyanusya ve Latin Amerika olmuştur. Küresel hukuk üstünlüğü derecelendirilmesinde Güney Asya, Sahra altı Afrika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Latin Amerika ve Karayipler düşüşte olan bölgelerdir. En çok dini özgürlükte düşüşler görülmüştür.

İnsan özgürlüğü endeksi dünyada birçok ülke için kapsamlı özgürlük ölçüsü sağlamaktadır. Bu tür bir endeks tasarlarken birçok yönden zorluklarla karşılaşılır. Değindiğimiz gibi değişkenlerin düzenlenmesi ve ağırlıklandırılması endekslerin oluşturulmasında karşılaşılan zorluklardan biriyken özgürlüğü oluşturan birden fazla önemli unsurun olması ve bu unsurların etkili şekilde ölçüm yollarını bulmakta endeksi oluşturma da zorlayıcı nedenlerden biri olmuştur. Endeks, içerdiği ekonomik özgürlük endeksi ile dış

yardımlar, silahlı çatışma, kişilerin mutluluğu gibi farklı konularla ilintili olabileceğini belirlemiştir. Endeks ayrıca sadece belirli insanda özgürlük kazanım veya kayıplarını ölçmekle yetinmeyip, özgürlük çeşitleri ve diğer değişkenler arası bağıntılara erişebilme imkânı sağlama da bazı soruların cevabını zamanla gelişimde verebilecek düzeyde olabilir.

- Farklı gelişim düzeylerinde ekonomik özgürlük, kişisel özgürlük ve demokrasi arasındaki ilişki nasıldır?
- Özgürlük türleri ekonomik veya diğer özgürlüklerin yayılmasında etkili midir?
- İnsanlar daha iyi yaşamda çeşitli ölçüler ile kişisel özgürlükteki değişiklikler ilişkisi nedir?
- Özgürlükte hangi koşullarda artışlar ve azalışlar yaşanmaktadır?
- Bazı özgürlük türleri, ekonomik veya kişisel, diğer özgürlüklerin yayılmasına ve sürdürülmesine daha mı elverişli?

sorularına yanıt verebilmek, özgürlüğün daha iyi açıklanmasında yarar sağlayacaktır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde insani kalkınma ve özgürlük alanına yönelik akademik yayınlarda yer alan çalışmalar incelenmiştir. Özgürlük çalışmalarına genel olarak bakıldığında özgürlüğün geniş kapsamlılığı nedeni ile yöntem çalışmalarını içeren özgürlük kavramı, ekonomik özgürlük ile bağdaştırılmış bu nedenle Çok Kriterli Karar Alma yöntemleri ile ekonomik özgürlük çalışılmıştır. Ekonomik özgürlüğün literatürde örneklerine değinilmiştir.

4.1. İnsani Kalkınmaya Yönelik Literatür Çalışmaları

Çoban ve Yayar (2018) çalışmalarında, Avrupa Birliği ülkelerinde refah göstergesinin insani gelişmişlik üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Panel veri analizini kullanmışlar, 2007-2014 yılları arası demokrasi göstergesinde The Economic Democracy Endex ve Property Rights Alliance verilerini kullanmışlardır. Çalışma sonuç olarak, demokrasi ve mülkiyet hakları endeksi değişkenleri pozitif ve anlamlı sonuçlar vermiş, Avrupa Birliği ülkelerinde demokrasi göstergelerinin insani gelişmeyi olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Şenol (2019) çalışmasında, finansal gelişim ve insani gelişim arasındaki ilişkiyi incelemiş ve çalışmasında 1990-2015 yıllarına ait 42 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi örneklem olarak kullanmıştır. Çalışmada bulunan 20 gelişmiş ve 22 gelişmekte olan ülke 3 farklı panel grubuna ayrılarak analiz edilmiş veriler UNDP ve IMF den alınmıştır. Panel vektör otoregresyon modeli (pvar) kullanılan çalışmada değişkenler arası uzun dönem ilişki belirlenimi için ise Pedroni, Kao ve Johansen-Fisher panel eş bütünleme testleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, finansal gelişim ve insani gelişimin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri, pozitif yönlü etkileşimleri ve tüm ülkelerde finansal gelişimin insani gelişimin nedeni olduğu belirlenmiştir.

Korkmaz ve Şahin (2013) çalışmalarında, Pisa sınav sonuçlarına göre OECD ortalama düzeyinde, iki ülke altı ve üstünde yer alan iki ülke ve Türkiye'nin içinde olduğu 7 ülkede genel ve insani gelişmişlik düzeyleri karşılaştırılmıştır. Pisa, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler verileri tarama yöntemi ile kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, Çin dünyada en çok gelişen ekonomiye sahip ülke, Fransa Avrupa Birliğine liderlik eden ülke ve Güney Kore teknoloji yönlü gelişmiş ülke, Azerbaycan ve Kırgızistan Dil ve eğitim birliğine önem veren ülkeler olarak belirlenmiştir. Türkiye' de ise ulusal gelir baz alındığında Pisa' da başarılı sonuçlar edinmediği görülmektedir. Genel ve insani değerlerce yüksek değerlere sahip

ülkelerin eğitim düzeyi de ilerleme göstermiş, gelişmiş ülkeler eğitime fazla kaynak ayırmıştır.

Öngel, Sözen ve Çelik (2011) çalışmalarında; Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan'ın olduğu 5 Orta Asya ülkesinde 2010 yılı insani gelişmişlik endeksinin verilerinin durumunu ve bağımsızlıktan sonra yaşanan değişimleri belirlemektir. 1990-2010 yılı verilerini kullanan çalışma metot olarak geriye dönük (retrospektif) tasvir edici kütüphane çalışmasını uygulamaktadır. Çalışma sonucunda insani gelişme endeksinin ele alındığı ilk bölümde, Kazakistan en yüksek insani gelişmeye sahip ülke iken en düşük insani gelişme Tacikistan'a aittir. Yaşam belirtisinde ve GSYİH 'da en yüksek değer Kazakistan iken yaşam beklentisi en düşük Türkmenistan'dır ve GSYİH en düşük ülke Tacikistan olarak belirlenmiştir. İGE ve GSYİH düzeylerine bakıldığında bölgede gelir ve İGE paralellik göstermemektedir. Gelir artışı İGE' den daha iyi artış göstermiş, bölgede ekonomik büyüme görülmesine karşın kalkınmada önemli eksikler yaşandığı belirlenmiştir.

Aydın (2018) çalışmasında; Türkiye'de insani gelişme ve büyüme arasındaki ilişkinin ampirik olarak incelenmesini amaç edinmiştir. Çalışmada yöntem olarak, Hacken ve Hatemi-j (2006) bootstrap nedensellik testi ve bu değişkenlerin uzun dönemde ilişkileri Ardl eş bütünleme, Dols ve Fmols yöntemleri ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, insani gelişme ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü nedensellik etkileşimi ve değişkenlerin uzun dönemli birlikte hareketliliği belirlenmiştir. Türkiye'de ekonomik büyüme ile insani gelişmenin arttığı ve yine insani gelişmenin artmasıyla ekonomik büyümenin ilerleyişi görülmüştür.

Fırat ve Aydın (2015) çalışmalarında; İnsani gelişme endeksi ve endeksin alt endeksi olan eğitim endeksinin Türkiye göstergeleri zaman dilimleri kapsamında ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye göstergeleri, OECD ülkeleri ile karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucuna göre, 34 OECD ülkesi içinde ekonomik büyüklükte 12. sırayı alan Türkiye, eğitim seviyesinde Meksika ile en düşük sıralarda yer almaktadır. Bu durum Türkiye'nin kalkınmada gelir odaklı yaklaşımda olduğu ve eğitim alanında yenilikler, ilerleyişler göstermediğini göstermektedir.

Tekin ve Gör (2019) çalışmalarında; İnsani kalkınma endeksi ile finansal gelişme endeksi ilişkileri üzerinde durulan çalışma 1990-2015 dönemi verilerini kapsamakta ve temel bileşen analizi, Ardl sınır testi eş bütünleşme analizi, Toda-Yamamoto yaklaşımı, Granger nedensellik analizleri kullanılmaktadır. Çalışma sonucunda; Ardl testine göre, uzun vadede eş bütünleşme tespit edilememiş endeksler birlikte hareket etmemektedir. Toda-Yamamoto

analizinde ise finansal gelişmeden insani kalkınma yönlü nedensellik tespit edilmektedir. İnsani gelişmenin saf ekonomik göstergeler ile ölçülemeyeceği görülmektedir.

Yakut ve Korkmaz (2020) çalışmalarında; Karar ağaçları ile insani gelişmeye etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmış ülkeler çok yüksek, yüksek, orta ve düşük gelişme gösteren ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. 2010-2017 yılları arası 79 ülke verileri kullanılarak veri madenciliğinin karar ağacı tekniklerinden C5.0 ve GİNİ algoritmaları ile karar ağaçları oluşturularak çalışma yapılmıştır. İnsani Gelişmeye en fazla etki eden faktörler sırasıyla; eğitim, istihdam ve sağlık olduğu görülmüştür. C5.0 algoritmasında İGE' ye en çok etki eden faktörler, eğitim ,istihdam ve iletişim iken GİNİ algoritmasında en etkili faktörler eğitim, istihdam ve sağlık olarak saptanmıştır. C5.0 ve GİNİ algoritmalarında Türkiye'nin zaman aralığında İGE değerleri ve sınıflandırmaları doğru hesaplanırken C5.0 algoritmasında 13 ülke GİNİ algoritmasında ise 51 ülke yanlış sınıflamadır.

Tekin (2019) çalışmasında; gelişmekte olan ülkelerde insani kalkınma ve finansal gelişmenin sağlık, refah boyutu göstergeleri arasındaki ilişkileri incelemiştir. Çalışmada Pedroni ve Kao eş bütünleme analizi ve Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik analizi ile inceleme yapılmıştır. Çalışma sonucunda, insani kalkınma ve finansal gelişme arasında uzun vadede eş bütünleşme ilişkisi ile çift taraflı nedensellik tespiti görülmüştür.

Erol (2011) çalışmasında; gelişmekte olan ülkelere seçilen 23 ülkenin insani gelişme seviyesini belirleme tespiti yapılmıştır. Çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden temel bileşen analizi yöntemi ile insani kalkınma endeksi hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda, Kıbrıs yaşam beklentisi boyutunda en yüksek değerde iken en düşük ülke Afganistan, Eğitim alanında ise en yüksek ülke Kazakistan ile Türkiye'nin eğitim düzeyi diğer ülkeler arasındaki en düşük seviyededir. Temel Bileşen analizinde İGE'de Portekiz, Hırvatistan ve Kıbrıs en yüksek değerde, Afganistan ve Pakistan en düşük seviyededir. Analizler sonucunda 23 ülkenin UNDP İGE raporlarından önemli boyutta farklılığı bulunmamaktadır.

Çağlar ve Ketten (2018) çalışmalarında, Türkiye'nin illerinin 2013 yılındaki insani gelişimini belirlemek amaçlanmıştır. Veriler UNDP, İGE göstergeleri ve Gülel 2017 çalışması verilerinden elde edilmiştir. Çalışmada Veri zarflama analizi çıktı yönlü CCR modeli kullanılmış ve çıktıların ağırlıkları birbirine oranlarına sınır getirilerek garanti bölgesi AR ile İGE hesaplanmıştır. CCR modelimde 11 ilin İGE değeri 1 bulunmuş ve AR yaklaşımında ilk sırada Kocaeli, İstanbul ve Ankara ve İzmir bulunurken son sıralarda ise Türkiye'nin doğu illeri olduğu belirlenmiştir.

Şahin ve Gökdemir(2016) çalışmalarında, insani kalkınmayı oluşturan bileşenlerin kısa ve uzun dönem dinamiklerinin Türkiye bazında incelenmesini amaçlamışlardır.

1981-2013 zaman aralığı için yaşam beklentisi, kişi başı GSMH ve ilköğretim okullaşma değişkenlerini kullanarak ARDL sınır testini kullanmışlardır. Uzun dönem verilerinde en küçük kareler yöntemi, kısa dönem verilerinde ise hata düzeltme modelini çalışmalarına yansıtmışlardır. Çalışma sonucunda; uzun dönemde yaşam beklentisi, kişi başına düşen GSMH ve yüksek öğretimde okullaşma oranı arasında pozitif yönlü ilişki vardır ve sonuçlar yaşam beklentisini açıklamak için en iyi gösterge kişi başına düşen GSMH' dir. Kısa dönemde ise yaşam beklentisi ile ilk öğretim ve yüksek öğretimde okullaşma aralarında negatif yönlü ilişki bulunmaktadır.

Eren ve Mizrahitokatlı (2020) çalışmalarında; İnsani kalkınma endeksinin yeniden incelenmesi, refaha Maslow'un hiyerarşi piramidini boyut olarak eklenerek incelenmeye alınmıştır. Çalışma yöntem olarak çok nitelikli fayda teorisi (MAUT) , Topsis yöntemleriyle ülkelerin performansları belirlenmiş daha sonra ise sıralamaların kendi aralarında ve İGE endeks ile tutarlılığını ölçme amaçlı Kendall Tau sıra korelasyonu ile hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda, Maut sıralamalarının, Topsis sıralamalarından yüksek olduğu görülmüş önce Maut daha sonra Topsis sıralamaları gerçekleştirilmiştir. Sıralamalarda ülkelerin 2 yöntemde de farklı sıralamalarda olduğu görülmüştür. Lüksemburg Maut'ta 2. sırada Topsis'te 4. sırada ve İGE'de 13. sırada yer almaktadır. Sıralamalarda üst seviyelerde yer alan ülkeler kendilerini gerçekleştiren (Kişinin potansiyelini ortaya çıkarması, kişisel tatmin, kişisel başarı gütmek) bireylerden farklı ülkeler olduğu söylenebilir.

Aykırı ve Bulut (2018) çalışmalarında; İnsani kalkınma endeksi , inovasyon ve büyüme arasındaki nedensellik açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada, vektör hata düzeltme modeli (VECM), Granger Nedensellik testi ile çalışılmış, uzun ve kısa dönemde değişimler incelenmiştir. 1990-2015 yılları verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, uzun dönemde araştırma ve geliştirme harcamalarının yüksek teknoloji ihracatta büyüme ve patent değişimlerini etkilediği, büyümedeki değişimlerin ise insani kalkınma endekslerindeki değerleri etkilediği belirlenmiştir. Kısa dönemde, büyümenin insani kalkınma endeks değerlerinin oluşmasında önemli bir faktör olduğu saptanmıştır.

Kaya (2017) çalışmasında; finansal piyasalardaki gelişmelerin insani kalkınma üzerine etkileri incelenmesi amaçlanmıştır.1986-2015 dönemi Borsa İstanbul 100 endeksi büyüme oranı ve insani kalkınma düzeyinin temsili verileriyle analiz yapılmıştır. Uzun dönemde

değişkenlerin analizi, Johansen- Juselius eş bütünleşme testi ile değişkenler arası nedensellikler ise Granger nedensellik testi ile belirlenmiştir. Çalışma sonucunda, uzun dönemde insani gelişme ve finansal piyasalarda gelişmelerin beraber hareket ettiği görülmekte, finansal piyasalardaki ilerleyişin nedeni ise insani gelişme olduğu sonucuna varılmaktadır. Ayrıca Türkiye için finansal piyasaların ve insani gelişmenin ilerleyebilmesi için insani gelişmenin boyutlarının (uzun ve sağlıklı yaşam, bilgiye erişim, kişi başına düşen GSMH) geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Ertürk (2020) çalışmasında; Uluslararası öğrenci değerlendirme sonuçları (PISA) ve insani gelişmişlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışma, farklı düzeylerde bulunan ve içinde Türkiye'nin de olduğu 11 ülkenin incelemesini yapmıştır. Araştırmada betimsel yöntemlerden tarama yöntemi kullanılarak karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sonucunda, ülkelerin insani gelişme seviyeleri Pisa sonuçları ile karşılaştırıldığında, Pisa sonuçlarının iyi olduğu ülkeler gelişmiş ülkeler olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyeleri yükseldikçe ülkelerin kalkınma hızları artacak, İGE seviyeleri yükselecektir.

Bolat ve Arıçgil (2007) çalışmalarında; geliştirmekte olan Avrupa, Orta Doğu, Orta Asya ve Afrika ülkelerinde görülen gelişme farklılıklarını belirleyen faktörler İnsani Gelişme Endeksi'nin bileşenleri temel alınarak ortaya çıkarma amaçlanmıştır. Geliştirmekte olan ülkelere 16'sı Avrupa, 16'sı Asya ve Orta Doğu ve 6'sı Afrika ülkesi olmak üzere 38 ülkede İGE'yi oluşturan yaşam beklentisi, eğitim, GSYİH endeks değerleri veri olarak kullanılmış ve 2004 yılı endeksleri ve diskriminant yöntemi ile çalışma yapılmıştır. Bağımlı değişken (Avrupa, Orta Asya-Orta Doğu) ile bağımsız değişken arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu dikkate alınmış adım-adım diskriminant analizi uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, en yüksek 3 sırayı Avrupa, Orta Asya, Orta Doğu yer alırken, analiz sonucunda Avrupa, Orta Asya- Orta Doğu, Afrika ülkelerinin buldukları bölgelerde seviyeleri farklılaştıran boyutların eğitim ve GSYİH olduğu görülmüştür.

Tıraş ve Ağır (2018) çalışmalarında; İslam İş birliği teşkilatı ülkelerinin İGE ve bazı alt bileşenlerce değerlendirilmesi amaçlanmış ve veriler 2016 verileriyle hazırlanmıştır. Çalışma yönteminde ise genel anlamda sıralama yapan çalışanlar ilk etapta 2016 yılı verilerine sahip İİT ülkelerinin İGE değerlerini sıralamışlar sonrasında ise yaşam beklentisi oranı, beklenen ve ortalama okullaşma oranı ve kişi başına düşen milli gelir değerlerinin sıralayarak ülkeler için bu bileşenlerden bazıları sabit tutulup bazıları atırılmış (Türkiye örneğinde artan bileşen gelir olarak belirlenmiş) ve durumun İGE değerlerini, sıralamayı

değiştirip değiştirmedeği incelenmiştir. Çalışma sonucunda ise İGE de üst sıralarda olan ülkelerden hiçbirisi İİT üyesi ülke değildir, İİT sıralamasında ilk 10 sırada olan ülkeler petrol ve doğalgaz zengini ülkeler olmasına karşın ilk sıraları OECD ve Avrupa ülkeleri almaktadır. Gelir insani gelişme için gereklidir fakat geliri yüksek ülkeler insani gelişmede en iyidir sonucu çıkmamaktadır.

Fırat, Ürün ve Aydın (2015) çalışmalarında; İnsani Gelişme endeksi ve alt boyutlarından biri olan eğitim endeksi göstergeleri dikkate alınarak Türkiye'nin eğitim durumu analizi yapılmıştır. Çalışma UNDP eğitim verileri üzerinden açıklama yapmakta ülkeleri eğitim bakımından sıralamaktadır. Çalışma sonucunda OECD ülke değerleri ortalaması altında olan Türkiye'nin gelir odaklı kalkınma biçiminden uzaklaşmadığı ve eğitimde yeterli yenilikler ve ilerleme kat edemediği görülmektedir.

Meydan ve Sarı (2018) çalışmalarında; İl bazında insani gelişme endeksi ve alt endekslerin arasındaki ilişkilerin tespiti açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca İGE ve sağlık endeksi, eğitim ve gelir endeksleri arasında istatistikleri anlamlılığı hipotezler ile test edilmiş hipotezlerle endekslerin birbirini etkileyip etkilemediği, iki endeks arasındaki ilişki istatistiki anlamlılık ilişkilerde yön ve güç bakımından analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucuna göre İGE gelir ve eğitim endekslerinde ilişkiler güçlü ve pozitif olmasına karşın sağlık endeksi ile İGE arasında ilişki zayıftır. Ayrıca iller bazında çalışmada ise sağlık göstergeleri ayırt edici özellik taşımamakta bu nedenle gelir dağılımı verisi kullanılmaktadır. Sosyo ekonomik yönlü gelişme yaşanan illerde İGE değerleri düşük olduğu görülmüş, gelir ve eğitim ağırlıklı politikaların bölge farklılıklarını ortadan kaldırayabileceği sonucuna varılmıştır.

Topuz (2016) çalışmasında; Ülkelerde küreselleşme, demokrasi ve ekonomik büyüklük göstergelerinin Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi üzerindeki etkisi ve bir ülkeye ait verilerin küreselleşme endeksinde yer alan ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme endekslerinin Cinsiyet Temelli Endeks üzerindeki etkisinin analiz amaçlanmıştır. İkincil verilerden yararlanan nicel çalışmada regresyon analizi kullanılmıştır. Analizlerde, UNDP tarafından hazırlanan Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi bağımlı değişken olarak Ekonomist Dergisi tarafından hazırlanan Demokrasi Endeksi, KOF İsviçre Ekonomi Araştırmaları Enstitüsü tarafından hazırlanan Küreselleşme Endeksi ve alt boyutları ile ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla göstergesi bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre; Ekonomik ve Politik Küreselleşme Endeksleri ülkelerin Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi sıralaması üzerinde etkili değilken Sosyal Küreselleşme Endeksi o ülkenin Cinsiyet Temelli

Gelişme Endeksi sıralaması üzerinde etkilidir ve bir ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla miktarı ile o ülkenin Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksindeki sırası arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Günsoy (2005) çalışmasında; Türkiye'nin sağlıkla ilgili göstergeleri ve insani gelişme verileriyle değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada sağlık endeksinin göstergeleri seçilen ülkeler değerleriyle sıralanmış, kişi başına düşen GSYİH ile İnsani Gelişme Endeksi sıralaması arasındaki farkı incelenmiş ve kişi başına toplam sağlık harcaması açısından ülkelerin durumu analiz edilmiştir. Çalışma sonucuna göre; Türkiye'nin sağlık harcamaları GSMH'ye oranı düşüktür ve bu durum diğer ülkeler ile kıyaslandığında Türkiye, diğer ülkelerden düşük seviyede yer almıştır. Sağlıkla ilgili göstergeler Türkiye'de yükselişte olsa da bu durumun hızı çok yavaştır ve İGE'de bakıldığında Türkiye için dezavantaj sağladığı görülmektedir.

Uçan ve Koçak (2018) çalışmalarında; Türkiye ve Avrupa Birliğine üye olan 4 farklı ülkenin insani gelişme endeksi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1990-2015 yılı verileri kullanılan çalışma birim kök testi, Pedroni panel eş bütünleşme, Panel FMOLS testleri sonuçları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda; uzun dönemde sağlık, eğitim ve insani gelişme ile ekonomik büyüme arasında ilişki saptanmıştır. Araştırmaya konu olan ülkelerde İnsani gelişmenin büyümeyle beraber hareket ettiği görülmüştür. Ayrıca araştırma Türkiye verilerinden kaynakla halen Avrupa Birliği standartlarına ulaşamadığını göstermektedir.

Zor (2020) çalışmasında; İnsani gelişim endeksi ve alt endekslerindeki güncel verileri ile Türkiye'nin durum analizi gerçekleştirme amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda; Türkiye'nin İGE'nin ölçülediği 189 ülke içinde gelişme gösteren ülke sınıfından çok yüksek gelişme gösteren ülke sınıfına çıktığı görülmüştür.

Kızılaslan ve Karaömer (2013) çalışmalarında; Türkiye'nin İGE değerlerini ve İGE sıralamalarındaki yerini diğer ülkelerin değerleriyle incelenmesi amaçlanmıştır. Sonuç olarak ise Türkiye'nin kendinden daha düşük milli gelire sahip ülkelerde İGE sıralamasında daha düşük olduğu görülmüştür. Ayrıca Türkiye'nin Türkiye İstatistik kurumu (TÜİK) verileri kaynak alınıp insani gelişme endeksinde yer alan eğitim, sağlık ve gelir alt endeksleri ölçütlerinde bölgeler incelenmiştir. Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da ortaöğretim okullaşma oranı ülke geneline göre düşük olduğu ortaöğretimde ise en yüksek okullaşma oranı Batı Marmara'da iken en düşük Güneydoğu Anadolu

bölgesindedir. Sağlık alanında ise kadın yaşamının erkeklerinkinden uzun olduğu ve yaşam sürelerinin yıllar geçtikçe arttığı görülmektedir. Gelir dağılımında ise Türkiye için gni ortalamasına bakıldığında en yakın bölgeler Kuzeydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu iken en uzak bölge Doğu Karadeniz'dir. Türkiye'nin İGE'de yüksek seviyelerde yer alması için bölgeler arası farklılıkların kaldırılması ve sadece gelir değil sosyal unsurlarında gelişimine önem verilmesi gerekliliği görülmüştür.

Zanbak (2019) çalışmasında; Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve Türkiye ve diğer üye aday ülkelerin değerlerinin İnsani gelişme endeksi değerleriyle karşılaştırmaları ve üyelik durumunun değerlendirilmesi üzerinde çalışma yapılmıştır. Çalışma, İGE'yi temel alarak, AB üyesi ve aday ülkelerin karşılaştırmalı durum analizi yapılmaktadır. Çalışma sonucunda; AB üye ülkelerde yüksek insani gelişme görülmüştür. AB'ye sonra da üye olan ülkelerin kurucu ülkelerin gerisinde olduğu görülmüştür. Aday sürecinde olan ülkeler içinden Türkiye gelişmelerin en hızlı yaşandığı ülke olsa da hala üye ülkelerin gerisindedir.

Tireli, Coşkun ve Kunduracı (2013) çalışmalarında; İT üye ülkelerinde, çok boyutlu yoksulluk göstergeleri olan istihdam, eğitim ve sağlık alanları İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi(SESRIÇ) verileri ve insani kalkınma endeksi verileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Karşılaştırma analizi kullanan çalışmada sonuç olarak; çok boyutlu yoksulluk ile ham ölüm, ham doğum, istihdam edilen kişi başına düşen GSYİH, doğumdan itibaren yaşam beklentisi, okur-yazarlık ve ortaokul okullaşma arasında ilişki olduğu görülmüştür.

Doğan ve Tatlı (2014) çalışmalarında; İnsani gelişme ve insani yoksullukta Türkiye'nin dünyadaki yerini uluslararası karşılaştırmalara dayanarak incelemektedir. İGE'de yer alan çok boyutlu yoksulluk endeksi ve eşitsizliğe uyarlı İGE ve toplumsal cinsiyet endekslerinde Türkiye'nin yıllara göre değişen konumunu, performansını göstermektedir. Çalışma sonucunda; 1990 yılından itibaren Türkiye'de İGE sıralamasında yükselişler görüle dahi gelişmişlikte zirve ülkelerin gerisinde kalmıştır. İGE'de Türkiye lehine sıralamayı yükseltebilecek gösterge eğitimidir ve yine Türkiye'de görülen sıralama düşüklüğünün nedeni yoksulluk sorunudur. Çok boyutlu yoksulluk oranının azaltılmasıyla Türkiye üst sıralarda kendine yer edinebilecektir.

H. Mıhçı ve S. Mıhçı (2003) çalışmalarında; Türkiye'nin insani gelişmede yakın dönemde yaşadığı değişimleri farklı ülke grupları karşılaştırmaları ile değerlendirmek ve ileri İGE sıralaması için yapılabilecekleri saptamaktır. Çalışma 1975-2001 verileri ile ve ilki AB

üyeliğine aday olan ülke grupları diğeri ise yükselen piyasa ekonomileri ülke grubu ile karşılaştırma yapılarak analiz sağlanmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye'nin insani gelişimde ilerlemeler yaşadığı fakat benzer seviyedeki ülkeler ile arasında hala geliştirmesi gereken alanlar olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmacıların diğeri incelediği konu ise İGE değerlerindeki değişimler ve yönler incelenmiş yine farklı ülke grupları ile değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda; Türkiye'nin insani gelişimde ilerleme sağlayabilmesi için sağlık ve eğitim alanına daha fazla kaynak ayırması, kadınların eğitim alabilmesinde farklı politikalar düzenlemesi gerekmektedir.

Tüylüoğlu ve Karalı (2006) çalışmalarında; İGE'nin incelenmesi ve UNDP tarafından geliştirilen endeks değerlerinin Türkiye için yorumlanması ve DİE verileri ile İGE verilerinin karşılaştırılıp değerlendirilmesidir. Çalışmada Türkiye'nin DİE kaynaklı insani kalkınma göstergeleri kullanılarak insani kalkınma alt endeksleri çalışmacılarca yeniden (İGE yıllar yöntemi kullanılmıştır) hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik kriz yılı 2001 GSYİH azalmış sonraki yıllarda artmaya başlamıştır ancak yine de orta insani kalkınma düzeyi aşamamıştır.

Koca (2018) çalışmasında; İnsani gelişim seviyesindeki cinsiyet eşitsizliği çeşitli boyutlarda ele alınmıştır. 23 ülkenin cinsiyet eşitsizliği boyutlarından iş gücüne katılım, ekonomik liderlik, politik liderlik, eğitim, sağlık ve mezuniyet deresine göre Dünya Ekonomik Formu 2017 verileri baz alınarak araştırma yapılmıştır. En yüksek cinsiyet eşitsizliği Yemen 'de görülmektedir. Sırasıyla, Çad, Mali, Burkina, Gambiya, Liberya, Nijer, Burundi, Mozambik, Benin 'dir. Eşitsizliğin giderilmesine yönelik kadınların işgücüne katılımındaki engellerin kaldırılması ve kültürel birtakım rollerin değişmesi, kadınların çalışma yaşamını arttırıcı istihdam arttırıcı tedbirler yani kadınların iş hayatında olması için engellerin kalkması yine eğitimde kadınların engellenmesine son verilmelidir.

Gürses (2009) çalışmasında, Türkiye'nin insani gelişme açısından uluslararası konumunu ve yıllar içindeki performansı incelenmektedir. İnsani gelişme 'yapabilirlik yaklaşımı' ve İnsani Gelişme Raporlarında Türkiye'nin insani gelişme eğilimi incelenmiş ve çalışma sonucunda, Türkiye orta gelişme kategorisinde olan ülkedir. Aynı sınıflandırmada bulunan ülkelere kıyasla eğitim ve okullaşma oranları diğeri ülkelere göre daha düşüktür. Ayrıca insani gelişmişlikte Türkiye'nin gelir boyutunun güçlü fakat bilgi boyutunun zayıf olduğu,

gelir odaklılığından önce okur yazarlılığa, okullaşmaya önem verilerek eğitim endeks değeri yükseltilebilir ve bu sayede İGE sıralamasında gelişmiş ülkeler sınıfında yer alabilir.

Doğan ve Gürler (2013) çalışmasında; Türkiye'nin insani gelişme evrimi analitik olarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Çalışmanın ana materyali 1990-2011 arası İGE'yi oluşturan alt indeksleridir ve çalışmada birim kök testi, regresyon ve trend analizi, Kolmorov-Simirnov testi kullanılmıştır. Bu metotların kullanılmasına karşın doğru metot bulunamadığından stepwise (ileriye dönük seçim ve geriye dönük ayıklama) yöntemi kullanılmıştır. İGE üzerinde eğitim ve gelir etkili değişken olarak bulunmuş, eğitim, sağlık ve gelir endekslerinin arttığı görülmüştür. Türkiye'nin ilerleyen yıllarda sahip olduğu değerleri ilerleteceği öngörülmektedir.

Ömürbek, Karataş ve Karaatlı (2019) çalışmalarında; Fraser Enstitüsünün çalışmasında yer alan 162 ülkenin 2018 yılına ait İnsani Özgürlük endeksinde yer alan kişisel özgürlük ve ekonomik özgürlük kriterleri dikkate alınarak, İnsani Özgürlük endeksi açısından birbirine en çok benzeyen ülkeler kümelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Entropi Yöntemi, Kümeleme Analizi ve WEKA programı kullanılmıştır. Kümeleme analizinin sonucunda çalışmaya dahil edilen ülkeler kişisel özgürlük ve ekonomik özgürlük endekslerine göre 9 kümeye ayrılmıştır. Bunun sonucunda en yüksek özgürlük seviyelerine sahip Kuzey Amerika (Kanada ve ABD), Batı Avrupa ve Okyanusya ülkeleri aynı kümede yer alırken en düşük endeks puanlarına sahip Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Asya ülkeleri aynı kümede yer almaktadır.

4.2. Ekonomik Özgürlüklere Yönelik Literatür Çalışması

Gündüz ve Soyer (2019) çalışmalarında; kurumların, politikaların ve üretim mülkiyet hakları ve refah artışını kapsayan ekonomik özgürlük arasındaki ilişkiyi incelemektir. 138 ülke verisi baz alınarak, 2018 yılı için 12 farklı ekonomik özgürlük endeksi bileşeninin küresel rekabet gücü üzerinde bir etkisinin olup olmadığı ikili (binary) lojistik regresyon analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. 12 farklı ekonomik özgürlük bileşenleri modele dahil edildiğinde, yargı ve ticaret özgürlüğü değişkenleri arasında ilişki görülmüştür. Küresel rekabet gücü düzeyini artırmak isteyen ülkenin, ekonomik özgürlük bileşenlerinden mülkiyet hakkı, kamu bütünlüğü, yargı etkinliği, mali sağlamlık, iş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük, yatırım özgürlüğü, ticaret özgürlüğü ve finansal özgürlük gibi alanlarda iyileştirmeler yapması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Demirkale ve Özarı (2020) çalışmasında; ekonomik özgürlük endeksinde aldıkları skora göre aynı kategoride bulunan OECD ülkelerinin, makroekonomik göstergeler ile kümelendiğinde oluşan küme gruplarının da aynı olup olmadığını tespit etmektedir. Çalışmadaki bulgular, analiz edilen tüm dönemlerde çalışma için geliştirilen hipotezin kabul edilmediği, ekonomik özgürlük endeksinden elde edilen sınıflarla analizden elde edilen ülkelerin farklı kümelerde yer aldığı görülmüştür. 2014–2018 dönemi OECD ülkelerinin makroekonomik göstergeleri doğal kümelene sonuçlarının, ekonomik özgürlük endeks kategorileri ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Makroekonomik göstergelerde enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, işsizlik oranı ve GSYİH kullanılmıştır. Doğal kümelene oluşumu için ise kümeleme analizi yöntemlerinden Hiyerarşik Olmayan K-Ortalamlar Kümeleme Yöntemi tercih edilmiştir. Yöntemin ilk olarak sorunsallarından biri olan k parametresinin belirlenmesine çalışılmış, ekonomik özgürlük endeks kategorisi ile karşılaştırılacağı için 5 olarak ele alınmıştır. Yöntemde diğer sorun olan başlangıç küme merkez seçimi sorunsalını ise en aza indirmek için veri setinde yer alan bütün başlangıç merkez verileri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda farklı küme gruplarının hangisinin daha etkili olduğu kararı, Silhouette indeksi ile değerlendirilmiştir. Ülkenin makroekonomik ve finansal açıdan önemli göstergelerinden olan enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, işsizlik oranı ve GSYİH ile benzer göstergelere ve ekonomik özgürlük skoruna sahip olan ülkelerin aynı küme grubu içerisinde yer alıp almadığını tespit etmektedir.

Tunçsiper ve Biçen(2014) çalışmasında; Türkiye'nin de aralarında bulunduğu dokuz yükselen piyasa ekonomisinde 2000- 2012 yılları arasında ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel regresyon yöntemiyle tahmin edilmiştir. Çalışmaya Heritage Vakfı tarafından hazırlanan genel ekonomik özgürlük endeksi, mülkiyet hakları endeksi, çalışma özgürlüğü endeksi, ticaret özgürlüğü endeksi ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi dahil edilmiştir. Çalışma analizi sonuçlarında, mülkiyet hakları ve yatırım yapma özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki bulunmuş, çalışma özgürlüğü ve ticaret özgürlüğü endeksi ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Dam ve Şanlı (2018) çalışmalarında; BRIC-T ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Türkiye) için ekonomik özgürlük faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi panel veri analizi yöntemiyle 1995-2016 dönemi yıllık veriler kullanılarak test edilmiştir. Değişkenlerden ekonomik büyüme; özel sektör iş özgürlüğü, toplam yatırımlar ve işsizlik oranı serileri, parasal özgürlükler kullanılarak model oluşturulmaya çalışılmıştır. Panel veri yöntemi ampirik analiz sonuçlarında, uzun dönemde, parasal özgürlüklerin büyüme

üzerindeki etkisi pozitif olarak bulunmuşken büyüme üzerinde ekonomik özgürlük, yatırım ve işsizliğin etkisi negatiftir. Kısa dönem analizinde, modelde hata düzeltme terimleri etkin görülmekte, seriler arasında kısa dönemde meydana gelen sapmalar, uzun dönemde ortadan kalkmaktadır.

Kılıcı ve Akıncı (2020) çalışmalarında; Türkiye için, dünyada ekonomik özgürlük düzeyinin karşılaştırmalı olarak ölçülmesine olanak sağlayan endekslerden biri olan Heritage Vakfı Ekonomik Özgürlük Endeksi kullanılarak, ekonomik özgürlük endeksi ile ekonomik büyüme oranları ve doğrudan yatırımlar arasındaki ilişki analizidir. Analize konu dönem, 1995-2018 yıl aralığıdır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Maki (2012) çoklu yapısal kırılmalı eş bütünleşme testi kullanılarak araştırılmaktadır. Analiz sonuçları, Türkiye’de ilgili dönemde, ekonomik özgürlük endeksi, ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar arasında bir eş bütünleşme ilişkisi olduğuna; dolayısıyla, ekonomik özgürlük endeksinin ekonomik büyüme ve doğrudan yatırımlar üzerinde uzun dönemde etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Anand (2018) çalışmalarında; 2010 yılında endekse eklenen eşitsizliğe uyarlı insani gelişme endeksi, cinsiyet eşitsizliği ve geometrik ortalamalı İGE(zamanla geometrik ortalama eklenerek değişen) incelenmesi ve inceleme sonucunda öneriler çalışmasıdır. Çalışmadaki eleştirilerden biri, aritmetik ortalama ile oluşturulan eski İGE sıfır değerli bir bileşen göstergesinde sorun yaşamamakta iken sıfır değerli olmayan bileşen göstergesi yeni İGE’de geometrik ortalama da diğer göstergelerin değerleri arttırılsa bile, geometrik ortalama da sıfır kalacaktır. Yeni İGE aksine eski İGE herhangi bir göstergenin değerlerindeki artışlara her daim olumlu yanıt verir. Geometrik ortalama için ise sıfır olmayan bir değer üretmek yani sıfır değerine küçük sıfıra yakın yapay değer atanarak etkisiz olması anlamında değiştirilmeye çalışılmaktadır. Bu durumda yaşam beklentisi endeksi, okullaşma ve gelir endeksini bir araya getirmek için aritmetik ortalama yani eski İGE tanımlı ortalama kullanılmalıdır.

Bayramoğlu ve Boz (2017) çalışmalarında; ekonomik özgürlüklerle büyüme arasında bir ilişki olup olmadığını araştırmaktır. Bu çalışma 1998-2013 yılları arasında İslam İş Birliği Teşkilatına üye olan 17 ülkenin genel ekonomik özgürlüğü ile ekonomik özgürlüğün alt dalları olan kriterlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tahmin etmektedir. Çalışmada analiz ve değerlendirmelerde ekonomik özgürlüklerin büyümeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. 1998-2013 yılları arasında İİT’na üye olan 17 ülkenin genel ekonomik

özgürlüğü ile ekonomik özgürlüğü belirleyen alt kriterlerin (yatırım, parasal özgürlük, kamu harcamaları, yolsuzluktan korunma, ekonomik büyüme üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir. Modele aynı zamanda kontrol değişkeni olarak doğrudan yabancı yatırımlar ve nüfus artış oranı dâhil edilmiştir. Panel veri modelinin tahmininde Stata 12 programından yararlanılmıştır. Çalışma ile İİT'na üye olan 17 ülkenin ekonomik özgürlüğü ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişki incelenmiştir. Ekonomik yapıların birbirine entegre olması ile piyasaların etkinliğinin artması ve devletin ekonomik hayat içerisindeki payının giderek azalması sonucunda piyasa mekanizmasının düzenlenmesine yönelik çalışmalar artış göstermiştir. Modelde bağımsız değişken olarak genel ekonomik özgürlük endeksi (FRE) belirtilmekte ve genel ekonomik özgürlük skoru dışında yolsuzluk (COR), kamu harcamaları (GOV), parasal özgürlük (MON), yatırım özgürlüğü (INV) endeksleri ülkelerin skorlarını göstermektedir. Panel veri modelinde en küçük kareler yöntemi ile tahmin etmenin dışında sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli de tahmin etme yöntemi bulunmaktadır. Her üç modelde yolsuzluğun ya da ekonomik yapının şeffaf olmamasının ekonomik büyüme üzerinde negatif ve anlamlı bir etki ortaya çıkardığını ve bu durumda liberalizasyon süreçleri ile bilgiye ulaşabilme ve asimetrik bilgi sorununun giderilmesi unsurlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Altıntaş (2020) çalışmalarında; CRITIC yöntemi ile G7 grubu ülkelerin ekonomik performans bileşenlerinin önemlilik dereceleri ve söz konusu ülkelerin ekonomik performanslarının değerleri SAW ve WPM yöntemler ile tespit edilmiştir. Araştırma bulgularına istinaden G7 grubu ülkelere göre ekonomik özgürlükler bileşenlerinin önem derecesi fazla olan ilk üç bileşenin parasal özgürlük, ticaret özgürlüğü ve yatırım özgürlüğü, önem derecesi ise en az olan ilk üç bileşenin ise işgücü özgürlüğü, yargı etkisi ve devlet bütünlüğü olduğu tespit edilmiştir. G7 grubu ülkelerin ekonomik performans sıralaması ise SAW ve WPM yöntemlerine göre sırasıyla Birleşik Krallık, Kanada, ABD, Japonya, Almanya ve Fransa olarak belirlenmiştir

Hussain ve Haque (2016) çalışmalarında; 2013, 2014 ve 2015 yıllar aralığında dünya genelinde 186 ülke için endeks kullanılmış ve bu belirleyicilerin farklı yönlerini, iş özgürlüğü, mali özgürlük, ticaret özgürlüğü, çalışma özgürlüğü ele almışlardır. Ayrıca ekonomik özgürlük endeksi adı verilen bileşik bir endeks olan insan özgürlüğü ve Wall Street Journal belirlenen indeks (HF / WSJ : insan özgürlüğü- Wall Street Journal endeksi) kullanılmaktadır. Temel bağımsız değişken olarak ekonomik özgürlük endeksinin (HF / WSJ) sıra ve puanını ve bağımsız olarak mali özgürlük endeksi, iş özgürlüğü endeksi, emek özgürlüğü endeksi ve

ticaret özgürlüğü endeksini içeren diğer bazı kontrol değişkenleri ve birkaç kontrol değişkeni ile kullanılmaktadır. Çalışma aynı zamanda ekonomik özgürlüğün beş yıllık GSYİH büyüme oranı ve yıllık GSYİH büyüme oranı üzerindeki etkisini de incelemektedir. İlk olarak 2013, 2014, 2015 için 186 ülke ile modeli tahmin etmek için sabit efekt paneli veri metodolojisini kullanılmaktadır. İkinci panel veri seti 57 ülkeyi içeren 10 yıldır. (2004–2014) Bu ikinci veri setinde, bir ülkenin ekonomik özgürlüğünün, kişi başına düşen GSYİH'nın yıllık büyüme oranını nasıl etkilediğini ortaya koyan bir çalışmadır. 2013-2015 için 186 ülkenin tamamen kesit veri setlerinde regresyon uygulanmaktadır. Kişi başına düşen GSYİH'nın yıllık büyüme oranı üzerinde ve ekonomik özgürlüğün bileşenleri üzerinde etkili olduğu bulunmakla birlikte araştırma sonucunda ülke gruplarına ilişkin verilere göre ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi oluşturduğu görülmüştür.

Brkić, Gradojević, Ignjatijević (2020) çalışmalarında; 1995-2014 yıllarında gelişmekte ve gelişmiş olan 43 ülkeye ait verilerden ekonomik özgürlük etkilerinin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisini belirleme çalışmasıdır. Çalışmacılar, Avrupa Birliğinde olan ülkelerin verileri açısından ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeye anlamlı etkisinin olmadığını açıklamışlardır. Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini hipotezlerle tespit etmişlerdir. Ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak belirlenmiş ve Avrupa bölgesinde gözlemlenen ülkelerde kişi başına düşen GSYİH 'deki yıllık artışla incelenmiştir. Geleneksel makroekonomik göstergeler kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır. Veriler, 43 ülke için uygun panel boyutu olan 1995 ile 2014 arasındaki dönem için kullanılmıştır. En küçük kareler kukla değişken (LSDV) modeli, kontrol ve kukla değişkenlerin varlığında ekonomik özgürlük düzeyinin (ve düzeyindeki değişikliğin) ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tahmin etmek için kullanılmıştır. Bağımlı değişken, Avrupa ülkelerindeki ekonomik büyüme 5 (BÜYÜME) iken, bağımsız değişken, Özgürlük araştırma enstitüsü tarafından formüle edilen Ekonomik Özgürlük Endeksi (IEF) dir. Araştırmanın sonucunda, ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme oluşturduğunu tespit etmişlerdir.

5. KARAR VERME

Amaç doğrultusunda ve yaşamda kişiler sürekli yapacakları eylemlerde seçimler yapmak zorundadırlar. Bir kararın alınabilmesi, kararı uygulamaya yönelik eylem oluşmak için en az iki alternatif bulunmalıdır ve bu alternatifler arasından seçim yapılmaktadır. Bazı durumlar ise daha karmaşık ve risk içermektedirler ve bu durumlarda basit karar verme durumu ortadan kalkmaktadır. Riskli durumlarda karar vericileri alternatiflerden birini seçme durumunda kalırlar. Karar verme, karar alma durumlarında çalışmacıların görüşleri;

Amaç, hedef ve stratejilerin, bir sistemde bütün olarak algılanması karar alma ve planlamayı oluşturmaktadır (Daşdemir ve Güngör, 2002: 2).

Karar verme; bir amaca veya probleme yönelik alternatiflerden en uygun olanını seçmek olarak tanımlanabilir (Yücel ve Ulutaş, 2009: 328) .

Karar alma süreci birçok çalışmacı tarafından edilmiş öncelik sıralamasının tanımlanmasına karşın genel kabul gören süreç;

- Problemin (amacın) tanımlanması,
- Alternatiflerin çeşitlendirilip geliştirilmesi,
- En uygun alternatifin seçilmesi,
- Kararın uygulamaya konulması ve sonuçlarının gözlenmesi şeklinde işlemektedir (Emhan, 2007: 216).

Bir karar probleminin yapısı aşağıdaki unsurlardan oluşmaktadır;

- Karar verici veya karar vericiler: Sorumluluk duyan, amaca yönelik çalışan ve alternatifler arasından seçinle karar alan kişilerdir.
- Kontrol edilebilen değişkenler (stratejilerin çeşitliliği):Karar alma varlığı oluşumunda karara yönelik en az iki alternatif strateji olması gerekmektedir. Stratejiler, karar alma sisteminin içinde yer alırlar ve seçilen strateji, amaca ulaşmak için en iyi hamle olmalıdır.
- Kontrol edilemeyen değişkenler (planlı olmayan olaylar) : Kontrolsüz değişkenler, amaca ulaşmayı etkileyen karar verenin kontrolü dışında gerçekleşen olaylardır. Bu değişkenler için gerçekleşme durumu belirsizliği bulunmaktadır. Siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel ve ideolojik faktörler, iklim koşulları, teknolojik gelişmeler, rakipler ve kanunlar kontrol edilemeyen değişkenlere örnek gösterilebilir.
- Sonuç: Karar verici tarafından seçilen stratejilerin(kontrolü sağlanan değişkenlerin) veya kontrol edilemeyen değişkenlerin gerçekleşmesi ile oluşan karar almada yaratılan etkidir (Rençber, 2012: 98) .

Karar alma da ulaşmak istenilen sonuca doğru bilmemiz, sıralamamız gereken bilgilerden sonra karar alıcıların hangi ortamlarda/şartlarda kararlar almak durumunda olduklarını da bilmeliyiz. Kişiler her daim doğal hayatın akışında karşılaşılan basit karar

verme ile karar vermezler. Riskli ortamlar, belirsiz kriterlerin olduğu ortamlar da vardır ki hayatımızda bu alanlarda da kararlar almak durumunda kalırız. Bu ortamlar;

Belirlilik altında karar verme: Ortamda karar vericiler, karşılaşılan alternatiflerin her birinin hangi şartlarda gerçekleştiği ve nasıl bir sonuç vereceği konusunda tam ve kesin bir bilgiye sahiptir. Herhangi bir karar alma sürecinde seçilen alternatifin veya stratejinin oluşturacağı sonuç önceden kesinlikle biliniyorsa buna belirlilik şartları altında karar verme denir. Belirsizlik altında karar verme: Belirsizlik altında karar verme sürecinde, durumların olasılıkları bilinmez, ancak hareket biçimlerinin sonuçları sezilebilir ve konuyla ilgili kısıtlı bilgi sağlar.

Risk altında karar verme: Risk ortamında karar verme sürecinde alınacak karara dair değişik sayıda koşullar oluşabilmektedir. Alternatiflerin koşullar altında vereceği sonuçlar belirli olasılıklar çerçevesinde oluşmakta olup Risk ortamında var olan alternatiflerin vereceği sonuçlar bilinmemektedir ve belirsizlik altında karar verme de gibi sezgisel de düşünülmemektedir (Emhan, agm: 219).

Karar vericilerin amaç ve inandığı konular doğrultusunda karar verme, yargı ve karar verme hükmü ile tanımlanıp 3 kategoride incelenmiştir. Bunlar;

- a. Kararların nasıl verilmesi gerektiğine dayanan Normatif Analiz: Belirli durumlarda rasyonel seçimleri ortaya çıkararak bu durumlarda karar verenin seçimini bu doğrultuda yapmasını beklemektir.
- b. Kararların gerçekte nasıl alındığını belirleyen Tanımlayıcı Analiz: Bu analiz belli durumlarda insanların seçimlerini inceleyerek yapılan seçimler ile normatif yaklaşım (normatif yaklaşımın rasyonellik bağıntısı) arasında görülen seçim farklarını ortaya çıkarmak ve açıklamaya çalışmayı ifade etmektedir.
- c. Kuralcı Müdahaleler ise: insanların olası çözümlerde daha iyi seçimlere yönelmesi, daha iyi kararlar verme süreci ve süreci iyileştirmeye odaklanmaktadır (Bialek, Domurat ve Meyers, 2021: 2).

Tanımlayıcı analiz, karar vericilerin fiilen çözdüğü problemlerle ilintiliyken, kuralcı analiz karar vericilerin kararlarını iyileştirme odaklı, kullanılması gereken yöntemlere ağırlık veren ve normatif analiz ise karar vericilerin ideal olarak ele alması gereken konuların analizini sağlamaktadır (Gwo ve Jih, 2011: 1).

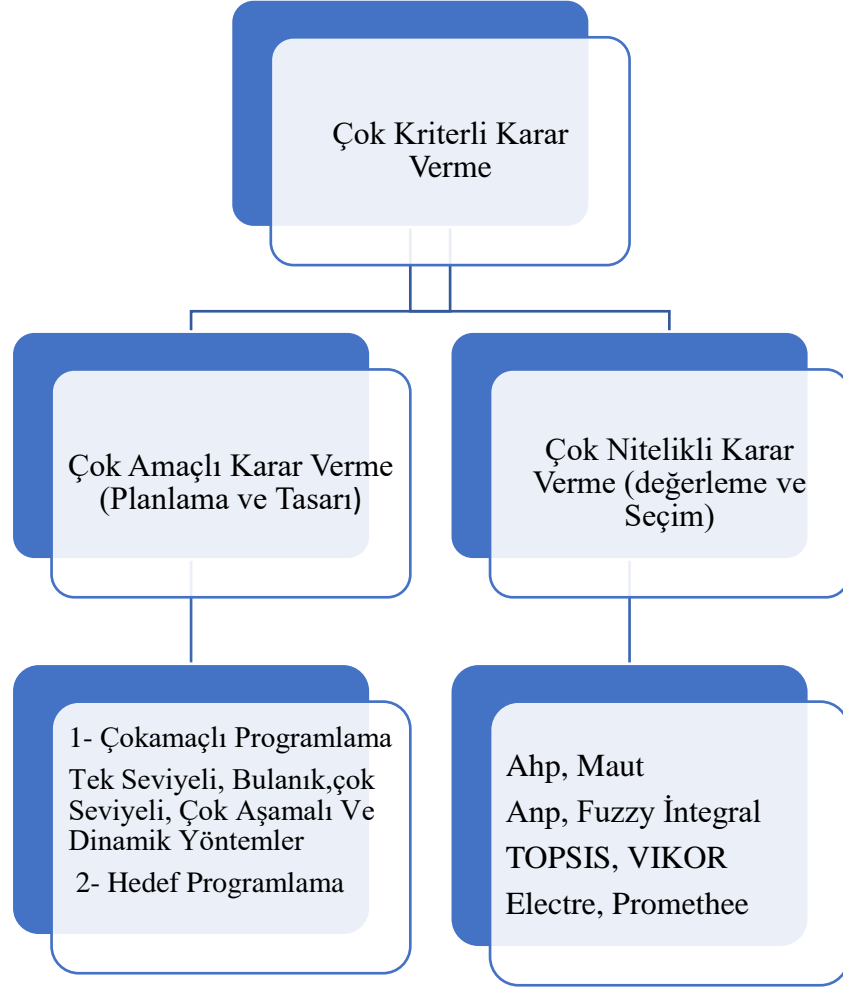
Tek kritere bağlı kalan problemleri ele alan karar verme, sezgiseldir ve en yüksek karlılık (tüm durumlar için getiri de karlılık) getiren alternatifi seçmek gerekir. Karar alıcı birden fazla alternatife sahip kararlarda ise kriterlerin ağırlıklarına, tercih bağımlılıklarına, kriterlerin arasındaki çelişkilere ve bunlar gibi konuları düşünecek ve bu durumda karar

verme daha karmaşık hale gelecektir. Karmaşıklık ise yöntemler ile giderilecek ve karar verme sağlanacaktır.

5.1. Çok Kriterli Karar Verme

Çok kriterli karar verme (ÇÇKV) ortamında seçimler ilk olarak problemlerin sahip olduğu kaç özellik olduğunu ve sorunun nasıl ele alınacağına bağlıdır. Ardından karar alıcıların tercihlerinin doğru şekilde yansıtılabileceği veriler ve bilgiler toplanıp karar alınmasına ulaştırılacak alternatifler ve stratejiler oluşturulur veya olağan durumlar değerlendirilir. Sona gelindiğinde ise alternatiflere ve stratejileri değerlendirme ve iyileştirmede en uygun yöntem seçilir (Ersöz ve Kabak, 2010: 98).

Çok kriterli karar verme (ÇÇKV) genel anlamlıdır ve çok amaçlı karar verme ve farklı amaçlara dayalı çok nitelikli karar verme olarak iki farklı tür yöntemlerden oluşmaktadır. Farklı amaçlara dayalı çok nitelikli karar verme genelde sınırlı sayıda önceden belirli alternatifler ve tercih derecelendirmeleri ile değerlendirilip uygulanırken, çok amaçlı karar verme verilen kısıtlamalar dahilindeki çeşitli etkileşimleri göz önünde bulundurarak optimal veya belirlenen hedeflere ulaşmayı tasarlama ve planlama özelliğindedir. Şekil 5.1. de Çok Kriterli Karar Verme (ÇÇKV) ve alt yöntemleri gösterilmiştir.

Şekil 5.1. Çok Kriterli Karar Verme Modeli

Kaynak: (Tzeng ve Huang, 2011: 2)

Çok nitelikli karar verme, insanların problemleriyle yüzleşirken en yüksek fayda değerine sahip alternatifi seçmesine dayanmaktadır. Bu durumda temelde çoklu nitelikli fayda teorisi (MAUT) yöntemi ile uygun bir fayda fonksiyonu, sıralı karar tercihlerini belirlemektedir. Fayda fonksiyonu en yüksek fayda getirili alternatifi gösterir. Maut, tercihli bağımsızlığa yoğunlaşan bir yöntemdir ve tercihli bağımsızlık, kriterlerin başka kritere göre verdiği sonucun, kalan kriterlerden etkilenmediği şeklinde açıklanabilir. Çok kriterli karar verme problemlerinde kriterlerin genelde birbirleriyle etkileşimli olduğu görülmektedir. Kriter etkileşimi toplamsallıkta görülen sorun için Chaquet integrali ortaya atılmıştır. Bu yöntem, birçok durumda konulardaki etkileşimi belirleme amaçlı, uygun bir uygulayıcı veya seçim fonksiyon seçim durumunda karşılaşılan analiz yöntemidir (Yavuz, 2012: 220). Yöntemlerde belirli stratejiler ve kriterler üzerinde durulurken tüm değerlerin belirli olmadığı durumlarda dikkat çekmiştir. Bulanık mantığı ortaya çıkaran Zadeh'e göre, her matematiksel

ifadenin bulanıklığa dönüşebildiği, tüm değerlerin 0-1 arası kesin değerler yerine yaklaşık değerler ile matematiksel modellerin zor ve karma sistemler için en uygun yöntemlerini oluşturan analiz alanıdır (Karataş, 2018: 157) (M. F. Keskenler ve E.F. Keskenler, 2017: 7). Bulanık kümeler, belirsiz bilgi sorunlarını giderme amaçlı ve geleneksel küme teorisinin bir genellemesi olma nedeniyle çözüm yöntemi olarak önerildi ve belirsizlik durumlarında cevap verme niteliği olarak çok nitelikli karar verme kümeleri yöntemlerine dahil edildi.

Çok amaçlı karar verme, eş zamanlı oluşan birbiriyle çelişen hedeflere ulaşma için gereken optimum tasarım problemlerini hedeflemektedir. Çok amaçlı karar verme özellikli, hedef ve iyi tanımlı dizileri kısıtlamadır. Bu optimizasyon durumunu çözebilmek için matematiksel programlamalar ile çalışılmıştır. Programlamalarda ödünleşim ve ölçeklendirme problemlerine rastlanmıştır. Ödünleşim; nihai olan optimal bir çözüm genelde matematik programlama yoluyla verildiğinden, çoklu hedeflerin tek bir hedefe dönüştürme zorunluluğudur. Ölçeklendirme; boyutların sayısı sorunu değerlemede çok büyük değerli sonuçlar vermektedir.

Çok amaçlı problemlerin çözümünde uzlaşmacı çözüm yöntemi önerilir ve ekonomik ve geliştirme üzerinde önemli gelişmeler sağlanır. Hedefler ve kısıtlamalar, bulanık değişkenler içerebildiğinden bulanık sayıların daha kapsamlı problemlere çözüm oluşturabilmesi için, çok amaçlı karar vermeye dahil edilmesi gerekliliği görülmektedir. Bulanık çoklu nesnel doğrusal programlama, hedefler ve kısıtlamaları bireysel, doğrusal ve üyelik işlevlerine göre bulanık kümeler olarak formüle etmektedir. Bulanık doğrusal programlama karar seti, tüm bulanık kümelerin ve ilgili kısıtlamalarının kesişimi olarak tanımlanmaktadır (Gwo ve Jih, age: 2-7). Çok nitelikli karar verme, çok amaçlı karar verme ve bulanık doğrusal karar verme farkları açıklamalarından sonra genel anlamı çok kriterli karar vermenin bazı yöntemleri;

- Analytic hierarchy process (AHP)
- Analytic network process (ANP)
- Data Envelopment Analysis (DEA)
- Best worst method (BWM)
- Characteristic Objects Method (COMET)
- Choosing By Advantages (CBA)
- ELECTRE (Outranking) Elimination and Choice Translating Reality
- Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS)
- Goal programming (GP)

- Gray relational analysis (GRA)
- Multi-Attribute Global Inference of Quality (MAGIQ)
- Multi-attribute utility theory (MAUT)
- Multi-attribute value theory (MAVT)
- New Approach to Appraisal (NATA)
- Non structural Fuzzy Decision Support System (NSFDSS)
- Potentially All Pairwise Rankings of all possible Alternatives (PAPRIKA)
- PROMETHEE (Outranking) Preference Ranking Organization Method for Enrichment
- VIKOR method (VlseKriterijumska Optimizacija I Kompromisno)

WSM: Weighted Sum Model (Bhole ve Deshmukh, 2018: 900)

5.2. ARAS Yöntemi

Additive Ratio Assesment (ARAS) yöntemi, Z. Turskis ve E. K. Zavadskas tarafından ortaya konulmuş (Yıldırım, 2015: 289) ve çok kriterli karar verme problemi olarak, her biri eşzamanlı olarak dikkate alınması gereken farklı karar kriterleri açısından açıkça tanımlanmış sınırlı sayıda karar alternatifini sıralama yapılıdır (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163). Karar analizi ve Çok Kriterli Karar Verme yöntemlerinde klasik yaklaşım, öznel sıralama üzerine yoğunlaşmaktadır. ARAS yöntemi ise araştırma konusu alternatiflerin fayda fonksiyon değerleri ve karar problemine eklenen en fayda değeri yüksek alternatife ait fayda fonksiyonu değeri ile karşılaştırılmaktadır.

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması

ÇKKV yöntemlerinin hepsinde öncelikle karar problemine ait alternatifler ve alternatifleri değerlendirmek için kullanılacak kriterler belirlenir ve sonrasında alternatiflerin kriterlere ait skorlarının gösterildiği karar matrisi oluşturulmaktadır. ARAS yönteminin ÇKKV yöntemlerinden farkı, başlangıç karar matrisinde her bir kritere ait optimal değerler bir satır da yer almaktadır.

Çözülecek bir problem için, n işaretli kriter (sütun) üzerinde derecelendirilmiş m uygun alternatif (satır) için aşağıdaki karar matrisi örneği:

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & \cdots & x_{0j} & \cdots & x_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{1j} & \cdots & x_{ij} & \cdots & x_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mj} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m} \quad j = \overline{0, n} \quad (24)$$

Burada;

m - : alternatif sayısı,

n - : her bir alternatifi tanımlayan kriter sayısı,

x_{ij} - : j kriteri açısından i alternatifinin performans değerini temsil eden değer,

x_{0j} - : j kriterinin optimal değeri

J kriterinin optimal değeri bilinmiyorsa, kriterin fayda (daha iyi durum) ya da Maliyet (daha düşük daha uygun) özelliği göstermesi durumuna göre optimal değer hesaplanışında;

$$\Rightarrow x_{0j} = \max_i x_{ij}, \text{ ise } \max_i x_{ij} \text{ tercih edilir.} \quad (25)$$

$$\Rightarrow x_{0j} = \min_i x_{ij}^*, \text{ ise } \min_i x_{ij}^* \text{ tercih edilir.} \quad (26)$$

Performans değerleri x_{ij} ve kriter ağırlıkları w_j karar matrisinin girdileri olarak görülür. Kriter sistemi, kriterler değerleri ve başlangıç ağırlıkları uzman kişiler tarafından belirlenir. Amaç ve fırsatlar bilgiler dahilinde ilgili taraflarca düzeltilebilir. Sonrasında ise alternatiflerin önceliklerinin belirlenmesi yapılır. Kriterlerin farklı boyutları vardır ve sonraki aşamada, karşılaştırmalı kriterlerden boyutsuz ağırlıklı değerler alınmaktadır. Kriterlerin farklı boyutlar nedeniyle zorluklardan kaçınmak için optimal değere oran kullanılır. Optimal değere oranı açıklayan çeşitli teoriler vardır. Bununla birlikte, değerler $[0; 1]$ veya $[0; \infty]$ bir karar verme matrisinin nötralizasyonunu uygular. İkinci aşamada, tüm kriterlerin başlangıç değerleri normalleştirilir - normalleştirilmiş karar verme matrisi $\bar{X}$ 'in $\bar{x}_{ij}$ değerlerini tanımlamaktadır.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \cdots & \bar{x}_{0j} & \cdots & \bar{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{1j} & \cdots & \bar{x}_{ij} & \cdots & \bar{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \cdots & \bar{x}_{mj} & \cdots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m} \quad j = \overline{0, n} \quad (27)$$

Tercih edilen ve maksimum olan kriter değerlerinin normalleştirilmesi:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (28)$$

Değerleri minimum olan tercih kriterleri, iki aşamalı prosedür uygulanarak normalleştirilir:

$$x_{ij} = \frac{1}{x_{ij}^*}; \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (29)$$

Kriterlerin boyutsuz değerleri bulunarak, orijinalinde farklı boyutlarda olan tüm kriterler karşılaştırılabilir.

Üçüncü aşama, normalleştirilmiş ağırlıklı matris - $\bar{X}$ tanımlanır ve Kriterleri $0 < w_j < 1$ (0-1 arası) ağırlıklarla değerlendirmek mümkündür. Ağırlıklar her zaman öznel olduğu ve çözümü etkilediği için Ağırlık w_j değerleri genellikle uzman değerlendirme yöntemi ile belirlenir. Ağırlıkların toplamı w_j aşığıdaki şekilde sınırlandırılacaktır:

$$= \sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad (30)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \cdots & \hat{x}_{0j} & \cdots & \hat{x}_{0n} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{1j} & \cdots & \hat{x}_{ij} & \cdots & \hat{x}_{in} \\ \vdots & \ddots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \cdots & \hat{x}_{mj} & \cdots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix}; i = \overline{0, m} \quad j = \overline{0, n}$$

Tüm kriterlerin normalize ağırlıklı değerleri hesaplanışı ise;

$$\hat{X}_{ij} = \bar{x}_{ij} w_j; i = \overline{0, m} \quad (31)$$

w_j ve j kriterinin ağırlığı (önemi) ve x_{ij} , j kriterinin normalleştirilmiş derecelendirmesine eşittir. Optimallik fonksiyonunun değerlerini belirlemek için;

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij}; i = \overline{0, m} \quad (32)$$

s_i değeri i alternatifinin optimallik fonksiyonunun değerini vermektedir.

En büyük değer en iyisidir ve en azı en kötüsüdür. Hesaplama sürecini hesaba katarak, s_i iyimserlik fonksiyonu, incelenen kriterlerin x_{ij} değerleri ve ağırlıkları w_j ile doğrudan ve orantılı bir ilişkiye ve bunların nihai sonuç üzerindeki göreceli etkisine sahiptir. Bu nedenle, s_i optimizasyon fonksiyonunun değeri ne kadar büyükse, alternatif o kadar etkili olur. Alternatiflerin öncelikleri s_i değerine göre belirlenebilir. Sonuç olarak, bu yöntem kullanıldığında karar alternatiflerinin değerlendirilmesi ve sıralanması uygundur. Alternatif kullanım derecesi, analiz edilen varyantın ideal olarak en iyisi s_0 ile karşılaştırılmasıyla belirlenir. Alternatif bir a_i 'nin fayda derecesi k_i 'nin hesaplanması için kullanılan denklem aşığıda verilmiştir:

$$K_i = \frac{s_i}{s_0}; i = \overline{0, m} \quad (33)$$

s_i ve s_0 denklemden elde edilen optimallik kriter değerleridir. Hesaplanan k_i değerlerinin $[0, 1]$ aralığında olduğu ve istenen öncelik sırası olan artan bir sırayla sıralanabileceği açıktır. Uygulanabilir alternatifin karmaşık göreceli etkinliği, fayda fonksiyonu değerlerine göre belirlenebilir (Ömürbek, Eren ve Dağ, 2017: 34).

Aras yöntem basamakları anlatılması ardından kriter ağırlıklandırma işlemine de değinilmesi gerekmektedir. Çoklu karar verme problemleri ilk aşaması kriter ağırlıklarının belirlenmesidir. Ağırlıkların belirliliğine yönelik yöntemler ve yaklaşımlar bulunmakta ve analizlerde kriter ağırlıkları için bazı gereklilikler ortaya konulmaktadır. Analizlerde ağırlık belirlemede önem sırası, kritere yönelik hiyerarşik düzen, uzman görüşleri, araştırma yapılma ve önemlilik ve Likert ölçekleri kullanılması istenebilir. Bu durumda ağırlıklandırma yöntemlerinden bazıları;

- Delphi Yöntemi
- SAW
- Oran metodu
- ANP ve ANP analiz gerekliliği
- Borda Kuralı
- Likert Ölçekleri varlığı
- Smart Kuralı
- MAUT
- Receiver Operating Characteristic ROC
- Entropi

Ağırlıklandırma yöntemlerinden bazılarıdır. ARAS yöntemi de anlatılırken Entropi ile ağırlıklandırılarak anlatılmıştır. Literatürde en yaygın ağırlıklandırma yöntemi Entropi olarak görülmektedir.

Ağırlık değerlendirilmesi yapılmayan kriter değerleri belirli problemlerin Aras yöntemi ile analizi;

Adım 1: M alternatifli ve n kriterlere sahip karar verme probleminin $m \times n$ boyutlu X matrisi Eşitlik (24)'teki gibidir. Aras yöntemde diğer yöntemlerden farklı olan başlangıç matrisinde her bir kritere ait optimal değer (fayda) bulunmasıdır. Eğer kriterlere ait değerler bilinmiyorsa, Eşitlik (25) ve (26) uygulanır.

Adım 2 : kriter tam değerli matrizen sonra kriter performans değerleri maksimum değer ile kabul ediliyorsa fayda durumu değerleri; Eşitlik (28) gibi hesaplanır, O halde;

$$x_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad (34)$$

Adım 3: Değeri belirli kriterler için w_j kriter önem dereceleri kullanılmalıdır ve kriterlere atanan değerler $0 < w_j < 1$ koşulunu sağlamalıdır. Her bir alternatif için fayda değeri (optimallik) hesaplanarak alternatiflerin değerlendirilmesi yapılır.

Adım 4: S_i , i alternatifinin optimal fonksiyonunu göstermek üzere;

$$S_i = \sum_{j=1}^n x_{ij} \quad i = 0, 1, 2, 3, \dots, m \quad (35)$$

Adım 4 : S_i değerlerinden büyük değerler alternatifleri göstermektedir. S_i değerleri S_0 optimal fonksiyon değerlerine oranlanarak k_i fayda dereceleri hesaplanmaktadır;

$$k_i = \frac{S_i}{S_0} = 0, 1, 2, 3, \dots, m \quad (36)$$

[0,1] Değer aralığında olan k_i oranları, alternatiflerin fayda fonksiyonu değerleri etkinliği hesaplanmasıdır. Değerler büyükten küçüğe sıralanarak alternatiflerin tamamı görülmektedir.

5.3. SAW Yöntemi

Churchman ve Ackoff (1954) tarafından portföy seçim problemine uygulanmak amaçlı oluşturulan SAW (Simple Additive Weighting) yöntemi, Ağırlıklı Toplam Model (Weighted Sum Model) olarak da bilinmektedir (Çakır ve Perçin, 2013: 452) .

Adım :1 SAW yönteminde fayda kriteri için; her bir alternatifin her bir kriter açısından aldığı değer maksimum değere bölümünün kriter ağırlığı ile çarpılarak alternatif tercih değeri bulunur. maliyet kriteri için ise her bir alternatifin her bir kriter açısından aldığı değerler içinden min. in her bir değere bölümünün kriter ağırlığı ile çarpılarak alternatif tercih değeri bulunur.

$$i_{opt}^1(r) = \arg \max_i \sum_{j=1}^m (w_j (\bar{r}_{ij})) \quad (37)$$

$\bar{r}_{ij}$ değerlerini normalleştirirsek;

$$\bar{r}_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^n r_{ij}} \quad (38)$$

Adım 2. Kriterlerin değerleri çok boyutlu olduğunda dönüştürülürler. Maksimize edilen kriterlerin değerleri aşağıdaki formüle göre hesaplanır:

$$\bar{r}_{ij} = \frac{r_{ij}}{\max r_{ij}} \quad (39)$$

Adım 3. Daha sonra, en yüksek $\bar{r}_{ij}$ değeri 1'e eşittir. Minimize edilmiş kriter r_i değeri, aşağıdaki formüle göre uygun şekilde hesaplanır.

$$\bar{r}_{ij} = \frac{\min r_{ij}}{r_{ij}} \quad (40)$$

Adım 4. Daha sonra, en düşük $\bar{r}_{ij}$ değeri 1'e eşittir. Standart kriterler için basit doğrusal ölçeklendirme ilkesi uygulanır.

Saw yönteminde diğer bir gösterimde ise ilk etapta;

$$r_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} & i = 1,2 \dots \dots m \quad j = 1,2 \dots \dots n \quad \text{fayda kriterleri} \\ \frac{\min x_{ij}}{x_{ij}} & i = 1,2 \dots \dots m \quad j = 1,2 \dots \dots n \quad \text{maliyet kriterleri} \end{cases} \quad (41)$$

SAW Yönteminde ilk aşamada m sayıda alternatif ve n sayıda değerlendirme kriterinden oluşan karar matrisi yukarıdaki eşitlik yardımıyla normalize edilir.

İkinci etap ise Alternatiflerin Tercih Değerlerinin Hesaplanması: Her bir alternatifin toplam tercih değerleri aşağıdaki eşitlik yardımıyla hesaplanır (Vinogradova, 2019: 6) .

$$v_i = \sum_{j=1}^n w_j \cdot r_{ij} \quad i = 1,2 \dots \quad (42)$$

5.4. MAUT Yöntemi

Fayda teorisi olarak karşılık bulan MAUT yöntemi, Fisburn (1967) ve Keeney (1974) tarafından uygulanmaya başlanmıştır (Ömürbek, Karaatlı ve Balcı, 2016: 239). Çok nitelikli fayda teorisi karar yöntemlerinin çeşitli ihtiyaçları hesaplaması nedeni uygun bir karar verme yöntemi olarak belirlenmiştir. Olasılıklar karar alanlar tarafından deneyimlerce değerlendirilmektedir (Shanmuganathan vd. 2018: 669).

MAUT, objektif ölçümü uygulayan, temel hipotezinde, bir karar probleminde karar vericinin kendisine maksimum değerler sağlayacak alternatifler kümesi ile gelen işlev ve faydalardır. Her alternatif, farklı değerler ile sonuçlanmaktadır.

MAUT yöntemi bu değerleri tek seferde ve tek boyutta ölçme ve ağırlıklandırarak en fayda sağlayan boyutu bulmayı amaçlamaktadır (Vargün, Doğan ve Bal, 2020: 181). MAUT yöntemi çelişen ifadeler arası seçimi belirtmekte ve bu durumda 5 aşamalı bir ön prosedür görülmektedir. Aşamalar;

1. Hedeflerin belirlenmesi ve belirlenen amaç doğrultusunda özelliklerin kullanılır hale getirilmesi
2. Niteliklerin niceliğe dönüştürülmesi (değer atamaları)
3. Bireysel niteliğin yarar fonksiyonlarının oluşturulması
4. Bireysel nitelikte olan ağırlıkların hesaplanması
5. Çok nitelikli fayda fonksiyonu oluşumu (Kim vd. 2007: 2)

Aşamaları, amacı belirtilen yöntemin işleyişi ise;

1. Adım: Karar problemlerinin kriterleri, alt kriterler ve alternatiflerinin belirlenmektedir.

2. Adım: Ölçütler, ağırlıklandırma yöntemleri ile yapılır. Araştırmacılar tarafından birçok objektif ağırlıklandırma yöntemi önerilmiştir. (Delphi Tekniği, SAW, Oran Metodu, AHP, ANP, ROC, Borda Kuralı, Critic Yöntem, MAU, Likert Ölçekleri, Uzman Görüşleri, SMART ve Türevleri, Entropi, öz vektör yöntemi, Ağırlıklı En Küçük Kareler Yöntemi) Bunlardan en çok kullanılanı entropi yöntemidir.

- Bu durumda ilk olarak ağırlıklandırma için;

$$p_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad (43)$$

i: alternatifler

j: kriterler

p_{ij} : normalize edilmiş değerler

x_{ij} : verilen fayda değerleri

- Her bir kriter için Entropi değeri hesaplanır.

$$e_j = -k \sum_{j=1}^n p_{ij} \ln p_{ij} \quad (44)$$

k : (ln(n))-1

k : entropi katsayısı

e_j : entropi değeri

p_{ij} : normalize edilmiş değerler

- Her bir kriterin ağırlık değerinin hesaplanması;

$$\sum_1^m w_j = 1 \quad (45)$$

$$w_j = \frac{1-e_j}{\sum_1^m 1-e_j} \quad (46)$$

w_j : ağırlık değerleri

e_j : entropi değerleri

3. Adım: Karar probleminde olan kriterler ve kriterler seçiminde yardımcı olacak nitelikler/kriterler (x_m) belirlenmelidir. Niteliklerin doğru şekilde değerlendirilmesini sağlayan ve önceliklerin belirlendiği ağırlık değerlerinin (w_j) ataması yapılır. Tüm w_j değerlerinin toplamı 1'e eşit olmalıdır.

$$= \sum_{j=1}^q w_j = 1 \quad (47)$$

Kriterlerin değer ölçülerinin ataması yapılır. Bu atama nicel kriterler için nicel değerleri olurken nitel kriterler için ikili karşılaştırmalar göz önünde bulundurularak yapılır. Tüm bunların ışığında 5'lik 100'lük vb. sistemde değer atamaları (x_m) yapılır.

4. Adım: Atanan değerler karar matrisine yerleştirilerek normalize etme işlemine geçilir. Normalizasyon işleminde öncelikle her nitelik için en iyi en kötü değerler belirlenerek en iyi değere 1, en kötü değere 0 değeri atanır ve diğer değerlerin hesaplanması için

$$f_j(a_i) = \frac{f_j(a_i) - \min(f_i)}{\max(f_i) - \min(f_i)} \quad (48)$$

5.Adım: Normalizasyon işleminin ardından fayda değerlerinin belirlenmesi işlemine geçilir. Fayda fonksiyonu ;

$$U(a_i) = \sum_{j=1}^q f_j(a_i) \cdot w_j \quad (49)$$

$U(a_i)$: Alternatifin fayda değeri

$f_j(a_i)$: Her kriter ve her alternatif için normalize fayda değerleri

w_j : Ağırlık değerleri

Ağırlık değerlendirilmesi yapılmayan kriter değerleri belirli problemlerin Maut yöntemi ile analizi;

1. Adım: Yöntemlerin ilk etabında kriterler, alternatifler belirlenir.

2. Adım: Belirli değerler durumunda karar matrisine değerler yerleştirilerek her nitelik için en iyi en kötü değerler belirlenerek en iyi değer Maksimum ve minimum değerler belirlenir.

3. Adım: Değeri belirli kriterler için w_j kriter önem dereceleri kullanılmalıdır ve kriterlere atanan değerler $0 < w_j < 1$ koşulunu sağlamalıdır. Her bir alternatif için fayda değeri (optimallik) hesaplanarak alternatiflerin değerlendirilmesi yapılır. Kriterlerin birbirinden farkı yoksa (değer olarak değil etki olarak) 1 kriter sayısına bölünür ve her kriterin değeri bulunmuş olur.

4. Eşitlik 3.5'te olduğu gibi alternatif fayda değerleri saptanır. Fakat Normalizasyon işlemi yapılmaz.

5. Fayda değerlerinin belirlenmesi işlemi için Fayda fonksiyonu;

a. i : alternatifler

b. j : kriterler

c. (a_i) : Her kriter ve her alternatif için fayda değerleri

d. w_j : Ağırlık değerleri

$$= \sum_{j=1}^q (a_i) w_j \quad \text{şeklinde gösterilir.} \quad (50)$$

5.5. Borda Sayım Yöntemi

Sosyal seçim teorisinde yer alan oylama yöntemlerinden Borda Sayım yöntemi Jean-Charles de Borda tarafından 1784 yılında Modern seçim sistemlerinde adayları (alternatifleri) karar vericilerin bireysel tercihlerinin toplamlarına göre sıralamayı amaçlamak için geliştirilen tekniktir (Çakır ve Perçin, 2013: 452). De Borda uygulanırken aşağıdaki adımlar gerçekleştirilmektedir;

- a) Jüri, değerlendirici, karar verici varlığı
  - b) Sıralanacak unsurları veya alternatiflerin tanımlanması
  - c) değerlendirme sonucu alternatiflerin değerlerinin belirliliği
  - d) Değerleri bilinen değerlendirmeleri göz önünde bulundurarak her alternatif için bir "sıralama puanı" ilişkilendirin
  - e) Her alternatif için, puan sıralamalarını toplayın ve genel sıralama puanını elde edin
  - f) Alternatiflerin son sıralaması alınır
  - g) Genel sıralama numaralarına göre alternatiflerin son sıralamasını alın (Costa, 2017: 283).
- Sıralama puanlarının oluşturulması ise,

Bu yöntemde karar vericiler en az tercih ettiği alternatife 0 puan ve en çok tercih edilen alternatife de $n-1$ puan (n alternatif sayısını göstermek üzere) vermektedir (Parlar ve Palancı, 2020: 212). Burada n = toplam alternatif sayısını göstermektedir. Borda değerlerinin oluşturulmasından sonra bu değerler toplanır ve Borda skoru elde edilir. Sonucunda alternatifler elde edilen Borda skorlarına göre sıralanırlar. Sıralamada en yüksek skora sahip olan alternatif en iyi performansı gösteren alternatif seçilmektedir.

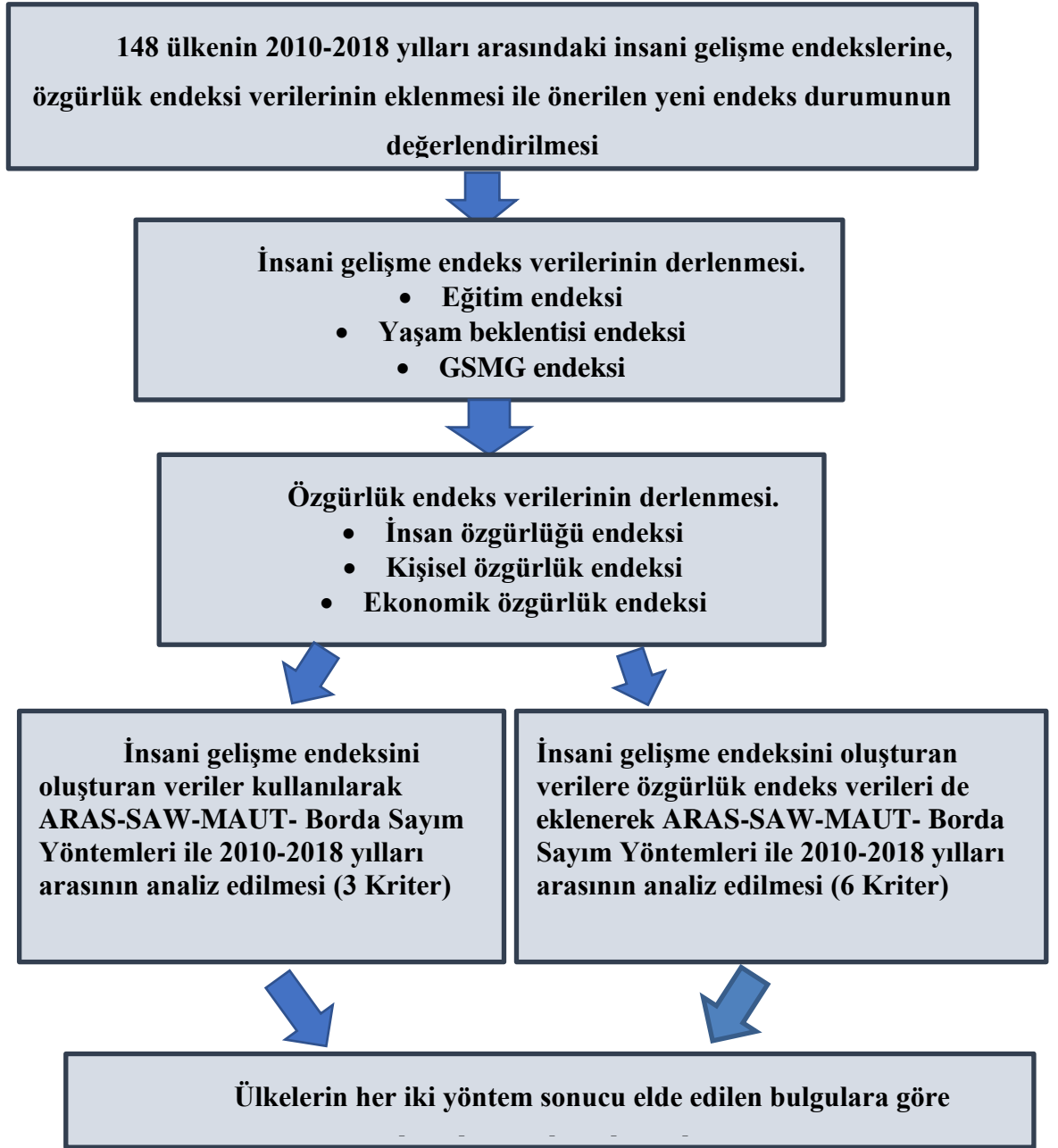
6. ÜLKELERİ İNSANİ KALKINMA ENDEKSLERİ AÇISINDAN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİYLE DEĞERLENDİRME

Çalışmanın bu bölümünde 2010-2018 yılları için ÇKKV yöntemlerinde ARAS, MAUT SAW ve Borda Sayım Yöntemi ile ülkelerin kalkınma sıraları, Özgürlük analiz sıraları UNDP değer sıralarına yer verilecektir.

6.1. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışma 2010-2018 yılları UNDP tarafından yayınlanan insani gelişim raporlarındaki çıktıların ÇKKV yöntemleri ile uygulandığında ve aynı zamanda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın insani gelişim raporlarını oluşturmak için geliştirdiği insani gelişme endekslerine bir eleştiri olarak getirilen özgürlük verilerinin eksikliği bağlamında, özgürlük endekslerinin insani gelişme verilerine ÇKKV yöntemleri ile eklendiğinde oluşan değişimleri belirlemeyi amaç edinmiştir. Çalışmada ilk adım olarak UNDP'nin insan kalkınmasında ele aldığı 3 temel kriter belirlenen ÇKKV yöntemleri ile değerlendirilir. Değerlendirme sonuçları yorumlanır ve 3 temel kritere ek olarak özgürlükleri de kriter olarak ele alındığında analiz sonuçlarındaki değişen veya olağan durumlar açıklanır. İkinci analiz olarak yapılan bu çalışmada 6 kriter ele alınmıştır. UNDP raporlarını yaşam beklentisi, eğitim ve sağlık endeksi olarak 3 kriter üzerinden değerlendirdiği rapor ile özgürlük kriterleri eklenerek oluşturulan 6 kriterli çalışma karşılaştırması, ek kriterler eklendiğinde yaşanan değişimleri gözlemlemek açısından, değer artış veya azalışlarını ortaya koyacaktır. Ayrıca özgürlüğün yanında birçok farklı kriter de eklenebilir.

Yapılan literatür taramasında, ekonomik özgürlüklerin kalkınma üzerinde etkileri sadece belirli ülke grupları üzerinde araştırılmış olup insan özgürlüğü, ekonomik ve kişi özgürlüklerinde olduğu bir çalışma yapılmamıştır. Bu doğrultuda yapılan bu çalışmanın ülkelerdeki insan yaşayışları hakkında bilgiler, ülkeler ve insanların edinimleri, yaşamda ne denli özgür oldukları ve farklı birçok ele alınan ve sonucu verilen alanlar hakkında bilgi edinme imkânı sağlayacağı ve literatür için katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Şekil 6.1. de çalışmada uygulanan adımlara yer verilmiştir.

Şekil 6.1. Çalışmada Uygulanan Adımların Gösterilmesi

Kaynak: Çalışma adımlarına göre oluşturulmuştur.

6.1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırma kapsamı olarak 148 ülke (insani özgürlük endeksi 162 ülke için sıralama yaparken, insani kalkınma endeksi 189 ülke üzerinden raporlamayı gerçekleştirir. İki raporda da tam veri bulunmadığı için raporlamaya katılmayan 14 ülke mevcuttur. Ülkeler; Belarus, Butan, Gine, Gine Bissau, Irak, Laos, Liberya, Libya, Seyşeller, Sudan, Esvatini, Orta Afrika

Cumhuriyeti ve Fildişi Sahilleridir. Ülkeler kapsamı UNDP İGR gereğince 189 ülke üzerinden hesaplanmamasının nedeni özgürlük raporlarında 162 ülke ve veri eksikliği nedeniyle çıkarılan 14 ülkedir. Çalışma kapsamında değerlendirmeler 2010- 2018 yılları için geçerlidir. Çalışma yöntem olarak ARAS, MAUT, SAW ve Borda Sayım Yöntemini kullanmıştır. Çalışmada kullanılan kriterler 148 ülke için uygulanmıştır.

Tablo 6.1. Çalışmada Kullanılan Kriterler ve Açıklamaları

Kriterler	Verilerin alındığı kaynaklar	Verilerin alındığı yıl
k_1 = Eğitim Endeksi	UNDP Human Development http://hdr.undp.org/en/data yıllara ait boyutlar ve verilerden alınmıştır.	Yıllara ait tanımlı veriler raporlarda ait yıllardan alınmıştır.
k_2 = Yaşam Beklentisi Endeksi		
k_3 = GSMG Endeksi		
k_4 = İnsan Özgürlüğü Endeksi	Cato ve Fraser Human Freedom www.cato.org/human-freedom-index/2020 Human Freedom Index 2020 Data—CSV	
k_5 = Kişisel Özgürlük Endeksi		
k_6 = Ekonomik Özgürlük Endeksi		

6.1.3 Araştırmanın Metodolojisi

İnsani kalkınmayı hem yöntem olarak hem de özgürlük verileri ile değerlendirme ve değişimleri ortaya koymayı amaçlayan çalışma ARAS, MAUT, SAW ve Borda Sayım Yöntemine ilişkin kavramsal çerçeveyi ortaya koymuştur.

6.2. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Uygulanması

Çalışmanın bu kısmında ARAS, SAW, MAUT ve BORDA SAYIM yöntemlerine yönelik analizler adım adım incelenmiş ve ülke değerleri, sıralamaları bulunmuştur. Ülkelerin 2010-2018 yıllarında sıralamaları yöntemler ile belirlenip tablolarda gösterilmiştir.

Yaşam beklentisi, eğitim ve gelir boyutlarının ele alındığı 3 kriterli kalkınma boyutlu analizlerde ve eğitim, gelir, yaşam beklentisi, kişisel özgürlük, ekonomik özgürlük, insan özgürlüğünün ele alındığı kalkınma ve özgürlük boyutlarının yer aldığı 6 kriterli analizlere ait yıl ve yöntemler ile bulunan ülke sıraları tablolarda gösterilmiştir.

6.2.1 2018-2010 Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

Ele alınan 3 kriterli analizler x_1 6 kriterli analiz ise x_2 ile gösterilmiştir. UNDP'nin kalkınmalarını incelediği ülke değerleri, çalışmada ele alınan ülke sayısı üzerinden sıralanmıştır. x_1 ile gösterilen bölümde kalkınma kriterlerinin olduğu (yaşam beklentisi, gelir ve eğitim) analiz sıralamaları yer almaktadır.

x_2 ile gösterimde ise kalkınma kriterlerine ek olarak özgürlük kriterleri (insan özgürlüğü, kişisel özgürlük ve ekonomik özgürlük) analiz sıralamaları yer almaktadır.

y_1 ile gösterimde çalışmanın ele aldığı ülkelere göre UNDP ülke değerleri yüksek kalkınmadan düşük kalkınmaya göre sıralanmıştır. y_2 ile gösterimde ise UNDP kalkınma gerçek değerlerinin sıralamaları yer almıştır.

Tablo 6.2. 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	64	61	64	63	47	46	47	47	64	67
CEZAYİR	81	79	81	81	111	112	111	111	81	91
ANGOLA	117	121	119	119	131	136	134	135	117	145
ARJANTİN	44	44	44	44	50	53	52	52	44	46
ERMENİSTAN	71	73	72	72	51	51	50	50	71	79
AVUSTRALYA	7	6	7	7	6	4	6	5	7	7
AVUSTURYA	18	18	18	17	16	19	17	17	18	18
AZERBAJCAN	78	81	78	79	93	95	95	95	78	88
BAHAMALAR	54	58	56	58	46	47	46	46	54	58
BAHREYN	40	40	40	40	66	65	66	65	39	40
BENGLADEŞ	111	110	111	111	120	120	120	120	111	134
BARBADOS	57	52	57	56	58	56	58	57	56	60
BELÇİKA	13	15	13	13	20	20	20	20	13	13
BELİZE	92	91	92	92	87	86	87	86	92	107
BENİN	128	131	129	129	117	117	116	117	127	158
BOLİVYA	93	94	93	93	91	93	91	92	93	107
BOSNA HERSEK	67	67	67	67	55	54	55	54	67	73
BOTSVANA	89	92	91	91	65	68	65	66	89	102
BREZİLYA	76	77	76	76	77	76	77	77	75	84
BRUNEİ	45	45	45	45	80	80	80	80	45	47
BULGARİSTAN	53	57	55	55	42	43	42	42	52	56
BURKİNA FASO	143	142	143	143	136	133	136	136	144	182
BURUNDİ	145	144	144	144	145	145	145	145	145	184
YEŞİL BURUN ADALARI	105	106	104	104	76	71	76	75	104	125
KAMBOÇYA	116	114	116	116	110	107	109	109	116	144
KAMERUN	123	127	124	124	137	139	137	137	123	153
KANADA	16	13	16	15	10	8	10	9	14	14
ÇAD	148	148	148	148	146	147	147	147	147	187
ŞİLİ	42	39	42	41	33	33	33	33	41	43

Tablo 6.2. 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ÇİN	77	78	77	77	97	97	97	97	77	86
KOLOMBİYA	74	72	74	74	75	72	73	73	74	83
KONGO	120	120	121	121	138	138	138	138	120	149
KONGO (DEMOCRATIC)	140	141	140	140	141	143	142	142	138	174
KOSTARİKA	59	50	58	57	45	44	45	45	57	61
HIRVATİSTAN	43	41	43	43	37	37	37	37	42	43
KIBRIS	31	29	31	30	31	31	32	32	31	32
ÇEKYA	25	28	26	26	23	25	24	24	25	26
DANİMARKA	10	12	10	10	5	6	5	6	10	10
DOMİNİK CUMHURİYETİ	79	80	80	80	62	61	62	62	79	88
EKVADOR	75	74	75	75	64	64	64	64	76	85
MISIR	97	97	98	97	124	125	125	125	97	117
ELSALVADOR	103	102	103	103	96	92	94	94	103	124
ESTONYA	29	32	30	31	21	22	21	21	29	29
ETİYOPYA	137	136	137	137	143	141	143	143	139	175
Fiji	83	89	83	84	78	82	79	79	83	93
FİNLANDİYA	11	11	12	12	12	12	12	12	11	11
FRANSA	26	25	25	25	28	29	29	29	26	27
GABON	100	101	100	101	105	106	105	105	99	119
GAMBİYA	138	140	139	139	135	128	133	132	137	172
GÜRCİSTAN	58	62	59	59	44	45	44	44	59	62
ALMANYA	4	8	4	5	8	9	8	8	4	4
GANA	112	116	112	113	103	104	104	104	112	138
YUNANİSTAN	32	30	32	32	39	39	39	39	32	33
GUATEMALA	107	104	107	107	92	88	92	91	107	128
GUYANA	102	103	102	102	94	94	93	93	101	121
HAİTİ	136	133	135	134	123	122	122	122	136	170
HONDURAS	110	108	108	108	100	98	98	98	110	132
HONGKONG	6	3	5	4	2	2	2	2	5	4
MACARİSTAN	41	43	41	42	40	42	40	40	40	42
İZLANDA	5	5	6	6	13	13	13	13	6	6
HİNDİSTAN	109	109	109	109	107	108	107	107	109	131
ENDONEZYA	94	95	94	94	81	83	83	83	94	110
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	65	65	65	65	115	116	117	116	65	70
İRLANDA	3	4	3	3	4	5	4	4	3	2
İSRAİL	20	19	20	20	34	34	34	34	20	19
İTALYA	30	26	28	28	30	27	28	28	28	29
JAMAİKA	86	84	85	85	63	63	63	63	86	97
JAPONYA	19	17	19	19	17	14	16	15	19	19
ÜRDÜN	91	86	90	90	82	81	81	81	90	103

Tablo 6.2. 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
KAZAKİSTAN	49	56	49	51	54	57	54	55	49	53
KENYA	115	115	115	115	109	110	110	110	113	141
KORE GÜNEY	22	22	22	22	22	21	22	22	21	22
KUVEYT	52	54	52	53	72	75	74	74	58	62
KIRGIZİSTAN	99	99	99	99	89	87	89	89	100	120
LETONYA	35	38	35	36	29	32	30	30	35	37
LÜBNAN	80	76	79	78	83	79	82	82	80	90
LESOTHO	134	137	134	135	122	124	123	123	133	165
LİTVANYA	33	35	33	33	26	28	26	26	34	35
LÜKSEMBURG	21	21	21	21	18	17	18	18	22	23
MADAGASKAR	131	128	130	130	121	121	121	121	131	163
MALAVİ	139	138	138	138	126	126	126	126	140	175
MALEZYA	60	59	60	60	61	60	61	60	60	64
MALİ	146	145	146	146	142	142	141	141	146	185
MALTA	27	27	27	27	24	23	23	23	27	28
MORİTANYA	126	126	126	127	139	137	139	139	126	157
MAURİTİUS	62	63	62	62	49	49	49	49	62	66
MEKSİKA	68	69	68	68	69	67	69	68	68	74
MOLDOVA	82	83	82	82	68	69	68	69	82	92
MOĞOLİSTAN	85	90	86	86	60	62	60	61	85	97
KARADAĞ	46	46	46	46	48	48	48	48	46	48
FAS	101	98	101	100	104	102	103	103	102	122
MOZAMBİK	142	143	142	142	132	130	129	129	142	181
MYANMAR	119	118	117	117	133	129	131	131	119	148
NAMİBYA	108	111	110	110	98	103	100	100	108	130
NEPAL	114	112	114	114	108	109	108	108	115	143
HOLLANDA	9	9	9	9	11	11	11	11	9	8
YENİ ZELANDA	15	14	14	14	3	3	3	3	15	14
NİKARAGUA	106	105	106	106	102	101	102	102	106	127
NİJER	147	147	147	147	144	144	144	144	148	189
NİJERYA	130	134	132	132	127	132	127	127	130	162
KUZEY MAKEDONYA	73	71	73	73	56	55	56	56	73	82
NORVEÇ	1	2	1	1	7	7	7	7	1	1
UMMAN	56	53	54	54	86	84	86	84	53	57
PAKİSTAN	124	122	123	123	134	127	130	130	125	155
PANAMA	55	49	53	52	43	41	43	43	55	58
PAPUA YENİ GİNE	125	125	125	125	116	115	115	115	125	156
PARAGUAY	90	85	89	88	74	73	72	72	91	104
PERU	72	70	71	70	52	50	51	51	72	81

Tablo 6.2. 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
FİLİPİNLER	95	96	95	95	90	89	90	90	95	111
POLONYA	34	33	34	34	36	36	36	36	33	34
PORTEKİZ	36	34	36	35	32	30	31	31	36	38
KATAR	39	36	38	38	70	66	70	70	43	45
ROMANYA	48	47	47	47	38	38	38	38	47	50
RUSYA	47	55	48	49	71	78	75	76	48	51
RUANDA	127	123	127	126	113	111	113	112	128	159
SUUDİ ARABİSTAN	38	42	39	39	95	96	96	96	38	40
SENEGAL	133	129	131	131	119	118	119	119	134	167
SİRBİSTAN	61	60	61	61	53	52	53	53	61	64
SİERRA LEONE	144	146	145	145	140	140	140	140	143	182
SİNGAPUR	12	10	11	11	19	16	19	19	12	11
SLOVAKYA	37	37	37	37	35	35	35	35	37	39
SLOVENYA	23	24	23	23	27	26	27	27	23	23
GÜNEY AFRİKA	96	100	96	98	84	91	84	85	96	115
İSPANYA	24	23	24	24	25	24	25	25	24	25
SRİ LANKA	66	66	66	66	73	74	71	71	66	72
SURİNAM	87	87	87	87	67	70	67	67	87	100
İSVEÇ	8	7	8	8	9	10	9	10	8	8
İSVİÇRE	2	1	2	2	1	1	1	1	2	2
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	121	117	120	120	147	146	146	146	122	151
TACİKİSTAN	104	107	105	105	114	114	114	114	105	126
TANZANYA	132	132	133	133	125	123	124	124	132	164
TAYLAND	70	68	69	69	88	85	88	88	70	79
TİMOR-LESTE	113	113	113	112	106	105	106	106	114	142
TOGO	135	135	136	136	129	131	128	128	135	168
TRİNİDAD VE TOBAGO	63	64	63	64	57	58	57	58	63	67
TUNUS	84	82	84	83	99	99	99	99	84	95
TÜRKİYE	50	48	50	48	79	77	78	78	50	54
UGANDA	129	130	128	128	118	119	118	118	129	160
UKRAİNE	69	75	70	71	85	90	85	87	69	74
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	28	31	29	29	59	59	59	59	30	31
BİRLEŞİK KRALLIK	14	16	15	16	14	15	14	14	16	16
AMERİKA BİRLEŞİK D.	17	20	17	18	15	18	15	16	17	17
URUGUAY	51	51	51	50	41	40	41	41	51	55
VENEZUELA	88	88	88	89	128	134	135	133	88	101
VİET NAM	98	93	97	96	101	100	101	101	98	117
YEMEN	141	139	141	141	148	148	148	148	141	179

Tablo 6.2. 2018 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ZAMBIYA	118	119	118	118	112	113	112	113	118	147
ZİMBABVE	122	124	122	122	130	135	132	134	121	150

Kalkınma ve özgürlük analizleri birbirleri ile sıra farklılıkları yaşamaktadır. Kuzey Makedonya örneğinde özgürlük kriterleri ekli analizlerde, kalkınma kriterli analizlere göre yüksek sıralar görülürken Venezuela da durum tam tersi seyretnmektedir.

Tablo 6.3. 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	64	60	64	63	47	46	47	47	64	67
CEZAYİR	81	79	80	80	113	112	114	113	81	91
ANGOLA	117	121	117	117	131	135	134	133	116	146
ARJANTİN	44	45	44	44	49	49	49	49	44	46
ERMENİSTAN	70	73	70	71	52	52	52	52	70	78
AVUSTRALYA	7	6	6	6	5	5	5	5	7	8
AVUSTURYA	18	18	18	18	16	19	16	16	18	18
AZERBAYCAN	77	80	78	78	96	95	95	95	77	86
BAHAMALAR	53	57	55	55	46	47	46	46	53	57
BAHREYN	39	37	39	39	63	65	64	64	38	40
BENGLADEŞ	111	110	111	111	119	118	119	119	111	136
BARBADOS	57	52	56	56	54	54	54	54	56	60
BELÇİKA	13	13	13	13	20	20	20	20	13	13
BELİZE	92	90	92	92	87	84	86	85	92	107
BENİN	128	132	129	129	116	117	116	116	127	158
BOLİVYA	93	94	93	93	91	93	92	92	93	110
BOSNA HERSEK	68	66	67	67	55	55	55	55	67	73
BOTSVANA	89	92	91	91	69	72	70	70	89	104
BREZİLYA	76	77	76	76	73	71	72	72	75	84
BRUNEİ	45	44	45	45	75	74	76	75	45	47
BULGARİSTAN	55	56	57	57	42	44	42	42	54	58
BURKİNA FASO	143	142	143	143	128	128	127	128	144	182
BURUNDİ	144	144	144	144	145	145	145	145	145	184
YEŞİL BURUN ADALARI	105	106	105	105	80	79	79	79	105	126
KAMBOÇYA	116	114	116	116	111	109	110	109	117	145
KAMERUN	124	127	124	124	135	137	135	136	123	153
KANADA	17	14	16	16	10	8	8	8	14	16
ÇAD	148	148	148	148	146	148	146	146	147	187
ŞİLİ	41	39	41	40	34	34	34	34	41	43
ÇİN	79	78	79	79	97	96	97	97	78	88

Tablo 6.3. 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
KOLOMBİYA	74	71	74	74	70	67	68	68	74	83
KONGO	120	119	121	121	139	139	139	139	119	148
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	140	141	141	141	141	143	142	142	138	174
KOSTARİKA	59	53	58	58	45	43	44	44	59	62
HIRVATİSTAN	43	42	43	43	37	37	37	37	43	45
KIBRIS	32	31	32	32	32	32	32	32	32	33
ÇEKYA	25	28	26	26	23	23	23	23	26	27
DANİMARKA	10	11	10	10	6	7	6	6	10	10
DOMİNİK CUMHURİYETİ	80	81	81	81	64	64	63	63	80	90
EKVADOR	75	74	75	75	66	66	65	66	76	85
MISIR	98	97	98	98	127	127	128	127	97	117
ELSALVADOR	103	102	103	102	93	92	93	93	103	123
ESTONYA	28	30	29	29	21	22	21	21	29	29
ETİYOPYA	137	136	137	137	143	142	143	143	139	175
FİJİ	82	89	84	85	74	81	75	76	84	94
FİNLANDİYA	11	12	11	11	12	13	12	12	11	11
FRANSA	26	25	25	25	28	27	28	28	25	26
GABON	100	101	100	100	104	107	104	105	99	120
GAMBİYA	138	140	139	139	136	132	133	134	137	173
GÜRCİSTAN	60	63	60	60	44	45	45	45	60	64
ALMANYA	4	8	4	5	8	10	9	9	4	4
GANA	113	116	113	113	103	104	103	103	112	138
YUNANİSTAN	31	29	31	30	39	39	39	39	31	32
GUATEMALA	107	105	106	106	92	87	91	91	107	128
GUYANA	102	104	102	103	94	94	94	94	101	121
HAİTİ	136	133	135	134	122	122	122	122	136	170
HONDURAS	110	108	110	110	102	100	100	100	110	132
HONGKONG	8	3	8	7	2	2	2	2	8	7
MACARİSTAN	42	43	42	42	40	41	40	40	42	43
İZLANDA	5	5	5	4	14	12	13	13	5	4
HİNDİSTAN	109	109	109	108	107	106	107	107	109	131
ENDONEZYA	96	95	95	95	85	85	85	84	95	111
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	65	65	65	65	109	110	111	110	65	70
İRLANDA	3	4	3	3	4	4	4	4	3	2
İSRAİL	21	21	21	21	33	33	33	33	20	22
İTALYA	29	26	28	28	30	26	29	29	28	29

Tablo 6.3. 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
JAMAİKA	86	85	86	86	62	62	62	62	85	97
JAPONYA	19	17	19	19	18	16	18	17	19	19
ÜRDÜN	91	87	90	90	82	82	82	82	90	103
KAZAKİSTAN	50	58	51	53	57	58	57	57	50	54
KENYA	114	115	114	114	110	111	109	111	114	142
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	22	22	22	22	22	21	22	22	22	23
KUVEYT	54	54	54	54	76	73	74	73	57	62
KIRGIZİSTAN	97	98	99	99	89	90	89	89	100	119
LETONYA	35	40	36	37	29	31	30	30	35	37
LÜBNAN	78	75	77	77	81	77	81	80	79	88
LESOTHO	134	138	134	135	120	124	121	121	133	165
LİTVANYA	33	35	34	34	26	29	26	26	33	35
LÜKSEMBURG	20	20	20	20	17	18	17	18	21	19
MADAGASKAR	130	128	128	128	121	120	120	120	131	162
MALAVİ	139	139	138	138	126	125	125	125	140	175
MALEZYA	58	59	59	59	61	61	61	61	58	61
MALİ	146	145	146	146	142	141	141	141	146	185
MALTA	27	27	27	27	24	24	24	24	27	28
MORİTANYA	126	126	126	127	138	138	138	138	126	157
MAURİTİUS	62	62	62	62	50	50	50	50	62	66
MEKSİKA	69	69	69	68	71	69	71	71	68	74
MOLDOVA	84	84	83	83	68	70	69	69	82	93
MOĞOLİSTAN	88	91	88	89	59	60	58	59	88	101
KARADAĞ	47	47	46	46	48	48	48	48	46	49
FAS	101	99	101	101	106	103	105	104	102	122
MOZAMBİK	142	143	142	142	137	136	136	137	142	181
MYANMAR	119	118	119	118	132	130	132	131	120	149
NAMİBYA	108	111	108	109	100	102	102	102	108	130
NEPAL	115	113	115	115	108	108	108	108	115	143
HOLLANDA	9	9	9	9	11	11	11	11	9	8
YENİ ZELANDA	14	15	14	14	3	3	3	3	15	14
NİKARAGUA	104	103	104	104	98	98	98	98	104	125
NİJER	147	147	147	147	144	144	144	144	148	189
NİJERYA	131	134	131	133	125	126	126	126	130	161
KUZAY MAKEDONYA	72	72	73	73	56	56	56	56	71	81
NORVEÇ	1	1	1	1	7	6	7	7	1	1
UMMAN	49	46	49	48	83	83	83	83	49	52
PAKİSTAN	123	122	123	122	134	129	131	132	124	154

Tablo 6.3. 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
PANAMA	56	49	53	52	43	42	43	43	55	58
PAPUA YENİ GİNE	125	125	125	125	117	116	117	117	125	156
PARAGUAY	90	86	89	88	78	76	77	78	91	102
PERU	71	70	71	70	51	51	51	51	72	79
FİLİPİNLER	95	96	94	94	90	89	90	90	94	111
POLONYA	34	33	33	33	35	35	35	35	34	34
PORTEKİZ	36	34	35	35	31	30	31	31	36	38
KATAR	37	36	37	36	65	63	66	65	40	42
ROMANYA	48	48	47	47	38	38	38	38	47	50
RUSYA	46	55	48	49	72	78	73	74	48	51
RUANDA	127	123	127	126	114	113	113	114	128	159
SUUDİ ARABİSTAN	40	41	40	41	95	97	96	96	39	40
SENEGAL	133	129	133	131	123	121	123	123	134	166
SİRBİSTAN	61	61	61	61	53	53	53	53	61	64
SİERRA LEONE	145	146	145	145	140	140	140	140	143	182
SİNGAPUR	12	10	12	12	19	17	19	19	12	11
SLOVAKYA	38	38	38	38	36	36	36	36	37	39
SLOVENYA	23	24	23	23	27	28	27	27	23	23
GÜNEY AFRIKA	94	100	96	97	84	91	84	86	96	114
İSPANYA	24	23	24	24	25	25	25	25	24	25
SRİ LANKA	66	67	66	66	79	80	80	81	66	72
SURİNAM	87	88	87	87	67	68	67	67	87	99
İSVEÇ	6	7	7	8	9	9	10	10	6	6
İSVİÇRE	2	2	2	2	1	1	1	1	2	2
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	121	117	118	119	147	146	147	147	121	150
TACİKİSTAN	106	107	107	107	115	115	115	115	106	127
TANZANYA	132	131	132	132	124	123	124	124	132	164
TAYLAND	73	68	72	72	88	86	88	88	73	82
TİMOR-LESTE	112	112	112	112	105	105	106	106	113	140
TOGO	135	135	136	136	129	131	129	129	135	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	63	64	63	64	60	59	60	60	63	67
TUNUS	85	82	85	84	99	99	99	99	86	95
TÜRKİYE	51	51	50	50	77	75	78	77	51	56
UGANDA	129	130	130	130	118	119	118	118	129	160
UKRAİNE	67	76	68	69	86	88	87	87	69	74
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	30	32	30	31	58	57	59	58	30	31
BİRLEŞİK KRALLIK	15	16	15	15	15	15	15	15	16	14

Tablo 6.3. 2017 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
AMERİKA BİRLEŞİK D.	16	19	17	17	13	14	14	14	17	17
URUGUAY	52	50	52	51	41	40	41	41	52	55
VENEZUELA	83	83	82	82	133	134	137	135	83	92
VİET NAM	99	93	97	96	101	101	101	101	98	117
YEMEN	141	137	140	140	148	147	148	148	141	179
ZAMBİYA	118	120	120	120	112	114	112	112	118	147
ZİMBABVE	122	124	122	123	130	133	130	130	122	151

Sıra farklarının y_1 ve y_2 de görülmelerinin nedeni sıra değerlendirme yapılan ülke sayısı farklılığıdır. Örneğin Benin'i ele alırsak kalkınma kriterlerinin ele alındığı analiz sonuçlarında tüm çıktılar birbirlerine yakındır ve aynı durum özgürlük kriterlerinin yer aldığı incelemede de görülmektedir. Buna karşılık kalkınma kriterli analizlerin borda sıralamasında 126, özgürlük kriterli analizlerin borda sıralamasında 116. sırada yer alan ülke UNDP değerlerinde 163 sıradadır. 198 ülke üzerinden değerlendirme yapan rapora göre ülke 163 değerli iken 149 örneklemlili çalışmada 126. Sırada yer almaktadır.

Tablo 6.4.: 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x ₁				x ₂				y ₁	y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	64	60	64	63	48	48	48	48	64	68
CEZAYİR	82	80	81	81	111	110	111	111	80	90
ANGOLA	116	119	117	117	125	127	126	126	116	144
ARJANTİN	45	45	45	45	51	54	52	52	44	46
ERMENİSTAN	70	72	70	69	54	53	54	54	70	78
AVUSTRALYA	7	6	7	7	6	5	6	6	7	7
AVUSTURYA	18	19	18	18	16	18	16	16	18	18
AZERBAYCAN	78	81	78	79	96	96	96	96	78	88
BAHAMALAR	51	56	54	54	45	45	46	45	52	56
BAHREYN	38	38	39	38	63	65	64	64	38	40
BENGLADEŞ	111	111	111	111	122	121	121	121	111	135
BARBADOS	53	49	51	50	52	51	51	51	50	54
BELÇİKA	13	15	14	14	20	20	20	20	13	13
BELİZE	92	90	91	91	79	79	76	78	92	106
BENİN	128	130	129	129	117	119	117	117	126	156
BOLİVYA	96	96	95	95	91	93	92	93	96	113
BOSNA HERSEK	67	66	67	67	55	55	55	55	67	73
BOTSVANA	91	92	92	92	70	72	69	69	91	105
BREZİLYA	76	76	77	77	81	81	82	82	75	84

Tablo 6.4. 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
BRUNEİ	43	43	43	43	60	59	60	59	45	47
BULGARİSTAN	52	55	53	53	42	44	43	43	51	55
BURKİNA FASO	144	143	144	144	135	133	133	133	145	183
BURUNDİ	142	142	142	142	145	145	145	145	143	181
YEŞİL BURUN ADALARI	105	106	105	105	74	71	73	73	104	123
KAMBOÇYA	117	114	116	116	105	105	105	105	118	146
KAMERUN	122	127	124	124	134	136	135	135	122	151
KANADA	17	14	16	16	11	10	11	11	16	16
ÇAD	147	148	148	148	147	148	147	147	147	186
ŞİLİ	41	40	41	41	36	35	36	36	40	42
ÇİN	79	79	80	80	98	99	99	98	79	89
KOLOMBİYA	73	71	73	73	73	69	72	70	73	82
KONGO	118	117	118	118	133	134	134	134	117	145
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	139	141	141	140	142	143	143	143	140	175
KOSTARİKA	58	53	58	57	43	41	42	42	58	62
HIRVATİSTAN	44	42	44	44	39	39	39	39	43	45
KIBRIS	31	31	31	31	31	30	31	30	31	32
ÇEKYA	25	28	26	26	22	24	22	23	26	27
DANİMARKA	9	11	11	11	7	7	7	7	10	10
DOMİNİK CUMHURİYETİ	81	82	82	82	62	60	62	61	81	91
EKVADOR	75	74	74	74	68	68	68	68	76	85
MISIR	97	97	98	98	131	129	131	130	97	115
ELSALVADOR	102	101	103	102	90	87	88	88	102	121
ESTONYA	29	30	29	29	21	23	21	21	29	30
ETİYOPYA	140	137	139	139	143	142	142	142	141	177
FİJİ	83	89	84	85	69	80	70	74	83	94
FİNLANDİYA	12	12	12	12	13	14	13	13	12	12
FRANSA	26	25	25	25	27	26	27	26	25	26
GABON	100	102	100	100	110	111	110	110	100	118
GAMBİYA	141	140	140	141	137	137	137	137	137	172
GÜRCİSTAN	60	64	61	61	46	46	45	46	62	66
ALMANYA	4	9	4	5	8	9	8	8	4	4
GANA	113	116	113	113	101	102	101	101	112	137
YUNANİSTAN	30	29	30	30	40	40	40	40	30	31
GUATEMALA	107	105	106	106	93	88	89	89	106	126
GUYANA	101	103	102	103	95	95	95	95	101	120
HAITİ	136	133	136	134	120	120	120	120	136	170
HONDURAS	109	108	109	108	102	100	102	102	110	131

Tablo 6.4. 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
HONGKONG	11	4	8	8	5	2	4	4	8	8
MACARİSTAN	42	44	42	42	38	38	38	38	42	44
İZLANDA	5	5	5	4	14	13	14	14	5	5
HİNDİSTAN	110	109	110	110	109	109	108	109	109	130
ENDONEZYA	95	94	94	94	84	85	84	84	94	111
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	65	65	65	65	108	108	109	108	65	70
İRLANDA	3	3	3	3	3	4	3	3	3	3
İSRAİL	19	21	19	20	32	31	32	32	19	20
İTALYA	28	26	27	27	29	27	29	29	28	29
JAMAİKA	87	85	87	87	66	66	65	66	86	98
JAPONYA	21	17	20	19	17	16	17	17	20	21
ÜRDÜN	89	86	88	88	80	78	79	79	88	100
KAZAKİSTAN	54	59	56	58	61	64	61	62	54	58
KENYA	114	115	115	115	106	107	106	106	114	140
KORE CUMHURİYETİ	22	22	22	22	23	21	23	22	21	22
KUVEYT	50	50	50	49	77	76	77	76	57	61
KIRGIZİSTAN	98	98	99	99	94	94	94	94	99	117
LETONYA	36	41	38	39	30	33	30	31	37	39
LÜBNAN	80	77	79	78	82	75	81	81	82	92
LESOTHO	134	138	134	136	121	124	122	122	133	164
LİTVANYA	32	36	33	34	26	29	26	27	33	34
LÜKSEMBURG	20	20	21	21	19	19	19	19	22	23
MADAGASKAR	130	128	128	128	119	117	118	118	131	161
MALAVİ	138	139	138	138	128	125	125	127	139	174
MALEZYA	59	58	59	59	64	63	63	63	59	63
MALİ	145	145	145	145	141	141	141	141	146	184
MALTA	27	27	28	28	24	22	24	24	27	28
MORİTANYA	125	124	125	125	138	138	138	138	124	154
MAURİTİUS	62	62	62	62	47	47	47	47	61	65
MEKSİKA	69	68	68	68	67	67	67	67	68	76
MOLDOVA	84	84	83	83	71	73	71	71	84	95
MOĞOLİSTAN	88	91	89	89	59	61	59	60	89	101
KARADAĞ	47	48	47	47	49	49	49	49	47	50
FAS	103	99	101	101	104	103	103	103	103	122
MOZAMBİK	143	144	143	143	139	139	139	139	142	180
MYANMAR	120	118	120	119	132	130	132	132	120	148
NAMİBYA	108	110	108	109	99	101	100	100	108	128
NEPAL	115	113	114	114	107	106	107	107	115	143
HOLLANDA	8	10	10	10	10	11	10	10	9	9
YENİ ZELANDA	14	13	13	13	2	3	2	2	14	14

Tablo 6.4. 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
NİKARAGUA	104	104	104	104	100	98	98	99	105	124
NİJER	148	147	147	147	144	144	144	144	148	188
NİJERYA	131	134	133	133	126	128	128	128	130	160
KUZAY MAKEDONYA	71	70	72	72	57	57	57	57	71	80
NORVEÇ	1	2	1	1	4	6	5	5	1	1
UMMAN	49	46	48	48	85	83	85	85	48	52
PAKİSTAN	124	121	122	121	136	135	136	136	125	155
PANAMA	57	52	57	56	44	43	44	44	56	60
PAPUA YENİ GİNE	123	123	123	123	116	116	116	116	123	152
PARAGUAY	90	88	90	90	76	74	75	75	90	103
PERU	72	69	71	70	50	50	50	50	72	81
FİLİPİNLER	94	95	93	93	87	86	86	86	93	110
POLONYA	33	33	32	32	35	36	35	35	32	33
PORTEKİZ	37	34	36	35	33	32	33	33	36	38
KATAR	40	35	37	37	65	62	66	65	41	43
ROMANYA	46	47	46	46	37	37	37	37	46	59
RUSYA	48	57	49	51	75	82	80	80	49	53
RUANDA	127	126	127	127	114	113	114	114	129	159
SUUDİ ARABİSTAN	35	37	35	36	89	90	93	91	35	37
SENEGAL	133	129	132	131	127	123	124	124	134	165
SİRBİSTAN	61	61	60	60	53	52	53	53	60	64
SİERRA LEONE	146	146	146	146	140	140	140	140	144	182
SİNGAPUR	10	8	9	9	18	17	18	18	11	11
SLOVAKYA	39	39	40	40	34	34	34	34	39	41
SLOVENYA	23	24	23	23	28	28	28	28	23	24
GÜNEY AFRİKA	93	100	96	96	86	91	87	87	95	112
İSPANYA	24	23	24	24	25	25	25	25	24	25
SRİ LANKA	66	67	66	66	78	77	78	77	66	72
SURİNAM	85	87	85	86	83	84	83	83	85	96
İSVEÇ	6	7	6	6	9	8	9	9	6	6
İSVİÇRE	2	1	2	2	1	1	1	1	2	2
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	126	122	126	126	148	147	148	148	128	158
TACİKİSTAN	106	107	107	107	113	114	113	113	107	127
TANZANYA	132	132	131	132	123	122	123	123	132	162
TAYLAND	77	73	75	75	92	89	91	92	77	86
TİMOR-LESTE	112	112	112	112	112	112	112	112	113	138
TOGO	135	135	135	135	130	132	130	131	135	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	63	63	63	64	58	58	58	58	63	67
TUNUS	86	83	86	84	97	97	97	97	87	99

Tablo 6.4. 2016 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
TÜRKİYE	56	54	55	55	72	70	74	72	55	59
UGANDA	129	131	130	130	118	118	119	119	127	157
UKRAİNE	68	75	69	71	88	92	90	90	69	77
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	34	32	34	33	56	56	56	56	34	36
BİRLEŞİK KRALLIK	15	16	15	15	12	12	12	12	15	15
AMERİKA BİRLEŞİK D.	16	18	17	17	15	15	15	15	17	17
URUGUAY	55	51	52	52	41	42	41	41	53	57
VENEZUELA	74	78	76	76	124	126	127	125	74	83
VİET NAM	99	93	97	97	103	104	104	104	98	116
YEMEN	137	136	137	137	146	146	146	146	138	173
ZAMBİYA	119	120	119	120	115	115	115	115	119	147
ZİMBABVE	121	125	121	122	129	131	129	129	121	150

Ülke sıralamalarına bakıldığında, özgürlük kriterli inceleme sonuçlarında, kalkınma odaklı analizlerden düşük olan ülkeler İran, Çin, Ukrayna, Türkiye olduğu görülmektedir. Tabloların geneline bakıldığında düşük ve çok düşük gelişme gösteren ülkelerde özgürlük analiz sonuçlarının kalkınma analiz sonuçlarının gerisinde olduğu görülürken İran, Çin, Ukrayna ve Türkiye gelişmiş ve gelişme gösteren ülke sınıfı içinde bulunan ülkelerdir.

Tablo 6.5. 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	64	60	61	61	51	49	49	50	64	68
CEZAYİR	82	79	80	80	140	114	115	124	80	90
ANGOLA	117	119	118	118	130	128	127	129	117	145
ARJANTİN	44	45	45	45	83	55	55	60	42	44
ERMENİSTAN	68	70	68	68	52	53	53	51	68	75
AVUSTRALYA	5	3	5	4	6	5	6	6	3	3
AVUSTURYA	18	18	18	18	12	15	15	14	18	18
AZERBAYCAN	79	81	79	79	121	98	98	105	78	88
BAHAMALAR	50	56	51	51	47	46	46	46	52	56
BAHREYN	39	38	38	38	98	59	58	68	39	41
BENGLADEŞ	112	112	112	112	129	121	123	126	112	138
BARBADOS	51	48	50	49	58	51	51	54	49	54
BELÇİKA	15	15	14	14	23	19	16	18	14	14
BELİZE	92	91	92	92	76	83	84	82	92	106
BENİN	128	130	128	129	102	120	118	115	127	157
BOLİVYA	95	96	95	94	86	91	91	88	95	112
BOSNA HERSEK	72	68	72	71	56	54	56	55	72	81

Tablo 6.5. 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
BOTSVANA	91	92	91	91	61	74	72	66	91	105
BREZİLYA	75	76	76	76	87	79	79	83	75	84
BRUNEİ	41	42	41	41	100	64	63	74	45	47
BULGARİSTAN	53	54	53	53	42	44	44	43	50	54
BURKİNA FASO	144	143	143	143	108	132	132	125	145	184
BURUNDİ	142	142	142	142	144	145	145	145	142	180
YEŞİL BURUN ADALARI	104	106	105	105	45	71	71	58	104	123
KAMBOÇYA	118	115	117	117	72	102	103	91	118	146
KAMERUN	123	128	126	126	137	138	137	139	122	151
KANADA	17	13	15	15	8	10	10	9	15	15
ÇAD	147	148	147	147	141	147	147	146	147	186
ŞİLİ	43	40	42	42	36	36	36	36	40	42
ÇİN	83	80	81	81	123	99	100	107	82	92
KOLOMBİYA	76	73	75	75	84	72	75	77	76	85
KONGO	116	117	116	116	139	135	135	138	116	144
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	141	141	141	141	135	142	141	142	140	175
KOSTARİKA	58	53	58	58	38	41	42	40	58	62
HİRVATİSTAN	45	43	44	44	39	38	38	38	43	45
KIBRIS	32	31	31	31	25	28	30	27	31	32
ÇEKYA	26	27	26	26	20	22	21	21	26	22
DANİMARKA	7	11	10	10	5	6	5	5	9	9
DOMİNİK CUMHURİYETİ	84	82	83	83	60	69	70	63	83	94
EKVADOR	71	69	70	70	66	70	69	65	71	79
MISIR	98	97	98	98	145	129	129	137	97	116
ELSALVADOR	102	101	102	101	64	87	87	80	102	121
ESTONYA	29	30	30	30	15	23	22	19	29	30
ETİYOPYA	140	137	138	138	142	143	143	144	141	177
FİJİ	80	90	84	84	69	78	73	71	84	95
FİNLANDİYA	11	12	12	12	14	13	12	12	11	11
FRANSA	25	24	24	24	32	26	26	28	23	25
GABON	100	102	100	100	128	113	110	119	100	119
GAMBİYA	139	140	139	140	126	136	136	134	138	173
GÜRCİSTAN	61	64	62	62	37	45	43	42	61	65
ALMANYA	3	7	4	5	9	8	8	8	4	4
GANA	113	116	114	114	75	106	102	94	113	139
YUNANİSTAN	30	29	29	29	53	40	40	45	30	31
GUATEMALA	106	104	104	104	62	88	90	81	105	124

Tablo 6.5. 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
GUYANA	101	103	101	102	80	92	92	87	101	120
HAİTİ	136	135	134	134	90	119	120	114	136	170
HONDURAS	109	108	109	108	88	101	101	98	110	132
HONGKONG	12	5	11	11	4	2	3	3	12	12
MACARİSTAN	42	44	43	43	41	39	39	39	41	43
İZLANDA	9	8	8	7	28	20	20	23	7	7
HİNDİSTAN	110	109	110	110	111	108	109	113	109	131
ENDONEZYA	96	95	96	96	77	90	88	85	96	114
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	66	66	66	66	143	111	111	122	66	71
İRLANDA	6	9	6	6	3	3	2	2	6	6
İSRAİL	19	20	19	19	46	34	34	37	19	20
İTALYA	27	26	27	27	29	27	28	29	27	28
JAMAİKA	87	85	88	88	55	63	65	57	87	99
JAPONYA	20	19	20	20	17	17	18	17	20	21
ÜRDÜN	88	86	89	89	71	73	76	72	88	100
KAZAKİSTAN	54	59	55	56	82	65	60	67	53	57
KENYA	115	114	115	115	91	109	108	102	114	141
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	22	22	22	22	30	25	24	25	21	22
KUVEYT	52	49	49	50	117	86	86	96	55	59
KIRGIZİSTAN	97	98	99	99	101	97	96	99	98	117
LETONYA	37	41	40	40	21	32	31	30	38	40
LÜBNAN	78	75	77	77	96	82	85	86	79	89
LESOTHO	134	138	137	137	97	123	121	116	134	166
LİTVANYA	31	36	34	34	22	30	27	26	33	35
LÜKSEMBURG	21	21	21	21	16	16	17	16	22	23
MADAGASKAR	129	127	129	128	93	117	117	111	131	161
MALAVİ	138	139	140	139	106	126	128	121	139	174
MALEZYA	59	58	59	59	85	66	67	69	59	63
MALİ	146	145	145	145	131	141	142	141	146	185
MALTA	28	28	28	28	18	21	23	20	28	29
MORİTANYA	126	124	125	125	138	137	138	140	125	155
MAURİTİUS	63	63	64	64	44	47	48	47	62	66
MEKSİKA	70	67	69	69	67	67	68	64	69	77
MOLDOVA	86	87	85	85	70	75	74	70	85	96
MOĞOLİSTAN	85	88	86	86	49	56	54	53	86	97
KARADAĞ	46	47	47	46	50	48	47	48	46	49
FAS	103	100	103	103	114	105	106	109	103	122
MOZAMBİK	143	144	144	144	115	139	139	131	143	181

Tablo 6.5. 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
MYANMAR	120	118	120	119	134	134	134	136	120	149
NAMİBYA	108	110	108	109	74	100	97	89	108	128
NEPAL	114	113	113	113	81	104	104	97	115	142
HOLLANDA	8	10	7	8	11	9	9	10	8	8
YENİ ZELANDA	16	16	17	17	1	4	4	4	16	16
NİKARAGUA	107	105	106	106	89	96	99	95	106	125
NİJER	148	147	148	148	132	144	144	143	148	188
NİJERYA	130	134	131	132	127	133	130	130	128	158
KUZAY MAKEDONYA	73	72	73	73	59	57	57	56	73	82
NORVEÇ	1	2	2	2	19	12	11	15	1	1
UMMAN	48	46	46	47	113	80	82	90	48	52
PAKİSTAN	125	122	123	123	133	131	133	133	126	156
PANAMA	57	52	56	55	43	43	45	44	57	61
PAPUA YENİ GİNE	122	123	121	121	94	116	116	110	123	152
PARAGUAY	90	89	90	90	68	76	77	73	90	103
PERU	74	74	74	74	48	50	50	49	74	83
FİLİPİNLER	94	94	93	93	65	81	81	75	93	109
POLONYA	33	34	33	33	33	33	33	33	32	33
PORTEKİZ	36	33	36	35	24	31	32	31	36	38
KATAR	40	35	37	37	105	60	66	78	44	46
ROMANYA	47	50	48	48	31	37	37	34	47	50
RUSYA	49	57	52	52	112	84	83	92	51	55
RUANDA	127	125	127	127	79	110	112	101	129	159
SUUDİ ARABİSTAN	35	37	35	36	136	94	93	108	34	36
SENEGAL	132	129	132	131	116	125	126	123	133	163
SİRBİSTAN	62	62	63	63	54	52	52	52	63	67
SİERRA LEONE	145	146	146	146	118	140	140	135	144	182
SİNGAPUR	10	6	9	9	27	18	19	22	10	10
SLOVAKYA	38	39	39	39	35	35	35	35	37	39
SLOVENYA	23	25	25	25	34	29	29	32	25	26
GÜNEY AFRIKA	93	99	94	95	63	85	80	76	94	110
İSPANYA	24	23	23	23	26	24	25	24	24	25
SRI LANKA	65	65	65	65	95	77	78	84	65	70
SURİNAM	81	84	82	82	57	68	64	59	81	91
İSVEÇ	4	4	3	3	7	7	7	7	5	5
İSVİÇRE	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	124	120	122	122	148	148	148	148	124	154
TACİKİSTAN	105	107	107	107	124	112	113	118	107	126
TANZANYA	133	132	133	133	107	122	122	120	132	162

Tablo 6.5. 2015 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
TAYLAND	77	78	78	78	103	89	89	93	77	86
TİMOR-LESTE	111	111	111	111	99	107	107	104	111	134
TOGO	135	136	135	135	122	130	131	128	135	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	60	61	60	60	73	62	61	62	60	64
TUNUS	89	83	87	87	110	93	94	100	89	101
TÜRKİYE	56	55	57	57	78	58	59	61	56	60
UGANDA	131	131	130	130	104	118	119	117	130	160
UKRAİNE	69	77	71	72	120	95	95	103	70	78
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	34	32	32	32	109	61	62	79	35	37
BİRLEŞİK KRALLIK	13	14	13	13	10	11	13	11	13	13
AMERİKA BİRLEŞİK D.	14	17	16	16	13	14	14	13	17	17
URUGUAY	55	51	54	54	40	42	41	41	54	58
VENEZUELA	67	71	67	67	147	124	124	132	67	74
VİET NAM	99	93	97	97	119	103	105	112	99	118
YEMEN	137	133	136	136	146	146	146	147	137	171
ZAMBİYA	119	121	119	120	92	115	114	106	119	147
ZİMBABVE	121	126	124	124	125	127	125	127	121	150

Özgürlük kriterlerinin kalkınma kriterleri analizlerine göre daha düşük olduğu ve en farklı sıralamaların yer aldığı ülkeler; Azerbaycan, Çin, Kongo, İran, Kuveyt, Malezya, Katar, Suudi Arabistan, Uganda, Birleşik Arap Emirlikleri olup tam ters durumun geçerli olduğu ülkede özgürlük değerlerinin kalkınma değerleri üstünde yer aldığı ülkeler ise; Paraguay, Dominik, Gürcistan, Mauritius, Kuzey Makedonya ve Venezuela'dır.

Tablo 6.6. 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	61	59	60	60	49	49	49	49	61	65
CEZAYİR	82	79	80	80	111	111	112	111	81	91
ANGOLA	117	118	118	118	133	135	133	133	116	144
ARJANTİN	42	44	43	43	60	65	63	62	42	44
ERMENİSTAN	69	72	69	70	52	52	52	52	69	77
AVUSTRALYA	6	5	6	6	6	6	6	6	6	6
AVUSTURYA	18	18	18	18	15	14	15	15	18	18
AZERBAJCAN	79	81	79	79	97	98	97	97	79	89
BAHAMALAR	51	54	52	52	47	48	48	48	51	55
BAHREYN	45	45	45	45	67	64	67	66	45	48
BENGLADEŞ	113	112	112	112	124	122	123	123	114	141

Tablo 6.6. 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
BARBADOS	49	46	48	47	50	50	50	50	48	52
BELÇİKA	15	15	15	15	16	17	16	16	15	15
BELİZE	92	91	92	92	87	85	86	86	92	107
BENİN	129	131	129	129	119	118	119	119	127	157
BOLİVYA	96	97	96	96	92	93	91	91	95	113
BOSNA HERSEK	72	70	72	71	54	54	54	54	72	81
BOTSVANA	91	92	91	91	73	78	74	75	91	105
BREZİLYA	74	77	74	75	69	70	69	69	73	82
BRUNEİ	40	39	40	40	56	56	56	56	39	41
BULGARİSTAN	50	55	51	51	42	42	42	42	50	54
BURKİNA FASO	146	143	144	144	134	134	134	134	146	185
BURUNDİ	142	142	142	142	144	144	144	144	142	180
YEŞİL BURUN ADALARI	105	105	104	104	77	72	72	72	103	122
KAMBOÇYA	116	115	116	116	106	104	105	105	117	145
KAMERUN	124	129	126	126	132	133	132	132	124	154
KANADA	16	14	16	16	9	7	7	7	16	16
ÇAD	147	147	147	147	147	147	147	147	147	186
ŞİLİ	43	40	41	41	36	35	35	35	41	43
ÇİN	85	80	83	83	100	99	100	99	85	97
KOLOMBİYA	76	75	76	77	75	73	73	73	76	85
KONGO	119	120	119	119	139	139	139	139	119	147
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	140	141	141	141	141	142	142	142	140	175
KOSTARİKA	57	52	55	55	41	41	41	41	55	59
HIRVATİSTAN	44	42	44	44	40	40	40	40	43	45
KIBRIS	32	31	31	31	33	33	33	33	31	33
ÇEKYA	25	27	26	26	21	21	21	21	25	26
DANİMARKA	4	7	5	5	2	4	3	3	4	4
DOMİNİK CUMHURİYETİ	86	86	87	87	61	60	60	60	86	98
EKVADOR	73	74	73	73	74	75	75	74	74	83
MISIR	99	96	99	99	125	124	125	125	98	117
ELSALVADOR	102	100	101	101	80	74	77	77	102	121
ESTONYA	30	30	30	30	22	24	22	22	30	31
ETİYOPYA	141	137	140	140	145	145	145	145	141	178
FİJİ	83	89	84	84	72	81	76	76	83	94
FİNLANDİYA	9	12	10	11	11	11	11	11	9	9
FRANSA	24	23	23	23	26	26	26	26	24	25
GABON	100	102	100	100	110	114	111	112	100	119
GAMBİYA	139	138	139	138	135	132	135	135	138	173

Tablo 6.6. 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
GÜRCİSTAN	62	64	63	63	43	44	43	43	64	68
ALMANYA	3	4	3	3	7	10	9	9	3	3
GANA	112	114	113	113	103	105	103	103	112	137
YUNANİSTAN	28	29	28	28	39	38	39	39	28	29
GUATEMALA	106	104	106	105	84	82	84	83	107	126
GUYANA	101	103	102	102	98	97	98	98	101	120
HAİTİ	137	135	135	135	120	119	120	120	137	171
HONDURAS	109	108	109	108	101	100	101	101	110	132
HONGKONG	13	6	11	9	3	2	2	2	11	11
MACARİSTAN	41	43	42	42	38	39	38	38	40	42
İZLANDA	8	9	8	8	19	19	19	19	8	8
HİNDİSTAN	111	111	111	111	112	110	110	110	111	133
ENDONEZYA	97	95	97	97	93	91	92	92	96	114
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	66	66	65	65	114	116	115	115	66	71
İRLANDA	10	11	9	10	10	9	10	10	10	10
İSRAİL	19	20	19	19	35	36	37	36	19	20
İTALYA	27	26	27	27	27	27	27	27	27	28
JAMAİKA	88	87	88	89	64	62	62	63	87	99
JAPONYA	20	19	20	20	18	18	18	18	20	21
ÜRDÜN	87	85	86	86	82	79	81	81	88	100
KAZAKİSTAN	55	60	56	57	63	66	64	64	54	58
KENYA	115	116	115	115	109	109	109	109	113	140
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	22	22	22	22	23	22	23	23	21	22
KUVEYT	52	48	49	49	81	80	82	82	56	60
KIRGIZİSTAN	95	98	95	95	96	96	96	96	97	116
LETONYA	37	41	39	39	30	31	30	30	38	40
LÜBNAN	77	68	77	74	86	84	85	85	77	86
LESOTHO	135	139	137	137	122	125	124	124	135	167
LİTVANYA	31	36	32	33	29	29	29	29	32	34
LÜKSEMBURG	21	21	21	21	17	16	17	17	22	23
MADAGASKAR	128	127	128	128	118	117	117	117	130	160
MALAVİ	138	140	138	139	126	127	126	126	139	174
MALEZYA	59	58	59	59	70	69	70	70	59	63
MALİ	144	144	145	145	143	143	143	143	145	184
MALTA	29	28	29	29	25	25	25	25	29	30
MORİTANYA	126	124	125	125	137	137	137	137	125	155
MAURİTİUS	60	61	61	61	46	47	46	46	60	64
MEKSİKA	70	69	70	69	68	67	68	68	70	78
MOLDOVA	80	84	81	81	71	71	71	71	80	90

Tablo 6.6. 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
MOĞOLİSTAN	84	88	85	85	55	57	55	55	84	96
KARADAĞ	46	47	46	46	45	45	45	45	46	50
FAS	103	101	103	103	108	107	108	108	104	123
MOZAMBİK	145	146	146	146	140	140	140	140	144	183
MYANMAR	121	119	121	120	131	129	131	131	121	150
NAMİBYA	108	110	108	109	99	101	99	100	108	128
NEPAL	114	113	114	114	102	102	102	102	115	142
HOLLANDA	7	10	7	7	13	13	13	13	7	7
YENİ ZELANDA	17	17	17	17	5	3	4	4	17	17
NİKARAGUA	107	106	107	107	95	95	95	95	106	125
NİJER	148	148	148	148	146	146	146	146	148	188
NİJERYA	130	134	130	131	129	131	129	129	128	158
KUZEY MAKEDONYA	75	76	75	76	66	63	65	65	75	84
NORVEÇ	1	2	1	1	4	5	5	5	1	1
UMMAN	54	50	54	54	78	76	80	78	53	57
PAKİSTAN	125	122	124	124	136	136	136	136	126	156
PANAMA	56	53	57	56	48	46	47	47	58	62
PAPUA YENİ GİNE	123	123	123	122	117	115	116	116	123	153
PARAGUAY	90	90	90	90	79	77	78	79	90	104
PERU	71	73	71	72	51	51	51	51	71	80
FİLİPİNLER	94	94	93	93	88	88	87	87	93	110
POLONYA	33	32	33	32	31	32	32	32	33	35
PORTEKİZ	38	34	36	36	32	30	31	31	35	37
KATAR	39	33	38	37	58	55	58	57	44	46
ROMANYA	47	49	47	48	37	37	36	37	47	51
RUSYA	48	57	50	50	76	83	79	80	49	53
RUANDA	127	125	127	127	115	112	114	114	129	159
SUUDİ ARABİSTAN	34	37	34	34	91	94	93	93	34	36
SENEGAL	133	130	133	133	128	126	127	127	134	165
SİRBİSTAN	64	62	64	64	53	53	53	53	63	67
SİERRA LEONE	143	145	143	143	138	138	138	138	143	181
SİNGAPUR	11	8	12	12	20	20	20	20	12	12
SLOVAKYA	36	38	37	38	34	34	34	34	36	38
SLOVENYA	23	25	24	24	28	28	28	28	23	24
GÜNEY AFRİKA	93	99	94	94	83	86	83	84	94	112
İSPANYA	26	24	25	25	24	23	24	24	26	27
SRİ LANKA	68	65	66	66	89	89	89	89	67	72
SURİNAM	81	82	82	82	65	68	66	67	82	93
İSVEÇ	5	3	4	4	8	8	8	8	5	5
İSVİÇRE	2	1	2	2	1	1	1	1	2	2

Tablo 6.6. 2014 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	118	117	117	117	148	148	148	148	120	149
TACİKİSTAN	104	107	105	106	107	108	107	107	105	124
TANZANYA	134	133	134	134	123	123	122	122	132	162
TAYLAND	78	78	78	78	90	87	90	90	78	87
TİMOR-LESTE	110	109	110	110	105	106	106	106	109	129
TOGO	136	136	136	136	130	130	130	130	136	168
TRİNİDAD VE TOBAGO	63	63	62	62	57	58	57	58	62	66
TUNUS	89	83	89	88	94	92	94	94	89	102
TÜRKİYE	58	56	58	58	59	59	59	59	57	61
UGANDA	131	132	131	132	121	121	121	121	131	161
UKRAİNE	67	71	68	68	85	90	88	88	68	73
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	35	35	35	35	62	61	61	61	37	39
BİRLEŞİK KRALLIK	12	13	13	13	12	12	12	12	13	13
AMERİKA BİRLEŞİK D.	14	16	14	14	14	15	14	14	14	14
URUGUAY	53	51	53	53	44	43	44	44	52	56
VENEZUELA	65	67	67	67	116	120	118	118	65	70
VİET NAM	98	93	98	98	104	103	104	104	99	118
YEMEN	132	128	132	130	142	141	141	141	133	163
ZAMBİYA	120	121	120	121	113	113	113	113	118	146
ZİMBABVE	122	126	122	123	127	128	128	128	122	151

Çok düşük gelişme gösteren ülkelerde tabloların gösterdiği genel sonuç özgürlüklerin kalkınma sıralarına göre daha düşük olduğudur. Nijer, Burundi gibi kalkınma ve özgürlük sıralarının birbirleriyle aynı olduğu ülkeler olduğu gibi özgürlük sıralarında kalkınma analiz sıralarına oranla ivmelerin olduğu ülkeler de vardır. Lesotho, Madagaskar, Burkina Faso özgürlük sıralarının kalkınma sıraları üstünde olduğu görülen ülkelerdir.

Tablo 6.7. 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	58	59	60	60	50	50	50	50	61	65
CEZAYİR	85	79	82	82	111	114	112	111	82	94
ANGOLA	119	119	118	118	133	135	134	134	119	147
ARJANTİN	42	42	42	42	56	59	58	58	42	44
ERMENİSTAN	69	71	70	70	51	51	51	51	69	76
AVUSTRALYA	6	5	6	6	6	6	6	6	6	6
AVUSTURYA	19	19	19	19	15	15	15	15	18	19

Tablo 6.7. 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
AZERBAJCAN	80	81	79	79	97	97	97	97	78	89
BAHAMALAR	49	51	49	49	47	47	47	47	49	53
BAHREYN	45	45	45	45	67	66	66	66	45	48
BENGLADEŞ	113	113	113	113	124	124	124	124	114	141
BARBADOS	47	46	47	46	49	49	49	49	48	52
BELÇİKA	15	14	15	15	16	18	18	18	15	15
BELİZE	91	91	91	91	86	84	85	85	91	106
BENİN	129	131	130	130	119	119	119	119	127	157
BOLİVYA	98	97	98	98	92	93	93	92	96	115
BOSNA HERSEK	71	70	72	71	58	54	56	55	72	82
BOTSVANA	92	93	92	92	81	83	81	81	92	107
BREZİLYA	74	74	74	74	69	67	69	68	74	84
BRUNEİ	40	36	37	38	54	55	54	54	38	40
BULGARİSTAN	51	54	54	54	42	43	42	42	51	55
BURKİNA FASO	144	143	144	143	134	131	133	133	146	185
BURUNDİ	142	142	142	142	142	141	142	142	143	181
YEŞİL BURUN ADALARI	105	104	105	105	84	80	82	82	104	123
KAMBOÇYA	117	116	117	117	104	103	104	104	117	144
KAMERUN	124	129	126	126	129	129	129	129	124	154
KANADA	17	16	17	17	10	7	10	9	17	17
ÇAD	147	147	147	147	148	148	148	148	147	186
ŞİLİ	44	43	44	44	37	36	36	36	44	46
ÇİN	88	82	86	85	100	99	100	100	87	99
KOLOMBİYA	77	77	77	77	78	77	78	77	77	87
KONGO	120	122	121	121	139	140	139	139	120	149
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	140	141	141	141	143	143	143	143	140	176
KOSTARİKA	57	55	57	56	41	40	41	41	57	61
HIRVATİSTAN	43	44	43	43	40	41	40	40	43	45
KIBRIS	31	31	31	31	35	35	35	35	31	32
ÇEKYA	25	27	26	26	20	21	20	20	25	26
DANİMARKA	4	6	5	5	2	4	2	2	4	4
DOMİNİK CUMHURİYETİ	89	87	89	89	70	65	67	67	89	102
EKVADOR	72	73	73	73	76	78	76	76	73	83
MISIR	99	96	97	97	120	121	120	120	97	116
ELSALVADOR	101	99	100	100	85	82	83	83	101	120
ESTONYA	28	30	28	28	22	23	23	23	28	29
ETİYOPYA	141	138	140	140	144	145	144	144	141	177
FİJİ	82	90	87	88	82	86	84	84	85	97

Tablo 6.7. 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
FİNLANDIYA	8	10	8	8	7	9	7	7	8	8
FRANSA	24	23	24	24	27	27	27	27	24	25
GABON	100	103	101	101	112	115	115	115	100	119
GAMBİYA	138	137	138	138	132	130	131	131	138	173
GÜRCİSTAN	62	68	65	65	46	46	46	46	65	69
ALMANYA	3	4	3	3	8	10	9	10	3	3
GANNA	114	115	114	114	101	102	101	101	113	137
YUNANİSTAN	29	29	30	30	39	39	39	39	29	30
GUATEMALA	108	107	108	108	93	89	91	91	109	129
GUYANA	102	102	102	102	94	94	95	95	102	121
HAİTİ	137	135	136	136	123	123	123	123	137	170
HONDURAS	110	109	109	109	103	101	102	102	110	130
HONGKONG	14	11	12	12	5	2	5	4	12	12
MACARİSTAN	38	40	40	40	36	38	37	37	39	41
İZLANDA	9	8	9	9	19	19	19	19	9	9
HİNDİSTAN	111	112	111	111	109	108	108	108	111	134
ENDONEZYA	96	95	95	95	90	91	90	90	94	112
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	66	66	66	66	116	118	117	117	66	71
İRLANDA	13	13	14	13	11	11	11	11	14	14
İSRAİL	18	20	18	18	33	33	33	33	19	20
İTALYA	27	25	27	27	26	26	26	26	27	28
JAMAİKA	84	85	83	83	63	63	63	63	83	95
JAPONYA	21	18	20	20	18	16	16	16	20	21
ÜRDÜN	86	84	84	84	75	72	74	74	84	96
KAZAKİSTAN	55	61	56	57	64	68	65	65	55	59
KENYA	116	117	116	116	114	112	110	110	115	142
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	20	22	22	21	23	22	22	22	21	22
KUVEYT	54	47	50	50	77	79	77	78	54	58
KIRGIZİSTAN	94	98	96	96	98	98	98	98	99	118
LETONYA	37	41	41	41	30	30	30	30	40	42
LÜBNAN	70	65	69	68	79	75	79	79	70	80
LESOTHO	136	139	137	137	125	126	125	125	135	168
LİTVANYA	33	39	34	34	29	31	29	29	33	35
LÜKSEMBURG	22	21	21	22	17	17	17	17	22	23
MADAGASKAR	127	127	127	127	118	117	118	118	129	159
MALAVİ	139	140	139	139	127	127	127	127	139	174
MALEZYA	59	58	59	59	72	73	72	72	58	62
MALİ	146	144	145	145	145	146	145	145	145	184
MALTA	30	28	29	29	25	24	25	25	30	31

Tablo 6.7. 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
MORİTANYA	126	124	125	125	137	137	137	137	125	155
MAURİTİUS	64	62	62	62	45	45	45	45	62	66
MEKSİKA	73	69	71	72	71	69	71	70	71	81
MOLDOVA	78	86	81	81	73	76	75	75	79	90
MOĞOLİSTAN	83	88	85	86	55	58	55	56	86	98
KARADAĞ	46	48	46	47	43	44	43	43	46	50
FAS	104	101	104	103	107	106	107	107	105	125
MOZAMBİK	145	146	146	146	141	142	141	141	144	183
MYANMAR	121	118	120	120	135	134	135	135	121	150
NAMİBYA	109	110	110	110	99	100	99	99	108	128
NEPAL	115	114	115	115	106	105	105	105	116	143
HOLLANDA	7	7	7	7	13	13	13	13	7	7
YENİ ZELANDA	16	17	16	16	4	5	4	5	16	16
NİKARAGUA	106	106	106	106	95	92	94	94	106	126
NİJER	148	148	148	148	146	144	146	146	148	188
NİJERYA	131	133	131	131	126	128	128	128	128	158
KUZEY MAKEDONYA	76	75	75	75	62	62	62	62	75	85
NORVEÇ	1	2	2	2	3	3	3	3	2	2
UMMAN	53	50	52	51	80	81	80	80	53	57
PAKİSTAN	125	121	123	123	136	136	136	136	126	156
PANAMA	56	53	55	55	48	48	48	48	56	60
PAPUA YENİ GİNE	123	123	122	122	115	110	113	113	122	152
PARAGUAY	90	89	90	90	74	70	73	73	90	103
PERU	75	76	76	76	52	52	52	52	76	86
FİLİPİNLER	93	94	93	93	89	90	89	89	93	111
POLONYA	32	33	32	32	32	32	32	32	32	34
PORTEKİZ	39	34	38	37	31	29	31	31	37	39
KATAR	36	32	33	33	59	57	59	59	36	38
ROMANYA	48	49	48	48	38	37	38	38	47	51
RUSYA	50	56	51	52	68	74	70	71	50	54
RUANDA	128	126	128	128	117	111	116	116	130	160
SUUDİ ARABİSTAN	35	37	35	35	91	96	92	93	34	36
SENEGAL	133	130	133	132	128	125	126	126	134	165
SİRBİSTAN	63	63	63	63	53	53	53	53	63	67
SİERRA LEONE	143	145	143	144	138	138	138	138	142	180
SİNGAPUR	11	9	10	10	21	20	21	21	10	10
SLOVAKYA	34	38	36	36	34	34	34	34	35	37
SLOVENYA	23	24	23	23	28	28	28	28	23	24
GÜNEY AFRİKA	95	100	99	99	83	88	86	86	95	113
İSPANYA	26	26	25	25	24	25	24	24	26	27

Tablo 6.7. 2013 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
SRI LANKA	67	67	67	67	87	87	88	88	67	72
SURINAM	81	80	80	80	65	64	64	64	80	95
İSVEÇ	5	3	4	4	9	8	8	8	5	5
İSVİÇRE	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	112	111	112	112	147	147	147	147	112	135
TACİKİSTAN	103	105	103	104	108	109	109	109	103	122
TANZANYA	134	134	134	134	121	120	121	121	133	163
TAYLAND	79	78	78	78	88	85	87	87	81	92
TİMOR-LESTE	107	108	107	107	102	104	103	103	107	127
TOGO	135	136	135	135	131	133	132	132	136	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	61	60	61	61	60	60	60	60	60	64
TUNUS	87	83	88	87	96	95	96	96	88	101
TÜRKİYE	60	57	58	58	57	56	57	57	59	63
UGANDA	132	132	132	133	122	122	122	122	131	161
UKRAİNE	68	72	68	69	66	71	68	69	68	73
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	41	35	39	39	61	61	61	61	41	43
BİRLEŞİK KRALLIK	10	12	11	11	12	12	12	12	11	11
AMERİKA BİRLEŞİK D.	12	15	13	14	14	14	14	14	13	13
URUGUAY	52	52	53	53	44	42	44	44	52	56
VENEZUELA	65	64	64	64	110	116	114	114	64	68
VİET NAM	97	92	94	94	105	107	106	106	98	117
YEMEN	130	125	129	129	140	139	140	140	132	162
ZAMBİYA	118	120	119	119	113	113	111	112	118	146
ZİMBABVE	122	128	124	124	130	132	130	130	123	153

Yüksek gelişme gösteren ülkelerde kalkınma ve özgürlük kriterli analiz sonuçlarında çok fark bulunmamaktadır. Singapur'da özgürlüğün kalkınmaya oranla düşük sıra değerleri gösterdiği ve tam tersi Yeni Zelanda da ise kalkınma analizinin özgürlük analizi sırasına göre geride kaldığı görülmektedir.

Tablo 6.8. 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	60	58	60	60	50	49	49	49	60	65
CEZAYİR	83	80	81	81	113	115	114	114	83	95
ANGOLA	119	120	119	119	130	132	130	130	119	147
ARJANTİN	40	40	40	40	54	59	56	56	39	41
ERMENİSTAN	71	72	71	71	53	52	53	53	71	79

Tablo 6.8. 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
AVUSTRALYA	3	3	3	3	3	5	4	4	3	3
AVUSTURYA	16	15	16	15	15	15	15	15	15	15
AZERBAYCAN	81	83	82	82	97	97	97	97	81	92
BAHAMALAR	46	49	47	47	46	46	46	46	47	49
BAHREYN	45	45	45	45	71	74	71	72	45	47
BENGLADEŞ	113	113	113	113	119	120	119	119	114	139
BARBADOS	47	47	46	46	49	51	50	50	46	48
BELÇİKA	11	13	13	12	17	18	17	17	13	13
BELİZE	90	91	90	90	84	81	85	85	90	105
BENİN	130	131	130	130	121	122	122	122	128	158
BOLİVYA	99	99	98	99	91	93	92	92	97	116
BOSNA HERSEK	73	73	73	73	57	55	57	57	73	82
BOTSVANA	92	96	92	93	85	86	86	86	92	109
BREZİLYA	78	78	78	78	68	65	67	66	78	89
BRUNEİ	35	33	34	33	51	53	52	52	36	38
BULGARİSTAN	52	55	52	53	44	44	44	44	52	55
BURKİNA FASO	145	143	144	144	133	130	133	132	145	183
BURUNDİ	142	142	142	142	145	145	144	144	142	180
YEŞİL BURUN ADALARI	105	105	105	104	86	79	83	83	104	124
KAMBOÇYA	117	116	117	117	108	104	107	107	117	145
KAMERUN	125	128	127	127	126	127	126	126	122	152
KANADA	17	16	17	17	10	9	9	9	17	18
ÇAD	147	147	147	147	148	148	148	148	147	186
ŞİLİ	44	42	44	44	36	35	36	36	44	46
ÇİN	88	85	87	87	100	103	101	101	88	101
KOLOMBİYA	76	75	76	76	78	76	78	78	76	86
KONGO	121	123	121	122	140	141	140	140	120	150
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	140	141	141	141	144	146	145	145	140	176
KOSTARİKA	57	54	56	56	42	40	41	41	56	61
HIRVATİSTAN	43	43	43	43	40	41	40	40	43	45
KIBRIS	32	31	32	32	29	30	29	29	31	32
ÇEKYA	27	27	27	27	20	20	20	20	27	28
DANİMARKA	5	6	5	5	4	6	6	6	5	5
DOMİNİK CUMHURİYETİ	89	87	89	89	74	70	74	74	89	102
EKVADOR	72	71	72	72	76	77	76	76	72	81
MISIR	98	94	97	96	116	116	116	116	95	114
ELSALVADOR	100	98	100	100	83	80	82	80	100	119

Tablo 6.8. 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
ESTONYA	28	32	28	29	23	24	23	23	28	29
ETİYOPYA	141	138	139	139	146	147	147	147	141	179
Fiji	85	88	86	86	80	85	81	82	85	97
FINLANDIYA	8	9	7	7	7	7	7	7	7	7
FRANSA	24	23	23	23	26	27	26	26	23	24
GABON	101	104	102	102	117	117	118	118	101	120
GAMBIYA	138	137	138	137	132	129	131	131	138	173
GÜRCİSTAN	64	69	64	64	47	48	47	47	65	71
ALMANYA	4	4	4	4	8	8	8	8	4	4
GANNA	114	115	114	114	103	101	103	103	113	138
YUNANİSTAN	29	29	29	28	37	37	37	37	29	30
GUATEMALA	109	109	109	109	95	89	94	94	109	129
GUYANA	103	101	103	103	90	91	90	89	103	122
HAİTİ	136	135	135	135	125	125	125	125	135	168
HONDURAS	110	110	110	110	101	96	100	99	111	131
HONGKONG	12	8	10	10	5	2	3	3	11	11
MACARİSTAN	42	41	42	41	38	38	38	38	42	44
İZLANDA	10	11	11	11	19	19	19	19	10	10
HİNDİSTAN	112	112	112	112	110	109	110	109	112	135
ENDONEZYA	95	95	95	95	92	92	93	93	94	112
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	65	67	65	65	114	118	117	117	64	70
İRLANDA	15	17	15	16	13	12	13	13	16	16
İSRAİL	19	19	19	19	35	36	35	35	19	20
İTALYA	25	24	25	25	25	25	25	25	25	26
JAMAİKA	80	81	80	80	64	63	63	63	80	91
JAPONYA	22	21	22	22	16	16	16	16	22	23
ÜRDÜN	79	79	79	79	77	75	77	77	79	90
KAZAKİSTAN	56	64	57	59	63	68	64	64	57	62
KENYA	115	117	116	116	112	112	112	112	115	142
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	21	22	21	21	21	23	21	21	21	22
KUVEYT	49	46	49	48	73	78	75	75	51	54
KIRGIZİSTAN	96	97	96	97	98	100	98	98	99	118
LETONYA	41	44	41	42	30	31	31	31	40	42
LÜBNAN	69	61	68	67	69	64	68	67	69	76
LESOTHO	137	139	137	138	127	128	127	127	137	170
LİTVANYA	34	39	36	36	31	34	33	33	35	37
LÜKSEMBURG	20	18	20	20	18	17	18	18	20	21
MADAGASKAR	127	126	126	126	120	121	120	120	127	157
MALAVİ	139	140	140	140	124	124	124	124	139	175

Tablo 6.8. 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
MALEZYA	59	57	58	57	79	83	79	79	58	63
MALİ	143	144	143	143	143	143	143	143	144	182
MALTA	31	30	31	31	27	26	27	27	30	31
MORİTANYA	124	122	123	123	136	135	136	136	126	156
MAURİTİUS	63	63	62	62	43	43	43	43	63	68
MEKSİKA	70	68	70	70	70	69	70	70	70	77
MOLDOVA	84	86	84	84	72	72	72	73	84	96
MOĞOLİSTAN	86	89	88	88	59	58	59	59	87	100
KARADAĞ	48	48	48	49	45	45	45	45	48	50
FAS	106	103	106	105	109	106	108	108	107	127
MOZAMBİK	146	146	146	146	142	142	142	142	146	184
MYANMAR	120	118	120	120	135	136	135	135	121	151
NAMİBYA	111	111	111	111	99	99	99	100	110	130
NEPAL	116	114	115	115	107	105	106	105	116	143
HOLLANDA	6	5	6	6	9	11	10	10	6	6
YENİ ZELANDA	14	14	14	14	6	3	5	5	14	14
NİKARAGUA	108	106	108	107	94	90	91	91	108	128
NİJER	148	148	148	148	147	144	146	146	148	188
NİJERYA	132	134	133	133	128	131	129	129	132	162
KUZEY MAKEDONYA	74	74	74	74	58	57	58	58	74	83
NORVEÇ	2	2	2	2	2	4	2	2	2	2
UMMAN	54	51	53	51	81	84	80	81	54	58
PAKİSTAN	122	119	122	121	134	133	134	134	125	155
PANAMA	55	53	55	55	48	47	48	48	55	60
PAPUA YENİ GİNE	126	125	124	124	115	111	113	113	124	154
PARAGUAY	91	90	91	91	75	67	73	71	91	106
PERU	75	76	75	75	52	50	51	51	75	85
FİLİPİNLER	93	93	93	92	88	87	88	88	93	111
POLONYA	36	37	35	35	34	33	34	34	34	36
PORTEKİZ	39	34	37	37	32	29	30	30	37	39
KATAR	30	28	30	30	55	56	55	55	32	34
ROMANYA	50	50	50	50	39	39	39	39	49	52
RUSYA	51	56	51	52	66	73	69	69	50	53
RUANDA	129	127	129	129	118	113	115	115	129	159
SUUDİ ARABİSTAN	37	38	38	39	93	98	96	96	38	40
SENEGAL	133	129	132	131	129	126	128	128	134	165
SİRBİSTAN	61	60	61	61	56	54	54	54	61	66
SİERRA LEONE	144	145	145	145	138	134	137	137	143	181
SİNGAPUR	9	7	9	8	22	21	22	22	9	9
SLOVAKYA	33	36	33	34	33	32	32	32	33	35

Tablo 6.8. 2012 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x ₁				x ₂				Y ₁	Y ₂
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralama	HDR Sıra
SLOVENYA	23	26	24	24	28	28	28	28	24	25
GÜNEY AFRİKA	94	102	99	98	87	88	87	87	98	117
İSPANYA	26	25	26	26	24	22	24	24	26	27
SRİ LANKA	67	66	66	68	89	94	89	90	66	72
SURİNAM	82	82	83	83	67	66	66	65	82	94
İSVEÇ	13	12	12	13	12	10	11	11	12	12
İSVİÇRE	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	102	100	101	101	131	137	132	133	102	121
TACİKİSTAN	104	107	104	106	104	107	104	104	105	125
TANZANYA	134	133	134	134	122	119	121	121	133	163
TAYLAND	77	77	77	77	82	82	84	84	77	88
TİMOR-LESTE	107	108	107	108	102	102	102	102	106	126
TOGO	135	136	136	136	139	138	139	139	136	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	58	59	59	58	60	61	60	60	59	64
TUNUS	87	84	85	85	96	95	95	95	86	99
TÜRKİYE	68	62	67	66	62	60	61	61	67	73
UGANDA	131	132	131	132	123	123	123	123	130	160
UKRAİNE	66	70	69	69	65	71	65	68	68	74
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	38	35	39	38	61	62	62	62	41	43
BİRLEŞİK KRALLIK	18	20	18	18	14	14	14	14	18	19
AMERİKA BİRLEŞİK D.	7	10	8	9	11	13	12	12	8	8
URUGUAY	53	52	54	54	41	42	42	42	53	57
VENEZUELA	62	65	63	63	106	114	109	110	62	67
VİET NAM	97	92	94	94	105	108	105	106	96	115
YEMEN	128	124	128	128	141	139	141	141	131	161
ZAMBIYA	118	121	118	118	111	110	111	111	118	146
ZİMBABVE	123	130	125	125	137	140	138	138	123	153

Gelişmiş ve gelişme gösteren ülke sınıfındaki çoğu ülkelerde özgürlük sıra değerleri kalkınma sıra değerlerinden üsttedir. Tayland ve Türkiye’de ise çok fark olmamasına karşı sıralarda, kalkınma değerleri özgürlük değerlerinde yüksek görülmektedir.

Tablo 6.9. 2011 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	SIRALAMA	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	63	61	63	63	51	50	50	51	63	79
CEZAYİR	81	80	81	81	110	115	111	112	81	92
ANGOLA	118	121	118	118	131	135	133	133	119	150
ARJANTİN	37	39	38	38	49	54	52	52	36	39
ERMENİSTAN	71	72	71	71	54	53	55	55	71	77
AVUSTRALYA	4	3	4	4	3	3	4	3	4	3
AVUSTURYA	16	15	15	15	15	15	15	15	15	14
AZERBAJCAN	82	82	82	82	97	99	97	98	82	89
BAHAMALAR	45	48	46	46	46	46	46	46	47	46
BAHREYN	48	45	48	47	68	71	69	69	48	50
BENGLADEŞ	114	113	113	113	120	119	120	119	114	140
BARBADOS	50	49	50	50	48	51	48	48	49	52
BELÇİKA	11	12	11	11	16	18	17	17	11	11
BELİZE	91	91	91	91	82	80	82	82	91	106
BENİN	131	129	130	130	122	121	122	122	129	159
BOLİVYA	98	99	98	98	91	93	91	91	96	114
BOSNA HERSEK	80	75	80	78	59	56	58	57	80	93
BOTSVANA	92	98	95	95	87	88	88	88	93	118
BREZİLYA	79	78	79	79	65	62	64	63	78	88
BRUNEİ	36	35	36	35	53	55	53	53	38	41
BULGARİSTAN	52	53	51	51	42	44	42	42	51	54
BURKİNA FASO	144	144	144	144	135	131	132	132	146	185
BURUNDİ	142	142	142	142	145	144	144	144	142	180
YEŞİL BURUN ADALARI	106	106	106	106	85	75	83	81	105	125
KAMBOÇYA	117	116	117	117	111	108	110	110	116	143
KAMERUN	127	128	127	127	128	130	128	129	124	156
KANADA	18	18	17	17	11	11	11	11	17	17
ÇAD	147	147	147	147	148	148	148	148	147	186
ŞİLİ	44	44	44	44	37	35	36	36	44	48
ÇİN	89	85	88	87	102	103	103	103	89	101
KOLOMBİYA	74	73	73	73	80	78	80	80	73	87
KONGO	123	125	123	123	136	138	136	136	122	149
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	139	140	140	140	144	146	145	146	140	176
KOSTARİKA	57	55	57	56	43	42	43	43	57	66
HIRVATİSTAN	43	41	43	43	40	40	40	40	42	44
KIBRIS	30	29	30	29	29	28	29	29	29	30
ÇEKYA	27	27	27	27	21	21	21	20	27	28
DANİMARKA	5	6	5	5	2	5	3	4	5	5

Tablo 6.9. 2011 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	SIRALAMA	HDR Sıra
DOMİNİK CUMHURİYETİ	88	87	87	88	70	65	68	68	87	100
EKVADOR	77	76	77	76	81	82	81	83	77	90
MISIR	97	94	97	96	117	117	117	117	97	112
ELSALVADOR	101	97	100	99	86	84	85	85	100	113
ESTONYA	28	32	29	30	23	22	24	24	30	32
ETİYOPYA	141	138	139	139	147	147	147	147	141	178
FİJİ	83	88	86	86	79	79	79	78	83	97
FINLANDİYA	7	8	7	7	7	6	7	7	7	7
FRANSA	25	25	25	25	26	27	26	26	25	25
GABON	102	105	103	103	115	116	115	115	103	121
GAMBİYA	138	137	138	137	129	127	129	128	138	171
GÜRCİSTAN	66	69	67	67	47	49	47	47	67	74
ALMANYA	3	4	3	3	8	8	8	8	3	4
GANA	113	114	114	114	101	98	102	101	113	138
YUNANİSTAN	29	28	28	28	38	38	38	38	28	29
GUATEMALA	109	109	110	109	95	90	93	93	110	130
GUYANA	103	101	102	102	90	89	90	89	102	122
HAİTİ	136	134	135	135	124	122	124	124	135	165
HONDURAS	110	110	109	110	103	97	100	100	109	129
HONGKONG	14	11	13	12	4	2	2	2	13	15
MACARİSTAN	41	42	41	41	36	37	37	37	40	36
İZLANDA	13	13	14	14	20	24	20	21	14	19
HİNDİSTAN	112	111	112	112	108	106	108	106	112	135
ENDONEZYA	96	96	96	97	92	92	92	92	95	116
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	70	68	70	70	116	123	116	118	69	81
İRLANDA	17	20	19	18	14	13	13	13	18	18
İSRAİL	19	19	18	19	34	36	35	35	19	21
İTALYA	24	24	24	24	25	25	25	25	24	26
JAMAİKA	78	81	78	80	66	64	67	66	79	85
JAPONYA	23	21	22	22	18	17	18	18	22	24
ÜRDÜN	75	79	76	77	75	72	73	73	74	84
KAZAKİSTAN	60	64	61	61	72	83	76	77	60	67
KENYA	115	117	115	115	114	112	114	114	115	142
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	21	22	21	21	22	23	23	23	21	22
KUVEYT	49	46	49	48	74	76	74	74	50	55
KIRGIZİSTAN	100	100	99	100	100	102	101	102	101	119
LETONYA	39	43	40	40	33	33	33	33	39	42
LÜBNAN	62	57	60	60	64	63	63	62	62	64

Tablo 6.9. 2011 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	SIRALAMA	HDR Sıra
LESOTHO	137	139	137	138	127	128	127	127	137	170
LİTVANYA	34	38	34	34	32	34	34	34	34	37
LÜKSEMBURG	20	16	20	20	17	16	16	16	20	20
MADAGASKAR	125	126	126	126	121	118	121	120	125	153
MALAVİ	140	141	141	141	126	124	125	125	139	177
MALEZYA	58	59	58	58	78	81	78	79	58	63
MALİ	143	143	143	143	141	139	141	140	143	182
MALTA	31	30	31	31	28	26	27	27	31	31
MORİTANYA	124	123	125	124	134	133	135	135	126	157
MAURİTİUS	67	66	65	65	44	43	44	44	64	75
MEKSİKA	68	67	68	68	71	68	70	70	68	76
MOLDOVA	84	86	84	84	76	73	75	75	84	98
MOĞOLİSTAN	87	90	89	89	58	59	59	59	88	104
KARADAĞ	46	47	45	45	45	45	45	45	45	49
FAS	107	103	107	105	109	107	107	107	108	128
MOZAMBİK	146	146	146	146	143	141	142	142	145	183
MYANMAR	121	119	120	120	142	145	143	143	121	151
NAMİBYA	111	112	111	111	99	100	99	99	111	134
NEPAL	116	115	116	116	106	104	105	105	117	144
HOLLANDA	6	5	6	6	9	10	9	9	6	6
YENİ ZELANDA	12	14	12	13	6	4	5	5	12	13
NİKARAGUA	108	107	108	108	96	91	94	94	107	127
NİJER	148	148	148	148	146	142	146	145	148	188
NİJERYA	132	135	132	133	132	134	134	134	132	161
KUZEY MAKEDONYA	72	71	72	72	55	52	54	54	72	80
NORVEÇ	1	2	1	1	5	7	6	6	1	2
UMMAN	54	52	54	53	83	86	84	84	54	58
PAKİSTAN	122	118	122	121	133	132	131	131	123	152
PANAMA	56	54	55	55	50	48	49	49	56	62
PAPUA YENİ GİNE	120	120	119	119	113	109	112	111	120	147
PARAGUAY	90	89	90	90	67	61	66	65	90	105
PERU	73	77	74	74	52	47	51	50	75	94
FİLİPİNLER	94	95	94	94	88	85	87	87	94	110
POLONYA	33	33	33	33	30	32	30	30	32	33
PORTEKİZ	38	34	37	37	35	30	32	32	37	40
KATAR	32	31	32	32	62	67	62	64	33	35
ROMANYA	47	50	47	49	39	39	39	39	46	47
RUSYA	51	56	53	54	69	77	71	72	52	61
RUANDA	128	127	128	128	118	114	118	116	130	160

Tablo 6.9. 2011 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	SIRALAMA	HDR Sıra
SUUDİ ARABİSTAN	42	40	42	42	93	101	96	96	43	45
SENEGAL	134	130	133	132	130	129	130	130	136	168
SİRBİSTAN	59	60	59	59	56	57	56	56	59	65
SİERRA LEONE	145	145	145	145	138	136	138	138	144	184
SİNGAPUR	9	7	9	8	19	19	19	19	9	12
SLOVAKYA	35	37	35	36	31	31	31	31	35	38
SLOVENYA	22	23	23	23	27	29	28	28	23	23
GÜNEY AFRİKA	99	102	101	101	84	87	86	86	99	117
İSPANYA	26	26	26	26	24	20	22	22	26	27
SRİ LANKA	65	63	64	64	89	94	89	90	65	73
SURİNAM	86	84	85	85	73	70	72	71	86	99
İSVEÇ	10	10	10	10	10	9	10	10	10	10
İSVİÇRE	2	1	2	2	1	1	1	1	2	1
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	93	92	92	92	119	125	119	121	92	109
TACİKİSTAN	105	108	105	107	107	110	109	109	106	123
TANZANYA	133	132	134	134	123	120	123	123	133	163
TAYLAND	76	74	75	75	77	74	77	76	76	91
TİMOR-LESTE	104	104	104	104	98	96	98	97	104	126
TOGO	135	136	136	136	137	137	137	137	134	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	55	58	56	57	57	60	57	58	55	57
TUNUS	85	83	83	83	94	95	95	95	85	96
TÜRKİYE	69	65	69	69	60	58	60	60	70	83
UGANDA	129	131	129	129	125	126	126	126	128	158
UKRAİNE	64	70	66	66	63	69	65	67	66	71
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	40	36	39	39	61	66	61	61	41	43
BİRLEŞİK KRALLIK	15	17	16	16	12	12	12	12	16	9
AMERİKA BİRLEŞİK D.	8	9	8	9	13	14	14	14	8	8
URUGUAY	53	51	52	52	41	41	41	41	53	59
VENEZUELA	61	62	62	62	104	113	106	108	61	70
VİET NAM	95	93	93	93	105	105	104	104	98	120
YEMEN	126	122	124	125	140	140	139	139	127	155
ZAMBIYA	119	124	121	122	112	111	113	113	118	146
ZİMBABVE	130	133	131	131	139	143	140	141	131	162

Analiz sonuçlarına göre Türkiye ve Uruguay tüm yıllar dahilinde gelişmiş ve gelişme gösteren ülkeler sınıfında yer almışlar ve özgürlüklerinin kalkınma sıralarının önüne geçtiği yıl sıralamaları görmüşlerdir. 2011 analizinde ise iki ülkenin özgürlük sırası kalkınma sırasının önünde seyretmektedir. SriLanka da ise Özgürlük değerleri kalkınma değerlerinin gerisinde kalmıştır.

Tablo 6.10. 2010 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamaları

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralamalar	HDR Sıra
ARNAVUTLUK	69	66	69	68	50	49	49	49	69	79
CEZAYİR	81	80	81	81	110	115	111	111	80	92
ANGOLA	120	123	124	122	130	133	131	131	121	150
ARJANTİN	38	39	39	39	49	51	50	50	37	39
ERMENİSTAN	68	71	68	69	54	54	54	54	68	77
AVUSTRALYA	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
AVUSTURYA	14	14	15	15	15	15	15	15	14	14
AZERBAYCAN	78	81	79	79	94	96	95	95	77	89
BAHAMALAR	44	47	44	44	44	45	44	45	44	46
BAHREYN	48	44	47	46	57	59	57	57	48	50
BENGLADEŞ	114	113	113	113	121	123	122	122	114	140
BARBADOS	50	49	50	50	51	52	51	51	49	52
BELÇİKA	11	13	12	12	16	18	16	16	11	11
BELİZE	90	90	90	90	84	84	84	83	91	106
BENİN	130	129	130	130	123	120	123	123	129	159
BOLİVYA	98	98	97	97	92	92	93	93	96	114
BOSNA HERSEK	80	79	80	80	60	55	59	59	81	93
BOTSVANA	99	100	101	101	89	90	89	89	99	118
BREZİLYA	76	76	76	76	62	60	62	60	76	88
BRUNEİ	36	35	34	34	52	56	53	53	39	41
BULGARİSTAN	51	53	51	51	41	41	41	41	50	54
BURKİNA FASO	145	144	144	144	132	127	129	129	146	185
BURUNDİ	142	143	142	142	145	144	144	144	142	180
YEŞİL BURUN ADALARI	105	104	105	104	87	80	85	84	105	125
KAMBOÇYA	116	116	117	117	109	104	108	107	116	143
KAMERUN	127	130	127	127	129	130	130	130	126	156
KANADA	17	17	17	17	11	8	10	10	16	17
ÇAD	147	147	147	147	148	148	148	148	147	186
ŞİLİ	47	45	45	45	38	36	38	37	46	48
ÇİN	88	87	88	88	101	105	101	101	88	101
KOLOMBİYA	75	74	75	75	78	75	78	76	75	87
KONGO	122	125	123	124	135	139	136	137	120	149
KONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE)	139	140	139	139	141	143	141	141	139	176

Tablo 6.10. 2010 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamalar (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralamalar	HDR Sıra
KOSTARİKA	61	57	59	59	46	46	46	46	60	66
HIRVATİSTAN	42	42	42	42	42	43	42	42	42	44
KIBRIS	29	29	29	29	24	23	24	24	29	30
ÇEKYA	27	28	27	27	22	22	22	21	27	28
DANİMARKA	5	7	5	5	5	6	6	6	5	5
DOMİNİK CUMHURİYETİ	87	85	87	87	70	64	67	66	87	100
EKVADOR	77	77	77	77	81	81	81	82	78	90
MISIR	95	94	94	93	114	116	113	113	94	112
ELSALVADOR	97	95	95	95	82	76	82	80	95	113
ESTONYA	30	32	31	31	20	20	20	20	31	32
ETİYOPYA	141	139	140	140	147	145	146	146	141	178
FİJİ	83	88	84	84	76	78	75	75	84	97
FİNLANDİYA	6	8	7	7	7	7	7	7	7	7
FRANSA	24	25	24	24	26	27	26	26	24	25
GABON	102	103	102	102	113	118	115	115	102	121
GAMBİYA	138	135	137	137	127	128	127	127	138	171
GÜRCİSTAN	65	70	65	67	47	48	47	47	65	74
ALMANYA	4	4	4	4	8	11	11	11	4	4
GANA	113	114	114	114	99	97	99	98	113	138
YUNANİSTAN	28	27	28	28	37	38	37	38	28	29
GUATEMALA	110	110	110	110	95	87	94	92	110	72
GUYANA	103	102	103	103	96	95	96	96	103	130
HAİTİ	135	133	135	135	122	119	121	120	134	165
HONDURAS	109	109	109	109	97	94	97	97	109	129
HONGKONG	15	12	14	13	4	2	2	2	15	15
MACARİSTAN	35	38	37	37	34	33	33	33	34	36
İZLANDA	19	19	19	19	29	29	29	29	18	19
HİNDİSTAN	112	111	112	112	115	110	112	112	112	135
ENDONEZYA	101	97	99	100	88	88	88	88	97	116
İRAN İSLAM CUMHURİYETİ	71	72	72	72	112	121	114	117	71	81
İRLANDA	16	18	16	16	14	14	14	14	17	18
İSRAİL	20	20	20	20	30	35	30	32	20	21
İTALYA	25	24	25	25	25	25	25	25	25	26
JAMAİKA	74	75	74	74	64	62	64	63	74	85
JAPONYA	23	21	23	23	18	16	18	18	23	24
ÜRDÜN	73	73	73	73	74	72	74	74	73	84
KAZAKİSTAN	58	64	61	61	67	74	71	71	61	67
KENYA	115	117	115	115	116	111	116	114	115	142
KORE CUMHURİYETİ GÜNEY	22	22	22	22	21	24	21	22	21	22

Tablo 6.10. 2010 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamalar (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralamalar	HDR Sıra
KUVEYT	49	46	49	48	69	73	72	73	51	55
KIRGIZİSTAN	96	99	98	98	98	101	98	99	100	119
LETONYA	40	41	41	41	33	34	34	34	40	42
LÜBNAN	59	56	58	58	68	70	66	67	58	64
LESOTHO	137	138	138	138	131	131	132	132	137	170
LİTVANYA	34	40	35	35	35	37	36	36	35	37
LÜKSEMBURG	18	16	18	18	17	17	17	17	19	20
MADAGASKAR	125	124	125	125	120	117	119	119	124	153
MALAVİ	140	141	141	141	126	126	126	126	140	177
MALEZYA	57	58	57	57	79	83	80	81	57	63
MALİ	143	142	143	143	139	137	139	139	143	182
MALTA	31	30	30	30	28	26	27	27	30	31
MORİTANYA	126	122	126	126	137	136	135	135	127	157
MAURİTİUS	66	65	66	65	45	42	45	44	66	75
MEKSİKA	67	63	67	66	71	69	69	70	67	76
MOLDOVA	85	86	85	85	77	77	77	77	85	98
MOĞOLİSTAN	89	91	91	91	63	61	63	62	89	104
KARADAĞ	46	50	48	49	43	44	43	43	47	49
FAS	108	105	107	106	108	108	107	108	108	128
MOZAMBİK	144	145	145	145	142	142	143	143	144	183
MYANMAR	124	121	122	123	144	146	145	145	122	151
NAMİBYA	111	112	111	111	100	99	100	100	111	134
NEPAL	117	115	116	116	107	100	106	105	117	144
HOLLANDA	8	5	6	6	12	12	12	12	6	6
YENİ ZELANDA	13	15	13	14	6	5	5	5	13	13
NİKARAGUA	107	107	108	108	93	86	90	90	107	127
NİJER	148	148	148	148	143	140	142	142	148	188
NİJERYA	131	134	133	133	134	138	137	136	131	161
KUZEY MAKEDONYA	70	69	70	70	55	53	55	55	70	80
NORVEÇ	1	2	2	2	2	4	4	4	2	2
UMMAN	53	51	52	52	83	89	83	85	53	58
PAKİSTAN	121	118	118	118	133	132	133	133	123	152
PANAMA	56	55	56	55	48	47	48	48	56	62
PAPUA YENİ GİNE	119	120	119	119	111	106	110	109	119	147
PARAGUAY	91	89	89	89	73	67	73	72	90	105
PERU	82	82	82	82	53	50	52	52	82	94
FİLİPİNLER	94	96	93	94	86	85	86	86	93	110
POLONYA	32	33	33	33	31	31	32	31	32	33
PORTEKİZ	39	34	36	36	36	32	35	35	38	40
KATAR	33	31	32	32	61	68	61	64	33	35
ROMANYA	45	48	46	47	39	39	39	39	45	47

Tablo 6.10. 2010 Yılı İçin Ülkelerin Kullanılan Yöntemlere Göre Sıralamalar (Devamı)

ÜLKELER	x_1				x_2				y_1	y_2
	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	ARAS	MAUT	SAW	BORDA	Sıralamalar	HDR Sıra
RUSYA	54	59	55	56	75	82	76	78	55	61
RUANDA	129	127	128	128	119	113	118	118	130	160
SUUDİ ARABİSTAN	43	43	43	43	90	98	92	94	43	45
SENEGAL	134	128	131	131	128	129	128	128	135	168
SİRBİSTAN	60	60	60	60	58	57	58	58	59	65
SİERRA LEONE	146	146	146	146	138	134	138	138	145	184
SİNGAPUR	12	6	11	9	19	19	19	19	12	12
SLOVAKYA	37	37	38	38	32	30	31	30	36	38
SLOVENYA	21	23	21	21	27	28	28	28	22	23
GÜNEY AFRİKA	93	101	100	99	91	93	91	91	98	117
İSPANYA	26	26	26	26	23	21	23	23	26	27
SRİ LANKA	64	62	63	63	85	91	87	87	64	73
SURİNAM	86	84	86	86	72	66	70	69	86	99
İSVEÇ	10	10	10	11	10	9	9	9	10	10
İSVİÇRE	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
SURİYE ARAP CUMHURİYETİ	92	92	92	92	118	124	120	121	92	109
TACİKİSTAN	104	106	104	105	105	109	105	106	104	123
TANZANYA	133	132	132	132	125	125	125	125	133	163
TAYLAND	79	78	78	78	80	79	79	79	79	91
TİMOR-LESTE	106	108	106	107	104	102	104	103	106	126
TOGO	136	137	136	136	140	141	140	140	136	169
TRİNİDAD VE TOBAGO	52	54	53	53	56	58	56	56	52	57
TUNUS	84	83	83	83	102	107	103	104	83	96
TÜRKİYE	72	67	71	71	65	63	65	65	72	83
UGANDA	128	131	129	129	124	122	124	124	128	158
UKRAİNE	62	68	64	64	66	71	68	68	63	71
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	41	36	40	40	59	65	60	61	41	43
BİRLEŞİK KRALLIK	9	11	9	10	9	10	8	8	9	9
AMERİKA BİRLEŞİK D.	7	9	8	8	13	13	13	13	8	8
URUGUAY	55	52	54	54	40	40	40	40	54	59
VENEZUELA	63	61	62	62	106	114	109	110	62	70
VİET NAM	100	93	96	96	103	103	102	102	101	120
YEMEN	123	119	120	120	136	135	134	134	125	155
ZAMBİYA	118	126	121	121	117	112	117	116	118	146
ZİMBABVE	132	136	134	134	146	147	147	147	132	162

Ülkelerin belli zamanlarda yaşadığı siyasal olaylar, ekonomik olayla o yıllara ait kalkınma ve özgürlük sıralarına yansımaktadır. Bunun yanında çoğunlukla düşük gelişme gösteren ülkeler, Orta Doğu ülkeleri özgürlük sıraları, kalkınma sıralarının gerisindedir.

7. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde 148 ülke 2010-2018 yıllarında ölçülen ARAS, MAUT, SAW ve BORDA SAYIM Yöntemleri ile belirlenen özgürlük verilerinin de boyut olarak ele alındığı insani kalkınma ölçümlmelerine yönelik ülke değerleri ve sıraları belirtilmiştir. Altıncı bölümde ülkelerin yıllara göre insani kalkınma raporu sıraları ve 148 ülke üzerinden yapılan sıralamalara yer verilirken bu bölümde sıralamaların yanında, analizler sonrası bulunan ülke değerleri de verilmiştir. Analizlerin çok uzun olması sebebi ile tablolarda sıra değerleri verilirken ülke değerleri bulgulara açıklanarak belirtilmiştir.

Çalışmada kullanılan veriler 2018 yılı insani kalkınma raporlarında yer alan indeksler ve 2018 yılı Cato- Fraser Enstitü özgürlük indekslerinden alınmaktadır. Özgürlük indeksleri en son tam veri yani tam bilgilerin edinildiği yıl 2018 olduğu için 2019-2020 raporlarında da incelemeye indekslerin dahil olduğu kısımlarda 2018 indeks verileri kullanılmıştır. Çalışmada 2018 yılına kadar analiz yapılmasının nedeni özgürlük raporları 2020 yılı için irdelenmiş olsalar dahi 2018 yılı verileri üzerinden inceleme yapılan özgürlük verileri, her yıl indeks verisi bulunan UNDP sıralaması ile karşılaştırma nedeni aynı yıl ele alınması amaçlıdır.

Çalışmada ilk etapta ARAS Yöntemine bakılırsa ve bu yöntemi UNDP de yer alan bileşik endekslere yani uzun sağlıklı yaşam (yaşam beklentisi), eğitim ve gelir indeksi olmak üzere 3 boyut ile incelersek, ilk dört sıra değişmezken İzlanda ARAS yöntemi ile bulunan değerde 0,965 ile 4. sırada iken HDR birleşik sıralaması (3 boyutun yer aldığı sıralama) 0,946 ile 6. sırada yer almıştır. Diğer bir değer ve sıralama farkı ise, Hong Kong da görülmektedir. 0,964 değerli ARAS analizinde 6. sırada yer alan ülke, 0,946 ile HDR sıralamasında yer almaktadır. Değerler arasında büyüklük değerleri farklılıkları olmasına karşın sıralamalarda tutarsızlık olduğu düşünülebilir. Bunun nedeni, ARAS analizinde Norveç en yüksek değerli ülke olarak 0,976 değerinde bulunmuş ve maksimum olan bu ülke değeri üzerinden geriye dönük ülke sıralamaları yapılmıştır. HDR ise Norveç'i en yüksek değer bulurken 0,956 değer olan bu ülke için geriye dönük sıralama yapılmıştır. Çok yüksek gelişme gösteren ülke kategorisinde diğer bir sıra değişimi Birleşik Krallıkta görülmektedir. 14. sıra ve 0,948 ARAS değerli ülke, HDR' de 16. sıra 0,928 değer olarak bulunmuştur. Kanada da ise ARAS Analizi sıralamasında 16. sırada ve 0,947 değer bulunurken 0,928 değer ve 14. sıra HDR de bulunmaktadır. Güney Kore ve Ekvator ise bir basamak fark yaşamış ve ARAS analizinde HDR de sıralamasından fazla değerli bulunmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri, 28. sırada ve 0,909 değer ile ARAS analizinde yer alırken 0,889 değer ve 30. sırada HDR' de yer

almaktadır. İtalya ise 0,808 değer ile 30. sırada iken HDR değerlerinde 0,890 değer ile 28. sıradadır. Polonya ve Litvanya'da birer basamak iki sıralamada da yer değişimi yaşamış ve iki sıralamada da ülkelerin puan durumu aralarında ARAS sıralaması HDR değerine göre 2 puan fazlalık vermiştir.

En farklı sıralama bu kategori için Katar' da görülmekte ve ARAS analizinde 0,870 değer ile 39. sırada yer alan Katar, 0,845 değer ile HDR sırasında 43. sırada yer almaktadır. Bahreyn, Macaristan, Şili ve Hırvatistan ise, iki sıralamada da birer basamak yer değiştirmiş ve 3 ülke için analiz analizi ve HDR değerleri arasında 0,18 puan , Şili de ise 0,17 puan fark görülmektedir. Rusya ve Romanya sıralamalarda yer değişikliği yaşayan iki ülkedir ve 0,842 değer ile 47. sırada ARAS analizinde yer alan Rusya, 0,823 ile HDR de 48. sırada yer alırken 0,840 değer ile 48. sırada yer alan Romanya HDR' de 0,823 ile 47. sırada yer almıştır. Diğer bir farklı sıralama ise Kuveyt'tir ve ARAS sıralamasında 0,830 değer ile 52. sırada, ülke HDR sıralamasında 0,807 değerinde 58. sırada yer almaktadır. Umman ise 0,829 ile ARAS analizinde 56. sırada yer alırken 0,813 ile HDR sıralamasında 53. sıradadır. Yüksek gelişme gösteren ülke değerinde ise, Ekvator ve Brezilya İki sıralamada da birer basamak fark yaşamışlardır. 0,15 ve 0,14 puan farkı ile hesaplanmıştır.

Orta dereceli gelişme gösteren ülkelerde ise Kırgızistan ve Gabon sıralamada birbirleriyle yer değişikliği yaşamışlardır. Kırgızistan, ARAS' ta 0,018 değer fazla puan ile bir basamak artış ile hesaplanmıştır. Aynı sıralama Guyana, Fas, Fildişi Sahili, Tacikistan için de görülmüş ve ortalama 0,018 puan ile ARAS yöntemi fazla değer ile Gabon, Fas, Guyana, Fildişi Sahili ve Tacikistan HDR' de birer basamak altta yer almışlardır. Timor Leste, Nepal ARAS yönteminde 0,611 değerleri ile 114, 115 sırada iken 0,599, 0,596 ile 114, 115. sıralarda yer almıştır. Suriye 0,584 ile Aras analizinde 121. sırada iken 0,563 değer ile HDR' de 122. sırada yer almıştır. Düşük gelişme gösteren ülkeler kategorisinde ise Ruanda,0,557 değer ile Aras yönteminde 127. sırada, Benin 0,551 ile 128. sırada iken HDR sıralamasında 0,540 değeri belirlendiği Ruanda için 128. sıra 0,541 değerli Benin 127. sırada yer almıştır. Senegal ise, Arasta 0,538 ile 133. sırada iken 0,516 ile HDR' de 124. Sıradadır. Lesotho 0,534 değer ile 134. sırada yer alırken HDR' de 0,522 ile 130. sırada yer almıştır. 0,500 Aras değerli Etiyopya, 0,478 değer ile HDR' de Aras sıralamasının iki basamak aşağısında 139. sırada yer almıştır. Kongo 0,496 ile 140. Aras sırasında iken 0,478 değer ile 138. sırada HDR sıralamasındadır. Malavi ise, 0,499 ile 139. sırada iken Hdr sırası 0,478 değeri ile 140. sıradadır. Son altı ülke ise Aras analizinde Burkina Faso, Sierra Leone, Burundi , Mali, Nijer, Çad olarak belirlenirken HDR ile Burkina Faso değerlerinde 0,02 değer farkı ile Aras

analizinde 143'te iken HDR de 144. sırada 0,009 değer farkı ile Sierraleone 144'te Arasta iken 143. sırada HDR de yer almaktadır. Son iki ülke olan Nijer ve Çad ise Aras 0,418 li Nijer'i 147. sırayı alırken 0,391 değer ile HDR' de bulunan Nijer 148'e atanmış 0,410 değerli Çad ise 148. sırada Arasta iken 0,397 değerli Çad HDR' de 147. sıraya atanmıştır.

Sıralama farklılıklarından sonra aynı kategorideki ülkelerin eğitim, yaşam beklentileri ve GSMG endeks durumlarına baktığımızda 0,928 ile eğitim, 0,958 ile yaşam beklentisi 0,981 iler GSMG endeks zirvede belirlenen Norveç ile 0,733 ile 0,844 ve 0,830 ile çok yüksek gelişme gösteren ülkeler kategorisinde son sırada yer alan ülke Mauritius değerleri arasında ülkelere bakılacaktır. Bu kategori sırasında yer alan Kuveyt'e bakılacak olursa 0,638 eğitim endeksi, 0,852 ile yaşam beklentisi endeksi ve 0,965 ile GSMG endeksi görülürken sıralamada 0,799 değerli Mauritius' a göre eğitim endeksinin düşüklüğü dikkat çekmektedir. Katar'a bakıldığında ise eğitim indeksinin 0,653 ve yaşam beklentisi indeksinin ise 0,925 olduğu görülmektedir. Bu eğitim endeksi Çin ve Tacikistan'ın eğitim endeksleri arasındaki bir değerdedir. İki ülkede de eğitim endeksi bu denli düşükken GSMG endeksi Katar' da 1'dir. GSMG' nin en yüksek olduğu diğer bir ülke Singapur'dur. Singapur, 0,841 eğitim, 0,976 yaşam beklentisi endeksine sahip ülkedir. Bu nedenle en yüksek gelişme gösteren ülke kategorisinde olması normaldir.

SAW Analiz sıralamasına bakacak olursak, ilk etapta SAW değerleri 0,973 Norveç ile sıralamaya başlamaktadır. Bununla birlikte ilk 10 sırada HDR ile aynı ülke sıralamaları görülmektedir. SAW sıralamasında ve HDR sıralamalarında genel olarak sıralamalar birbirlerine yakındır. Ülke sıralamalarında bir- iki basamak farklılıkları görülmektedir. En farklı sıralama Katardır. Saw sıralamasında Katar 0,871 olarak bulunmuş ve 38. sırada yer almıştır. HDR 'de ise Katar, 0,845 ile 43 sırada yer almaktadır. Kuveyt ise Saw sıralamada 51. Sırada 0,826 değerli bulunmuşken HDR Kuveyt sıralaması ise 0,807 ile 58. sıradadır. Botswana ise yüksek gelişme gösteren ülke sınıfında 0,728 değer ile 91. Saw sırasında iken 0,730 ile değer yakınlığı olsa dahi 89. sırada görülmektedir. Genel olarak SAW sıra ve HDR sırası benzerlik gösterir denilebilir. Her iki sıralamada da ARAS analizinde örneği görüldüğü gibi aynı ülkeleri en düşük değerli ülkeler olarak belirlemiştir.

MAUT analizine sırasına bakacak olursak; diğer analiz sıralamalarında farklı olarak İsviçre'yi en yüksek değerli ülke belirlemiştir. 0,962 ile İsviçre zirveli MAUT sıralaması, ikinci sıralamayı Norveç 0,957 ile 3. sırayı Hong Kong 0,953 ile almıştır. İlk on sıralama her iki sıralama için aynı ülkeler ile oluşmuştur. Basamak farklılıkları görülmektedir. En farklı

sıralamaya sahip ülke diğer analizlerdeki gibi Katar olmuştur ve 96 ile MAUT sırasında 0,812 değer ile belirlenmiştir. Suudi Arabistan ise, 0,789 ile 42. sırada yer alırken 38. sıra 0,854. HDR değer ve sıralıdır. Yine Kuveyt 0,736 değer ile 54. sırada SAW analizindeyken HDR 'de ise 58. sırada yer almıştır.

Yüksek gelişme gösteren ülkeler sınıfında Fiji 0,742 ile 83. sıradayken HDR sırasında 0,599 ile SAW sırasında 89. sırayı almıştır. Moğolistan ise, 0,735 ile HDR 'de 85. Sırada iken 0,597 ile SAW sırasında 90. sırada yer almaktadır. 0,386 ile Suriye SAW sırasında 117. sırada iken 0,563 ile HDR 'de 122. sırayı almaktadır. SAW sıralama SierraLeone, Nijer ve Çad'ı en düşük değerli ülkeler olarak belirlerken HDR ise Mali, Çad ve Nijer'i en düşük değerli ülkeler olarak belirlemiştir.

ARAS, SAW ve MAUT analiz değerlerini ve sıralarını HDR değer ve sıraları ile karşılaştırmanın ardından endekse dahil edilen 3 boyutun (GSMG, yaşam beklentisi ve eğitim) yanında özgürlük endeks boyutlarını da eklediğimizde yaşanan değişimleri irdeleyeceğiz.

Cato-Fraser sıralamasına göre insan özgürlüğünün en yüksek olduğu ülke Yeni Zelanda, kişisel özgürlükte İsveç ve ekonomik özgürlükte ise Hong Kong bulunmaktadır. ARAS yöntemi özgürlük verilerini de kalkınma boyutları ile birleştirdiği analizde İsviçre'yi ilk sırada bulmuştur. Buna neden olarak 2018'in kalkınma boyutlu çalışmasında ARAS analizinde İsviçre'nin 0,974 ile 2. sırada yer alması ve yine 2018 HDR sıralamasında da 0,955 ile İsviçre'nin ikinci sırada bulunmasına ek insan özgürlüğünde İsviçre'nin 8,82 ile 2. sırayı kişisel özgürlükte 9,20 ile 7. Sırada olmasının yanı sıra (ki 7. Sıra ve 4. Sıra arasında 2 puan fark bulunmaktadır ve ülkeler çok yaklaşık değerlidir) ve yine ekonomik özgürlükte 8,43 ile 4. sırada olması gösterilebilir.

Buna karşılık gelecek sorulardan bir tanesi, Norveç HDR, ARAS ve SAW analizlerinde en yüksek değerli ülke bulunurken neden özgürlük verileri eklendiğinde Norveç ikinci sırada, İsviçre ilk sırada bulunmuştur sorusunun cevabı olarak Norveç'in 2018 ekonomik özgürlük sıralamasında 7,60 değer ile 43. sırada yer alması gösterilir. Kişisel özgürlükte 9,29 ile 3. sırada ve insan özgürlüğünde 8,45 ile 15. sırada yer alan Norveç, ekonomik özgürlükte ülkelerin gerisinde kalmıştır. ARAS özgürlük verilerinin olduğu analizde 0,972 ile İsviçre en yüksek değerli ülke olarak bulunmuştur ve sıralama bu değerden başlamıştır. Sıralamada çok yüksek gelişme gösteren ülke sınıfında yer alan Belçika ARAS analizinde 0,930 ile 20. sırada bulunmuş yine aynı değer ile HDR 'de 13. sırada yer almıştır.

HDR 0,956 ile Norveç'i en yüksek değerli ülke belirlemiş ve HDR sıralaması bu değer ile başlamıştır.

HDR sırasında 30. sırada yer alan ve 0,889 değerine sahip Birleşik Arap Emirlikleri 0,795 değer ile ARAS özgürlük verilerinin olduğu analizde 59. sırada yer almıştır. Birleşik Arap Emirlikleri özgürlük verilerine bakarsak 6,17 değer ile 119. sıralama ile insan özgürlüğünde 132. sıra ve 5,30 değer ile kişisel özgürlükte ve 7,05 değer ile 74. sırada ekonomik özgürlükte yer almıştır. Yine HDR' de 39. sıra 0,852 ile Bahreyn ARAS analizinde 66. sırada ve 0,776 değer ile bulunmuştur. 70. sıra ve 0,770 değerli Katar ise, HDR' de 0,845 değer ve 40. sırada yer almaktadır. Arnavutluk sıra farklılığının çok olduğu ülkelerdendir. 0,833 değer ile 47. sırada bulunan bu ülke, HDR' de 0,792 değer ile gösterilmiştir. 0,836 değerli 45. sıralı Brunei, özgürlük verileri ile ARAS analizinde 0,760 değer ve 80. sırada yer almaktadır. Sıralama değerlerine bakacak olursak ilk 20 sırada yer alan ülkelerin çok farklı sıralama yaşamadığı görülmektedir. Genel anlamda HDR' nin belirlediği çok yüksek kalkınma gösteren ülkeler ve özgürlük indeksleri, sıralamanın üst değerleri çok farklılık göstermemektedir. Bu nedenle sıralama zirveleri fazla değişim yaşamamaktadır.

MAUT yönteminde ilk sırayı İsviçre, 0,958 değer ile almıştır. HDR değerleri sıralamalar ile farklılığa bakıldığında değerler ve ilk 10 sıralama birbiri ile açık ara farklılık görülmektedir. Yüksek gelişme gösteren ülke sıralamalarında HDR İzlanda'nın değerleri MAUT analizinde daha düşük değerli ve daha düşük sıralıdır. Diğer analizlerde de farklı sıraya sahip ülkelere Suudi Arabistan 0,570 ile 96. sırada yer alırken HDR' ye göre en farklı sıra düşüşüne özgürlük verilerinin de olduğu MAUT yönteminde görülmüştür. HDR 43. sıralı Katar, analizde 66. sıra 0,645 değer ile değer ve sıra düşüşü yaşamıştır. HDR' de 53'te yer alan Umman, MAUT analizinde 84. sıra 0,609 ile, HDR 'de yer alan Çin 77. sırada iken MAUT analizinde 0,567 ile 97. sırada yer almıştır.

SAW analizinde 0,972 değer ile ilk sıranın İsviçre'ye ait olduğu görülmektedir. İlk 10 sıralamada ise 0,959 değer ile Danimarka 5 sırada yer alırken HDR 'de ise Danimarka'nın 0,939 ile 10 sırada bulunduğu görülmektedir. Ayrıca HDR' nin ilk sıraya aldığı Norveç 0,952 değer ile 7. sırada yer almaktadır. Analizlerde genel olarak en farklı sıralamalara sahip GSMG de yüksek değerli fakat diğer boyutlarda bulunduğu kategoriler dahilinde en son sırada bulunan ülkeler ile eşit veya daha düşük ülkelere Birleşik Arap Emirlikleri, SAW analizinde de 0,794 değer ile 59. sırada HDR 'de 29. sırada olmasına karşın 30 basamak geride bulunmuştur. Kuveyt ise, 0,768 değer ile 74. sırada bulunurken HDR 'de ise Kuveyt

58. sıra ve 0,807 değerli bulunmuştur. HDR ise Katar'ı 43. sırada bulurken SAW analizinde 0,772 değer ile 70. sırada Katar yer almıştır. Rusya ise HDR 'de 48. sırada yer alırken SAW analizinde 0,768 ile 76. sıradadır.

SAW analizinde sıra farklılıkları görülmektedir. Diğer analizlerde bariz sıra farklılıkları yaşayan ülkeler SAW analizinde de sıra farklılıkları yaşamaktadır. SAW son 3 en düşük değerli ülkeler olarak 0,516 değer ile Suriye, 0,515 ile Çad ve 0,480 ile Yemen olarak bulunmuştur.

BORDA SAYIM Yönteminde insani kalkınma boyutlarının yer aldığı analizlerde tüm ülkeler için uygulanan ARAS, SAW ve MAUT sıralamalarının birbirlerine çok yakın olduğu, dolayısıyla BORDA SAYIM yöntemi ile de ARAS, SAW ve MAUT yöntemleri arasında çok farklı sıralamaların olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra BORDA sıralaması ile HDR sıralaması karşılaştırıldığında yine ülkelerde çok farklı sıralamalar görülmemektedir. En farklı sıralamalar yaşayan ülkeler Borda da 58. sıraya sahip Bahamalar, HDR 'de 54. sırada yer alır. Katar ise BORDA sırasında 38. sıradadır ve HDR 'de 43 sırada olduğu görülür. Özgürlük verileri dahiliyle yapılan analiz çalışmasında yöntemlerde sıralamalar yine birbirlerine çok yakındır fakat analiz sıralamaları ve HDR sıralamaları arasında bu sefer büyük farklılıklar görülmektedir. Esasında özgürlük verileri eklendiğinde bulunan ülke değerleri HDR sıralamasına göre oldukça farklı olduğu için borda yöntemi ile HDR arasında büyük sıra farklılıkları olması olağandır.

Çalışma 2010-2018 yılları arasında yapılmıştır ve 2018 yılı açıklanmıştır. Çalışmada analizler çok uzun olduğu için Eklerde yıllara ait analiz tablolarına yer verilmiştir. 2017-2010 yıllarına ait açıklamalar ise şöyledir;

2017 yılı analizlerinde insani kalkınma boyutları için yapılan çalışmada ARAS yönteminde;

En yüksek değerli ülke 0,976 ile Norveç'tir ve sıralama İsviçre, İrlanda ile devam etmiştir. İlk 10 sıralama HDR sıralaması ile aynıdır. Sıralamada HDR sıralaması ile analiz sonucunda ülkeler sıralamalarında fazla fark bulunmamaktadır. En farklı sıraya sahip olan Katar ve Kuveyt Aras analizinde HDR' ye göre 3' er basamak altta yer almıştır. Son üç ülke ise HDR sıralaması ile aynıdır ve Mali, Nijer ve Çad olarak bulunmuştur.

Aynı yıla ait MAUT analizinde ise; Hong Kong 0,949 değer ile 3. sırada yer alırken HDR' de 8. sırada yer almıştır. MAUT ülke sıralamaları 2017 HDR ile büyük sıralama farklılıkları göstermemektedir.

Aynı yıla ait SAW analizinde ise; İlk 10 sıra ile HDR ilk 10 sıra aynı ülkeleri kapsamaktadır. Norveç en yüksek değer ile 0,976 olarak bulunmuş ve analiz bu değer ile başlatılmıştır. Katar sırası ise 37'dir ve 0,878 değer ile bulunmuş olan Katar, HDR sırası 40'tır ve değeri 0,848'dir.

BORDA analizinde ise; sıralamalar diğer analiz sonuçlarının sıralamaları birbirleri ile aynı veya çok yakın değerlidir. Bu nedenle BORDA SAYIM sıralaması analizler ile farklılık göstermemektedir.

Kalkınma boyutlarına özgürlük verileri eklendiğinde, 2017 analizlerinde;

ARAS için ilk 3 sırada İsviçre 0,971 değer ile ilk sırada yer alırken Hong Kong ve Yeni Zelanda sıralamalarda ilk 3 sıradadır. Yeni Zelanda 0,962 değer ile bulunurken, HDR sırası 15'tir ve değeri 0,926 dır. Sıralamalar ARAS analizinde özgürlük verileri ekli hali ile tamamen değişmiştir. Katar, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Rusya en farklı sıralamalar görülen ülkelerdir.

2017 MAUT analizinde ise, özgürlük verilerinin ekli hali ile ilk 3 sıra ARAS yöntemi ile aynı olup HDR değerine yakın 0,959 ile İsviçre ilk sırada bulunmuştur (HDR Norveç ise 0,954 değerlidir) Türkiye, Katar, Kuveyt, Umman, Brunei en farklı sıralamalar görülen ülkelerden bazılarıdır.

2017 SAW analizinde özgürlük verileri ekli analizde ise; diğer özgürlük analizlerindeki gibi ilk 3 sıra aynı bulunurken Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Türkiye sıralama farklılıkları en çok görülen ülkelerdir.

Özgürlük verileri eklendiğinde sıralamalar tamamen değiştiği için Borda sayım yöntemlerinde de HDR' ye göre sıra farklılıkları bulunmaktadır. 2017' de ARAS, MAUT, SAW analiz sıralamaları karşılaştırıldığında ise, analizlerin ülkeler için bulduğu değer ve sıralar birbirlerine çok yakındır. Analiz sonuçları ve HDR değerleri büyük farklılıklar göstermektedir.

2016 yılına ait kalkınma boyutlu analizlerde ARAS yöntemi bulgularına göre;

İlk sıra Norveç ile başlamış olup 0,974 sıralama bu değer ile başlamıştır. Analiz ilk 7 sıra itibariyle HDR sırası ile aynı ülkeleri sıralamalarına sahiptir. Sıralamaların devamı da

HDR sıralamaları ile farklılıklar göstermemektedir. Kuveyt 0,832 ile analizde 50. sırada , 0,804 değer iler HDR de 57. sırada bulunur ve analizdeki en farklı sıralama Kuveyt'e aittir.

MAUT analizinde ise; 0,958 değer ile İsviçre en yüksek değerli ülkedir ve en yüksek insani gelişme gösteren ülke içinde Almanya 0,939 değer ile 9. sırada yer alan ülke, HDR sıralamasında 0,941 ile değer farkı az olmasına karşın analizlerde belirlenen başlangıç sıra farkları nedeniyle 4. sırada yer almaktadır. 0,820 ile 35. sırada olan Katar, 0,845 ile HDR sırasında 41. sıradadır. Diğer ülkeler için bariz sıra farkı görülmemiştir.

SAW analizi için; Norveç ilk sırada 0,974 değer ile sıralama başlatılmış ve sıramalar ilk 8 ülke için HDR sıralamaları ile aynıdır. Sıralamalar genelde HDR sıraları ile farklılık göstermemektedir. Borda analizinde ise analizlerde genelde sıra farklılıkları olmaması nedeniyle farklı sıralamalar bulunmamaktadır.

Özgürlük verileri ekli analizlerde 2016 yılı için;

ARAS Analizinde; İlk sırayı 0,970 ile İsviçre alırken Yeni Zelanda 2. ve İrlanda 3. sırada yer almıştır. Özgürlük verileri ile ülke sıralamaları tamamen değişmiştir. HDR 'de 35. sıra ve 0,859 değerli Suudi Arabistan 0,740 ile 89. sırada yer almıştır. Analizde 85. Sırada ve 0,752 değer ile Umman ise HDR 'de 0,815 değer ve 48. sırada yer alır. Ülke sıralamaları özgürlük verileri ile tamamen değişmiştir.

MAUT analizinde ise; İsviçre 0,958 ile ilk sırada yer alırken Hong Kong ve Yeni Zelanda 3. sırada yer almıştır. Ülke sıralamalarının tamamen değiştiği bu analizde de Umman, Suudi Arabistan, Katar, Türkiye sıra farklılıkları en çok ülkelerdendir.

SAW analinde ise; 0,971 ile İsviçre ilk sırada bulunmuş ve ülkeler sıra farklılıkları değişerek sıralanmışlardır. 2016 için yapılan diğer özgürlük verileri ekli analizlerde ülkeler gibi SAW analizinde de aynı ülkeler sıra farklılıkları yaşamışlardır.

Borda Sayım yöntemlerinde ise yöntemler karşılaştırıldığında yöntemler aynı ülke sıralamaları vermesiyle birlikte Borda ve analizler arasında sıra farklılıkları görülmemektedir.

2015 insani kalkınma boyutlarının olduğu analizlerde;

ARAS Yönteminde ise; 0,971 değer ile Norveç ilk sıralama bulunan ülkedir ve ilk 10 sıra HDR sıralaması ile aynıdır. Sıralamalarda çoğunlukla sıralama farklılıkları görülmemektedir. Kuveyt ve Katar ülkelerinden Kuveyt 4 sıra fark ile Katar ise 5 sıra fark ile sıralanmışlardır.

MAUT analizinde ise; 0,961 değer ile İsviçre ilk sırada bulunur. Çok yüksek gelişme gösteren ülkeler içinde Hong Kong sıra farklılıkları yaşamışken Yüksek gelişme gösteren ülkelerden Rusya sıralamalarda farklı sırada görülmektedir. Sıra farklılıkları yüksek gelişme gösteren ülke gruplarında daha çok görülmektedir.

SAW analizinde ise ülkeler yüksek değerler ile belirlenmiştir ve HDR sıralamasında ülkeler aynı sıraya sahip olsalar dahi arada fazla değer farkları olduğu görülmüştür. ARAS, SAW ve Maut yöntem sonuçlarına göre sıralamalar aynı ve yakın değerlidir. Bu duruma göre Borda sıralaması da yöntemlerden farklı sıralar vermemektedir.

2015 Özgürlük verileri ekli analizlerden

ARAS yönteminde ise; Yeni Zelanda 0,975 değer ile ilk sıradayken İsviçre ve İrlanda 2 ve 3. sıralarda bulunmuştur. Özgürlük verileri ve sıralamalar tamamen değişmiştir. Katar, Suudi Arabistan, Umman ve Kuveyt sıra farklılıkları yaşayan ülkelerdir. Fakat bu yılda ARAS yöntemi için sıra farklılıklarının daha fazla olduğu görülmektedir.

MAUT analizinde ise; 0,960 ile İsviçre ilk sırayı alırken Hdr de ilk sırada yer alan Norveç 0,920 değer ile ARAS analizde 12. sırada bulunmaktadır. 94. sıra ve 0,582 değer ile bulunan Suudi Arabistan HDR' de 0,859 değer ile 34. sırada yer alır. Ülkelerde özellikle Katar, Kuveyt, Umman çok farklı sıralarda yer almaktadırlar.

SAW analizinde ise; diğer özgürlük verileri ile yapılan analizler ile yakın sonuçlar bulunmuştur. 0,972 değer ile İsviçre ilk sıradadır ve HDR 0,839 44 sıra ile belirlenen Katar, 0,784 ile 66. sırada analiz sonucunda yer almıştır. Diğer ülkeler içinde büyük sıra farklılıkları mevcuttur. Ülkeler için analiz sonuçlarında ARAS, SAW, MAUT aynı ve yakın sıralamalar verir bu nedenle borda sayım yöntemi ile sıralama farkı bulunmamaktadır.

2014 insani kalkınma boyutları incelenen analizlerde;

Aras yönteminde ise; 0,971 ile Norveç ilk sırada yer alırken ilk 10 sıralama HDR ile aynı ülkeleri içermektedir. Katar, Kuveyt yine sıralama farkı görülen ülkeler olup ülkeler için büyük sıra değişlikleri görülmemektedir.

MAUT Analizinde ise; Sıralama ilk ülke için İsviçre 0,958 değer ile belirlenmiş ve çok yüksek gelişme gösteren ülkeler HDR ve Maut analizi sonucunda aynı ülkeler olmasına karşın kendi içlerinde sıra farklılıkları yaşadıkları görülmektedir. Analiz ve HDR karşılaştırmalarında çok farklı sıralamalara rastlanmamıştır.

SAW analizinde ise; İlk sırada 0,971 değer ile Norveç bulunmuş ve Ülkeler HDR sıralamasında, fazla sıra farklılıkları yaşamadan sıralanmışlardır. Analiz durumları bu şekilde iken analiz sonuç sıralamaları aykırı olması mümkün değildir. Sonuçlar aynı veya çok yakın sıralamaları verirler. BORDA yöntemi ve HDR sıralaması ise birbirlerine yakındır.

2014 özgürlük verileri ekli analizlerde ise;

ARAS yönteminde 0,968 ile ilk sıra İsviçre'nin olmuştur. Hong Kong 0,961 ile analizde 3. sırada olup HDR 'de en yüksek gelişme gösteren ülke kategorisinde en farklı sıraya sahip ülke olmuştur. Özgürlük verileri, sıralamaları tamamen değiştirmiştir. Umman, Kuveyt en farklı sıralamalara sahip ülkelerdir.

MAUT analizinde ise; 0,954 ile İsviçre ilk sıradadır. Kanada, Almanya analizde 7 ve 10. sıralarda yer alırlarken HDR sırasında ise 16 ve 3. sıradadırlar. Umman, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri en farklı sıralamalara sahip ülkelerdir.

SAW analizinde ise; 0,968 ile İsviçre ilk sırada yer alırken Hong Kong analizde, 0,963 ile 2. sırada yer almakta HDR sıralarında ise 0,926 değer ile 11. sırada yer almaktadır. Analizlerde farklı sıralamalara sahip ülkeler Saw analizinde de sıra farklılıkları yaşayan ülkelerdir. Orta dereceli gelişme gösteren ülkeler ve yüksek derece gelişme gösteren ülkelerde sıralama farklılıkları görülmektedir. Analiz sonuçları ile sıralamalar belirlenmiş ve sıralamalar birbirleri ile aynı veya yakın değerler vermiştir. Bu nedenle BORDA yöntemi ile analiz sonuçları arasında farklı sıralamalar bulunmazken HDR ile sıra farklılıkları mevcuttur.

2013 insani kalkınma boyutlu analizlerde ;

ARAS analizinde, İlk sıra 0,975 ile Norveç belirlenirken HDR' de ilk sıra 0,946 ile İsveç'tir. Ülke sıralamaları çok az farklılıklar ile HDR sıralamaları ile aynı sıralamalardadır denilebilir.

MAUT analizinde ise; 0,965 ile İsviçre ilk sırada yer alır. Çok yüksek gelişme gösteren ülkeler benzer sıralarda görülmektedir. Analizde, Katar sırası HDR sırasında yer aldığından daha üst seviyelerdedir. Aynı durum Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt için de geçerlidir. Orta dereceli insani gelişme görülen ve düşük dereli insani gelişme görülen ülke kategorileri için ise farklı sıralamalar görülmektedir.

SAW analizinde ise; 0,975 değer ile belirlenen İsviçre'den sonra 24 ülke HDR sıralaması ile çok benzer ülke sıralamalarına sahiptir. Sıralamaların devamında ise HDR ile ülke sıralamaları çok farklılıklar görülmemektedir. Cezayir ARAS analizinde 85. sırada iken

MAUT' ta 79 ve SAW analizinde 82. sıradadır. Cezayir bu sıralama değerleri ile en farklı sıralama gösteren ülkeler arasındadır. BORDA ise Cezayir sırasını 82 olarak belirlemiştir.

2013 özgürlük verileri analizlerinde;

ARAS analizinde; 0,968 değer ile İsviçre ilk sıradadır. Özgürlük verileri sıralamaları tamamı ile değiştirmiştir. Çok yüksek gelişme gösteren ülke sınıfında Hong Kong, Singapur yüksek gelişme gösteren ülkeler sınıfında Çin, Azerbaycan, Düşük gelişme gösteren ülkelerden Mısır, Haiti en fazla sıra farkı olan ülkelerden bazılarıdır.

MAUT analizinde ise; 0,952 değer ile ilk sırada olan İsviçre, Hong Kong ve Norveç analizde sıralamayı başlatan ülkeler olarak HDR sıralamasına göre analiz sonuçları sıralamaları farklılıklar göstermektedir. Çok yüksek gelişme gösteren ülkelerde yer alan İzlanda HDR sırasında 0,927 ile 9. sırada iken analiz sonucunda 0,822 ile 19. sırada yer almaktadır. Tüm ülkelerde görülen sıralama farklılıklarında Katar HDR sırasında 36. sırada yer alırken analizde 57. sırada yer almaktadır. Kuveyt ise 79. Sırada ve Azerbaycan ise 97. sırada yer alarak sıralama da düşüklük yaşamışlardır. Suudi Arabistan ise HDR de 34. sırada ile analiz sonucunda 96. sıraya gerilemiştir.

SAW analizinde ise; 0,968 değer ile İsviçre ile başlayan analiz sıralaması, gerek çok yüksek gelişme gösteren ülke sınıfı için gerekse diğer ülke sınıfları için sıra değişimleri görülmektedir.

ARAS, MAUT ve SAW analizleri birbirleri ile karşılaştırıldığında ise, aynı veya yakın sonuçlar vermektedir. Bu nedenle BORDA analizi ile yöntem sonuçları arasında farklılıklar görülmemektedir.

2012 kalkınma boyutlu analiz çalışmalarından,

ARAS yöntemine bakarsak; 0,973 ile ilk 10 sıra itibari ile analiz sonuç sıralaması HDR sıralamaları ile aynı ülkeleri vermektedir. Tüm gelişme gösteren ülke sınıfları için ARAS analizi ve HDR sıralamaları karşılaştırılmasında çok az farklılıklar görülür. Analiz en düşük değerli ülkeleri HDR ile aynı ülkeler ve aynı sıralamalarda bulmuştur.

MAUT analizi ise; 0,964 değer ile İsviçre'yi ilk sıra olarak belirlemiş ve HDR sıralamaları ile analiz sonuç sıralamaları arasında çok az sıra farkları bulunmuştur. En düşük değerli ülkeler Mozambik, Çad ve Nijer olarak bulunmuş ve HDR 'de bu ülkeleri aynı sıra ve değerinde bulduğu saptanmıştır.

SAW analizinde ise; 0,974 ile İsviçre ile başlayan sıralama, ilk 10 sıralama HDR sıralaması ile aynı ülkeleri içermektedir. Ülke sıralamaları genel olarak yakındır. En düşük değerli ülkeler analizde sonucunda ve HDR sırasında aynı sıralarda bulunmuştur. Analiz sıralamaları birbirleri ile aynı veya çok yakın sıra değerleri vermektedirler

2012 özgürlük verilerinin yer aldığı analizlerde;

ARAS yönteminde; 0,968 değer ile İsviçre ilk sırada yer almaktadır. Analizde ilk 3 sıra HDR sırasıyla aynıdır. Çok yüksek gelişme gösteren ülkeler analizde ve HDR sıralamasında aynı ülkeler olup sıralamalarda bu sınıfa ait ülkeler için farklı sıralamalar görülmektedir.

MAUT analizinde ise; 0,951 ile İsviçre ilk sırayı alırken Hong Kong 0,943 ile 2. sırada HDR' de ise 11. sıra ve 0,914 değer ile belirlenmektedir. Yeni Zelanda ise 3. sırada 0,935 değerindedir. 14. sıra 0,911 ile Yeni Zelanda HDR' de bulunmaktadır. Tüm ülke sınıflarında sıralamalar değişmiştir. Çin 0,520 ile 103. sırada yer alırken HDR analizinde 15 sıra altta yer almış ve 0,525 değer ile 123 HDR sırasında olan Zimbabve ise analizde 0,298 ile 140. sırada yer alarak sıralamalarda farklılıklar gösteren ülkeler arasındadır.

SAW analizinde de durum değişmemektedir. 0,968 ile İsviçre ilk sırada yer almıştır. Tüm ülke değer ve sıralamaları değişmiştir. Peru en farklı sıralamaya sahip ülkelerdendir. 0,813 değer ile analiz sonucunda 51. sırada bulunan ülke HDR 'de 0,742 ile 75. sırada yer almaktadır.

2011 yılı insani kalkınma boyutlarında analizlere bakacak olursak;

ARAS Analizinde, 0,974 ile Norveç ilk sırayı alırken analiz sıralaması HDR sıralaması ile çok yakın sıralamalar belirlemiştir. Ülke gelişmişlik sınıflarında birkaç ülke için sıralama farkı görülmüştür.

MAUT Analizinde ise, ilk sıra 0,963 değer ile İsviçre bulunmuştur. Ülkeler sıralama olarak birbirlerine yakın sıralamalar ile belirlenmiştir.

SAW Analizi ise, 0,974 ile sıralamaya başlanmış ve 31. sıraya kadar analizde ülkelerin sıralaması, HDR sıralaması ile aynı sıralarda belirlenmiştir. Sıralamaların devamında ise, ülkeler çok az sıra farklılıkları göstermişlerdir.

ARAS, MAUT ve SAW yöntem sıralamaları karşılaştırıldığında ülkeler için çok yakın veya aynı sıralar görülmüştür.

2011 özgürlük verileri, insani kalkınma boyutlarına eklenerek yapılan analizlerde,

ARAS Yönteminde, 0,967 değer ile İsviçre ilk sırada yer almış ve Hong Kong HDR sırasına göre analiz sonucunda 9 basamak ilerleyerek 4. sırada 0,958 değer ile yer almıştır. Tüm ülke grupları için sıralama farkları görülmektedir.

MAUT ve SAW yöntemlerinde de sıralamalar değişiklik göstermiştir. 0,949 ile İsviçre en yüksek değer ile Maut analizinde ülkeler değer olarak çok değişiklik göstermemişler fakat sıralamalarda büyük değişiklikler görülmüştür. (HDR sırasında ilk sıra Norveç'tir ve 0,942 değerlidir.) MAUT analizinde 101 sıralı 0,515 değerli Suudi Arabistan 43. sıra ve 0,823 değerlidir. Ülkelerde sıra ve değer farklılıkları çok değişiklik gösterir. SAW analizinde de MAUT analizi gibi değer ve sıra farkları görülmektedir. 60. sırada görülen 0,791 değerli Türkiye HDR sırasında 70. sırada ve 0,743 değerli bulunmuştur.

2010 yılı insani kalkınma boyutlarında analizlere bakacak olursak;

ARAS analizinde, Norveç 0,975 ile ilk sırayı almış ve HDR sıralamaları ile yakın sıralamalar analiz sonucunda görülmüştür. En yüksek değer olarak Norveç, HDR değerinden 0,034 değer daha yüksek hesaplanmıştır.

MAUT analizinde ise 0,967 ile İsviçre ilk sırada yer almış ve HDR' nin 0,941 değer ile 1. sırada bulunduğu Norveç değerinden 0,026 değer daha yüksek bir sıralama ile değerlerini başlatmıştır.

SAW analizi ise İsviçre'yi ilk sıraya koyarken HDR 0,942 değer ile Norveç'i en yüksek ülke bulmuştur. İkili sıralama arasında en yüksek değerli bulunan ülke değerleri arasında 0,001 değer farkı bulunmuştur. Ülke değerleri arasında farklılıklar görülmesine karşın ülke sıralamaları birbirlerine çok yakın veya aynı sıralıdır.

2010 yılı özgürlük verilerinin yer aldığı analizlerde;

ARAS yönteminde, İsviçre 0,969 değer ile ilk sırada iken HDR 0,941 değer ile İsviçre'yi ilk sırada bulmuş ve analiz 0,028 değer farkı ile ülke sıralamalarına başlamıştır. Özgürlük sıralamaları eklendiğinde sıralamalar değişmiştir.

MAUT analizinde ilk sıra İsviçre'dir ve 0,950 değer ile belirlenirken HDR sıralaması da İsviçre'yi ilk sırada bulmuş ve analiz sıralaması, HDR sıralama değerinden 0,009 değer farkı ile sıralamaya başlamıştır. En yüksek gelişme gösteren ülkeler içinde analiz sonuç sıralamasında 0,940 değer ile Hong Kong 2. sırada yer almış ve HDR sıralamasında ise 0,904

değer ile 15. sırada yer alan ülke 0,036 değer ile analiz sonucunda fazla bulunmuştur. Ülkelerden Katar, Kuveyt en farklı sıralamaya sahip ülkelerdir ve HDR sıralamasında yüksek sıralarda yer alan ülkeler analiz sıralarında düşük sıralarda yer almıştır.

SAW analizinde de en farklı sıralamalar, MAUT analizinde belirlenen ülkeler ile aynıdır. Ülkelerde sıra farklılıkları, özgürlük verileri ile analizlerde ortaya çıkmıştır.

8. TARTIŞMA

İnsani kalkınma, birçok boyut ve alt boyutu göstergeler ile ortaya koymuş ve kalkınmayı ölçmek için temelde eğitim, sağlık ve geliri ele almıştır. İnsan yaşamını devam ettirmek için bu üç boyut temeldir, ancak üç boyutun yanında özgürlük insan yaşamında önemli rol oynamaktadır. Özgürlük denilince baskı altında olan insan toplulukları akla gelen ilk düşüncedir. Özgürlüğün baskılanması bir yönetim olayıdır. Askeri diktatörlük, tek partili rejim, teokrasi, mutlak monarşi, aktif olan bir hükümdar ile anayasal monarşi olan yönetimlerde özgürlüğün tam anlamıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Tek partili sistem otoriter rejimdir ve parti genel anlamda yönetimde olan kişi -ki bu genel anlamda diktatör olarak tanımlanır- ve çevresince yönetilmektedir. Irak Saddam Hüseyin dönemi, Şili Pinochet dönemi, Arjantin Peron Dönemi, İran Humeyni dönemi ve İran için sonraki dönemler bu yönetimlere örnektir ve özgürlükte halk baskılanmıştır. Totaliter ve otoriter rejimler, Venezuela Chavez dönemi, Küba Fidel Castro Dönemi, Çin Halk Cumhuriyeti Mao Zedong dönemi totaliter rejim iken sonraki dönemlerde insanlar tam anlamı ile özgürdür diyememek dahi otoriter olarak ülkeler tanımlanmış ve insanlar üzerindeki baskı azalmıştır. İran'da dönem sonrası özgürlükler genişletilse dahi tam anlamıyla ülke insanı özgürdür denilememektedir. Bu ayrıca insan özgürlüğü verilerinde ülkeye ait 2018 4,53 ile de görülmektedir. Ayrıca İran' da olan teokrasi ve başkanlık yönetim şekli baskı oluştururken tek partili yönetimlerde de aynı durum söz konusudur. Bu durumda özgürlüğün önemliliği kadar yönetim şekillerinin de özgürlük üzerinde etkileri incelenmeli, değerlendirilmelidir. Çoban çalışmasında (2018), demokrasi göstergelerinin insani gelişmişlik üzerinde etkisini incelemiş ve AB ülke örneklemleri çalışmada demokrasi ve insani gelişme açısından pozitif yönlü ilişki tespit etmiştir. Ayrıca insani gelişme ve özgürlük değerlerinde yüksek değerleri bulunan ve sıralamalarda yüksek sıralarda yer alan İsviçre de tam demokrasi-parlamentar demokrasi ile yönetim şekli ve ülke özgürlük, gelişmişlik değerleri ortaya konulmuştur.

İnsani kalkınmanın başlıca ölçülediği üç kriter yaşam beklentisi, eğitim ve gelir boyutlarıdır. Kalkınma ölçümlerinde gelir boyut etkisi diğer boyutlara göre etkisi net şekilde görülmektedir. Ülkeler, gelir boyutunun aşırı yükseklikleri nedeniyle diğer boyutlarda, diğer ülkelerden düşük veya az fark ile yüksek olma durumlarında dahi çok farklı sıralamalar vermemektedir. Örneğin 2017 yılında Türkiye eğitim endeksi değeri 0,722, yaşam beklentisi değeri 0,879 ve gelir endeksi değeri ise 0,849 olup İnsani kalkınma endeksi değeri 0,814'tür. Aynı yıl Uruguay değerleri ise eğitim için 0,759, yaşam beklentisi 0,887, gelir endeksi değeri 0,801 olup insani kalkınma değeri 0,814 değer ile Türkiye ile aynı değeri göstermektedir.

Boyutlardan birinin yüksekliğinin diğerini etkilemediği analizlerde gelir indeksinin farklılığı görülmektedir. Her boyutun kendi ağırlığı vardır değil eşit ağırlıklardadır denilir ve geometrik ortalama alınmaktadır. Bu durumda Uruguay'ın iki boyutta yüksek değerlere sahip olması fakat gelir indeks değerinde geride kalması, iki ülke için aynı kalkınma değerinin bulunmasına sebebiyet vermiştir. Bu nedenlerden ötürü en eleştirilen konulardan biri kalkınma ölçümlenmesinde görülen hatalar olmuştur.

Buna ek olarak GSYİH da önemli bir durum söz konusudur. GSYİH genel olarak insan topluluğunun refahını ele almaktadır. Gelir dağılımı GSYİH da ele alınmaz. Bu nedenlerden ötürü sürdürülebilir fayda endeksi, ekonomik refah endeksini geliştirildi. İnsani gelişme odaklı kompozit endeks, seçili alanların etki alanlarını büyüterek incelenmesi anlamına gelmektedir. Prakash ve Gang (2019) çalışmalarında, birleşik kalkınma endeksinin ülke refahı boyutlarını içermekle birlikte ölçümlerin sadece GSYİH ile yapılamayacağını eşitsizlik endeksi, mutluluk endeksi, barış ve gezegensel endeks -ki 2020 yılında antroposen olarak yayınlanmış deneysel bir endekstir- dahilinde bir hesaplama ile dört boyuta yönelim düşünülmüş ve boyutları birbirlerine üstünlüğü olmaması gerekliliği savunulmuştur. Eşitsizliğin ele alındığı bu endeks gelişmeyi daha iyi ortaya koyacaktır.

Gelir adaletinin yanı sıra cinsiyet arası eşitsizliklerde ele alınmalıdır. Bu bağlamda insani kalkınma da kriterler sayıları arttırılmalıdır. Birçok ülke, kadın çalışma alanlarını kısıtlamaktadır. Gelirin yüksek olduğu ve bu nedenle yüksek sıralarda bulunan fakat özgürlükler eklenildiğinde değer ve sıra kaybı yaşayan yeraltı zenginliklerine sahip Ortadoğu ülkelerinde cinsiyetler arası eşitsizlik zirvededir. Ayrıca özgürlüğün ölçülmediği Afganistan'da yönetim şekli nedeniyle birçok kadın özgürlükten yoksundur. Özgürlük ölçümlerinin Küba, Kuzey Kore, Afganistan gibi ülkeler için de analizleri gerekmektedir. Cinsiyetler arası eşitsizliklerin de yer alması sıralarda değişimlere neden olacaktır.

İnsani kalkınmada ölçümlenmesi gereken diğer bir alan yaşam güvenliğidir. Güvenli yaşam ortamı özgürlüğün olmadığı anlamına gelmez. Güvensiz ortam, yönetim işleyişinin bir sonucu olarak görülür. Kalkınmayı tanımlamak için çalışmacılar genel olarak iki farklı kategoride olan iki ülkeyi ele almaktadırlar. Acemoğlu ve Robinson Dar Koridor' da ülkeler arasındaki farklılıkları ve güvensiz ortamları ele alırken Amartya Sen de Özgürlükte kalkınma eserinde yaşam kalitesi ve uzunluğu bakımından etkili ülkelere olan Güney Kore ve Tayvan ile ve yaşam kalitesi ve ekonomik ilerleyiş hızı bakımından düşük seviyede olan Brezilya ve diğer ülke olarak Güney Kore'yi karşılaştırılmıştır.

Brezilya’ da yönetimdeki sorunlar nedeniyle yaşam kalitesinin düşüşte olduğu görülmektedir. Yönetim türünün önemliliği kadar yönetimin vatandaşları için oluşturduğu güvenli ortamda önem taşımaktadır. Bu nedenle yönetimde etkililik de önem teşkil etmektedir. Aynı durum Ortadoğu ülkelerinde devrim süreçlerinde de görülmüştür. Yönetim alanındaki etkililik özgürlük analizlerinde yer alsa dahi yönetim biçimi ve yönetim etkililiği ile ilişkilendirilmesi gerekmektedir.

Kalkınmada kriterlerin artırılması: cinsiyet eşitsizliklerinin, gelir eşitsizliklerinin hesaplanmaya dahil edildiği, yöntem olarak ise tüm boyutların eşit durumda olduğu, ülkelerde verilerin tam olarak belirlendiği, eksik verilerin olmadığı ve bu nedenle ölçümleme yapılamayacak durumların ortadan kalktığı, gezegensel önemin benimsendiği bir kriterin olduğu, yönetim türlerinin ve yönetimde etkililiğin analiz edildiği bir kriterin eklendiği, özgürlük verilerinin yer aldığı, sağlık alanlarında araştırmaya yönelik ve yine eğitim alanında geliştirmeye yönelik verilen önemin belirtildiği analizlerde kalkınmaya yönelik daha iyi sonuçlar belirlenebilecektir. Ayrıca ahlak endeksinin ve barış endeksinin varlığının önemi büyüktür ve ülkelerde insan gelişmesi ölçülebilmesinde önemli bilgiler vermektedir.

9. SONUÇ VE ÖNERİLER

Aşamalı bir şekilde gelişim göstererek ilerleyiş ve zenginleşme olarak anlamlandırılan kalkınma kavramı tarihte sürekli olarak ekonomilerde yer alan sayısal gösterge artışları ile açıklanmaya çalışılmıştır. İlerleyen dönemlerde kalkınma kavramı, sayısal veriler yerine insana odaklanan ve insan hayatında ilerleme gösteren her şeyi konu edinen bir alan haline almıştır.

Ülkeler ise kalkınma isteklerini ya farklı ülkeleri sömürerek gerçekleştirmişler ya da kendilerinde olan potansiyeli, yeraltı kaynaklarını kullanarak ilerlemeyi amaçlamışlardır. Ülkelerin kalkınma düzeylerini ölçebilme amaçlı UNDP kalkınma indeksleri geliştirilmiştir. İndeksler, 3 temel boyut olarak eğitim, Yaşam beklentisi ve Gelir' i ele almaktadırlar. UNDP esasen insan hayatında yaşayış birçok konuyu ele almakta ve bu konular ile ilgili ölçümler yapmaktadır. 1990 yılında yayınlanan ilk rapordan sonra insani gelişim raporlarını yayınlayan UNDP, raporlar için geliştirdiği inceleme metotlarını sürekli yenileme ve geliştirme için çalışmalarda bulunmuştur.

Özgürlük, kişilerin tüm yaşamları boyunca bir şarta bağlı olmaksızın aradığı yaşayış şeklidir. Özgürlüğü tanımlama için birçok çalışma ve özgürlük elde edimimleri için tarih boyunca eylem, hareket ve durumlar kitlelerce oluşturulmuştur. Özgürlük değerlerini ölçmek için vakıflar, enstitüler çalışmalar yürütmüş ve özgürlük varlığını değerlendirme için metotlar geliştirmişlerdir. Genel olarak kişi, insan ve ekonomik özgürlük olarak 3 ana başlıkta ölçümlenen özgürlükler birçok alt bölüm ve inceleme barındırmaktadır.

Bu çalışmada 148 ülke için insani kalkınma verileri ve özgürlük verileri temel alınarak, alternatiflerin performanslarını karşılaştırma için sıklıkla kullanılan yöntemlerden olan çok kriterli karar verme yöntemleri ile olağan değişimler, ülke değerlerini ölçmeye yönelik performans değerlemesi yapılması amaçlanmıştır. Alternatif olarak 148 ülkenin seçildiği (148 ülke olmasının nedeni, kalkınma ve özgürlük verilerinin araştırılan yıllarda tam verilerin bulunduğu ülkelerin 148 oluşudur) çalışmada, kriter olarak 6 temel kriter seçilmiştir. Kriterler; yaşam beklentisi indeksi, eğitim indeksi, Gelir indeksi, insan özgürlüğü, kişisel özgürlük ve ekonomik özgürlük olarak belirlenmiştir. Çalışmanın yöntemi olarak çok kriterli karar verme yöntemlerinden sıklıkla kullanılan ve ülkeler arası değerlerin bulunması, karşılaştırılmasını sağlayacak yöntemlerden ARAS, SAW, MAUT ve BORDA SAYIM kullanılmıştır. Karşılaştırma 4 aşamada gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ilk aşamasında ARAS, SAW, MAUT analizlerini kullanabilmek için kriterler ve ülkeler belirlenmiştir. Yöntemlerde seçilen durumlara ağırlık atamaları yapılırken yani durumların birbirlerine etkileri ağırlıkların belirlendiği analizler ile ağırlıklandırma yapıldıktan sonra yöntem kuralları uygulanırken, çalışmada seçilen kriter değerleri, net bilinen ve ağırlık ataması yapılması gerekmeyen endeks değerleri olduğu için direkt yöntem basamakları uygulanmaya başlanmıştır.

Yöntemlerden ARAS, 2010 yılı kalkınma boyutları ile oluşturulan analizde, Norveç'i 0,975 ile ilk sırada bulurken 0,368 değer ile Nijer'i son sırada belirlemiştir. MAUT yöntemi ise, 0,967 değer ile İsviçre'yi ilk sırada, 0,123 değer ile Nijer'i son sırada belirlemiştir. SAW analizinde ise 0,941 değer ile İsviçre ilk sırada belirlenirken 0,331 değer ile Nijer son sırada yer almıştır.

2011 yılı analizlerinde ARAS yönteminde, Norveç 0,974 ile ilk sırada iken 0,374 değer ile Nijer son sırada, MAUT yönteminde ise 0,963 değer ile İsviçre ilk sırada iken 0,120 değer ile Nijer son sırada ve SAW yönteminde ise, Norveç 0,974 ile ilk sırada iken 0,385 değer ile Nijer son sırada görülmektedir.

2012 yılı ARAS yönteminde, 0,973 değer ile İsviçre ilk sırada, 0,384 ile Nijer son sıradadır. MAUT yönteminde, 0,964 ile İsviçre ilk sırada yer alırken son sırada 0,121 değer ile Nijer vardır. SAW yönteminde ise 0,974 değerle İsviçre ilk sırada bulunurken son sırada 0,390 ile Nijer bulunmuştur.

2013 analizinde ARAS' ta ilk sıra 0,975 ile Norveç'in ve son sıra 0,392 ile Nijer'indir. MAUT yöntemi ise 0,965 değer ile İsviçre'yi ilk sıraya 0,118 değer ile Nijer'i son sıraya koymuştur. SAW yönteminde de ilk sıra 0,975 ile İsviçre'nin olurken son sıra 0,401 değer ile Nijer'indir.

2014 yılı analizlerde, ARAS yöntemi Norveç'i 0,971 ile ilk sırada bulurken 0,390 ile Nijer'i son sırada, MAUT yöntemi 0,117 ile Nijer'i son sırada bulurken 0,958 ile İsviçre'yi ilk sırada, SAW yöntemi 0,971 ile Norveç'i ilk sırada bulurken 0,407 ile Nijer'i son sırada bulmuştur.

2015 yılı analizlerinde ARAS sıralamasında 0,974 değer ile Norveç ilk sırada iken Nijer 0,403 ile son, MAUT yönteminde 0,961 ile İsviçre ilk sırada bulunurken 0,105 değer ile Çad son ve 1,014 ile SAW yönteminde İsviçre ilk sırada iken 0,433 değer ile Nijer son sırada yer almıştır.

2016 yılında ise ARAS yönteminde 0,974 değer ile Norveç ilk sırayı alırken Nijer 0,408 ile son sırada 0,089 ile MAUT yönteminde son sıra Çad olurken 0,958 ile İsviçre ilk sırada ve SAW yönteminde Norveç 0,974 ile ilk sırada iken 0,413 ile son sıradadır.

2017-2018 yıllarında arasta ise Norveç 0,976 ile ilk sırayı almış ve Çad 0,410 ile son sırada yer almıştır. 2017 MAUT yönteminde 0,958 ile Norveç ilk sırada 0,415 ile Çad son sırada iken 2018 MAUT yönteminde 0,962 değer ile ilk sırayı İsviçre ve 0,415 ile son sırayı Çad belirlemiştir. SAW yönteminde ise 2017 de 0,976 ile İsviçre ilk sırada ve 0,415 ile Çad son sırada iken 2018 SAW yönteminde 0,975 ile Norveç ilk ve 0,415 değer ile Çad son sıradadır.

2017 yılında borda 148 son ülke olarak Çad ve İlk ülke olarak Norveç'i belirlerken 2018 yılı için BORDA yine Norveç'i ilk Çad'ı ise son ülke 148 olarak belirlemiştir. BORDA yöntemi 2016 sıralaması da 2018-17 gibidir. 2015 BORDA da son sıra Nijer olarak ilk sıra ise İsviçre olarak belirlenmiştir. 2014 yılı BORDA ise ilk sırada Norveç'i belirlerken son sırayı Nijer olarak belirlemiştir. 2013, 2012, 2011 yılı BORDA analizleri 2014 BORDA analizi ile ilk ve son sırayı aynı vermiştir. 2010 BORDA analizi ise 2015 yılı ile ilke ve son ülkeyi aynı sırada hesaplamıştır. 2018 yılına ait en farklı ülke sıralamaları Tablo 8.1' de verilmiştir.

Tablo 9.1. 2018 Yılı Borda Sayım Yöntemine Göre En Farklı Sıralara Sahip Ülkeler

2018 Yılı Ülkeler	Kalkınma Kriterli Analizlerde Borda Sıraları	Kalkınma ve Özgürlük Kriterli Analizlerde Borda Sıraları	Sıra Durum
CEZAYİR	81	111	Gerileme
ANGOLA	119	135	Gerileme
ERMENİSTAN	72	50	İlerleme
BAHREYN	40	65	Gerileme
BRUNEİ	45	80	Gerileme
ÇİN	77	97	Gerileme
DOMİNİK CUM.	80	62	İlerleme
MISIR	97	125	Gerileme
İRAN	65	116	Gerileme
KUVEYT	53	74	Gerileme
UMMAN	54	84	Gerileme
KATAR	38	70	Gerileme
SUUDİ ARABİSTAN	39	96	Gerileme
SURİYE	120	146	Gerileme
TÜRKİYE	48	78	Gerileme
BİRLEŞİK ARAP EMİR.	29	59	Gerileme
VENEZUELA	89	133	Gerileme

İnsani kalkınma boyutlarının yöntemler ile ölçüldüğü ülkeler için 3 analizinde sıra değeri olarak ülkeleri aynı veya çok yaklaşık sıraladığı görülmektedir. Ayrıca İnsani

kalkınma indeks sıralaması ile analiz sonuçlarında çok az sıra farkları veya aynı sıra değerleri ile sıralanmışlardır. Analizler genel olarak ilk sıralarda Norveç ve İsviçre’yi en yüksek değerli ülkeler olarak bulurken Çad ve Nijer son sıralı ülke olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın ikinci kısmında ise özgürlük verileri insani kalkınma boyutlu analiz çalışmasına eklenmiş ve ülke değerleri incelenmiştir. Özgürlük değerlerinin kriter olarak ele alındığı analizlerde sıralamanın çok değiştiği görülmektedir. Değişen sıralamalar analiz sonuçları ve HDR sırası karşılaştırıldığında ortaya çıkan sonuçlardır. ARAS, SAW ve MAUT analizlerinin verdiği sonuçlar sonunda sıralama ise birbirleri ile çok yakın veya aynı sıraları göstermektedir. En çok sıra farkı yaşayan ülkeler yüksek gelişme gösteren ülkeler grubu ve Çok yüksek gelişme gösteren ülkeler grubunda yer alan Katar, Brunei, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan’dır. 2018 analizlerde ARAS, SAW ve MAUT değer ve sıralama sonuçlarında 1. sırada yer alan ülke İsviçre olurken sonuncu sıra Yemen’in olmuştur.

2017 yılında da MAUT analizi İlk sırayı İsviçre ve son sırayı Çad bulurken ARAS ve SAW analizleri 2018 sonuçları ile aynıdır. BORDA sıralaması 2017 için son sırayı Yemen olarak belirlemiştir. 2016 analizinde ise MAUT yöntemi ilk sırayı İsviçre ve son sırayı Çad bulurken SAW ve ARAS analizi İsviçre-Suriye olarak ilk ve son sıralamayı belirlemiştir. BORDA da ise son sırada Suriye olarak belirlenir. 2015 analizlerinde ARAS yöntemi ilk sırayı Yeni Zelanda olarak bulurken son sıra Suriye’dir. SAW ve MAUT analizleri de ilk sırayı İsviçre bulurken son sırada Suriye yer almaktadır. BORDA da ise ilk sırada İsviçre yer almaktadır. 2014 analizlerinde ARAS, MAUT ve SAW sıralamalarında ilk sırada İsviçre son sırada Suriye bulunur. 2013, 2012 ve 2011 analizlerinde İsviçre ilk sıradayken Çad son sırada yer almıştır. 2010 analizinde ise ARAS yöntemi ve MAUT yönteminde ilk ve son sıra İsviçre ve Çad iken SAW analizinde ilk sırada İsviçre ve son sırada Çad yer almaktadır.

Analizler birbirlerine yakın veya aynı sıralarda ülkeleri sıralamışlardır. HDR sıralaması ise analizler ile farklılıklar göstermektedir. Özgürlük verileri düşük olan ülkeler, kalkınma raporları sıralamalarında yüksek sıralamalar elde etseler dahi özgürlük verileri ile sıra düşüşü yaşamışlardır.

Gelir endeksi yüksek olan ülkeleri ele alırsak Singapur tüm boyutları ile örneğin 2018 yılını ele alırsak Yaşam beklentisi 0,974 gelir endeksi 1 ile ilk sırada, eğitim endeksi 0,833 insan özgürlüğünde 8,23 kişisel özgürlükte 7,75 ekonomik özgürlükte 8,7 değerli bulunmuştur. Gelir endeksinin yüksek olduğu diğer bir ülke olan Katar değerleri (Katar’ı seçmemin nedeni gelir endeksi Singapur gibi ile aynıdır.) Gelir endeksi 1 olan Katar en üst

sırada, yaşam beklentisinde 0,923 eğitim endeksinde 0,662 değerdedir. İnsan özgürlüğünde 6,11 ile kişisel özgürlükte 5,25 ve ekonomik özgürlükte ise 6,96 değerleri belirlenmiştir. İki ülke arasında gelir endeksleri ortak iken Singapur'un eğitim endeksi Katar eğitim endeksinden çok yüksektir. Yaşam beklentisi endeksi de Singapur'da Katar yaşam beklentisinden yüksek olduğu görülür. Bu durumda Singapur için 2017 insani gelişim endeksi 0,933 ile 12. sıra belirlenirken Katar insani gelişim endeks değeri 0,848 ile 40. sıra olarak belirlenmiştir. Değer farkları olmasına karşın iki ülkede çok yüksek gelişme gösteren ülkeler sınıfındadır.

Diğer bir ülke karşılaştırması ise yüksek gelişme gösteren ülkeler dahilinde olan insani gelişim endeksi 0,798 olan Sırbistan'dır ve ülkenin 2017 değerleri şöyledir; gelir endeksi 0,761 yaşam beklentisi endeks değeri 0,857 ve eğitim 0,778 endeks değeri ile, insan özgürlüğünde 7,32 ile kişisel özgürlükte 7,63 ile ve ekonomik özgürlükte ise 7,01 ile değerlendirilmiştir. Ülke Katar değerlerine göre, yaşam beklentisi endeks değeri ve gelir endeks değerleri karşılaştırmasında düşük değerler vermektedir. Sırbistan, Katar'a göre eğitim endeksi yüksek olan kişisel özgürlük, ekonomik özgürlük, insan özgürlüğünde yüksek değerler vermektedir.

İnsani kalkınma boyutunda Katar, Sırbistan'a göre yüksek sırada olmasının nedeni iki boyutta da değer farkı ile önde olmasıdır. Özgürlük verileri eklendiğinde ise Sırbistan 53. sırada yer alırken Katar 65. sırada yer almaktadır. Singapur ile karşılaştırmaya dönecek olursak ise verilerin eklendiği analizde 19. sırada yer almaktadır.

Bu karşılaştırmalar şu sonucu ortaya çıkarmaktadır;

1. Kalkınma boyutlarında analiz sonuçları ile HDR sonuçlarının yakın bulunmuştur çünkü gelir endeksi yüksek olan ülkelerin yaşam beklentisi endeks değerleri de yüksektir. Eğitim endeksleri diğer ülkelere kıyasla düşük olsa dahi 3 boyuttan 2'sinde değer yükseklikleri bulunmaktadır. (2018 Mauritius değerlerinde de bu durum açıkça görülür.)

2. Özgürlük verileri kriter olarak belirlendiğinde 6 kriter olan ve her kriterin sıralamada eşit ağırlığa sahip olduğu çalışma için gelir endeks değerleri dolayısıyla gelir kriterinin yüksek olması durumu diğer kriterler düşük ise yüksek sıralama değerlerini verememektedir.

Durum sadece geliri yüksek olan belirli ülkeler için değil, Çin ve Rusya için de görülmüştür. Özgürlük değerleri düşük olan bu ülkeler sıralamalarda insani kalkınma boyutlarına özgürlük boyutları da eklendiğinde düşük sıralamalar vermektedir.

Ülkelerde eğitim endeksinde kadın-erkek eğitim alma oranı da hesaplanmaktadır. Brunei, Katar, Suudi Arabistan, Umman, Kuveyt'te eğitim indeks değerlerinin İsviçre, Norveç gibi özgürlükte ve kalkınma sıralamalarında en üstlerde yer alan ülkelere göre düşük olması normaldir. Toplumsal eşitlik, cinsiyet eşitsizliğinin çok fazla görüldüğü bu ülkelerde çalışma hayatına kadınların katılımı, kadınların eğitim alması ve erkekler ile eşit haklara sahip olamamaları nedeniyle kalkınma ve özgürlük içeren her türlü sıralamalarda düşük sıralarda yer almasına sebebiyet verecektir.

İnsani kalkınma denildiğinde konu insan hayatına odaklandığı için yaşamı iyileştirmede olan her alan insan kalkınmasında etkilidir denilebilir. Kalkınmayı ölçmeye çalışan araştırmacılar en başta ekonomik olarak düşünceye yönelseler dahi ilerleyen zamanda insanı etkileyen, geliştiren etkenin yalnızca ekonomik durum olmadığını saptamışlardır. Ekonomik durum gelişme amaçlı önemli bir etkidir fakat ekonomik yeterliliğin yanında birçok etken vardır ve bu durumlar olmadığında insanı doyuma ulaştırmayan durumlar ile karşılaşılır. Abraham Maslow'un geliştirdiği ihtiyaç hiyerarşisi buna örnektir.

UNDP demografi, eğitim, çevresel sürdürülebilirlik, cinsiyet, sağlık, insan güvenliği, gelir ve kaynakların bileşimi, işsizlik, mobilite ve iletişim, yoksulluk, sosyal ekonomide sürdürülebilirlik, ticaret ve finansal akışlar, çalışma istihdam ve savunmasızlık ana boyutları altında birçok alt konuyu incelemiş ve edinilen veriler ışığında bir ölçüm yapmıştır.

İnsanlar topluluk halinde yaşayan ve çoğunlukla bir devlet mekanizması altında yaşayan kitlelerdir ve bu mekanizmanın nasıl işlediği, insanlar üzerindeki etkileri de kalkınma da önem taşımaktadır. Bu nedenle yönetimin insanlar üzerindeki etkileri kalkınmaya etki edebilecek bir etmendir. Örneğin The Economist'in demokrasi endeks çalışmasında sivil özgürlükler, seçim süreci ve çoğulculuk, devlet fonksiyonları, politik katılım ve politik kültür kategorileri incelenerek ülkeler tam demokrasi, demokrasi eksikliği, karma rejim, otoriter rejim gibi 10 üzerinden değerlendirilir. Kalkınma için yönetimin insanlar üzerindeki etkileri önemlidir. Sosyal ilerleme indeksi Social Progress Imperative tarafından yayınlanan ve elli dört gösterge ile çalışılan bir rapordur ve ulusların performanslarını göstermektedir. Rapor, insan ihtiyaçları, yaşamda yer alan fırsatlar ve refahın temellerini ele almaktadır. Kalkınmanın daha iyi ölçümlenebilmesi için yarar sağlayabilecek bir araştırmadır. Yine The Economist

Intellice Unit tarafından çalışılan yaşam kalitesi sıralaması da kalkınma çalışılan alanlardan biri olabilmektedir. Sıralamada bilgi edinilen alanlar sağlık, aile hayatı, toplumsal yaşam, ekonomik durum, yönetim ve güvenlik, iklim ve coğrafya, iş güvenliği, siyasi özgürlükler, cinsiyet eşitliği ve kişilerin psikolojik sağlığıdır. Psikolojik ruh sağlığı dışındaki alanlar gerek özgürlük endeksleri gerekse UNDP tarafından inceleniyor olsalar dahi kişisel ruh sağlığı durumu da önem teşkil etmektedir. Küresel mutluluk endeksi ise bu alanda yoğunlaşmaktadır ve toplumların mutluluk seviyelerini ölçmektedir. Kalkınma insan odaklıdır denildiği üzere insanla alakalı bu ölçümler kalkınmaya eklenebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D., Robinson, James A.** (2017). *Ulusların Düşüşü* (Çev.) Faruk Rasim Veliöğlu, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Acemoğlu, D., Robinson, James A.** (2020). *Dar Koridor Devletler, Toplumlar ve Özgürlüğün Geleceği* (Çev.) Yüksel Taşkın, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Adugit, Y.** (2013). Özgürlüğün Kısa Tarihi . *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 63-94
- Akbulut, M., & Göküş, M.** (2017). Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları . *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi* , 20 (1), 79-88
- Akçay, A., & Erataş, F.** (2015). Satın Alma Gücü Paritesi Teorisinin Geçerliliği: G7 Örneği, *İGÜSBD* 2(1), 81-100
- Akyıldız, F.** (2011). Binyıl Kalkınma Hedefleri, İnsan Hakları ve Demokrasi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14) , 39-60
- Altıntaş, F. F.** (2020). Ekonomik Özgürlükler Performanslarının Critic Tabanlı Saw ve Wpm Yöntemleri ile Analizi: G7 Grubu Ülkeleri Örneği. (16) 372-386.
- Alvarez, G., Kotera, Y., & Pina, J.**, (2020). World index of moral freedom: WIMF 2020'. Madrid: Foundation for the Advancement of Liberty. *Research Publications University of Derby Online (UDOL)* 1-42.
- Alvarez, G., Yasuhiro, K., & Pina, J.** (2020). *World Index of Moral Freedom WIMF2020* [Erişim Tarihi: 04.03.2021, https://www.researchgate.net/publication/342811207_World_Index_of_Moral_Freedom_WIMF_2020]
- Arnand, S., & Sen A.** (1992) Human Development Index: Methodology And Measurement. *Human Development Report Office Occasional Papers*, 1-25.
- Arndt, H. W.**, (1981). Economic Development: A Semantic History, *The University of Chicago Press Journals*, 9(3) , 457-466.
- Aydın, M.** (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(4) 33-42.
- BBC.COM**, (02.09.2019) *Immanuel Wallerstein: 'Dünya Sistemleri Teorisi'ni geliştiren ünlü sosyolog kimdir?* [Erişim Tarihi: 24.04.2021 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-49558423>]
- Beden A.** (2011). Türk Basınına Göre, 2003 Irak Savaşı'nın Temel Nedenleri Hakkında Bir Değerlendirme (Kitle İmha Silahları ve El-Kaide Bağlantısı). *History Studies ABD ve Büyük Ortadoğu İlişkileri Özel Sayısı*, 65-80
- Bhole, G., & Deshmukh, T.** (2018). Multi Criteria Decision Making (MCDM) Methods and its applications. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET)*, 45(6) 899-915
- Bialek, M., Domurat, A., & Meyers, E.** (2021). Decision Making. In: Glaveanu V. (ed.) *The Palgrave Encyclopedia of the Possible*, 1-23
- Bilgin, K.** (2012). HAİTİ Devrimi: Kölelerin Tarihyapıcılığı. *Mülkiye Dergisi* , 36 (4) , 155-208

- Bolat, B. A., & Arıcıgil, Ç. Ç.** (2007). İnsani Gelişme İndeksi Bileşenleri Açısından Gelişmekte Olan Ülkelerin Diskriminant Analizi ile Karşılaştırılması. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi ICANAS, Türkiye*, 1-10, 2007
- Bozdoğan, R.** (2010). Sürdürülebilir Gelişme Düşüncesinin Tarihsel Arka Planı. *Journal Of Social Policy Conferences*, 0 (50), 1011-1028
- Costa, H. G.** (2017). Ahp-De Borda: A Hybrid Multicriteria Ranking Method, *Brazilian Journal of Operations & Production Management* 14(3) 281-287
- Çağlar, A., & Ketten, N.** (2018). İllerin İnsani Gelişme Endeksinin Veri Zarflama Analizi ile Ölçülmesi. *Ege Academic Review*, 18 (4), 565-578
- Çakır, S., & Perçin, S.**, (2013), Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü, *Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review*, 13(4), 449-459
- Çakmak, Ö.** (2008). Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (11), 33-41
- Çalışkan, E., Aygün, M., Aras, İ.** (2020). Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği'nin 2019 Hong Kong Protestolarına Yaklaşımları, 246-266
- Çelik A. A, Sözen İ., Öngel, V.** (2011). Orta Asya Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Endeksleri Açısından Değerlendirilmesi, *International Conference On Eurasian Economies*, 434-439
- Çelik, Ö.** (2010). Isaiah Berlin'in Pozitif Özgürlük Kavramı ve Eleştirdiği Pozitif Özgürlükçü Yaklaşımlar. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 159-186
- Çetin, M.** (2005). Endojen Bölgesel Kalkınmaya Farklı Bir Bakış, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (24), 1-14.
- Çoban, M. N. & Yayar, R.** (2018). Demokrasinin Göstergelerinin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: AB Ülkeleri Üzerine Bir Panel Veri Analizi, *International Journal of Academic Value Studies (Javstudies)* 4 (20), 642-651
- Daşdemir, İ. & Güngör, E.** (2002). Çok Boyutlu Karar Verme Metotları ve Ormancılıkta Uygulama Alanları. *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 4 (4) -19
- Demir, Ö. vd.** (2018). Uluslararası Politik Ekonomi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayıncılık, Eskişehir.
- Doğan, B.** (2011). Kalkınma İktisadının Xx. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 41-83
- Doğan, E., & Tatlı, H.** (2014). İnsani Gelişme ve Yoksulluk Bağlamında Türkiye'nin Dünyadaki Yeri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28 (1), 99-124
- Doğan, H. G., & Gürler, Z.** (2013). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksinin Analitik Olarak Değerlendirilmesi, *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 69-75
- Eğilmez, M.** (2020). *Satın alma gücü paritesi*, [Erişim Tarihi: 08.11.2020 <https://www.mahfiegilmez.com/2012/05/satnalma-gucu-paritesi-nedir.html>]
- Emhan, D.** (2007). Karar Verme Süreci ve Bu Süreçte Bilişim Sistemlerinin Kullanılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (21), 212-224
- Emmerij, L.** (2006). Hans Singer: The Gentle Breeze of Development Economics, *Development and Change* 37(6) 1379-1387

- Eren, Ö., & Mizrahitokatlı, C.** (2020). İnsani Gelişim Endeksinin Abraham Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi Kuramı Çerçevesinde Tekrar Değerlendirilmesi . *R&S - Research Studies Anatolia Journal* , 3 (1) , 48-62
- Erol, E.** (2011). İnsani Gelişme Yaklaşımı Doğrultusunda Beşeri Kalkınmanın Boyutları: Gelişmekte Olan Ülkeler . *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* , 3 (2) , 99-108
- Ersöz, F., & Kabak, M.** (2010). Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması . *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9 (1) , 97-125
- Ertekin, S. M.** (2018). Yüksek Gelir Düzeyine Sahip İİT Üyesi Ülkelerin İnsani Gelişme Düzeyinin Değerlendirilmesi, *Ulakbilge*, 6(31) 1653-1664
- Ertürk, R.** (2020). İnsani Gelişim Endeksine Göre Farklı Gelişmişlik Düzeyinde Bulunan Ülkelerin PISA Sonuçlarının Karşılaştırılması . Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 7 (1) , 41-57
- Fırat, E., & Aydın, A.** (2015). İnsani Kalkınma Endeksine Göre Türkiye'nin Eğitim Endeks Göstergelerinin OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (29) , 62-87
- Fırat, E., Ürün, E., & Aydın, A.** (2015). Kalkınma ve Eğitim İlişkisi: İnsani Gelişme Endeksine Göre Türkiye'nin Eğitim Düzeyinin Değerlendirilmesi İn Proceedings Of International Conference Of Eurasian Economies 2015, Pp.876-883, Kazan, Russia.
- Fraserinstitute.org** (t.y.). *Economic Freedom Basics* [Erişim Tarihi: 20.01.2021 <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/economic-freedom-basics>]
- Freedomhouse.org** (t.y.). *Freedom in the World 2021 Methodology* [Erişim Tarihi: 20.02.2021 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FreedomInTheWorld_2021_Methodology_Checklist_of_Questions.pdf]
- Freedomhouse.org** (t.y.). *Freedom in the World Research Methodology* [Erişim Tarihi: 20.02.2021 <https://freedomhouse.org/reports/freedom-world/freedom-world-research-methodology>]
- Fukuda-Parr, S.** (2011). Theory And Policy İn International Development: Human Development And Capability Approach And The Millennium Development Goal. *International Studies Review* (13), 122-132
- Ghislandi, S., Sanderson, C. W., & Scherbov S.** (2019). A Simple Measure of Human Development: The Human Life Indicator, *Population and Development Review* 45(1) 219-233
- Göztepe, E.** (1996). Kadının ve Kadın Yurttaşın Haklar Bildirgesi Olympe De Gouges (7 Eylül 1791), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 45, 185-193
- Günsoy, G.** (2005). İnsani Gelişme Kavramı ve Sağlıklı Yaşam Hakkı . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , 1 (2) , 35-52
- Günsoy, G.** (2015). İnsani Gelişmenin İller Bazında Farklılaşması: Eskişehir Üzerine Bir İnceleme . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (13) 1-13
- Gürlük, S.** (2001). Dünya'da ve Türkiye'de Kırsal Kalkınma Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma, *Uludağ Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, 19, (4) 1-12
- Gürses, D.** (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21) 339-350

Hasanoğlu, M., & Aliyev, Z. (2006). Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları . *Sayıştay Dergisi* , (60) , 81-103

Hdr.undp.org (2020). *Global Multidimensional Poverty Index 2020* [Erişim Tarihi: 24.01.2021 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2020_mpi_report_en.pdf]

Hdr.undp.org (2020). Technical Notes Calculating The Human Development İndices— Graphical Presentation [Erişim Tarihi: 24.01.2021 http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf]

Hdr.undp.org, (1991). *Human Development Report 1991*, [Erişim Tarihi: 04.11.2020 http://www.hdr.undp.org/sites/default/files/reports/220/hdr_1991_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1992). *Human Development Report 1992*, [Erişim Tarihi: 04.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/221/hdr_1992_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1993). *Human Development Report 1993*, [Erişim Tarihi: 05.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/222/hdr_1993_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1994). *Human Development Report 1994*, [Erişim Tarihi: 08.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1995). *Human Development Report 1995*, [Erişim Tarihi: 08.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/256/hdr_1995_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1996). *Human Development Report 1996*, [Erişim Tarihi: 08.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/257/hdr_1996_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1997). *Human Development Report 1997*, [Erişim Tarihi: 14.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/258/hdr_1997_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1998). *Human Development Report 1998*, [Erişim Tarihi: 14.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/259/hdr_1998_en_complete_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (1999). *Human Development Report 1999*, [Erişim Tarihi: 24.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/260/hdr_1999_en_nostats.pdf]

Hdr.undp.org, (2000). *Human Development Report 2000*, [Erişim Tarihi: 26.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/261/hdr_2000_en.pdf]

Hdr.undp.org, (2001). *Human Development Report 2001*, [Erişim Tarihi: 26.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/262/hdr_2001_en.pdf]

Hdr.undp.org, (2002) *Human Development Report 2002*, [Erişim Tarihi: 26.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/263/hdr_2002_en_complete.pdf]

Hdr.undp.org, (2003) *Human Development Report 2003*, [Erişim Tarihi: 26.11.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/264/hdr_2003_en_complete.pdf]

Hdr.undp.org, (2004) *Human Development Report 2004*, [Erişim Tarihi: 07.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/265/hdr_2004_complete.pdf]

Hdr.undp.org, (2005) *Human Development Report 2005*, [Erişim Tarihi: 07.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/266/hdr05_complete.pdf]

Hdr.undp.org, (2006) *Human Development Report 2006*, [Erişim Tarihi: 07.12.2020 <http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/267/hdr06-complete.pdf>]

Hdr.undp.org, (2007) *Human Development Report 2007-2008*, [Erişim Tarihi: 14.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/268/hdr_20072008_en_complete.pdf]

- Hdr.undp.org**, (2009) *Human Development Report 2009*, [Erişim Tarihi: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/269/hdr_2009_en_complete.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2010) *Human Development Report 2010*, [Erişim Tarihi: 21.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/270/hdr_2010_en_complete_reprint.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2011) *Human Development Report 2011*, [Erişim Tarihi: 21.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2011_tr_summary.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2011) Human Development Report Technical Note 2011, [Erişim Tarihi: 23.12.2020 http://data.un.org/_Docs/HDR_2011_EN_TechNotes.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2012) Human Development Report Technical Note 2012, [Erişim Tarihi: 23.12.2020, <https://psa.gov.ph/sites/default/files/2012%20HDI%20Technical%20notes%2C%20final%2015jan16.pdf>]
- Hdr.undp.org**, (2013) *Human Development Report 2013*, [Erişim Tarihi: 25.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2013) Human Development Report Technical Note 2013, [Erişim Tarihi: 23.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2013_en_technotes.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2014) *Human Development Report 2014*, [Erişim Tarihi: 25.12.2020 <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>]
- Hdr.undp.org**, (2015) *Human Development Report 2015*, [Erişim Tarihi: 29.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2015_human_development_report.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2016) *Human Development Report 2016*, [Erişim Tarihi: 29.12.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2018) *Human Development Report 2018*, [Erişim Tarihi: 06.01.2020 http://hdr.undp.org/sites/default/files/2018_human_development_statistical_update.pdf]
- Hdr.undp.org**, (2019) *Human Development Report 2019*, [Erişim Tarihi: 09.01.2020 <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf>]
- Hdr.undp.org**, (2020) *Human Development Report 2020*, [Erişim Tarihi: 09.01.2020 <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf>]
- Heritage.org** (t.y.). (2021) *Index Of Economic Freedom* [Erişim Tarihi: 04.02.2021 <https://www.heritage.org/index/about#:~:text=1.,in%20any%20way%20they%20please.,>]
- Huang, J., & Tzeng, G.H.**, (2011) *Multiple Attribute Decision Making Methods And Applications*, Taylor&Francis Group, Llc A Chapman& Hall Book
- İrge, N.** (2005). Gelişmiş Kapitalizm Eşliğinde Yeni Sömürgecilik . *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (1) , 59-88
- İzmir, M. A.** (2003). *Yeni Dünya Dizaynı, Amerikan İmparatorluğu'nun Yayılmacılığı*, İstanbul, Gündem Yayınları, 1-253.
- Kandemir, O.** (2011). Lewis Modeli ve Gelişmekte Olan Ülkeler: Türkiye İçin Bir Değerlendirme, *Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (23)1-18
- Karaş, G.** (2017). Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı . *International Journal Of Public Finance* , 2 (2) , 245-263
- Karataş, İ.** (2018). Bulanık Mantık ile Klasik ve Sembolik Mantık İlişkisi (Karşılaştırılması). *European Journal of Educational and Social Sciences* , 3 (2) , 144-163

- Kaya, A.** (2018). Finansal Piyasalardaki Gelişmelerin İnsani Gelişmişlik Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği . *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , (20) , 169-180
- Kazar, G., & Kazar, A.** (2013). Eşitsizlikle Uyumlandırılmış İnsani Gelişme Endeksinin Türkiye İçin Değerlendirilmesi . *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 22 (2) , 195-208
- Keskenler, M., & Keskenler, E.** (2017). Bulanık Mantığın Tarihi Gelişimi . *Takvim-i Vekayi*, 5 (1) , 1-10
- Khanacademy. (t.y.).** *Measuring The Size Of The Economy: Gross Domestic Product* [Erişim Tarihi: 10.10.2020 <https://www.khanacademy.org/economics-finance-domain/macroeconomics/macro-economic-indicators-and-the-business-cycle/macro-the-circular-flow-and-gdp/a/measuring-the-size-of-the-economy-gross-domestic-product-cnx>]
- Kızılaslan, N., & Karaömer, M.** (2013). İnsani Gelişme Endeksinin Türkiye Açısından İncelenmesi . *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi* , (3) , 47-58
- Koca, G. Ş.** (2018) Düşük İnsani Gelişmeye Sahip Olan Ülkelerin Cinsiyet Eşitsizliğinin İncelenmesi, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5, (31), 4620-4627
- Koçak, E., & Uçan, O.** (2018). İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünlük Örneği . *Journal Of Politics Economy And Management* , 1 (2) , 55-61
- Korkmaz, C., & Şahin, M.** (2013). 2009 Pisa Başarılarına Göre Ülkelerin Genel ve İnsani Gelişmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 10 (22) , 225-247
- Köylü, Y .** (2015). Büyük Ortadoğu Projesi (Bop), Türkiye ve Suriye . *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 1 (2) , 85-100
- Kurt T. S.** (2016). Ülkelerin Küreselleşme Demokrasi ve Ekonomik Büyüklük Göstergeleri ile Cinsiyet Temelli Gelişme Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi . *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 18 (3) , 779-799 .
- Mihçı, H., & Mihçı, S.** (2003). Türkiye'nin Yakın Dönemdeki İnsani Gelişme Eğilimleri . *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 21 (2) , 21-47 .
- Mill, John S.** (2019) *Özgürlük Üzerine*, (Çev.) Berkay Tartıcı, Kutu Yayınları, İstanbul.
- Miller, T., Kim, A., Roberts, J., & Tyrrell, P.,** (2020) *2020 Index of Economic freedom* Heritage.org [Erişim Tarihi: 18.01.2021 https://www.heritage.org/index/pdf/2020/book/2020_IndexofEconomicFreedom_Highlights.pdf]
- Myint, H.,** (1973). Ekonomi Teorisi ve Kalkınma Politikası, (Çev) A. Y. Gökdere, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 28, 313-328.
- Mmo.org.tr** (2007). *Ülke Örnekleri ile Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri* [Erişim Tarihi: https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/403675579f61145_ek_0.pdf]
- Mutlu, A.** (2007). Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre Muhasebesi (I) . *Muhasebe ve Finansman Dergisi* , (33) , 178-187
- Mylvaganam, S.** (2017) The Analysis Of Human Development Index (HDI) For Categorizing The Member States Of The United Nations (Un), *Open Journal Of Applied Sciences*, 7 (12): 661-690

Odabaş, U. (2018). John Stuart Mill'in Düşüncesinde Özgürlük Sorunu . Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 2685-2699

Ömürbek, N., Eren, H., & Dağ, O. (2017). ENTROPİ-ARAS ve ENTROPİ-MOOSRA Yöntemleri ile Yaşam Kalitesi Açısından AB Ülkelerinin Değerlendirilmesi . *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 10 (2) , 29-48

Ömürbek, N., Karaatlı, M., & Balcı, H. (2016). Entropi Temelli MAUT ve SAW Yöntemleri ile Otomotiv Firmalarının Performans Değerlemesi . *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 31 (1) , 227-255

Özdemir, A., & Salihoğlu, M. (2019). Ekonomik ve Politik Faktörlerin İnsani Gelişmişlik Üzerindeki Etkileri . *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 5 (3) , 21-35

Öztürk, S., & Saygın, S. (2017). 1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* , 6 (12) , 1-12

Pages.eiu.com (2020). *Democracy Index 2020 In sickness and in health?* The Economist [Erişim Tarihi: 05.02.2021 https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/democracy-index-2020.pdf?mkt_tok=eyJpIjoiWXPoa01XVmtOekxWkRSayIsInQiOiI3RWtFaGhmcmxwV1RmODRBYkFLXC9CWmluVEJqVVZ6TXdPvkNuUkIxUG9Cd1c4Tm1ad245eWU0NmZ4NlVTVmUrbTA1MldlIQ000dSswTnhjWFoyVHVZUEpYQXM4cFwvdFoxOGIDQm9lNzZ0WVpuY2Z2bTlsaWpSeFNKR244MkhwanRyIn0%3D]

Pakin, A. E . (2011). ABD-Körfez İş Birliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü . *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 8 (31) , 95-116

Prakash, R., & Garg, P. (2019). (Comparative Assessment Of HDI With Composite Development Index (CDI), *Insights Into Regional Development*, 1(1),58-76

Purvis, J. (2013) Remembering Emily Wilding Davison (1872–1913) *Women's History Review* 22(3) 353-362

Ravallion, M. (2011). The human development index: a response to Klugman, Rodriguez and Choi, *The Journal of Economic Inequality* 9(23) 475-478

Rençber, B. (2012). Karar Vermede Oyun Teorisi Tekniği ve Bir Uygulama . *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 5 (3) , 96-107

Sahin, G., & Gökdemir, L. (2016). İnsani Gelişme Endeksi Bileşenlerinin Türkiye Ölçeğinde Ardl Sınır Testi ile Sınanması . *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi* , 2 (1) , 1-24

Sam, N. (2008), Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 27(1) 59-70

Sarı, V., & Meydan, M. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endekslerinin Türkiye'deki İller İçin Ölçülmesi ve Analizi . *İDEALKENT* , 9 (24) , 387-429

Sen, A. (2004) *Özgürlükle Kalkınma* (Çev.) Yavuz Alogan, Ayrıntı Yayınları

Serajuddin, U., & Hamadeh, N., (01.07.2020) *New World Bank country classifications by income level: 2020-2021*, World Bank Blogs [02.05.2021, <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2020-2021>]

Shanmuganathan M., vd. (2018) Multi Attribute Utility Theory – An OverView, *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 9(3), 698-706

- Stanton, E.** (2007) *The Human Development Index: A History*, Political Economy Research Institute University of Massachusetts Amherst, Working Paper Series number (127) 1-37
- Steckel, R. H.** (t.y.). *Physical Quality of Life Index*. [Erişim Tarihi: 10.10.2020 <https://www.encyclopedia.com/Social-Sciences/Applied-And-Social-Sciences-Magazines/Physical-Quality-Life-%C4%B0index>]
- Stiglitz, Joseph E.** (2018). *Eşitsizliğin Bedeli Bugünün Bölünmüş Toplumunu Geleceğimizi Nasıl Tehlikeye Atıyor?* (Çev.) Ozan İşler, İletişim Yayınları 2028, İstanbul.
- Şanlısoy, S.** (2019). İnsani Gelişmişlik Endeksine Türk Cumhuriyetleri Örneğinde Eleştirel Bir Yaklaşım, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal Of International Social Research* Cilt: 12 Sayı: 62 1581-1590
- Şeker, D. S.** (2011). Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Endeks Sıralamasının Analizi, T.C. Kalkınma Bakanlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Kalkınma Müdürlüğü 1-39
- Şenol, Z.** (2019). Finansal Gelişim ile İnsani Gelişim Arasındaki İlişki: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Örneği . *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* , 15 (2) , 341-358
- Tavaana.org** (2020). *The Ladies In White: Marching For Change In Cuba* [Erişim Tarihi: 04.11.2020 https://tavaana.org/sites/default/files/Ladies%2520in%2520White%2520PDF_0.pdf]
- Tekin, A .** (2015). Küreselleşen Dünyada Bölgesel Kalkınma Dinamikleri, Kamu Politikaları ve Bölgesel Kalkınma Ajansları . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (29) 1-8
- Tekin, B.** (2019). Ülkelerin Temel İnsani Gelişmişlik Göstergeleri ile Finansal Gelişmişlik İlişkisi: Gelişen Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. 3rd International Management And Social Sciences Conference November 2-4, 2019 İstanbul / TÜRKİYE, 149-162
- Tekin, B., & Gör, Y.** (2019). Finansal Gelişmişlik ile İnsani Gelişmişlik Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkileri . *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , Bor Özel Sayısı , 1-16
- The World Bank**, (01.07.2018) *New country classifications by income level: 2018-2019*, [Erişim Tarihi: 05.02.2021 <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2018-2019>]
- The World Bank**, (01.07.2018) *The World Bank Atlas method* [Erişim Tarihi: 05.02.2021 <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/378832-what-is-the-world-bank-atlas-method>]
- Tıraş, H., & Ağır, H.** (2018). İnsani Gelişmişlik Göstergeleri Açısından İslam İş Birliği Teşkilatı Üye Ülkelerinin Değerlendirilmesi . *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 18 (35), 20-40
- Tireli, M., Coşkun, S., & Kunduracı, N. F.** (2013) İt Ülkeleri ve Türkiye'ye Ait Sosyal Göstergeler ile İnsani Gelişim Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Karşılaştırmalı Analizi, *Sosyal Politika Çalışmaları Yıl: 13 Cilt: 7 Sayı: 30* 61-87
- Torun, M., Sarıdoğan, E., & Kurt, S.** (2009). Yenilik Üretimi (İnovasyon) ile Bilgi ve İletişim Teknolojileri (ICT) Yatırımlarının İnsani Gelişme Endeksine Etkisinin Ekonometrik Analizi . *Yönetim Bilimleri Dergisi* , 7 (2) , 139-150
- Turhan, Y.** (2020). Kalkınma Kavramının Tarihsel Süreci ve Etimolojik Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi* , (29) , 149-164 .

Tüylüoğlu, Ş., & Karalı, B. (2006). İnsani Kalkınma Endeksi ve Türkiye İçin Değerlendirilmesi . *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 6 (12) , 53-88

Undp.org, (2020) *Technical Notes*, [Erişim Tarihi: 05.02.2021
http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf]

Ünal, L. (1988). Türkiye'deki Ortaöğretim Düzeyindeki Mesleki ve Teknik Eğitimin Ekonomik Değeri . *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* , 3 (3) 87-97

Vargün, H., Doğan, M., & Bal, K. (2020), Muhasebe Birimi Personel Seçim Problemi: Entropi Temelli Maut Yöntemi Uygulaması. *Scholarly Journals (30), Mali Çözüm Dergisi* , 177-191

Vasquez, I., & McMahon, F. (2020). The Human Freedom Index 2020, *A Global Measurement Of Personal, Civil, And Economic Freedom*. CATO Institute & FRASER Institute [Erişim: 04.10.2020,
<https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2021-03/human-freedom-index-2020.pdf>]

Vasquez, I., & Porscnik, T. (2016). The Human Freedom Index 2016, *A Global Measurement Of Personal, Civil, And Economic Freedom*. Fraserinstitute [Erişim: 10.10.2020,
<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/human-freedom-index-2016.pdf>]

Vasquez, I., & Porscnik, T. (2017). The Human Freedom Index 2017, *A Global Measurement Of Personal, Civil, And Economic Freedom*. Fraserinstitute [Erişim: 10.10.2020,
<https://www.fraserinstitute.org/studies/human-freedom-index-2017>]

Vasquez, I., & Porscnik, T. (2018). The Human Freedom Index 2018, *A Global Measurement Of Personal, Civil, And Economic Freedom*. Fraserinstitute [Erişim: 10.10.2020,
<https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/human-freedom-index-2018.pdf>]

Vasquez, I., & Porscnik, T. (2019). The Human Freedom Index 2019, *A Global Measurement Of Personal, Civil, And Economic Freedom*. Fraserinstitute [Erişim: 10.10.2020,
<https://www.cato.org/sites/cato.org/files/2021-01/human-freedom-index-2019.pdf>]

Vinogradova, I. (2019), Multi-Attribute Decision-Making Methods as a Part of Mathematical Optimization. *Department of Information Technologies Mathematics*, 7(10) 1-21

Weforum.org (2020) *Global Gender Gap Report 2020*, World Economic Forum [Erişim Tarihi http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf]

Worldbank.org (2019) *Women, Business And The Law 2019* WorldBank, [Erişim Tarihi: 23.13.2021,
<https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/31327/WBL2019.pdf>]

Worldbank.org (01.07.2018) *New country classifications by income level: 2017-2018*[Erişim Tarihi: 23.13.2021 <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-country-classifications-income-level-2017-2018>]

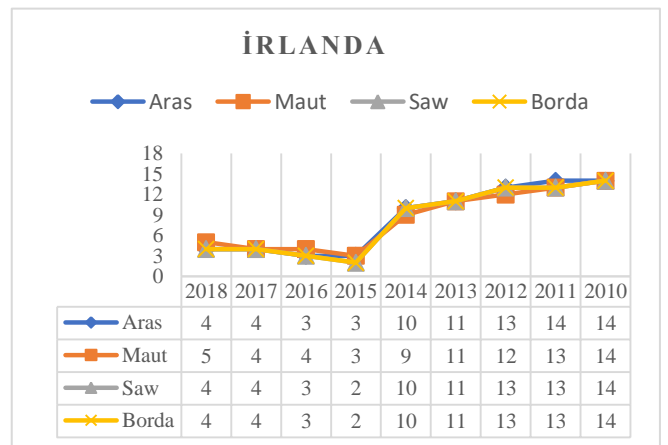
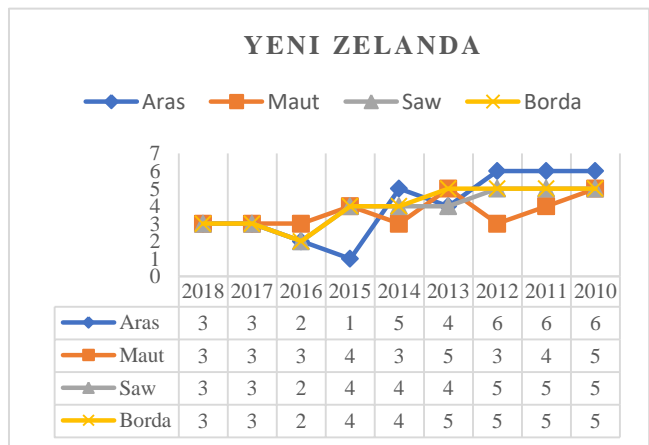
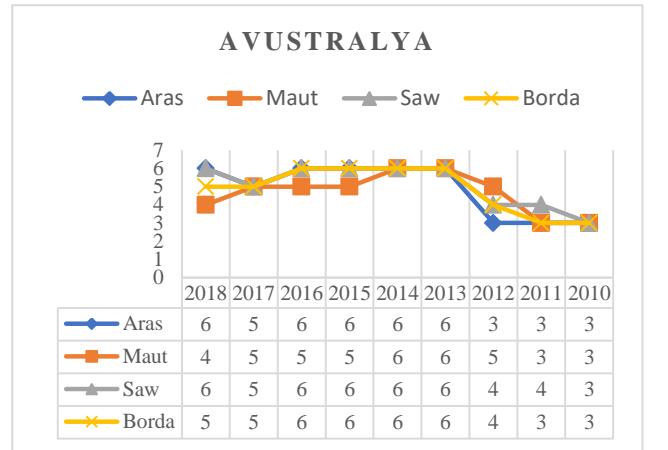
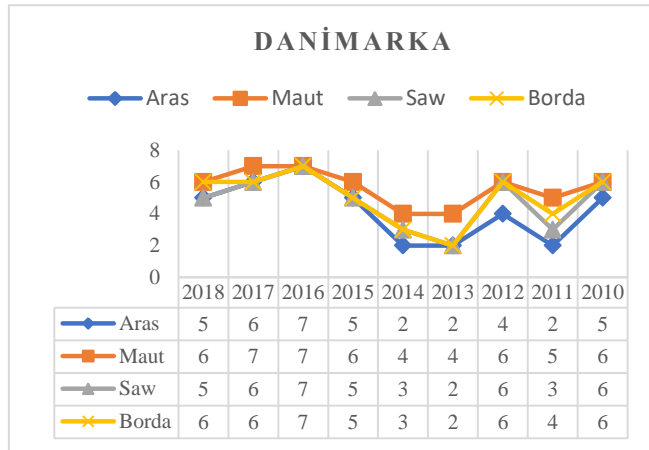
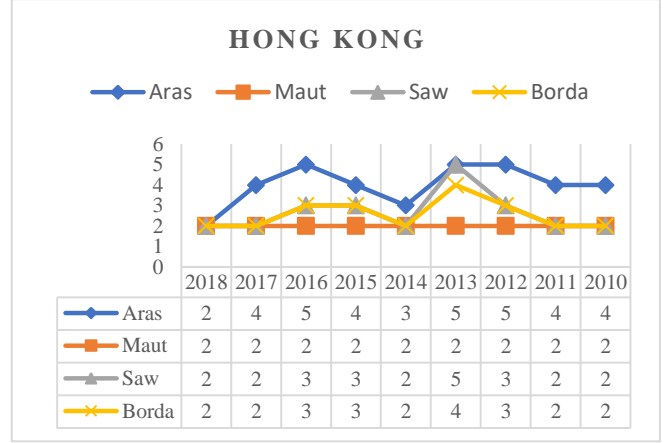
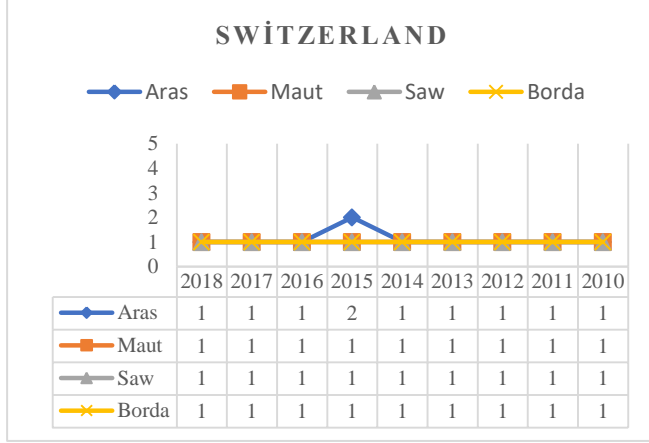
Yakut, E., & Korkmaz, A. (2020). İnsani Gelişmişlik Endeksinin Karar Ağacı Algoritmaları ile Modellenmesi: BM'de Bir Uygulama 2010-2017 Dönemi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (2) , 65-84

Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(1), 55-77

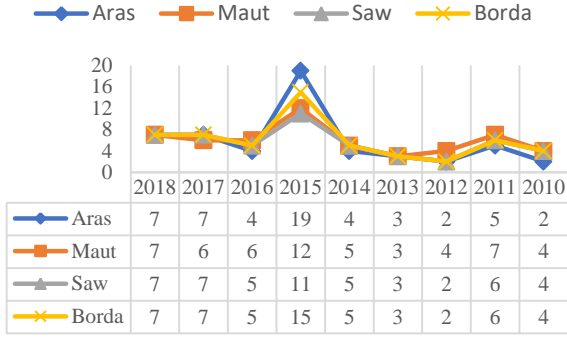
- Yavuz, O.** (2012). Genelleştirilmiş Choquet İntegral Yöntemi ile Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Karşılaştırılmalı Bir Analiz. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (3) , 217-240
- Yayla, Z., & Çavlin, A.** (2019). Bebek Ölümündeki Mernis Kayıtlarının Tamlik Yüzdesi: İllerin İnsani Gelişme Düzeyi Farklılığı Açıklar Mı? *Turkish Journal Of Public Health*, 17 (3) , 279-293
- Yıldırım, B. F.,** (2015). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Aras Yöntemi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 285-296
- Yılmaz, Z. & Danişoğlu, F.** (2017). Ekonomik Kalkınmada Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye’de Beşeri Kalkınmanın Görünümü Olarak İnsani Gelişim Endeksi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , (51) , 117-147
- Yılmaz, Z.** (2010). Hannah Arendt’in Özgürlük Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (1) , 227-235
- Youtube.com** (2021) *Habitat Derneği UNDP Türkiye Çevrimiçi Toplantısı* [Erişim Tarihi: 05.02.2021 <https://www.youtube.com/watch?v=zheIbKfCzvA&t=4591s>]
- Yücel, M., & Ulutaş, A.** (2009). Çok Kriterli Karar Yöntemlerinden Electre Yöntemiyle Malatya’da Bir Kargo Firması İçin Yer Seçimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (17) , 327-344
- Zanbak, M., & Özeş, Ö. R.** (2019). İnsani Gelişme Endeksi Bağlamında Avrupa Birliği’ne Üye ve Aday Ülkelerin Karşılaştırmalı Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17 (2) , 175-192
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z.** (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making. *Technological and economic development Of Economy*, 16(2): 159–17
- Zor, A.** (2020). İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi* , (7) , 38-52.

EKLER

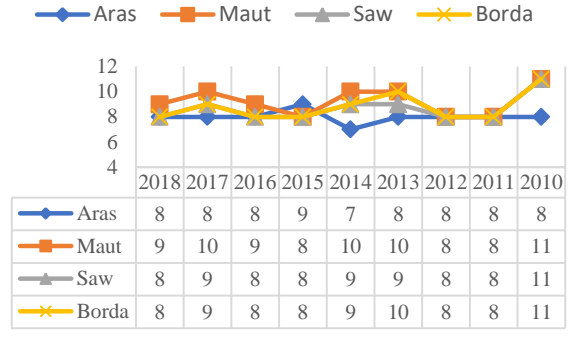
EK: 1 Ülkelerin 2010–2018 yılları arası ARAS, SAW, MAUT ve Borda Sayım Yöntemi Sıralarının grafikte gösterimi verilmiştir.

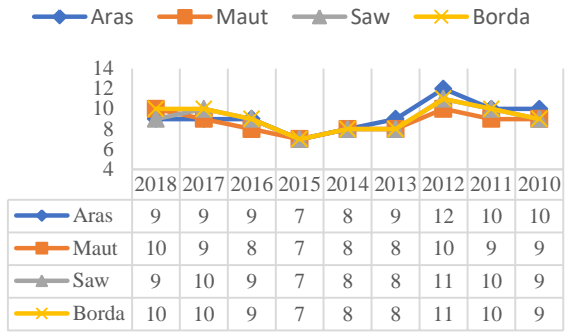
NORVEÇ

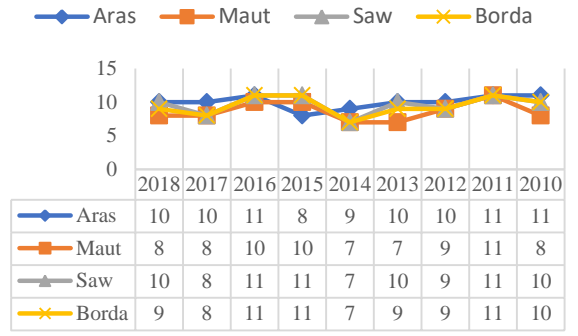
ALMANYA

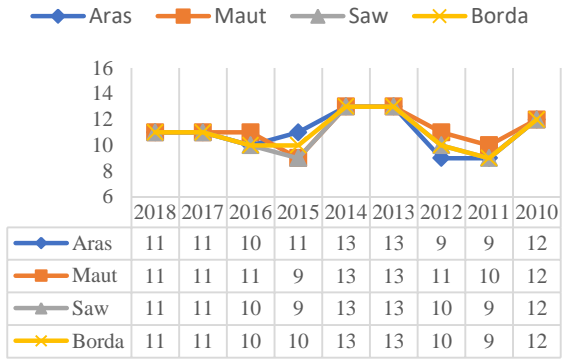
İSVEÇ

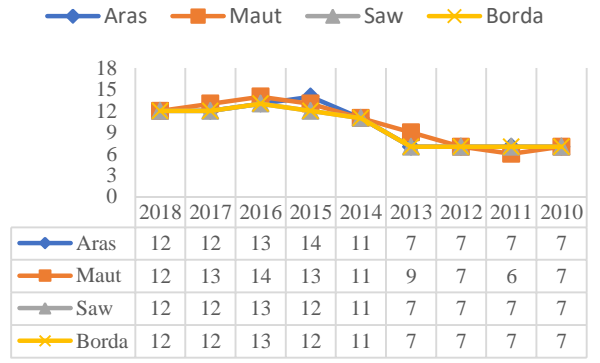
KANADA

HOLLANDA

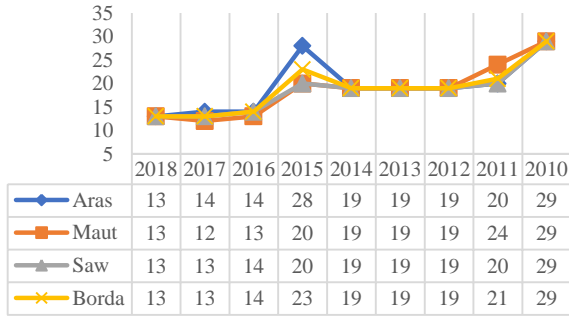

FİNLANDİYA

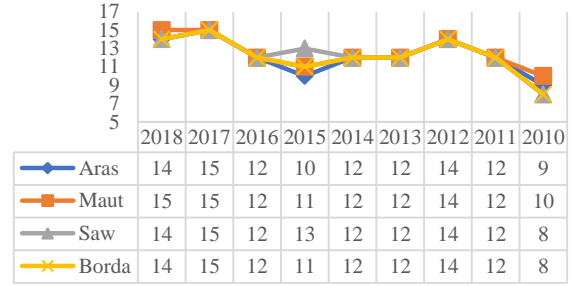
İZLANDA

Aras Maut Saw Borda

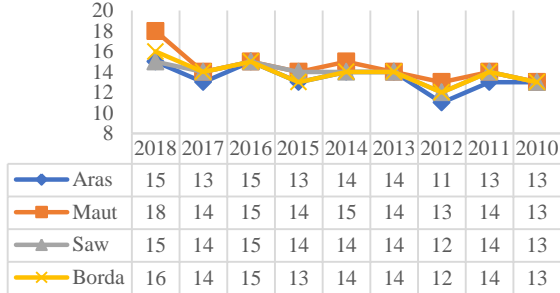
BİRLEŞİK KRALLIK

Aras Maut Saw Borda

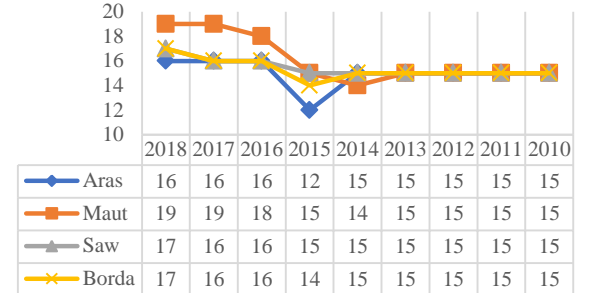
AMERİKA BİRLEŞİK D.

Aras Maut Saw Borda

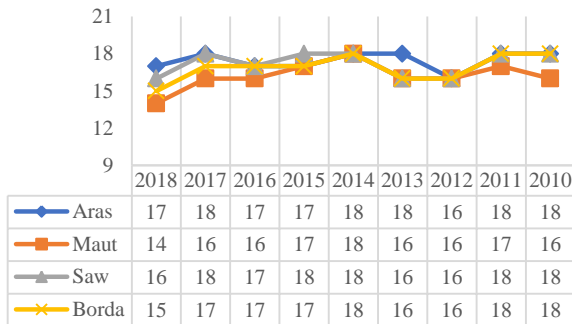
AVUSTURYA

Aras Maut Saw Borda

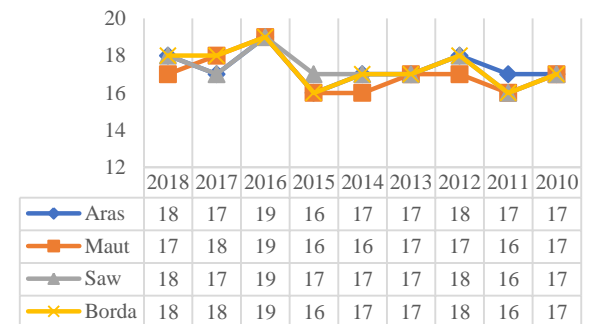
JAPONYA

Aras Maut Saw Borda

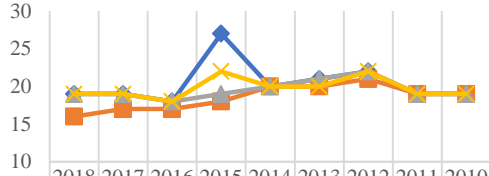
LÜKSEMBURG

Aras Maut Saw Borda

SİNGAPUR

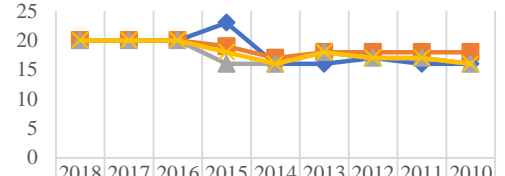
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	19	19	18	27	20	21	22	19	19
Maut	16	17	17	18	20	20	21	19	19
Saw	19	19	18	19	20	21	22	19	19
Borda	19	19	18	22	20	20	22	19	19

BELÇİKA

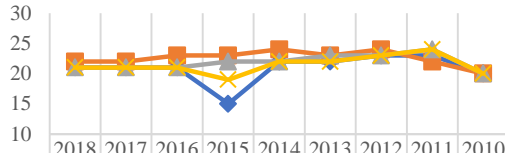
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	20	20	20	23	16	16	17	16	16
Maut	20	20	20	19	17	18	18	18	18
Saw	20	20	20	16	16	18	17	17	16
Borda	20	20	20	18	16	18	17	17	16

ESTONYA

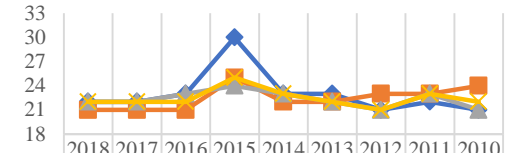
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	21	21	21	15	22	22	23	23	20
Maut	22	22	23	23	24	23	24	22	20
Saw	21	21	21	22	22	23	23	24	20
Borda	21	21	21	19	22	22	23	24	20

GÜNEY KORE

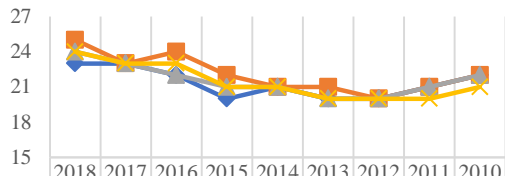
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	22	22	23	30	23	23	21	22	21
Maut	21	21	21	25	22	22	23	23	24
Saw	22	22	23	24	23	22	21	23	21
Borda	22	22	22	25	23	22	21	23	22

ÇEKYA

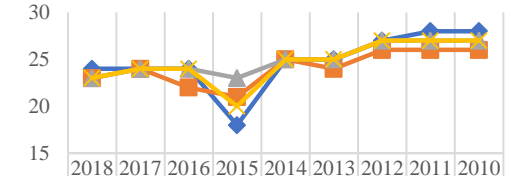
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	23	23	22	20	21	20	20	21	22
Maut	25	23	24	22	21	21	20	21	22
Saw	24	23	22	21	21	20	20	21	22
Borda	24	23	23	21	21	20	20	20	21

MALTA

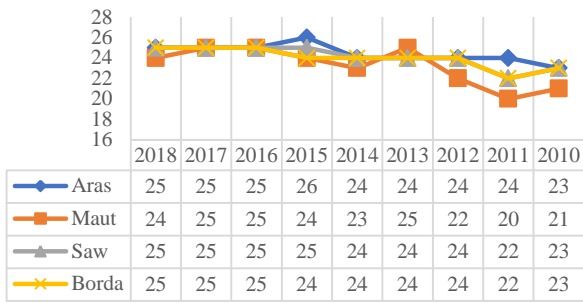
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	24	24	24	18	25	25	27	28	28
Maut	23	24	22	21	25	24	26	26	26
Saw	23	24	24	23	25	25	27	27	27
Borda	23	24	24	20	25	25	27	27	27

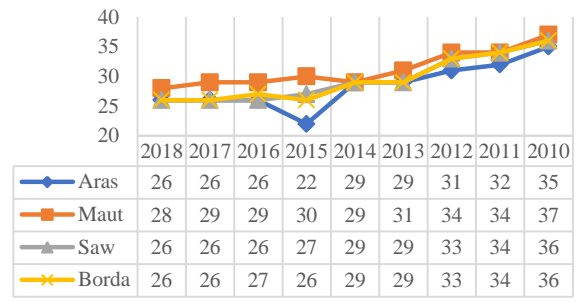
İSPANYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

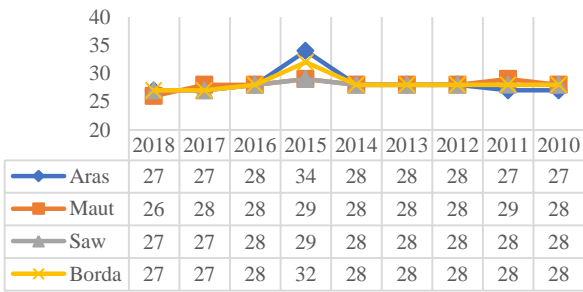
LİTVANYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

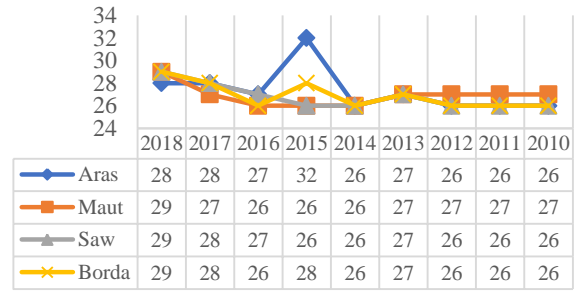
SLOVENYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

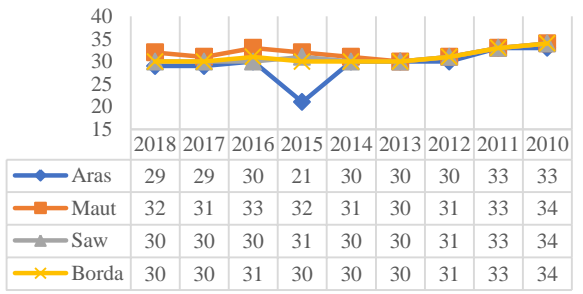
FRANSA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

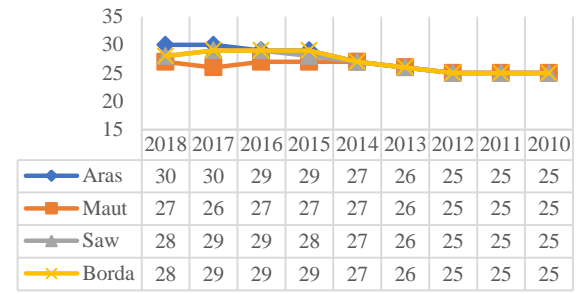
LETONYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

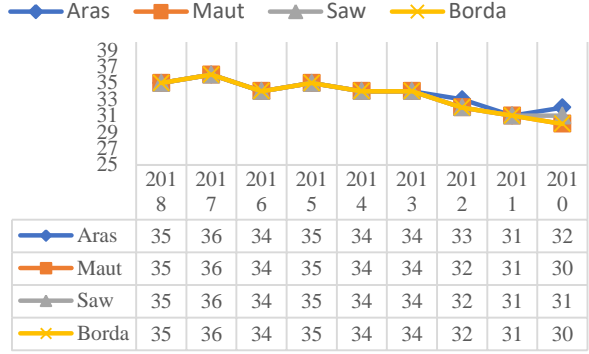

İTALYA

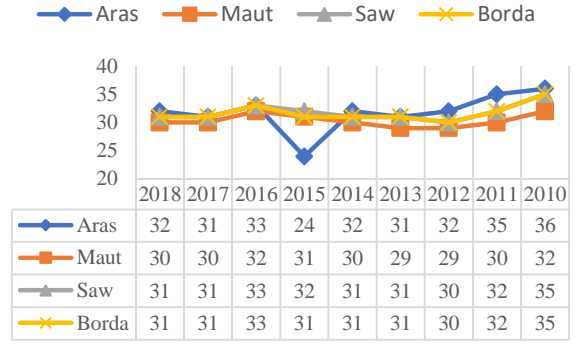
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

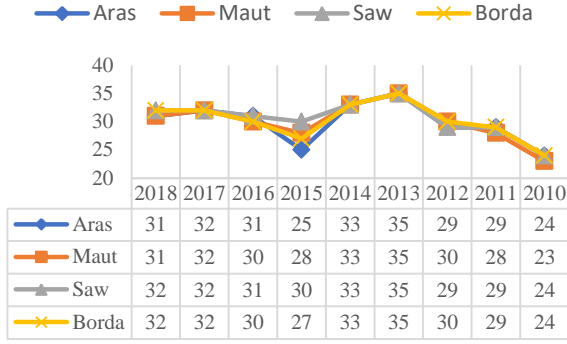
SLOVAKYA

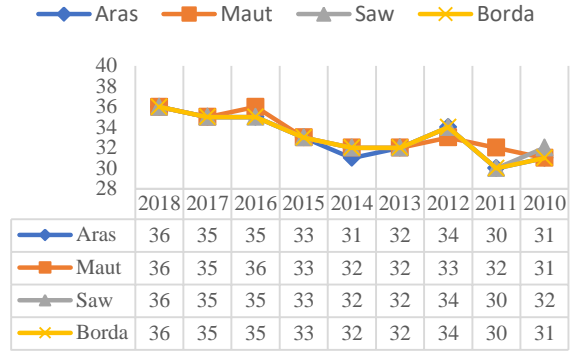
PORTEKİZ

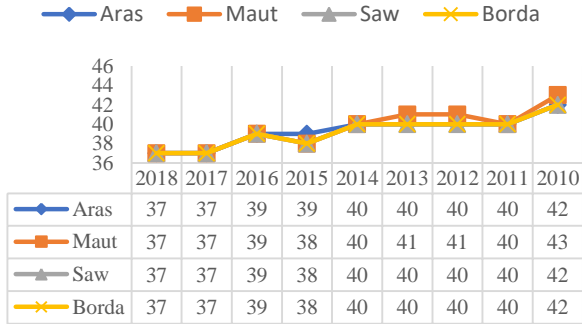
KIBRIS

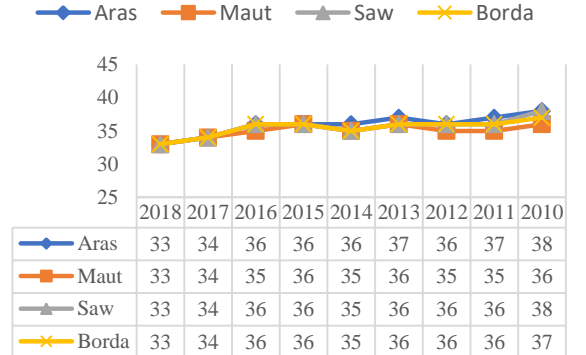
POLONYA

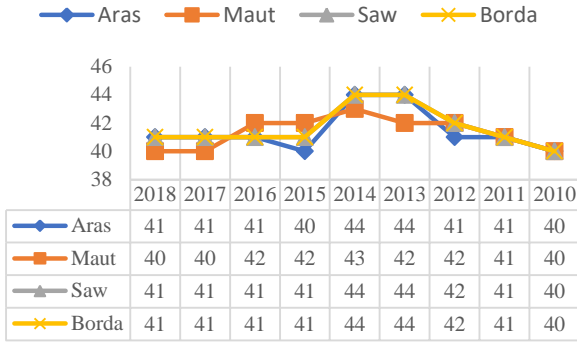
HIRVATİSTAN

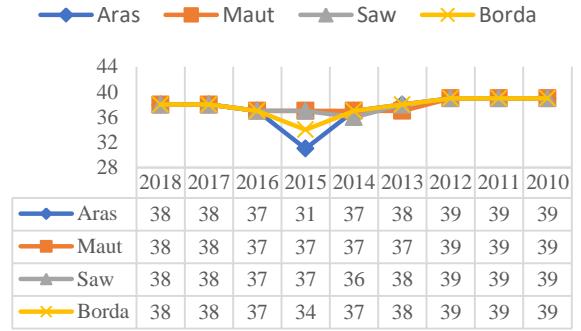
ŞİLİ

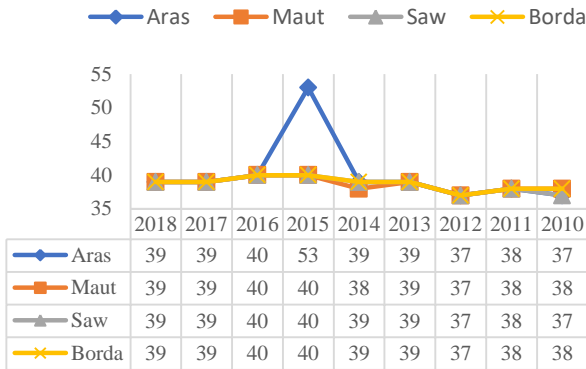
URUGUAY

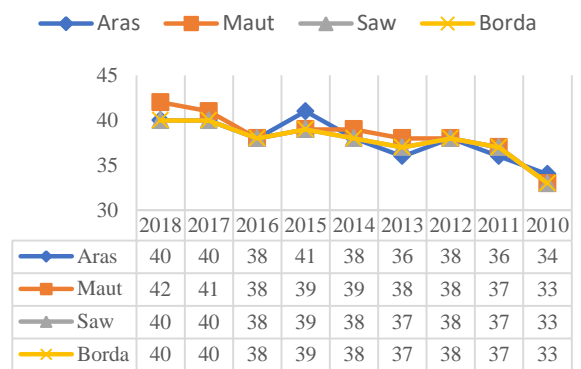
ROMANYA

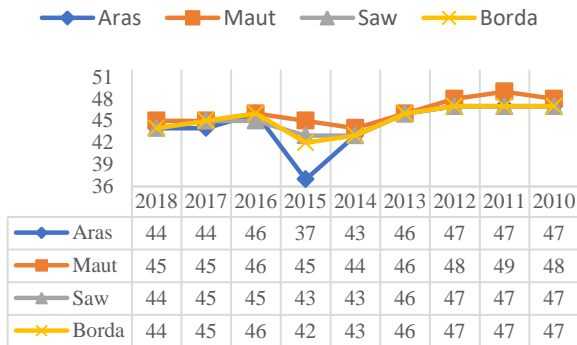
YUNANİSTAN

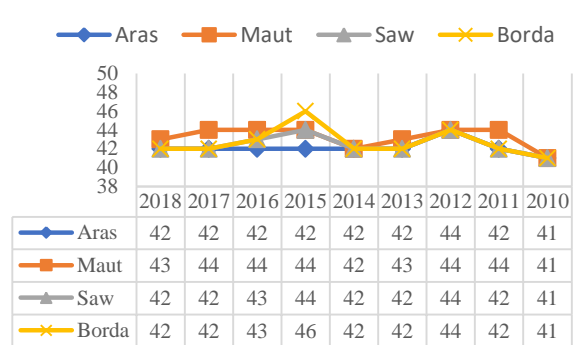
MACARİSTAN

GÜRCİSTAN

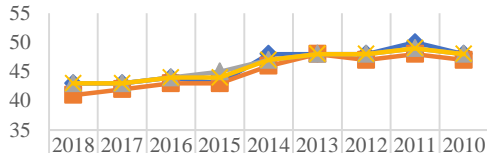

BULGARİSTAN

PANAMA

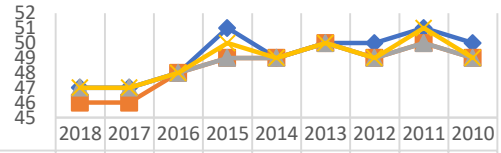
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	43	43	44	43	48	48	48	50	48
Maut	41	42	43	43	46	48	47	48	47
Saw	43	43	44	45	47	48	48	49	48
Borda	43	43	44	44	47	48	48	49	48

ARNAVUTLUK

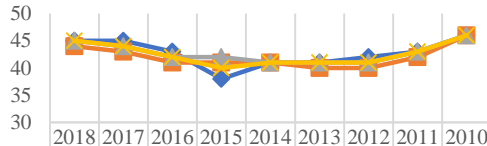
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	47	47	48	51	49	50	50	51	50
Maut	46	46	48	49	49	50	49	50	49
Saw	47	47	48	49	49	50	49	50	49
Borda	47	47	48	50	49	50	49	51	49

KOSTARIKA

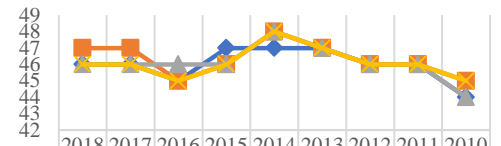
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	45	45	43	38	41	41	42	43	46
Maut	44	43	41	41	41	40	40	42	46
Saw	45	44	42	42	41	41	41	43	46
Borda	45	44	42	40	41	41	41	43	46

BAHAMALAR

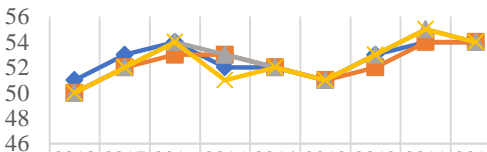
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	46	46	45	47	47	47	46	46	44
Maut	47	47	45	46	48	47	46	46	45
Saw	46	46	46	46	48	47	46	46	44
Borda	46	46	45	46	48	47	46	46	45

ERMENİSTAN

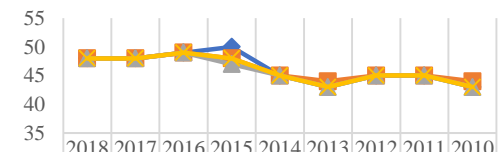
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	51	53	54	52	52	51	53	54	54
Maut	50	52	53	53	52	51	52	54	54
Saw	50	52	54	53	52	51	53	55	54
Borda	50	52	54	51	52	51	53	55	54

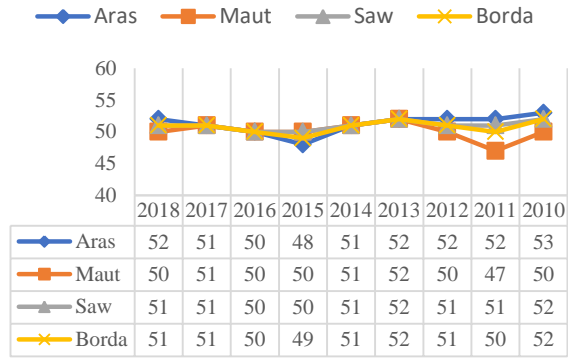
KARADAĞ

Aras Maut Saw Borda

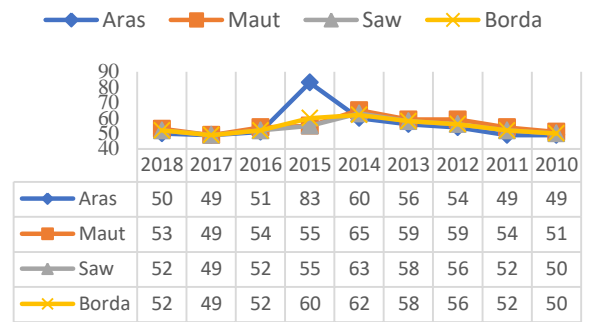

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	48	48	49	50	45	43	45	45	43
Maut	48	48	49	48	45	44	45	45	44
Saw	48	48	49	47	45	43	45	45	43
Borda	48	48	49	48	45	43	45	45	43

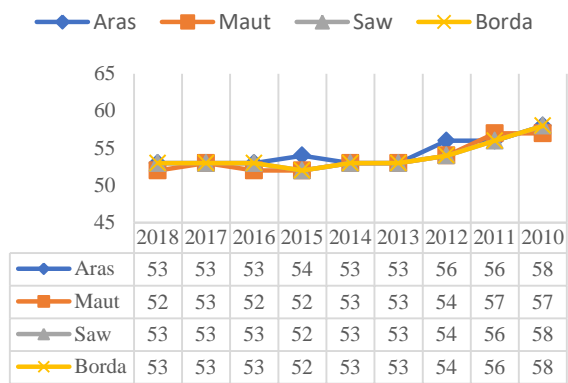
PERU

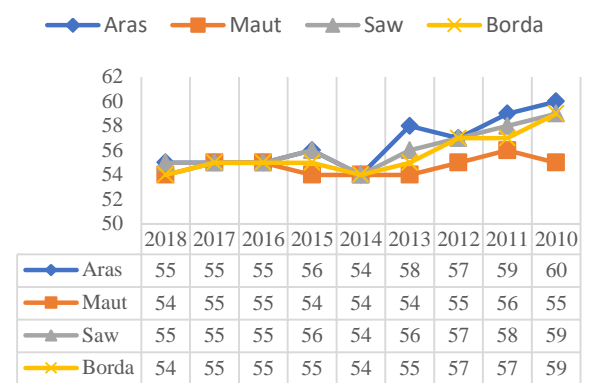
ARJANTIN

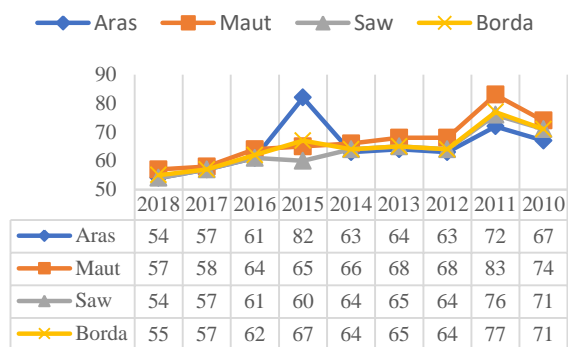
SIRBIŠTAN

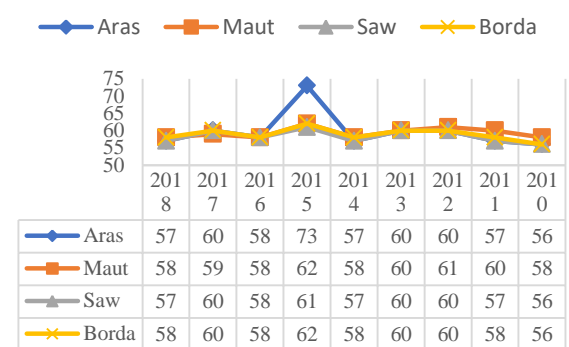
BOSNAHERSEK

KAZAKISTAN

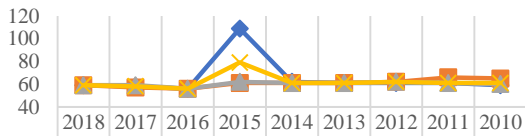

TRINIDAD AND TOBAGO

UNITED ARAB EMIRATES

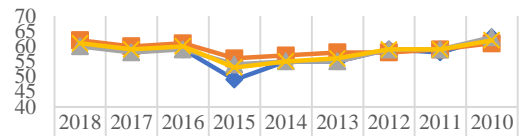
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	59	58	56	109	62	61	61	61	59
■ Maut	59	57	56	61	61	61	62	66	65
▲ Saw	59	59	56	62	61	61	62	61	60
✕ Borda	59	58	56	79	61	61	62	61	61

MOĞOLİSTAN

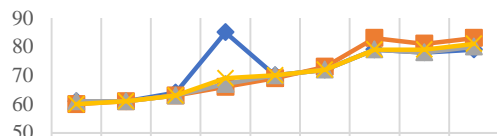
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	60	59	59	49	55	55	59	58	63
■ Maut	62	60	61	56	57	58	58	59	61
▲ Saw	60	58	59	54	55	55	59	59	63
✕ Borda	61	59	60	53	55	56	59	59	62

MALAYSIA

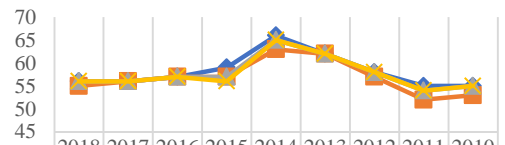
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	61	61	64	85	70	72	79	78	79
■ Maut	60	61	63	66	69	73	83	81	83
▲ Saw	61	61	63	67	70	72	79	78	80
✕ Borda	60	61	63	69	70	72	79	79	81

KUZEY MAKEDONYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	56	56	57	59	66	62	58	55	55
■ Maut	55	56	57	57	63	62	57	52	53
▲ Saw	56	56	57	57	65	62	58	54	55
✕ Borda	56	56	57	56	65	62	58	54	55

JAMAİKA

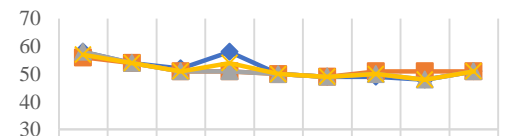
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	63	62	66	55	64	63	64	66	64
■ Maut	63	62	66	63	62	63	63	64	62
▲ Saw	63	62	65	65	62	63	63	67	64
✕ Borda	63	62	66	57	63	63	63	66	63

BARBADOS

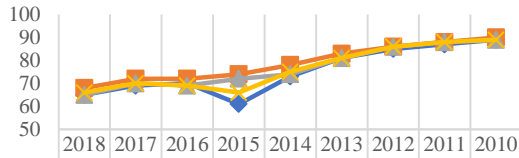
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	58	54	52	58	50	49	49	48	51
■ Maut	56	54	51	51	50	49	51	51	51
▲ Saw	58	54	51	51	50	49	50	48	51
✕ Borda	57	54	51	54	50	49	50	48	51

BOTSVANA

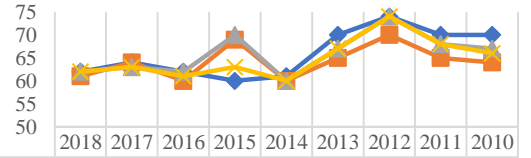
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	65	69	70	61	73	81	85	87	89
Maut	68	72	72	74	78	83	86	88	90
Saw	65	70	69	72	74	81	86	88	89
Borda	66	70	69	66	75	81	86	88	89

DOMINİK CUMH.

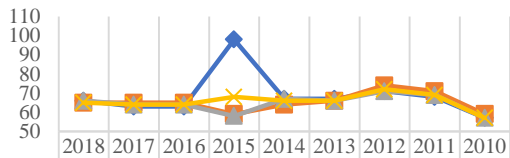
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	62	64	62	60	61	70	74	70	70
Maut	61	64	60	69	60	65	70	65	64
Saw	62	63	62	70	60	67	74	68	67
Borda	62	63	61	63	60	67	74	68	66

BAHREYN

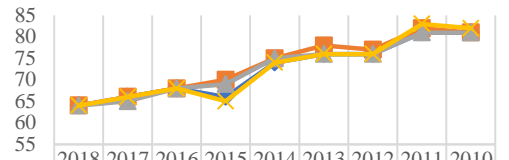
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	66	63	63	98	67	67	71	68	57
Maut	65	65	65	59	64	66	74	71	59
Saw	66	64	64	58	67	66	71	69	57
Borda	65	64	64	68	66	66	72	69	57

EKVADOR

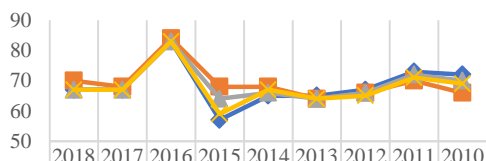
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	64	66	68	66	74	76	76	81	81
Maut	64	66	68	70	75	78	77	82	81
Saw	64	65	68	69	75	76	76	81	81
Borda	64	66	68	65	74	76	76	83	82

SURİNAM

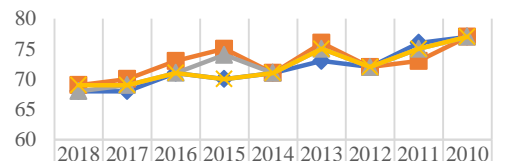
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	67	67	83	57	65	65	67	73	72
Maut	70	68	84	68	68	64	66	70	66
Saw	67	67	83	64	66	64	66	72	70
Borda	67	67	83	59	67	64	65	71	69

MOLDOVA

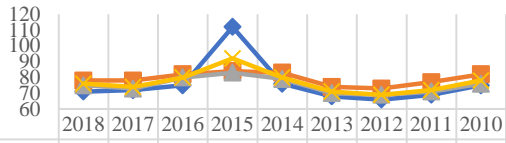
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	68	68	71	70	71	73	72	76	77
Maut	69	70	73	75	71	76	72	73	77
Saw	68	69	71	74	71	75	72	75	77
Borda	69	69	71	70	71	75	72	75	77

RUSYA

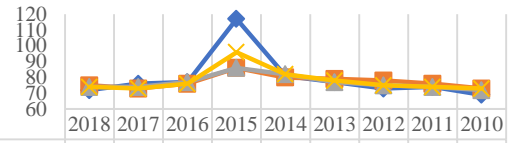
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	71	72	75	112	76	68	66	69	75
Maut	78	78	82	84	83	74	73	77	82
Saw	75	73	80	83	79	70	69	71	76
Borda	76	74	80	92	80	71	69	72	78

KUVEYT

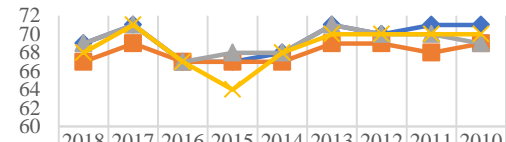
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	72	76	77	117	81	77	73	74	69
Maut	75	73	76	86	80	79	78	76	73
Saw	74	74	77	86	82	77	75	74	72
Borda	74	73	76	96	82	78	75	74	73

MEKSIKA

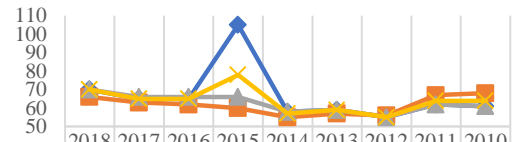
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	69	71	67	67	68	71	70	71	71
Maut	67	69	67	67	67	69	69	68	69
Saw	69	71	67	68	68	71	70	70	69
Borda	68	71	67	64	68	70	70	70	70

KATAR

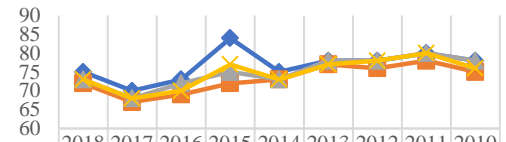
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	70	65	65	105	58	59	55	62	61
Maut	66	63	62	60	55	57	56	67	68
Saw	70	66	66	66	58	59	55	62	61
Borda	70	65	65	78	57	59	55	64	64

KOLOMBIYA

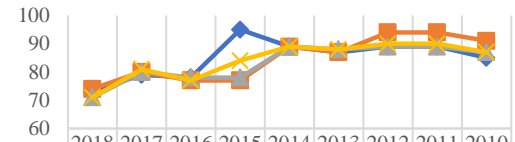
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	75	70	73	84	75	78	78	80	78
Maut	72	67	69	72	73	77	76	78	75
Saw	73	68	72	75	73	78	78	80	78
Borda	73	68	70	77	73	77	78	80	76

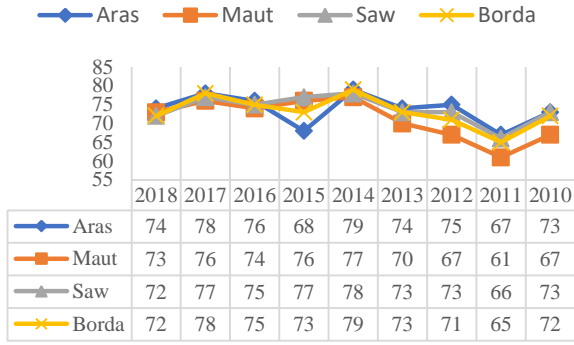
SRI LANKA

Aras Maut Saw Borda

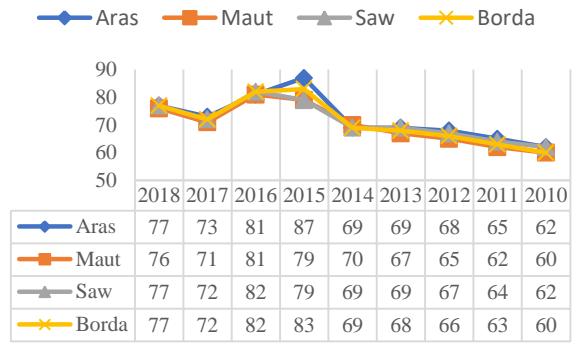

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	73	79	78	95	89	87	89	89	85
Maut	74	80	77	77	89	87	94	94	91
Saw	71	80	78	78	89	88	89	89	87
Borda	71	81	77	84	89	88	90	90	87

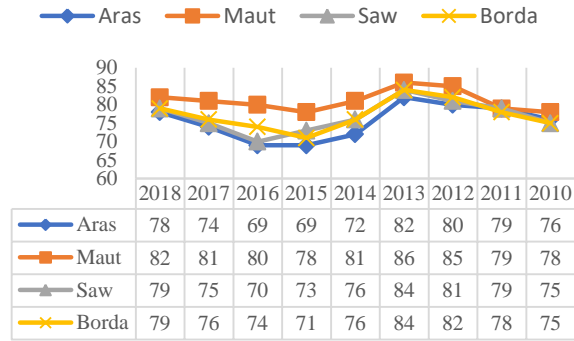
PARAGUAY

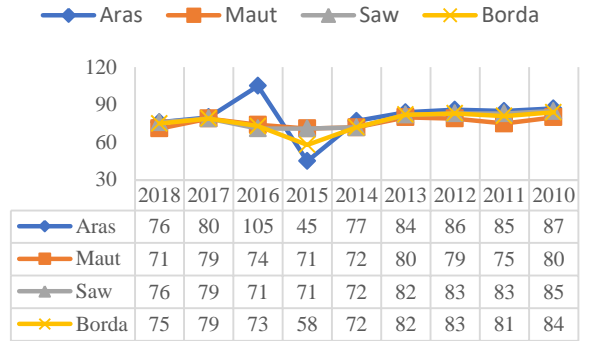
BREZİLYA

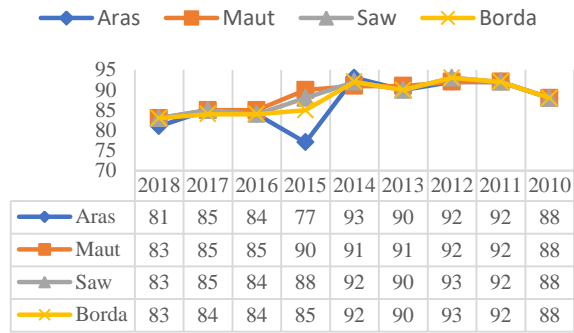
FİJİ

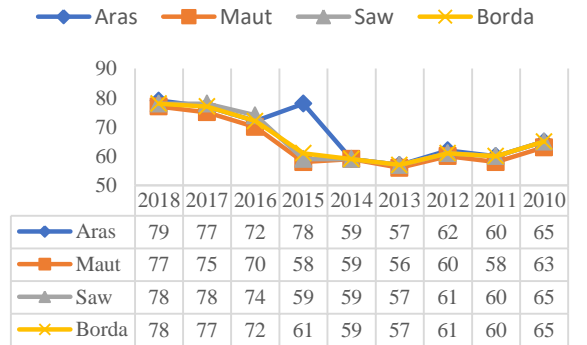
YEŞİLBURUN ADALARI

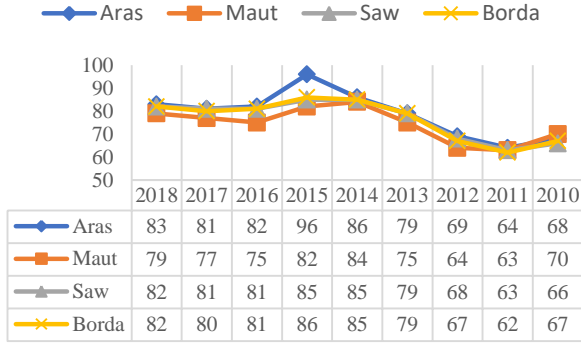
ENDONEZYA

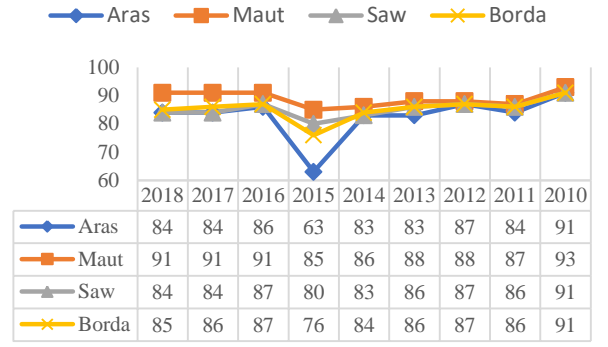
TÜRKİYE

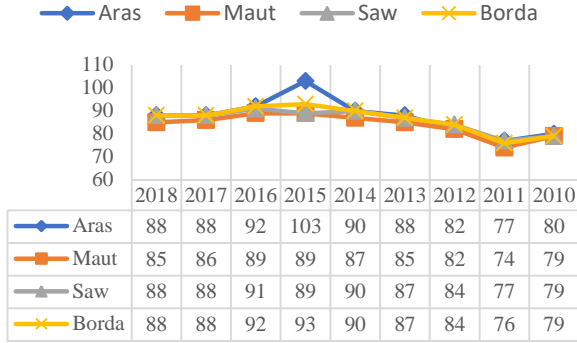
LÜBNAN

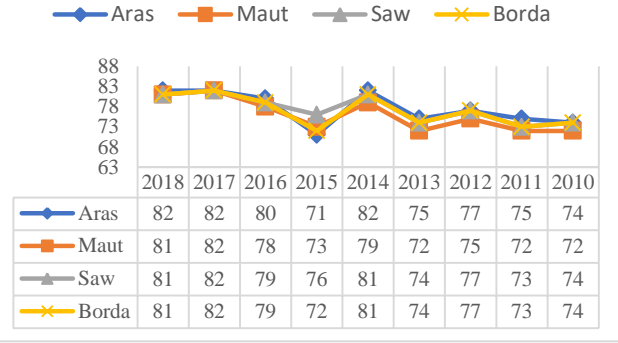
GÜNEYAFRIKA

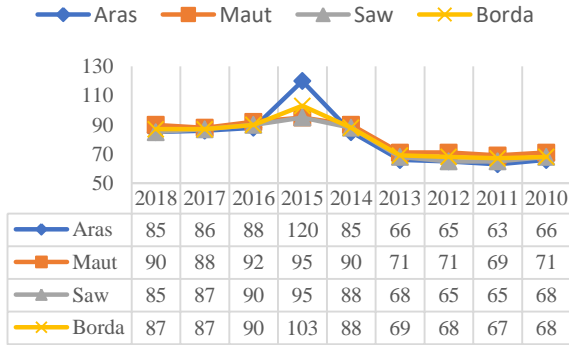
TAYLAND

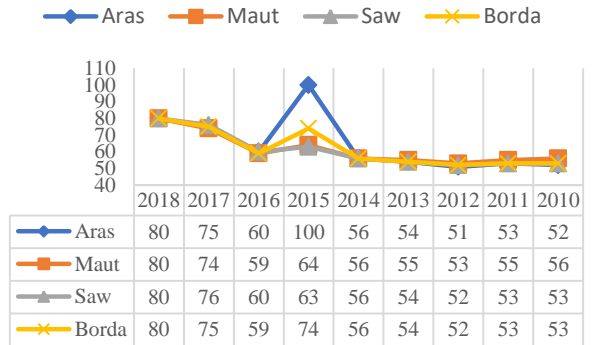
ÜRDÜN

UKRAYNA

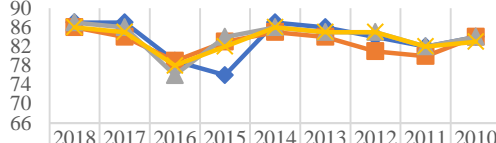

BRUNEİ DARUSSALAM

BELİZE

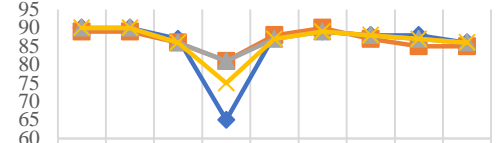
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	87	87	79	76	87	86	84	82	84
Maut	86	84	79	83	85	84	81	80	84
Saw	87	86	76	84	86	85	85	82	84
Borda	86	85	78	82	86	85	85	82	83

FİLİPİNLER

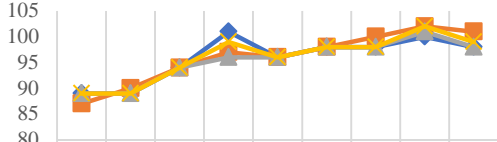
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	90	90	87	65	88	89	88	88	86
Maut	89	89	86	81	88	90	87	85	85
Saw	90	90	86	81	87	89	88	87	86
Borda	90	90	86	75	87	89	88	87	86

KIRGIZİSTAN

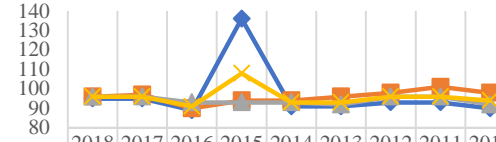
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	89	89	94	101	96	98	98	100	98
Maut	87	90	94	97	96	98	100	102	101
Saw	89	89	94	96	96	98	98	101	98
Borda	89	89	94	99	96	98	98	102	99

SUUDİARABİSTAN

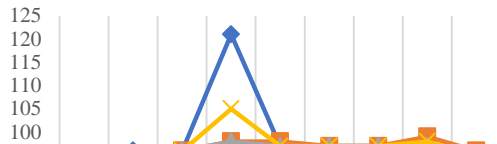
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	95	95	89	136	91	91	93	93	90
Maut	96	97	90	94	94	96	98	101	98
Saw	96	96	93	93	93	92	96	96	92
Borda	96	96	91	108	93	93	96	96	94

AZERBAYCAN

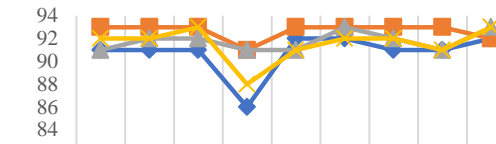
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	93	96	96	121	97	97	97	97	94
Maut	95	95	96	98	98	97	97	99	96
Saw	95	95	96	98	97	97	97	97	95
Borda	95	95	96	105	97	97	97	98	95

BOLİVYA

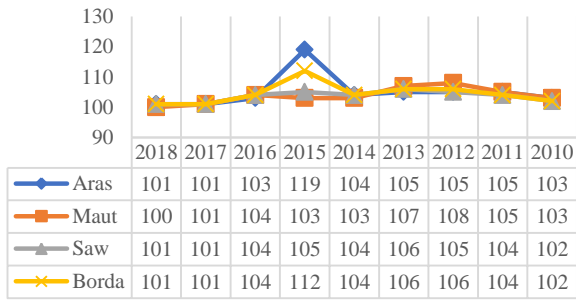
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	91	91	91	86	92	92	91	91	92
Maut	93	93	93	91	93	93	93	93	92
Saw	91	92	92	91	91	93	92	91	93
Borda	92	92	93	88	91	92	92	91	93

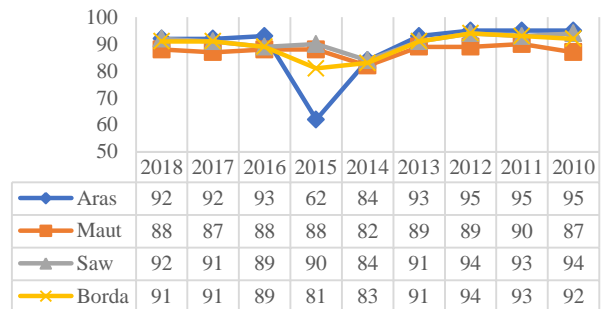
VIỆT NAM

Aras Maut Saw Borda

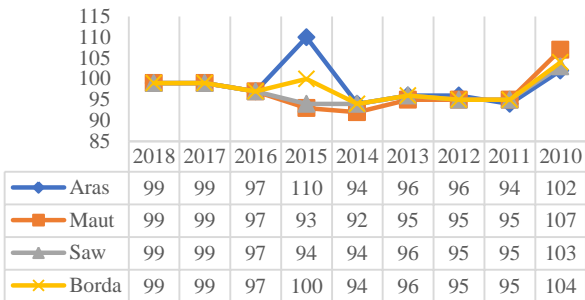
GUATAMALA

Aras Maut Saw Borda

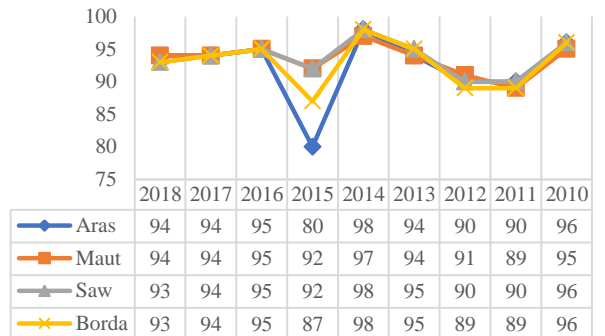
TUNUS

Aras Maut Saw Borda

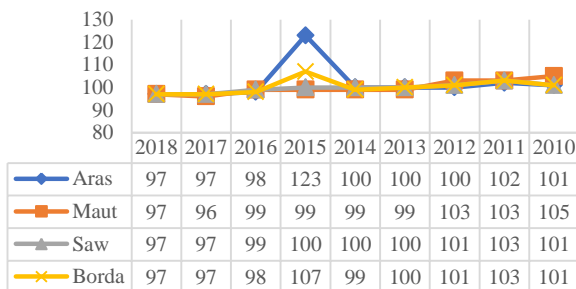
GUYANA

Aras Maut Saw Borda

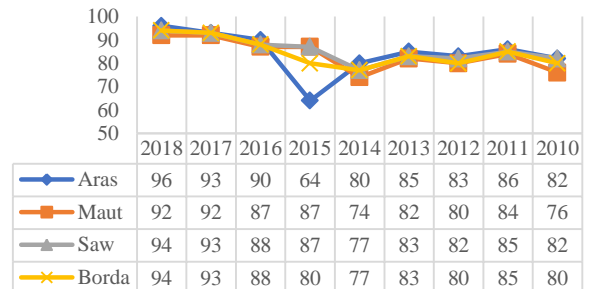
ÇİN

Aras Maut Saw Borda

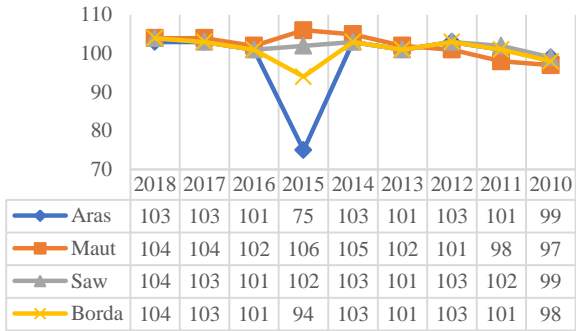
EL SALVADOR

Aras Maut Saw Borda

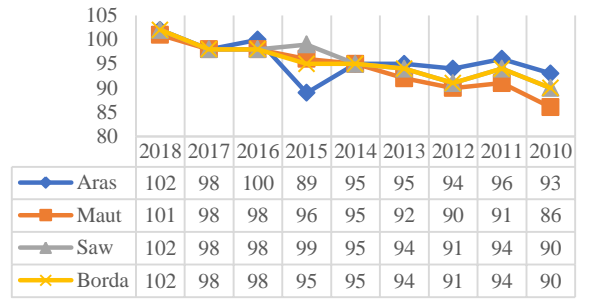
GANA

Aras Maut Saw Borda

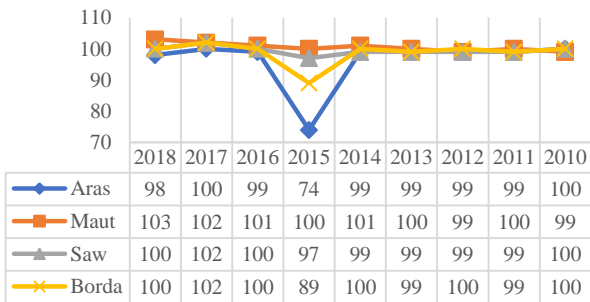
NIKARAGUA

Aras Maut Saw Borda

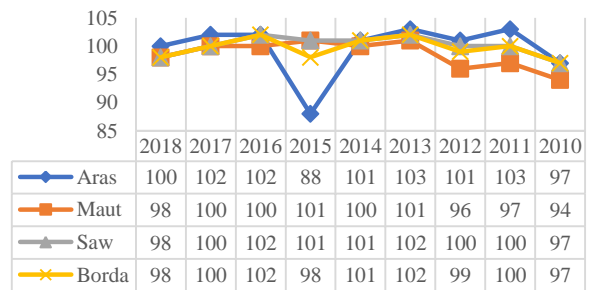
NAMIBYA

Aras Maut Saw Borda

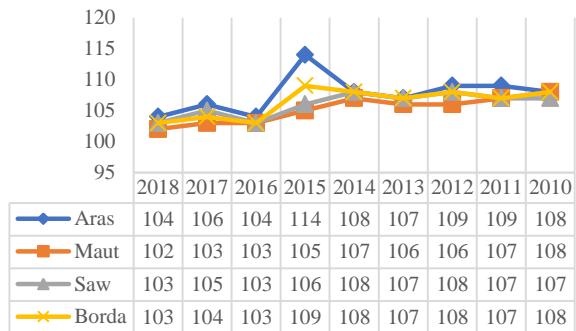
HONDURAS

Aras Maut Saw Borda

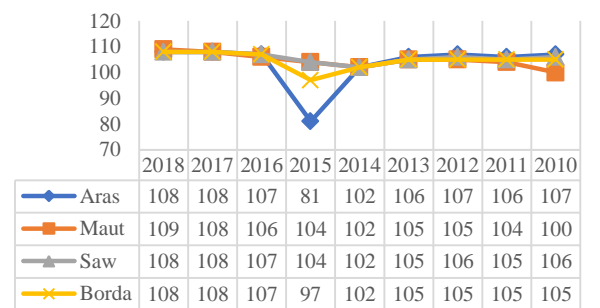
FAS

Aras Maut Saw Borda

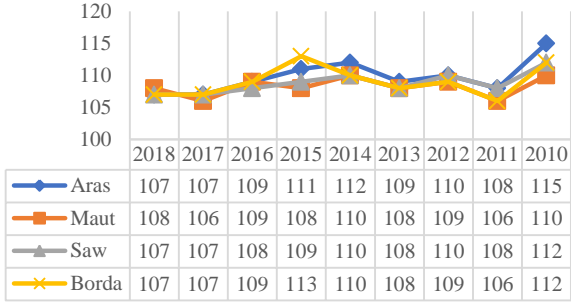
NEPAL

Aras Maut Saw Borda

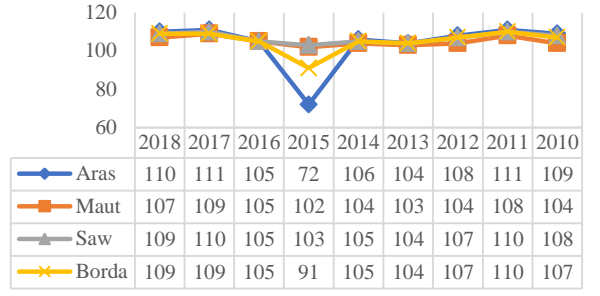
HİNDİSTAN

Aras Maut Saw Borda

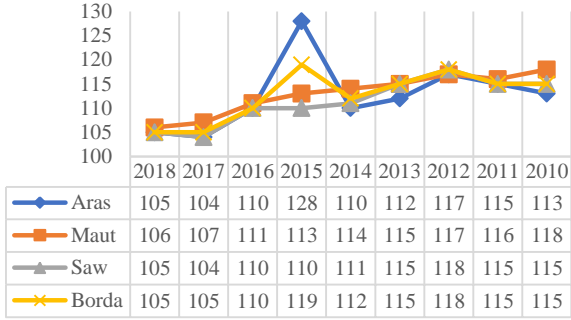
KAMBOÇYA

Aras Maut Saw Borda

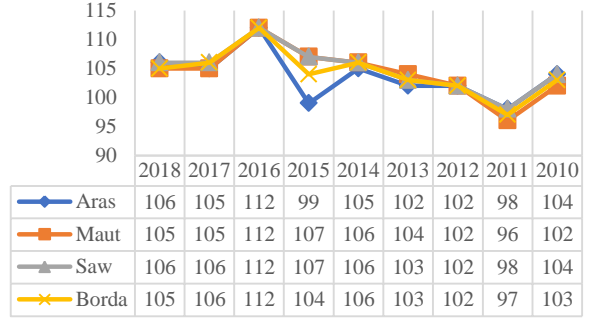
GABON

Aras Maut Saw Borda

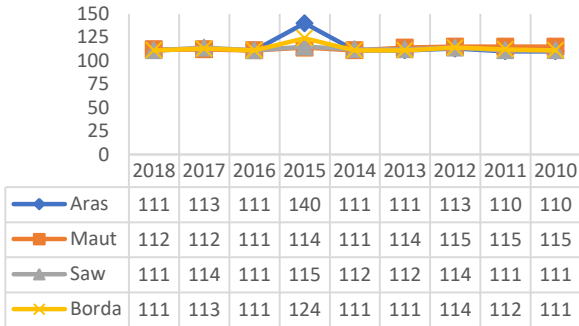
TİMOR LESTE

Aras Maut Saw Borda

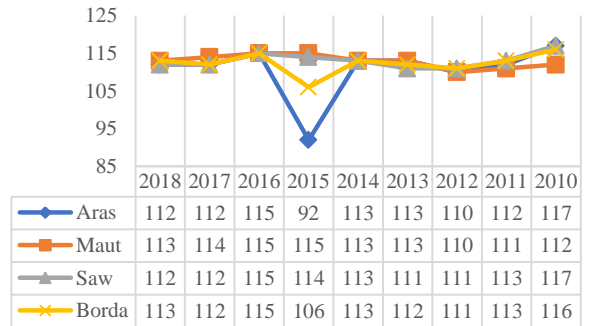
CEZAYİR

Aras Maut Saw Borda

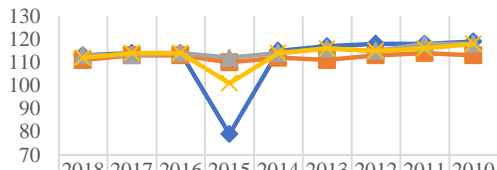
ZAMBİYA

Aras Maut Saw Borda

RUANDA

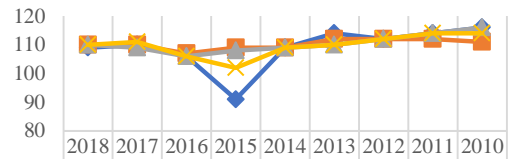
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	113	114	114	79	115	117	118	118	119
Maut	111	113	113	110	112	111	113	114	113
Saw	113	113	114	112	114	116	115	118	118
Borda	112	114	114	101	114	116	115	116	118

KENYA

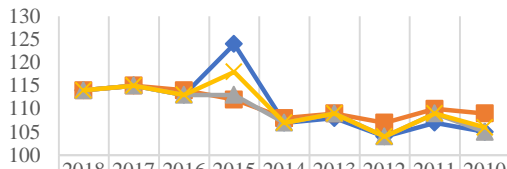
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	109	110	106	91	109	114	112	114	116
Maut	110	110	107	109	109	112	112	112	111
Saw	110	109	106	108	109	110	112	114	116
Borda	110	111	106	102	109	110	112	114	114

TACİKİSTAN

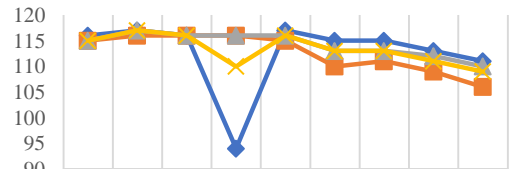
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	114	115	113	124	107	108	104	107	105
Maut	114	115	114	112	108	109	107	110	109
Saw	114	115	113	113	107	109	104	109	105
Borda	114	115	113	118	107	109	104	109	106

PAPUAYENİĞİNE

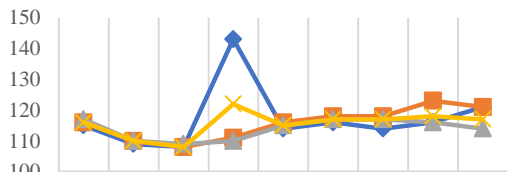
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	116	117	116	94	117	115	115	113	111
Maut	115	116	116	116	115	110	111	109	106
Saw	115	117	116	116	116	113	113	112	110
Borda	115	117	116	110	116	113	113	111	109

İRAN

Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	115	109	108	143	114	116	114	116	121
Maut	116	110	108	111	116	118	118	123	121
Saw	117	110	109	110	115	117	117	116	114
Borda	116	110	108	122	115	117	117	118	117

BENGLADEŞ

Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	120	119	122	129	124	124	119	120	121
Maut	120	118	121	121	122	124	120	119	123
Saw	120	119	121	123	123	124	119	120	122
Borda	120	119	121	126	123	124	119	119	122

SENEGAL

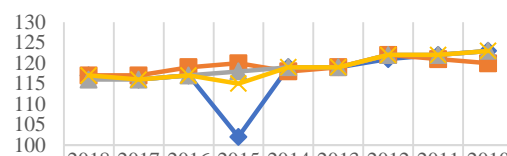
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	119	123	127	116	128	128	129	130	128
Maut	118	121	123	125	126	125	126	129	129
Saw	119	123	124	126	127	126	128	130	128
Borda	119	123	124	123	127	126	128	130	128

BENİN

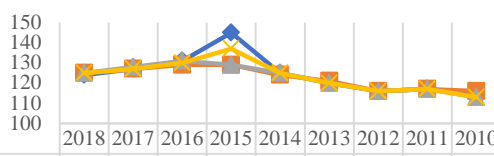
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	117	116	117	102	119	119	121	122	123
Maut	117	117	119	120	118	119	122	121	120
Saw	116	116	117	118	119	119	122	122	123
Borda	117	116	117	115	119	119	122	122	123

MISIR

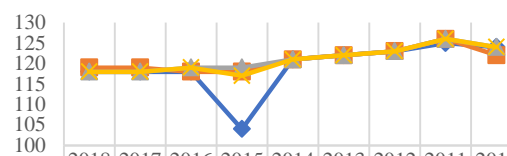
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	124	127	131	145	125	120	116	117	114
Maut	125	127	129	129	124	121	116	117	116
Saw	125	128	131	129	125	120	116	117	113
Borda	125	127	130	137	125	120	116	117	113

UGANDA

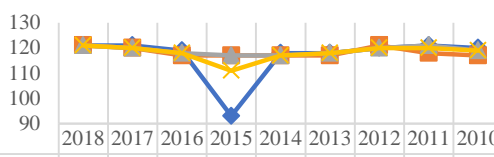
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	118	118	118	104	121	122	123	125	124
Maut	119	119	118	118	121	122	123	126	122
Saw	118	118	119	119	121	122	123	126	124
Borda	118	118	119	117	121	122	123	126	124

MADAGASKAR

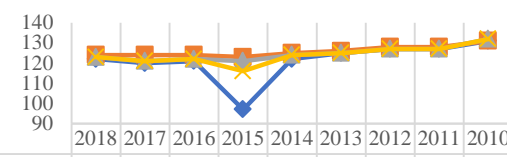
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	121	121	119	93	118	118	120	121	120
Maut	121	120	117	117	117	117	121	118	117
Saw	121	120	118	117	117	118	120	121	119
Borda	121	120	118	111	117	118	120	120	119

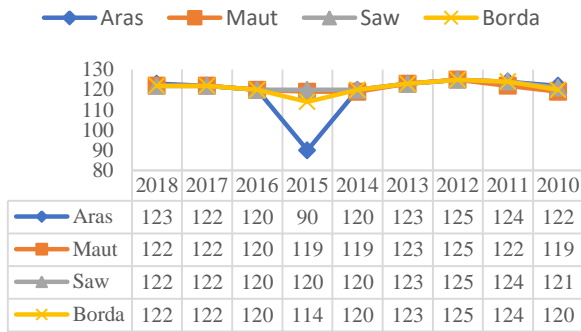
LESOTHO

Aras Maut Saw Borda

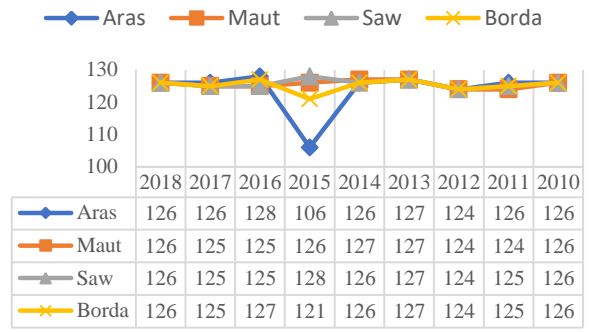

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	122	120	121	97	122	125	127	127	131
Maut	124	124	124	123	125	126	128	128	131
Saw	123	121	122	121	124	125	127	127	132
Borda	123	121	122	116	124	125	127	127	132

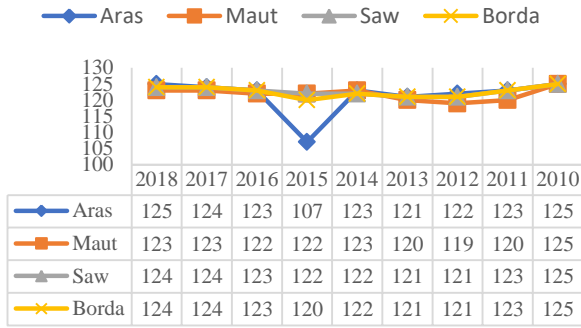
HAITI

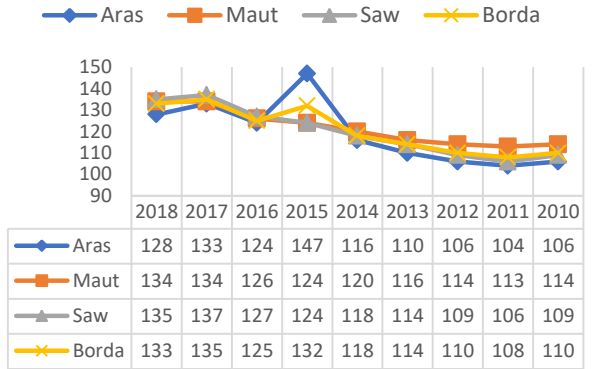
MALAVI

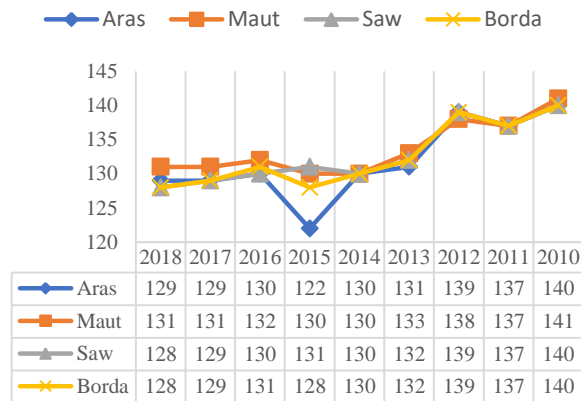
TANZANIA

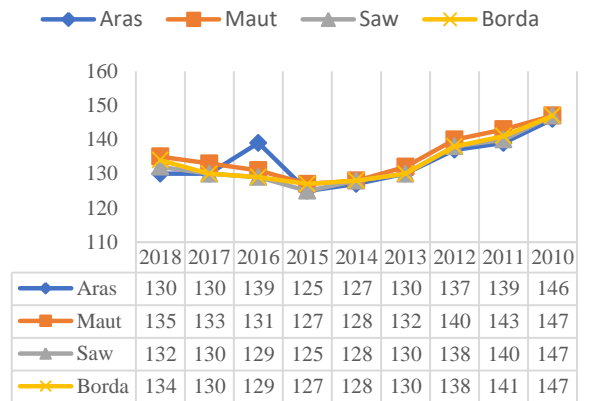
VENEZUELA

TOGO

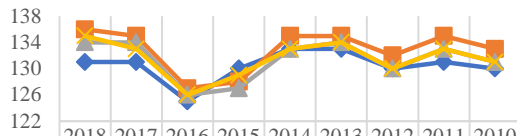

ZIMBABVE

ANGOLA

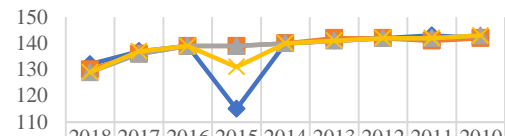
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	131	131	125	130	133	133	130	131	130
■ Maut	136	135	127	128	135	135	132	135	133
▲ Saw	134	134	126	127	133	134	130	133	131
✕ Borda	135	133	126	129	133	134	130	133	131

MOZAMBİK

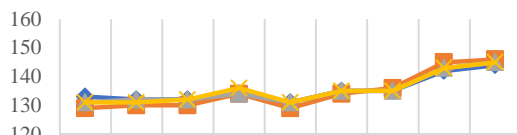
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	132	137	139	115	140	141	142	143	142
■ Maut	130	136	139	139	140	142	142	141	142
▲ Saw	129	136	139	139	140	141	142	142	143
✕ Borda	129	137	139	131	140	141	142	142	143

MYANMAR

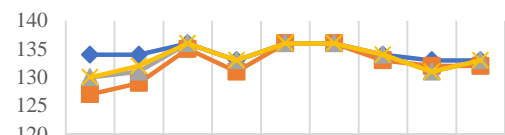
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	133	132	132	134	131	135	135	142	144
■ Maut	129	130	130	134	129	134	136	145	146
▲ Saw	131	132	132	134	131	135	135	143	145
✕ Borda	131	131	132	136	131	135	135	143	145

PAKISTAN

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	134	134	136	133	136	136	134	133	133
■ Maut	127	129	135	131	136	136	133	132	132
▲ Saw	130	131	136	133	136	136	134	131	133
✕ Borda	130	132	136	133	136	136	134	131	133

NİJERYA

◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	127	125	126	127	129	126	128	132	134
■ Maut	132	126	128	133	131	128	131	134	138
▲ Saw	127	126	128	130	129	128	129	134	137
✕ Borda	127	126	128	130	129	128	129	134	136

GAMBİYA

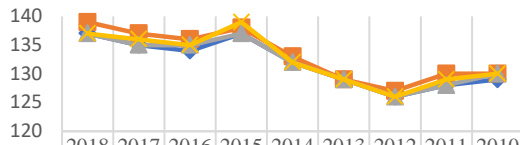
◆ Aras   ■ Maut   ▲ Saw   ✕ Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
◆ Aras	135	136	137	126	135	132	132	129	127
■ Maut	128	132	137	136	132	130	129	127	128
▲ Saw	133	133	137	136	135	131	131	129	127
✕ Borda	132	134	137	134	135	131	131	128	127

KAMERUN

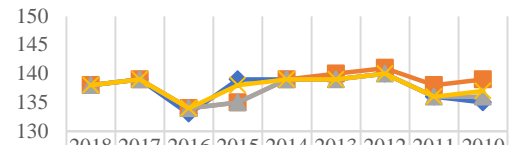
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	137	135	134	137	132	129	126	128	129
Maut	139	137	136	138	133	129	127	130	130
Saw	137	135	135	137	132	129	126	128	130
Borda	137	136	135	139	132	129	126	129	130

KONGO

Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	138	139	133	139	139	139	140	136	135
Maut	138	139	134	135	139	140	141	138	139
Saw	138	139	134	135	139	139	140	136	136
Borda	138	139	134	138	139	139	140	136	137

BURKINA FASO

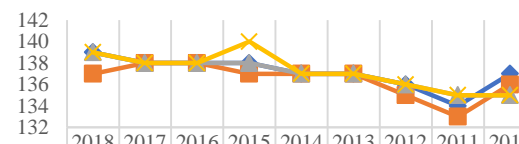
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	136	128	135	108	134	134	133	135	132
Maut	133	128	133	132	134	131	130	131	127
Saw	136	127	133	132	134	133	133	132	129
Borda	136	128	133	125	134	133	132	132	129

MORİTANYA

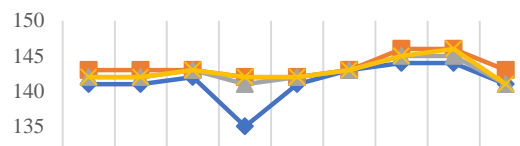
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	139	138	138	138	137	137	136	134	137
Maut	137	138	138	137	137	137	135	133	136
Saw	139	138	138	138	137	137	136	135	135
Borda	139	138	138	140	137	137	136	135	135

KONGO DEMOKRATİK

Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	141	141	142	135	141	143	144	144	141
Maut	143	143	143	142	142	143	146	146	143
Saw	142	142	143	141	142	143	145	145	141
Borda	142	142	143	142	142	143	145	146	141

MALİ

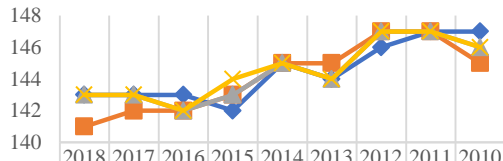
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	142	142	141	131	143	145	143	141	139
Maut	142	141	141	141	143	146	143	139	137
Saw	141	141	141	142	143	145	143	141	139
Borda	141	141	141	141	143	145	143	140	139

ETİYOPYA

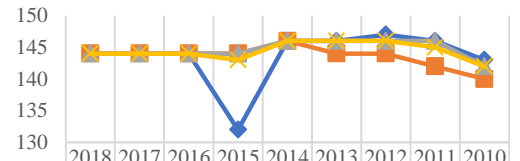
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	143	143	143	142	145	144	146	147	147
Maut	141	142	142	143	145	145	147	147	145
Saw	143	143	142	143	145	144	147	147	146
Borda	143	143	142	144	145	144	147	147	146

NIJER

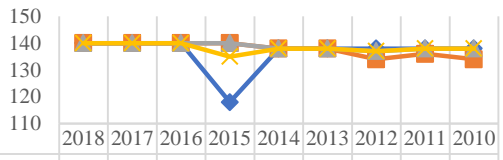
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	144	144	144	132	146	146	147	146	143
Maut	144	144	144	144	146	144	144	142	140
Saw	144	144	144	144	146	146	146	146	142
Borda	144	144	144	143	146	146	146	145	142

SIERRA LEONE

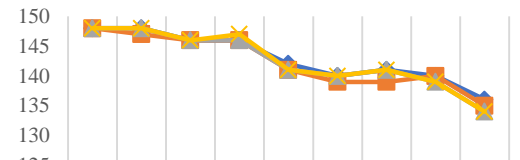
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	140	140	140	118	138	138	138	138	138
Maut	140	140	140	140	138	138	134	136	134
Saw	140	140	140	140	138	138	137	138	138
Borda	140	140	140	135	138	138	137	138	138

YEMEN

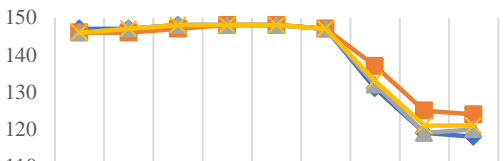
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	148	148	146	146	142	140	141	140	136
Maut	148	147	146	146	141	139	139	140	135
Saw	148	148	146	146	141	140	141	139	134
Borda	148	148	146	147	141	140	141	139	134

SURİYE

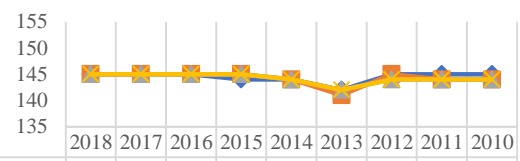
Aras Maut Saw Borda

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	147	147	148	148	148	147	131	119	118
Maut	146	146	147	148	148	147	137	125	124
Saw	146	147	148	148	148	147	132	119	120
Borda	146	147	148	148	148	147	133	121	121

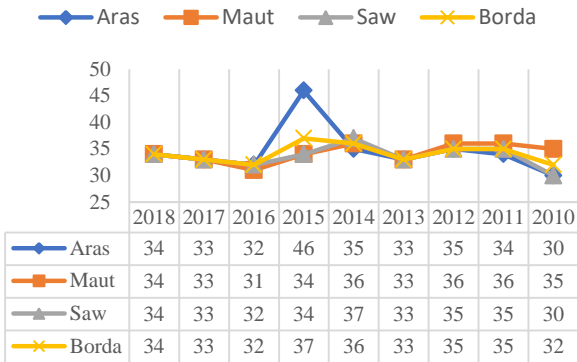
BURUNDİ

Aras Maut Saw Borda

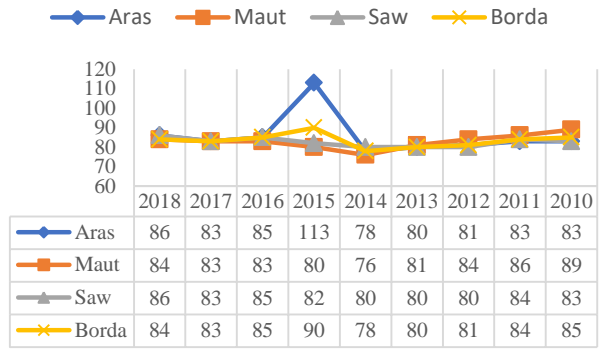

	2018	2017	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010
Aras	145	145	145	144	144	142	145	145	145
Maut	145	145	145	145	144	141	145	144	144
Saw	145	145	145	145	144	142	144	144	144
Borda	145	145	145	145	144	142	144	144	144

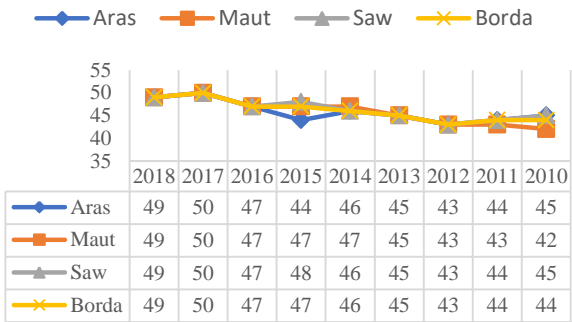
İSRAİL

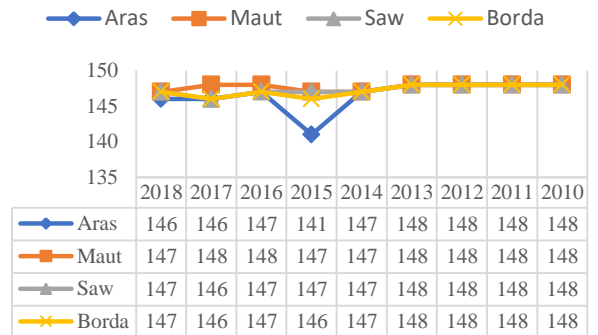
UMMAN

MAURİTİUS

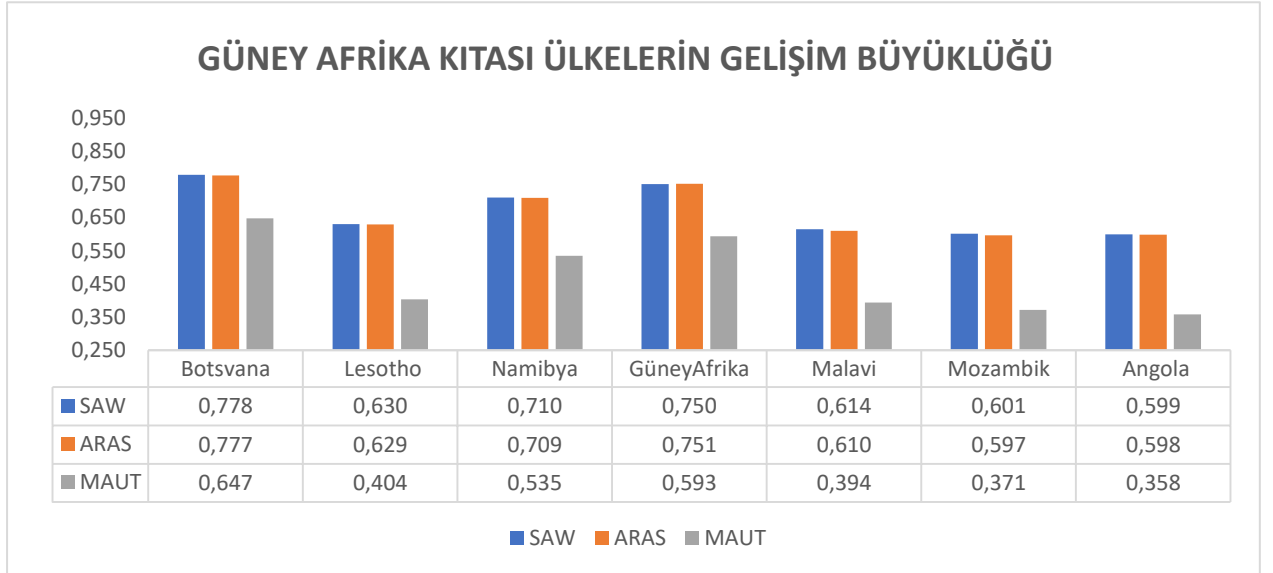
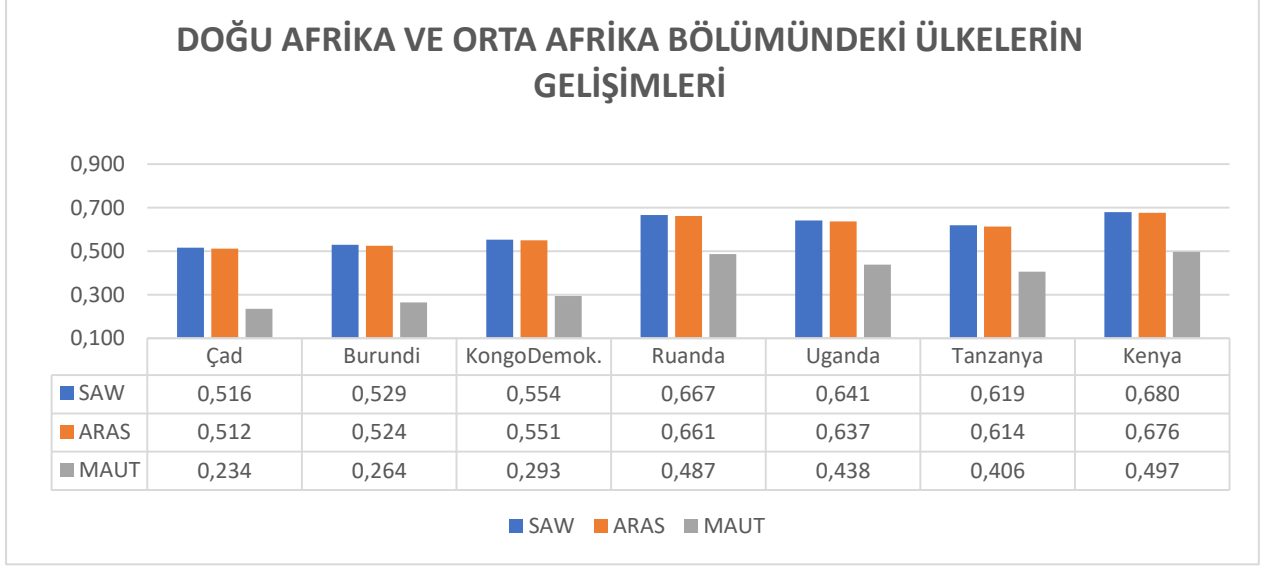

ÇAD

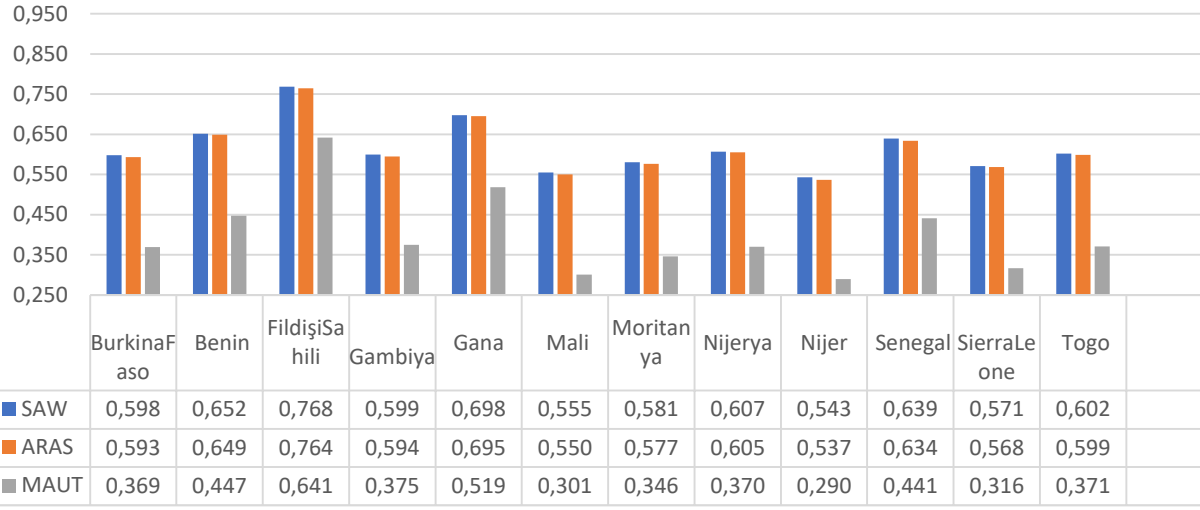

EK-2 Ülkelerin 2018 yılı analizlerinde gelişme sonuçları grafiklerde verilmiştir. Ülkeler, buldukları kıtalarda gösterilmiştir. Grafiklerin anlaşılabilir olması için kıtalarda yer alan ülkelerin fazlalığı sebebiyle bölge bölge ele alınmıştır.

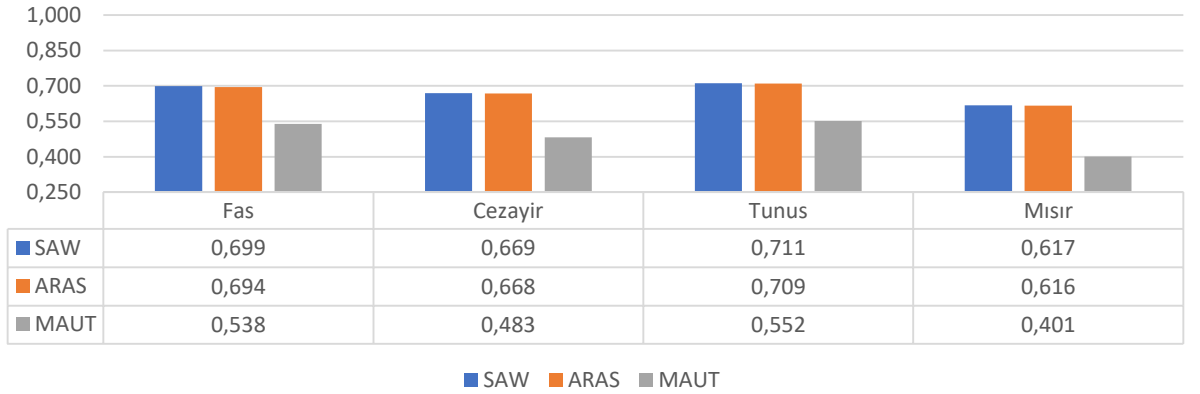
Afrika Kıtası Bölgelerinde Yer Alan Ülkeler ve Gelişmişlik Seviyeleri

BATI AFRIKA BÖLÜMÜ ÜLKE GELİŞİMLERİ

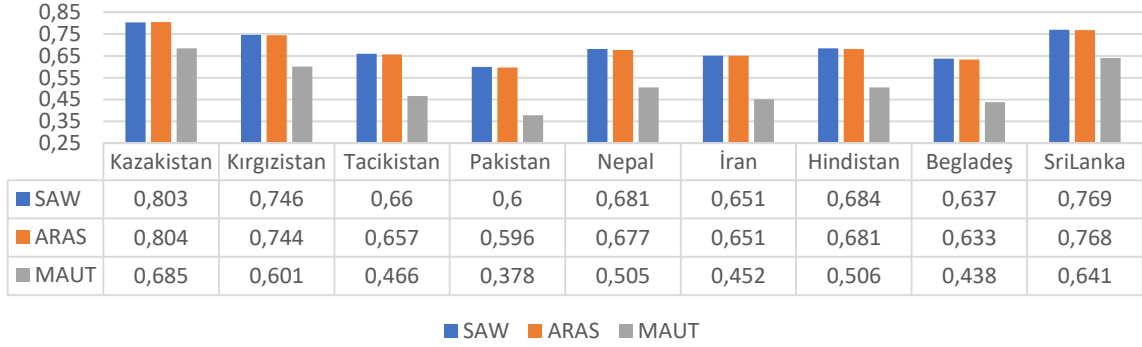

KUZAY AFRIKA BÖLÜMÜNDEKİ ÜLKELERİN GELİŞİMİ

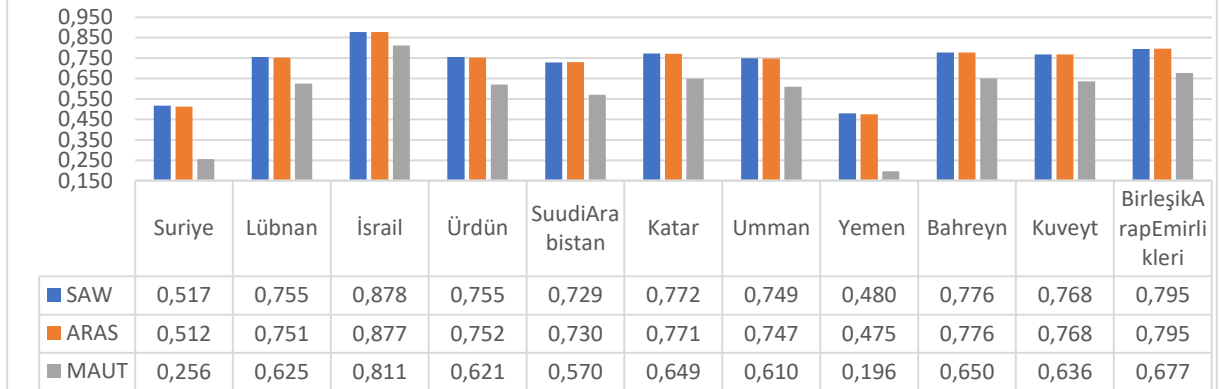

Asya Kıtası Bölgelerindeki Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri (2018)

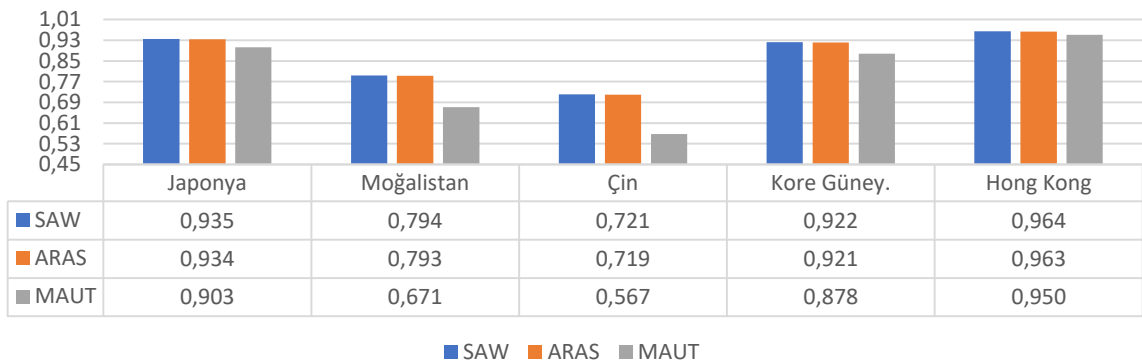
ORTA ASYA VE GÜNEY ASYA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

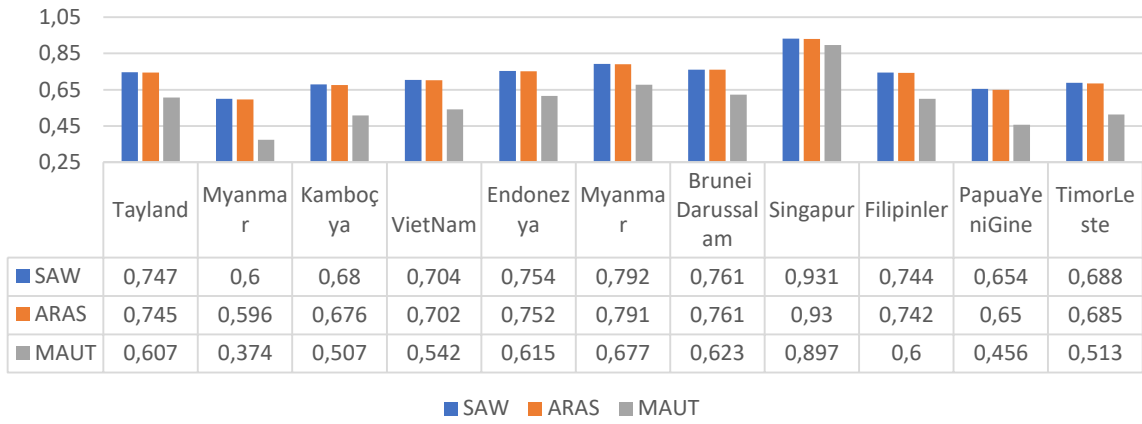
ORTA DOĞU ÜLKELERİ GELİŞİMİ

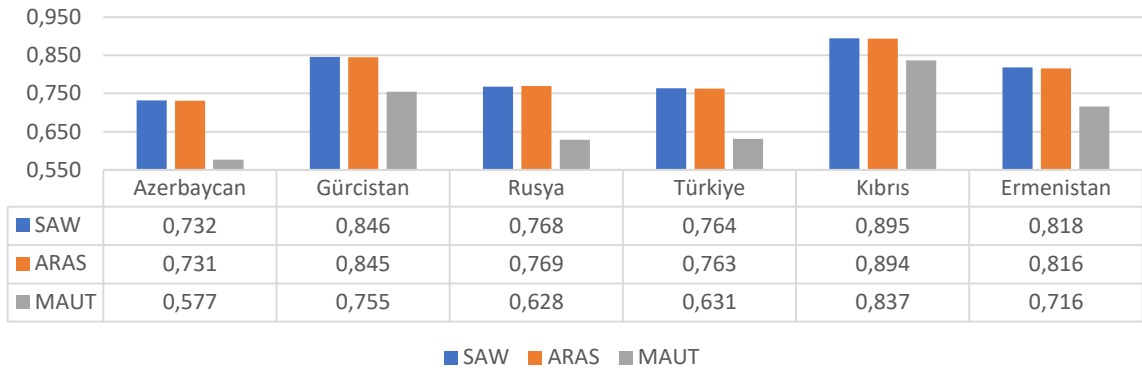
DOĞU ASYA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

GÜNEY DOĞU ASYA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

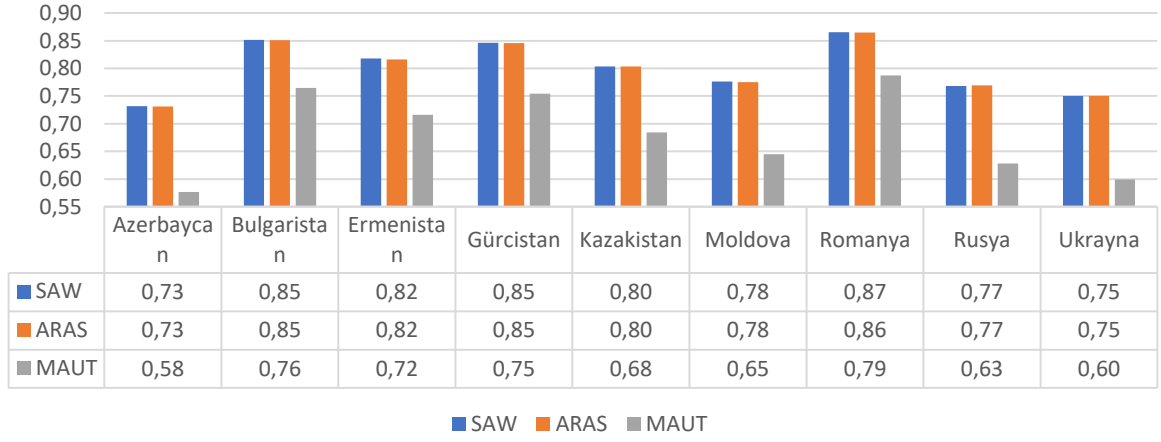

KUZAY ASYA VE BATI ASYA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

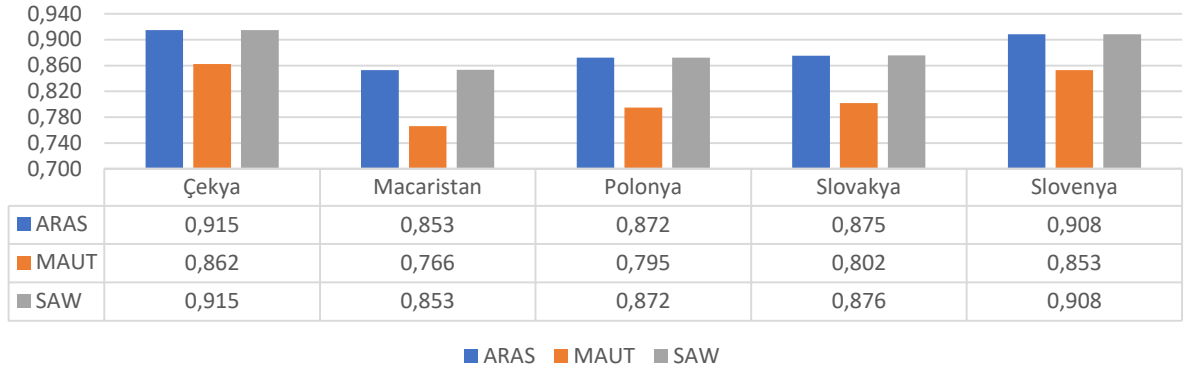

Avrupa Kıtası Bölgelerindeki Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri

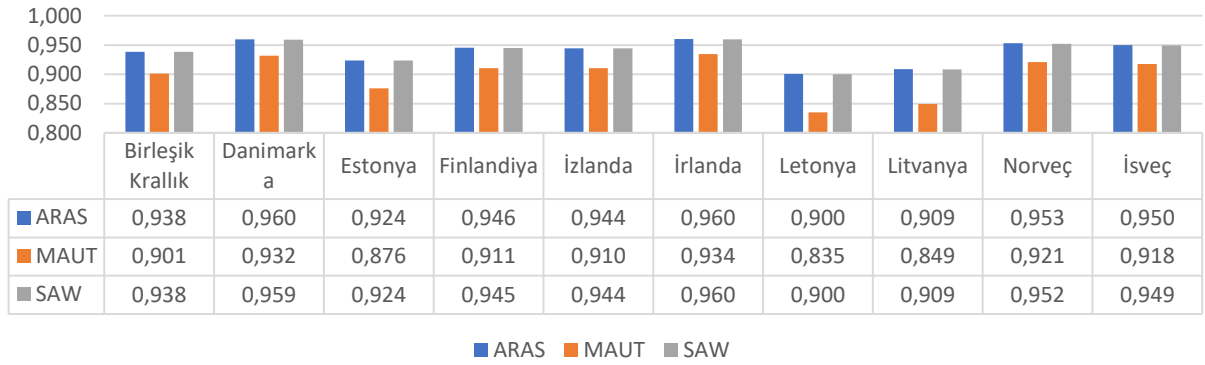
DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ GELİŞİMLERİ

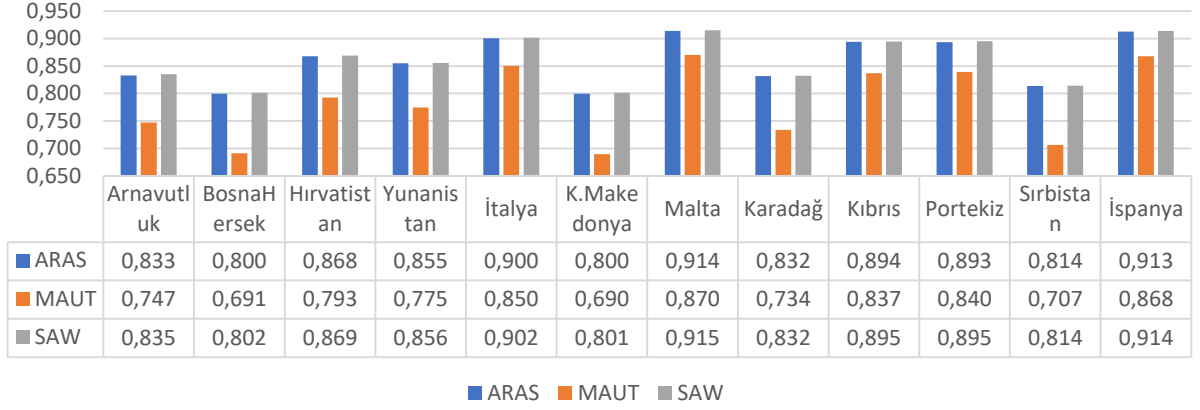
ORTA AVRUPA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

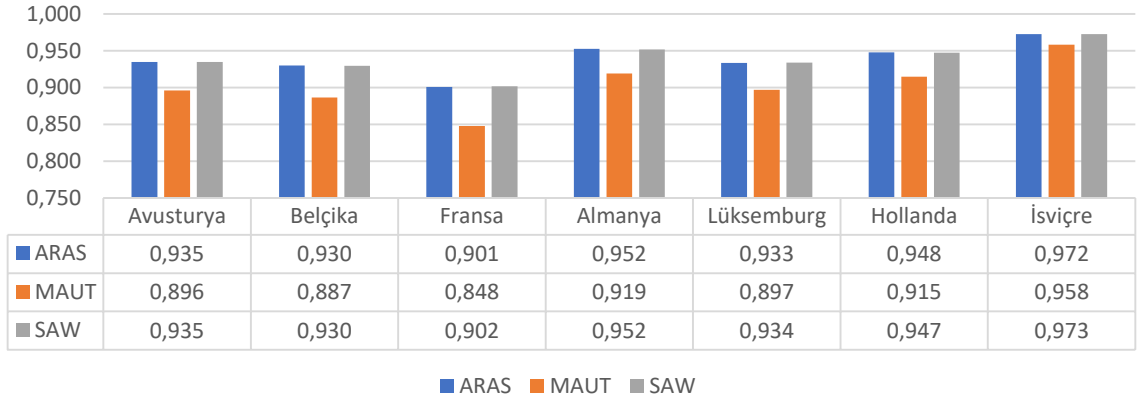
KUZEY AVRUPA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

GÜNEY AVRUPA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

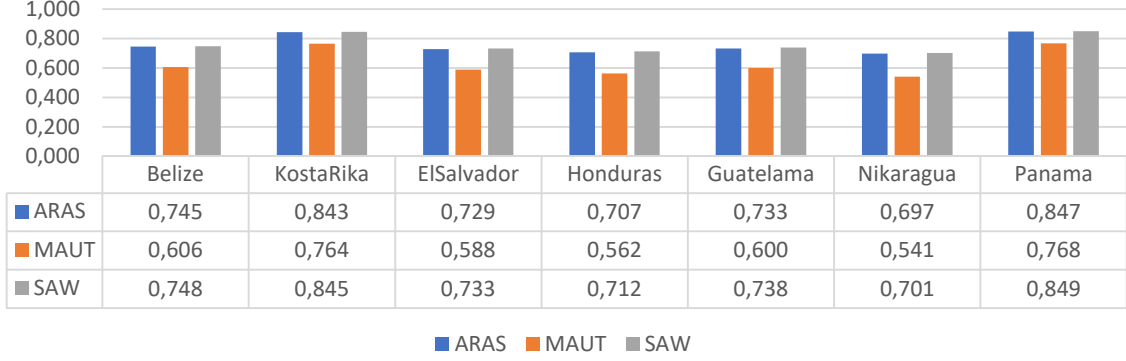

BATI AVRUPA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

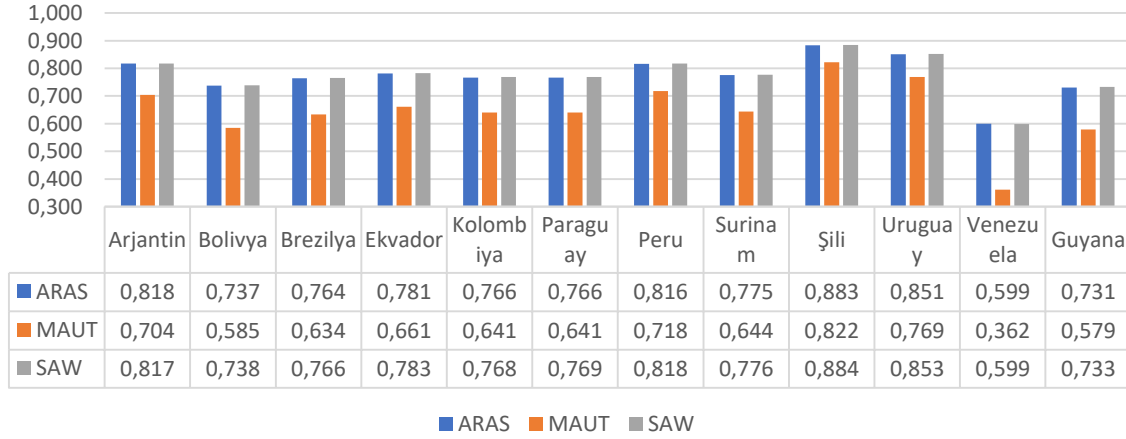

Amerika Kıtası Bölgelerindeki Ülkelerin Gelişmişlik Düzeyleri 2018

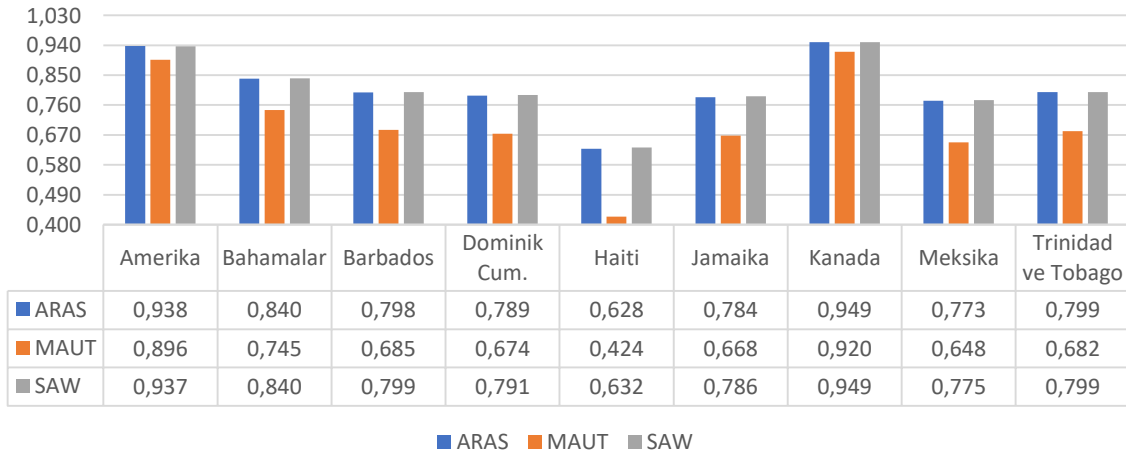
ORTA AMERİKA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

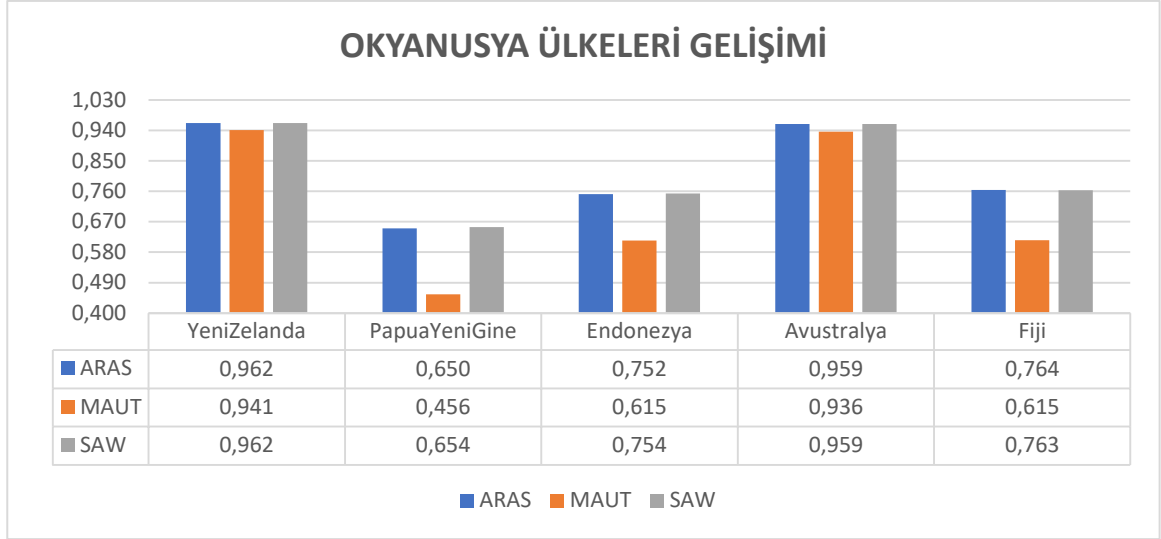
GÜNEY AMERİKA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

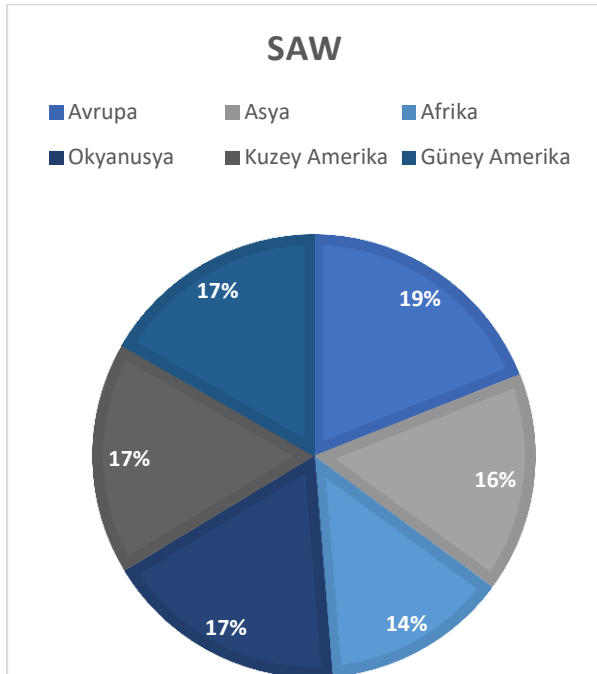
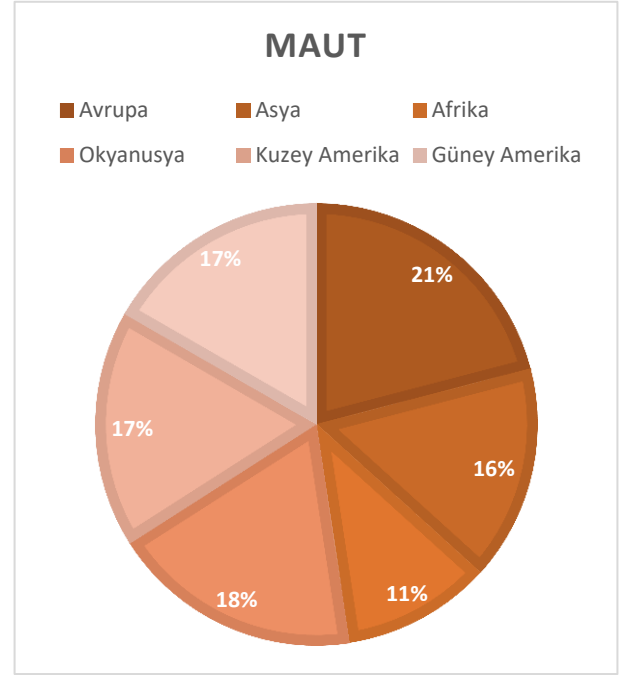
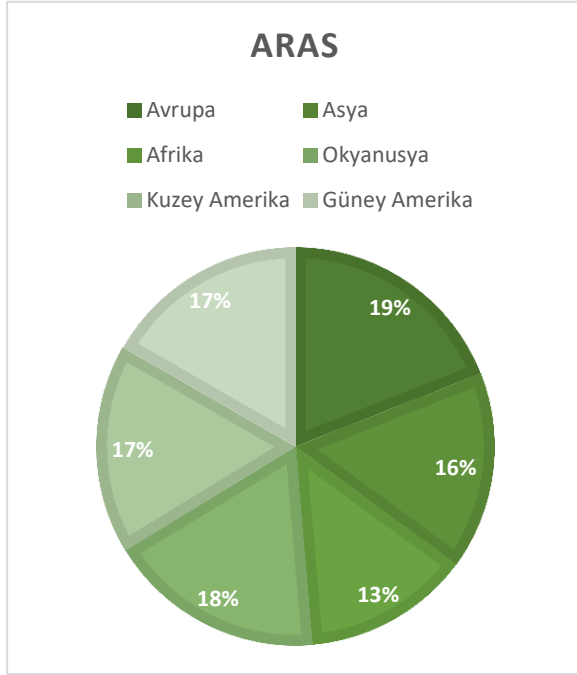
KUZAY AMERİKA ÜLKELERİ GELİŞİMİ

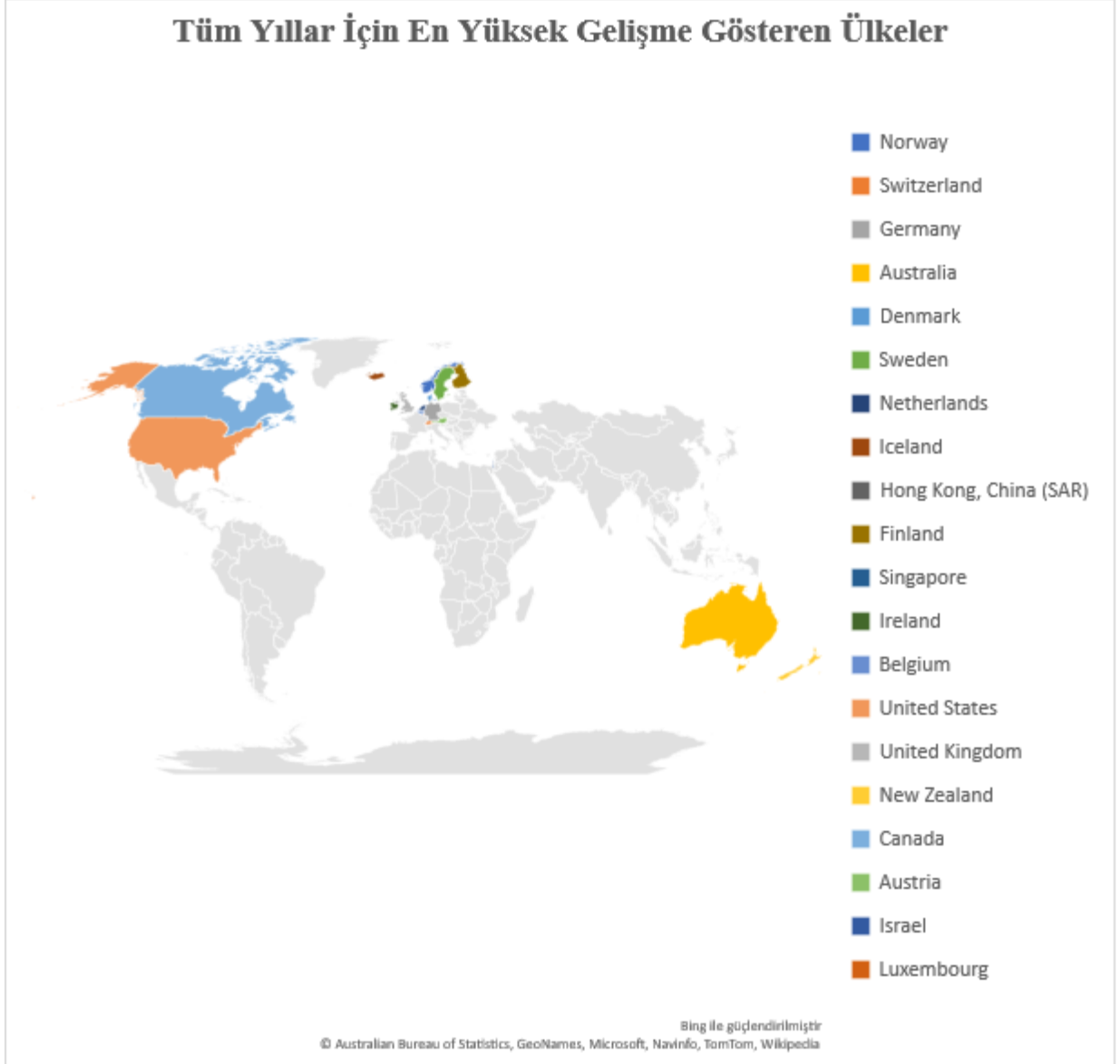
Okyanusya Kıtasındaki Ülkelerin gelişmişlik Düzeyleri

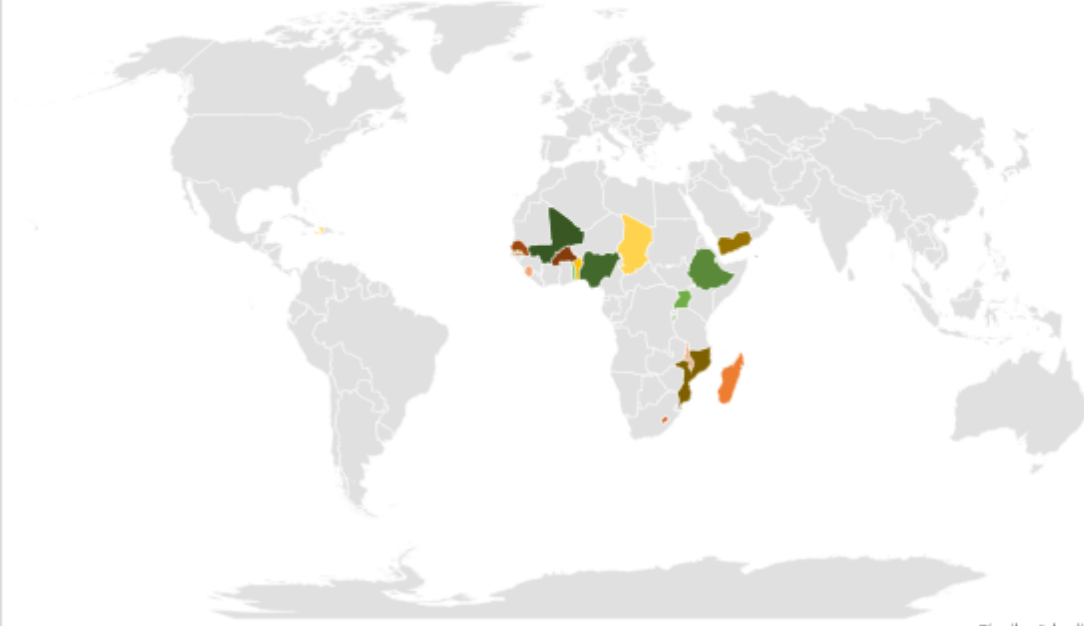
EK-3 ARAS, MAUT ve SAW analizleri sonucunda bulunan ülke değerleri, ülkelerin ait oldukları kıtalara göre düzenlenmiş ve gelişmişlik ortalaması alınmıştır. Üç analize göre kıtalar ve gelişmişlik oranları grafiklerdeki gibidir.

EK 4. Yaşam Beklentisi, Sağlık ve Gelir verileri dahilinde tüm yıllar için Aras, Maut ve Saw analizlerinin Borda sıralamaları ile görülen en yüksek gelişme gösteren 20 ülke

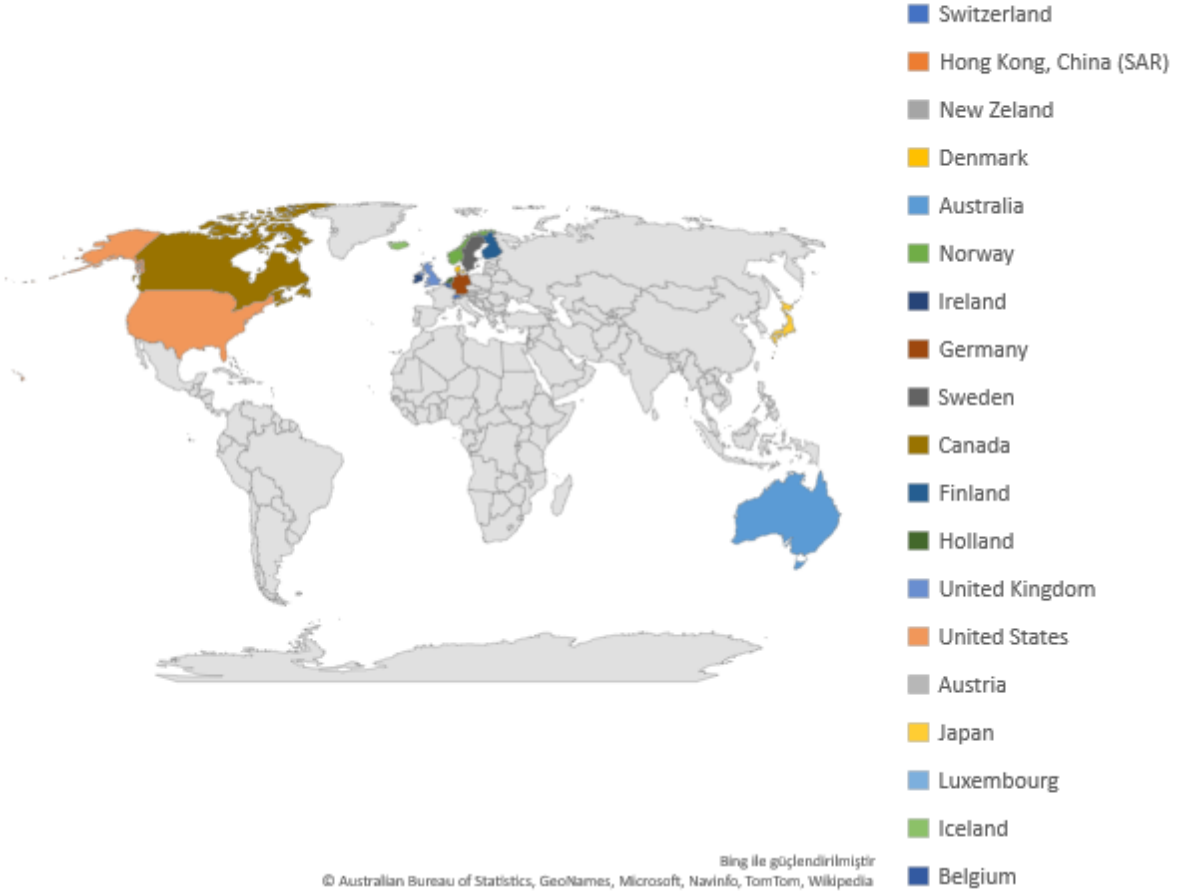
Tüm Yıllar İçin En Düşük Gelişme Gösteren Ülkeler

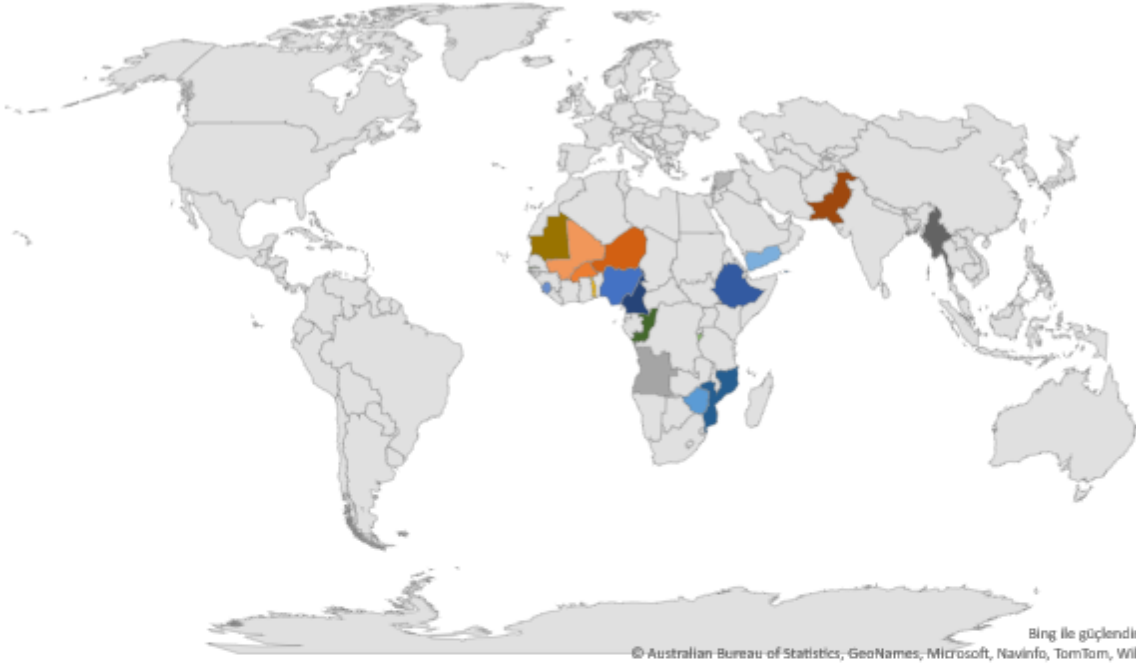
Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

■ Madagascara	■ Benin
■ Uganda	■ Senegal
■ Yemen	■ Nigeria
■ Tanzania (United Republic of)	■ Haiti
■ Togo	■ Lesotho
■ Gambiya	■ Etiyopya
■ Malavi	■ Congo (Democratic Republic of the)
■ Burundi	■ Burkina Faso
■ Mozambique	■ Mali
■ Sierra Leone	■ Chad

Tüm Yıllar Özgürlük Verileri Dahilinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren Ülkeler

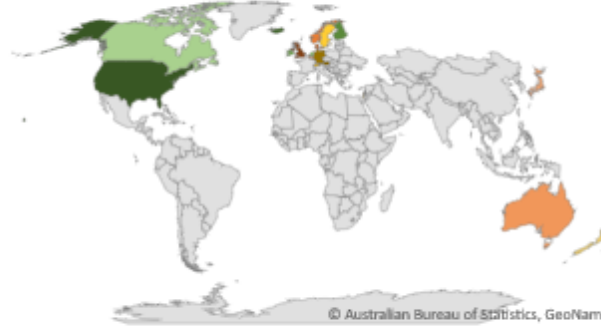

Tüm Yıllar Özgürlük Verileri Dahilinde Çok Düşük Gelişme Gösteren Ülkeler

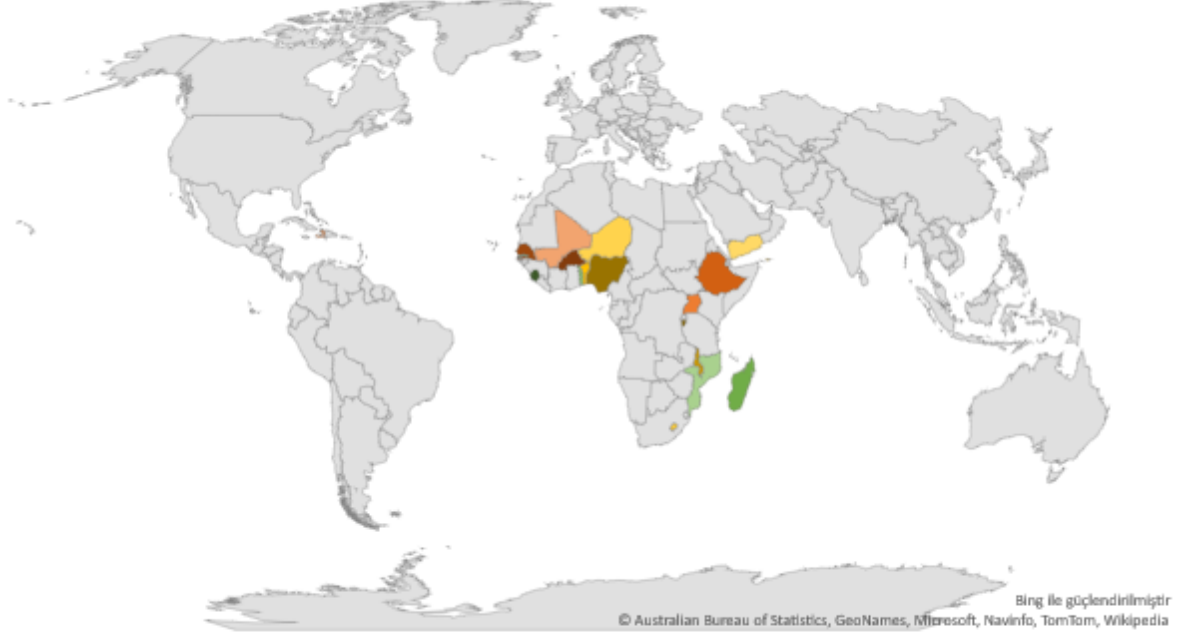
■ Nigeria	■ Burkina Faso
■ Angola	■ Togo
■ Zimbabwe	■ Gambia
■ Cameroon	■ Pakistan
■ Myanmar	■ Mauritania
■ Mozambique	■ Congo
■ Sierra Leone	■ Mali
■ Syrian Arab Republic	■ Congo (Democratic Republic of the)
■ Yemen	■ Burundi
■ Ethiopia	■ Niger

2018 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Dahilinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

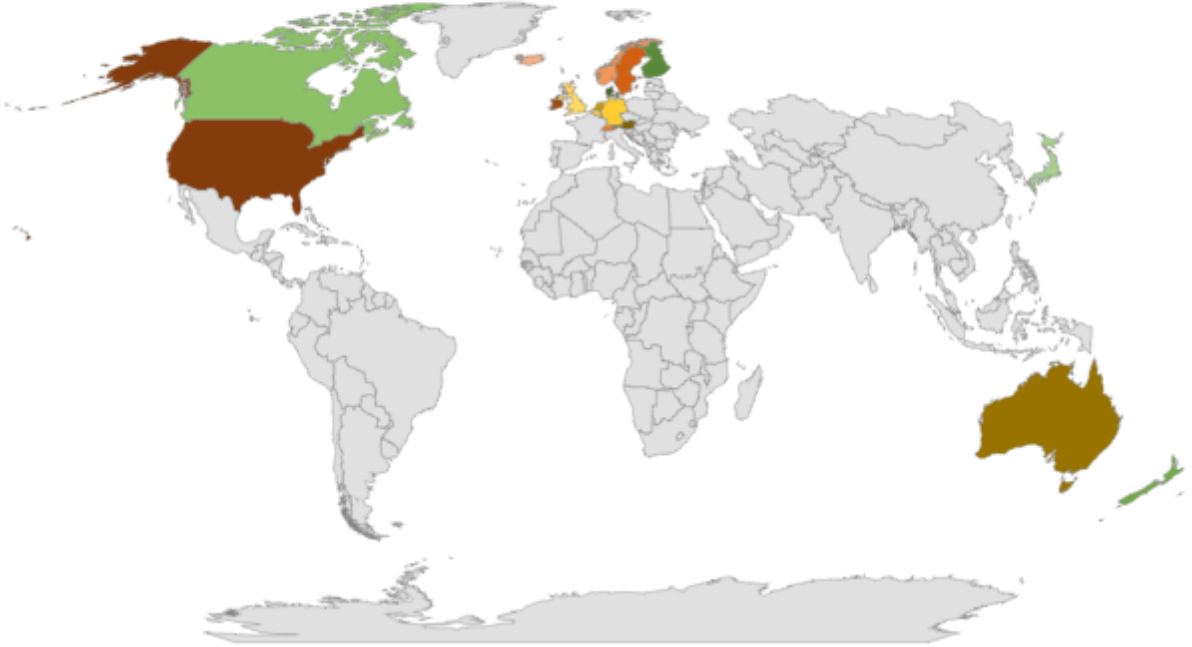
■ Norway	■ Switzerland	■ Ireland
■ Hong Kong, China (SAR)	■ Germany	■ Iceland
■ Australia	■ Sweden	■ Netherlands
■ Denmark	■ Singapore	■ Finland
■ Belgium	■ New Zealand	■ Canada
■ United Kingdom	■ Austria	■ United States
■ Japan	■ Israel	

2018 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Uganda	Benin
Madagascar	Senegal
Nigeria	Tanzania (United Republic of)
Haiti	Lesotho
Togo	Ethiopia
Malawi	Gambia
Congo (Democratic Republic of the)	Yemen
Mozambique	Burkina Faso
Burundi	Sierra Leone
Mali	Niger

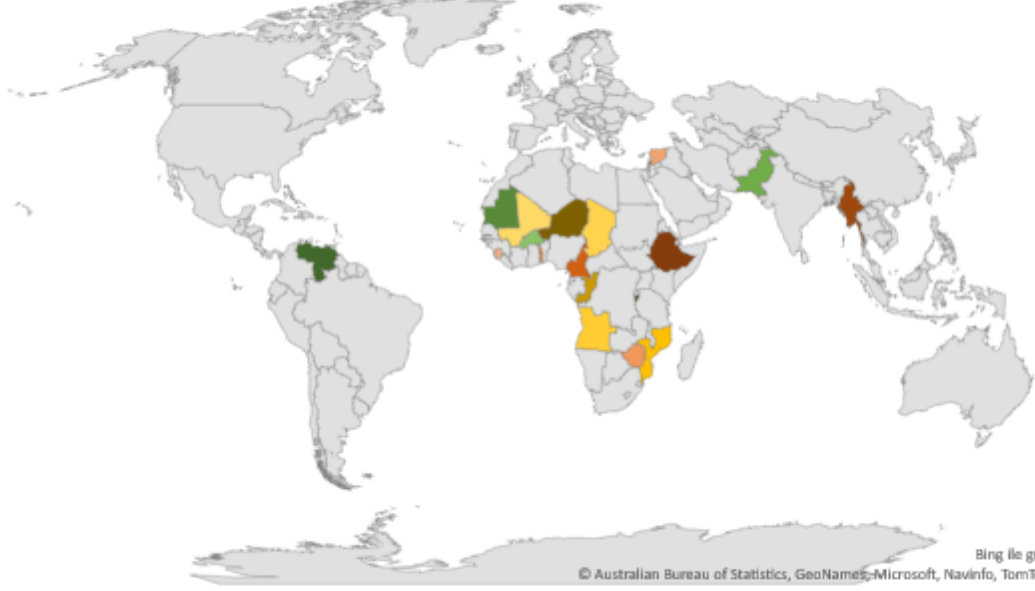
2018 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

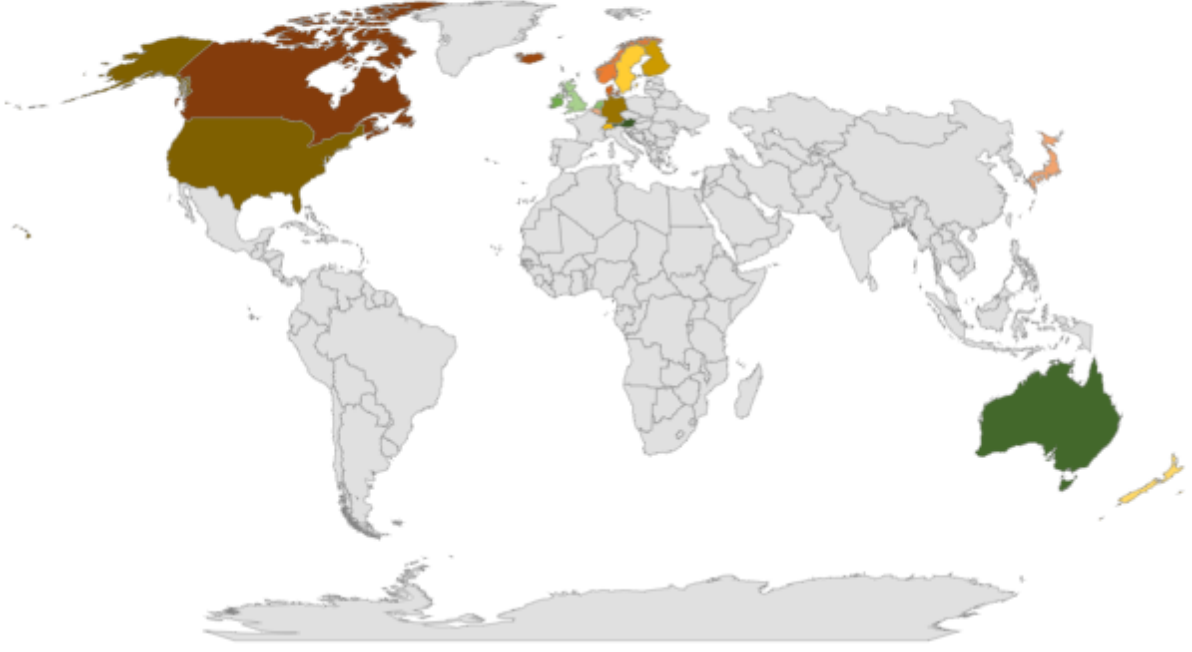
Switzerland	Hong Kong, China (SAR)	New Zealand
Ireland	Australia	Denmark
Norway	Germany	Canada
Sweden	Netherlands	Finland
Iceland	United Kingdom	Japan
United States	Austria	Luxembourg
Singapore	Belgium	

2018 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Togo	Mozambique
Pakistan	Myanmar
Gambia	Venezuela (Bolivarian Republic of)
Zimbabwe	Angola
Burkina Faso	Cameroon
Congo	Mauritania
Sierra Leone	Mali
Congo (Democratic Republic of the)	Ethiopia
Niger	Burundi
Syrian Arab Republic	Chad

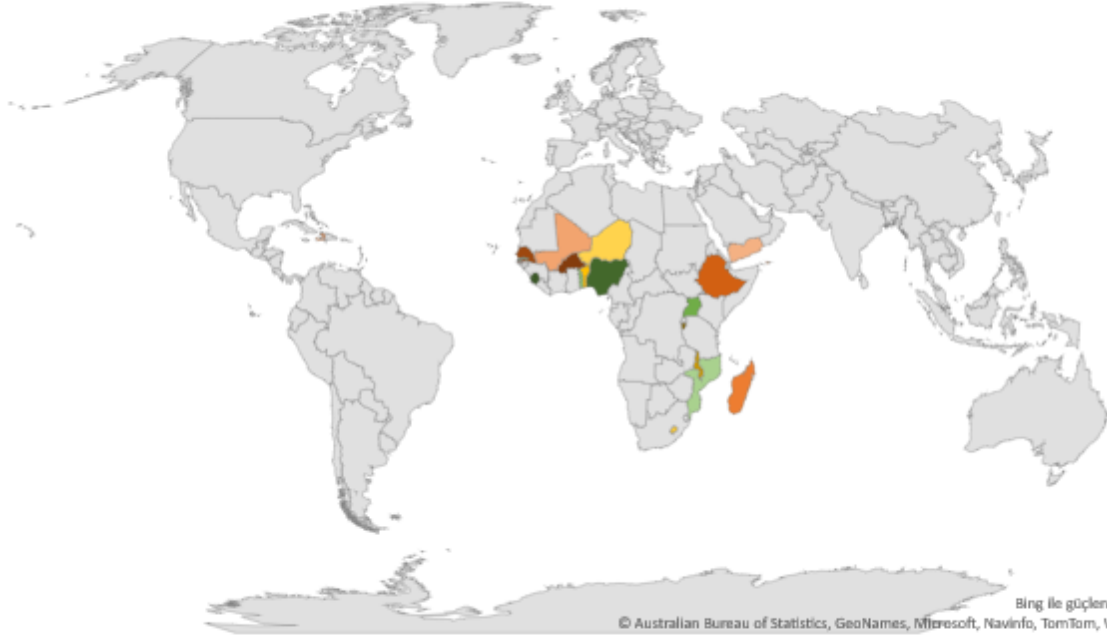
2017 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

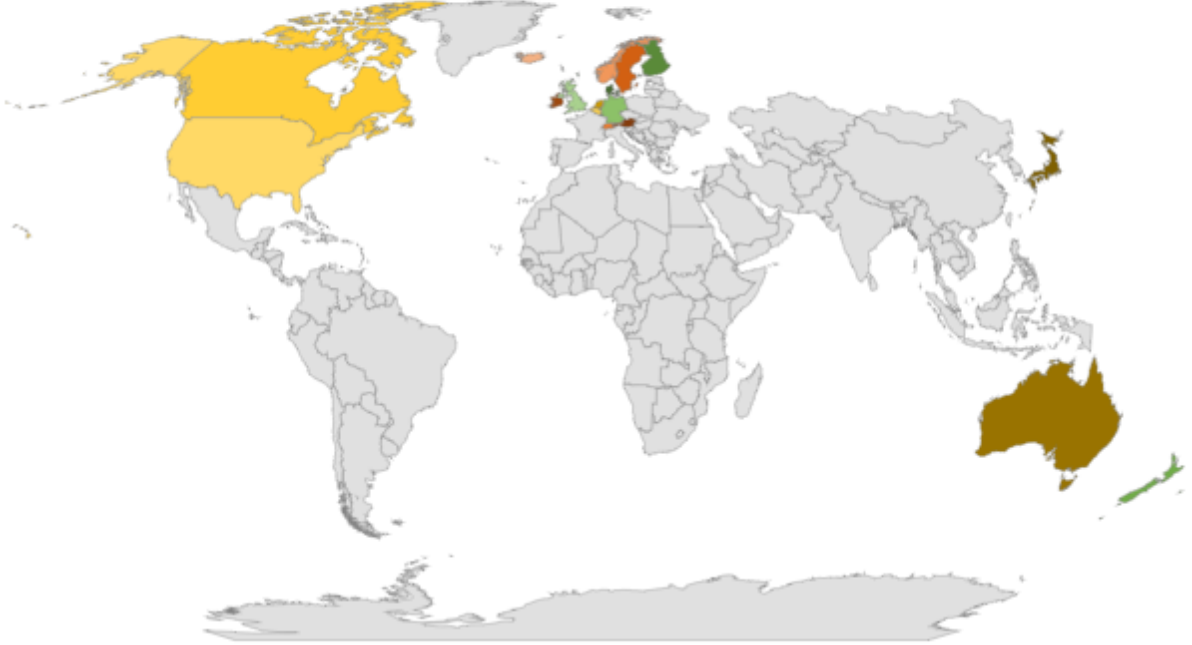
■ Norway	■ Switzerland	■ Ireland
■ Iceland	■ Germany	■ Australia
■ Hong Kong, China (SAR)	■ Sweden	■ Netherlands
■ Denmark	■ Finland	■ Singapore
■ Belgium	■ New Zealand	■ United Kingdom
■ Canada	■ United States	■ Austria
■ Japan	■ Luxembourg	

2017 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Madagascar	Benin
Uganda	Senegal
Tanzania (United Republic of)	Nigeria
Haiti	Lesotho
Togo	Ethiopia
Malawi	Gambia
Yemen	Congo (Democratic Republic of the)
Mozambique	Burkina Faso
Burundi	Sierra Leone
Mali	Niger

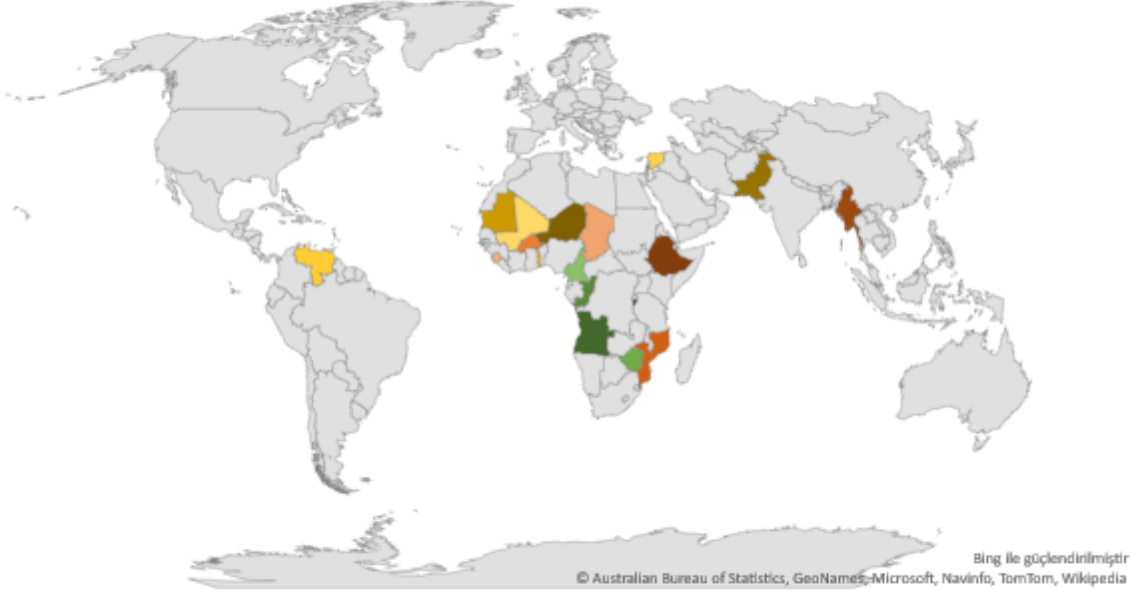
2017 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Ek Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

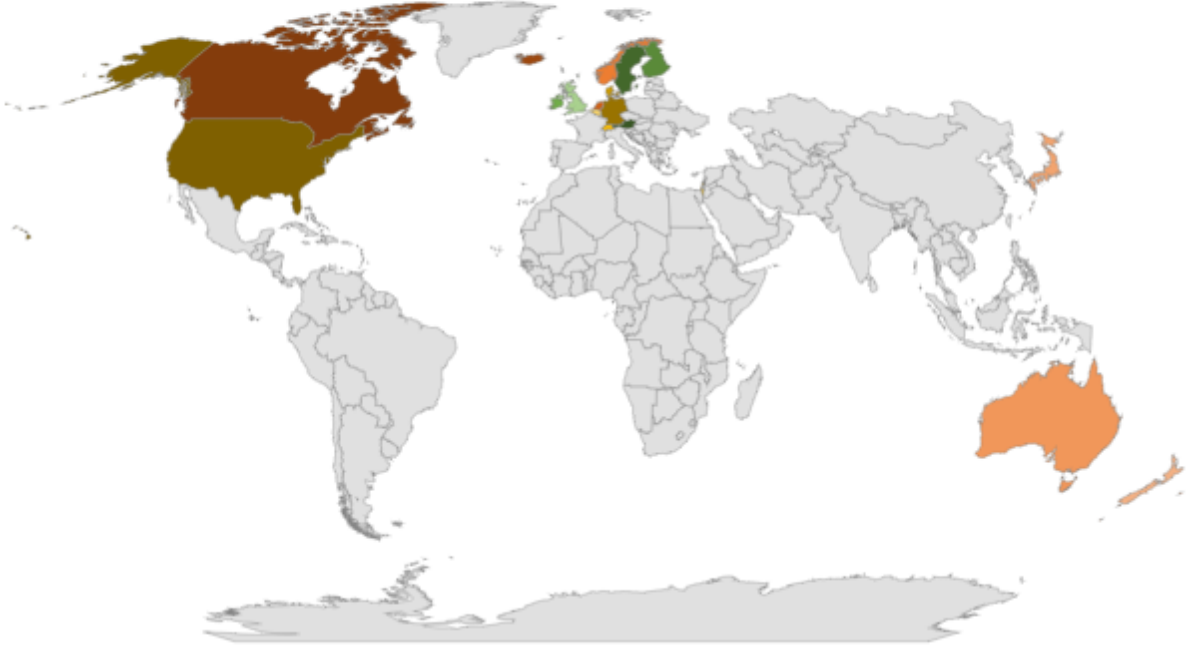
Switzerland	Hong Kong, China (SAR)	New Zealand
Ireland	Australia	Denmark
Norway	Canada	Germany
Sweden	Netherlands	Finland
Iceland	United States	United Kingdom
Austria	Japan	Luxembourg
Singapore	Belgium	

2017 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Ek Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Burkina Faso	Togo
Zimbabve	Myanmar
Pakistan	Angola
Gambia	Venezuela (Bolivarian Republic of)
Cameroon	Mozambique
Mauritania	Congo
Sierra Leone	Mali
Congo (Democratic Republic of the)	Ethiopia
Niger	Burundi
Chad	Syrian Arab Republic

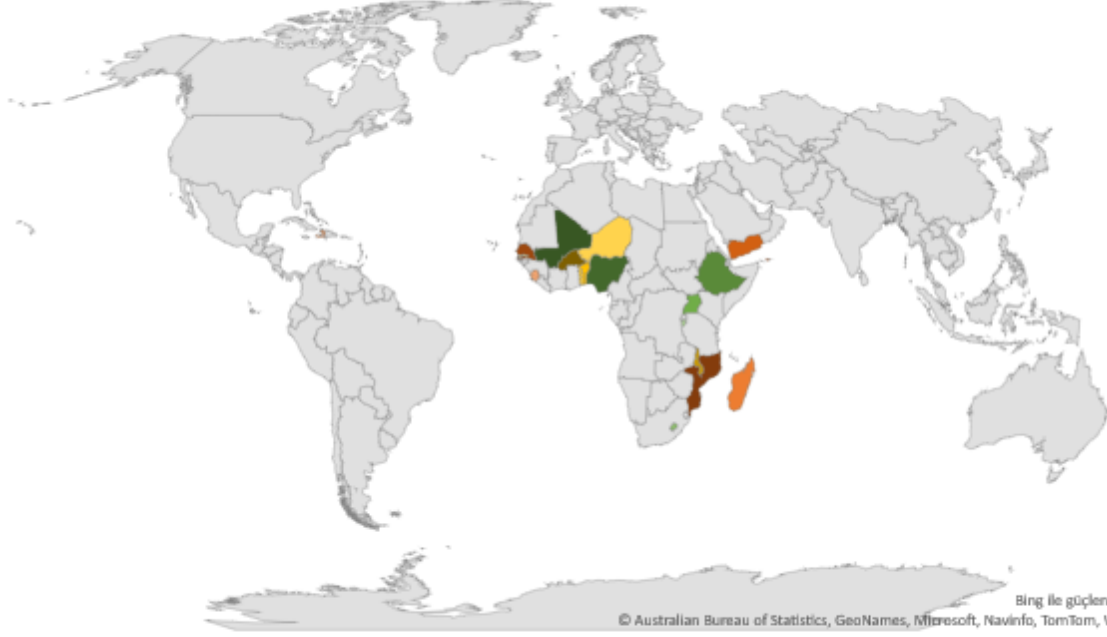
2016 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

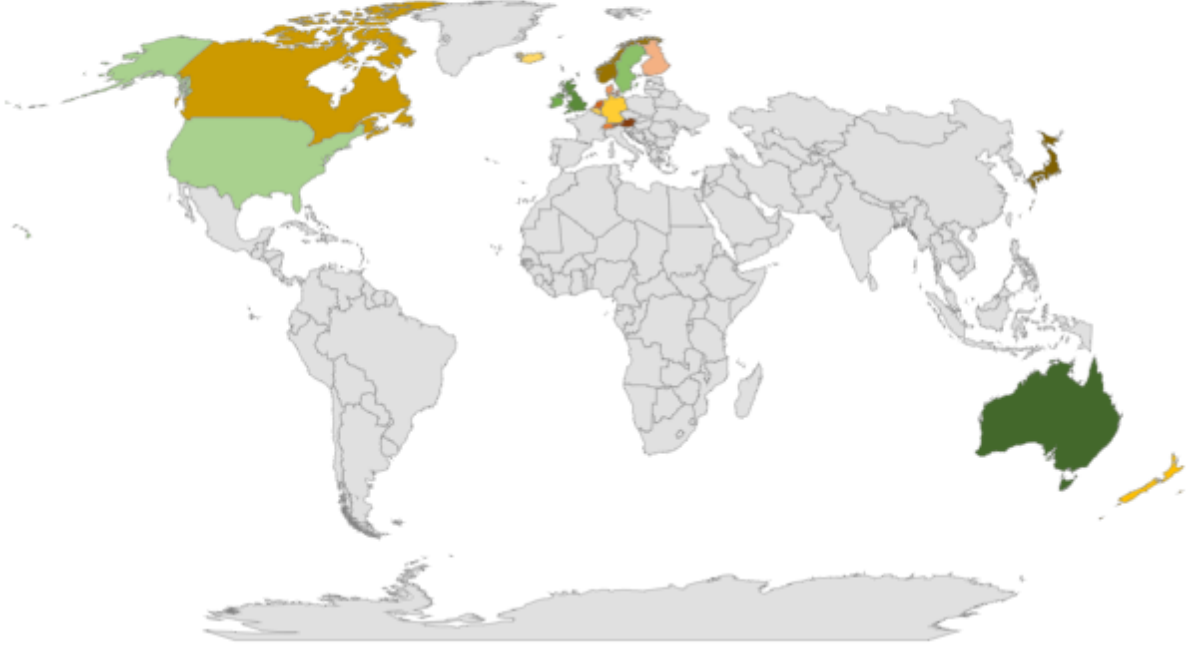
■ Norway	■ Switzerland	■ Ireland
■ Iceland	■ Germany	■ Sweden
■ Australia	■ Hong Kong, China (SAR)	■ Singapore
■ Netherlands	■ Denmark	■ Finland
■ New Zealand	■ Belgium	■ United Kingdom
■ Canada	■ United States	■ Austria
■ Japan	■ Israel	

2016 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Madagascar	Benin
Uganda	Senegal
Tanzania (United Republic of)	Nigeria
Haiti	Togo
Lesotho	Yemen
Malawi	Ethiopia
Congo (Democratic Republic of the)	Gambia
Burundi	Mozambique
Burkina Faso	Mali
Sierra Leone	Niger

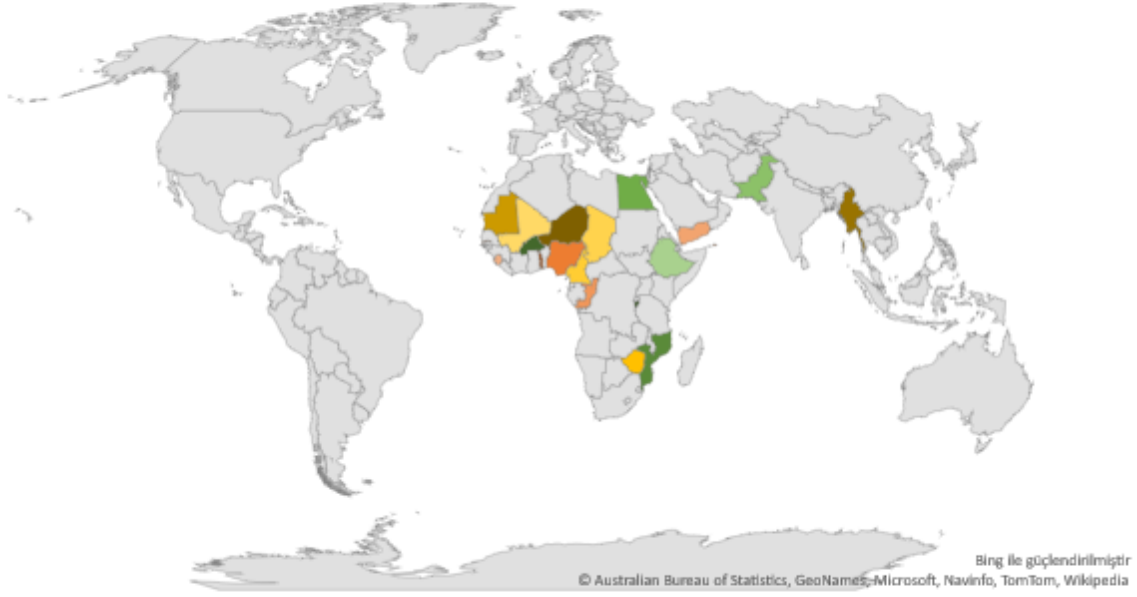
2016 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

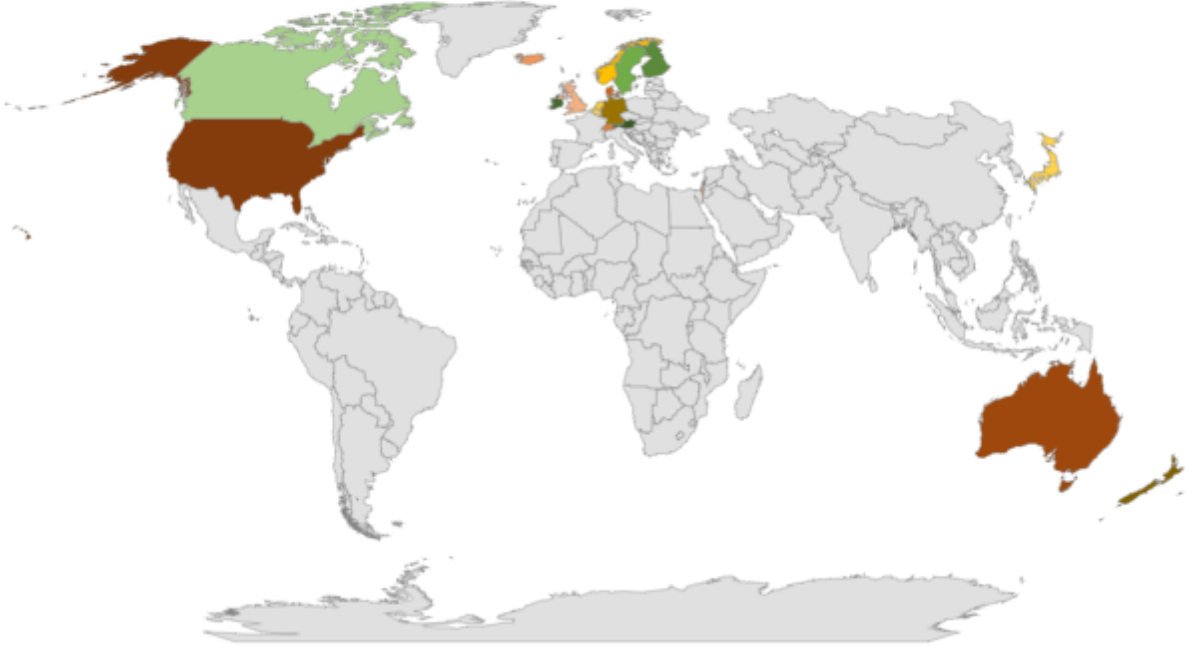
Switzerland	New Zealand	Ireland
Hong Kong, China (SAR)	Norway	Australia
Denmark	Germany	Sweden
Netherlands	Canada	United Kingdom
Finland	Iceland	United States
Austria	Japan	Singapore
Luxembourg	Belgium	

2016 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Nigeria	Zimbabve
Egypt	Togo
Myanmar	Burkina Faso
Congo	Cameroon
Pakistan	Gambia
Mauritania	Mozambique
Sierra Leone	Mali
Ethiopia	Congo (Democratic Republic of the)
Niger	Burundi
Yemen	Chad

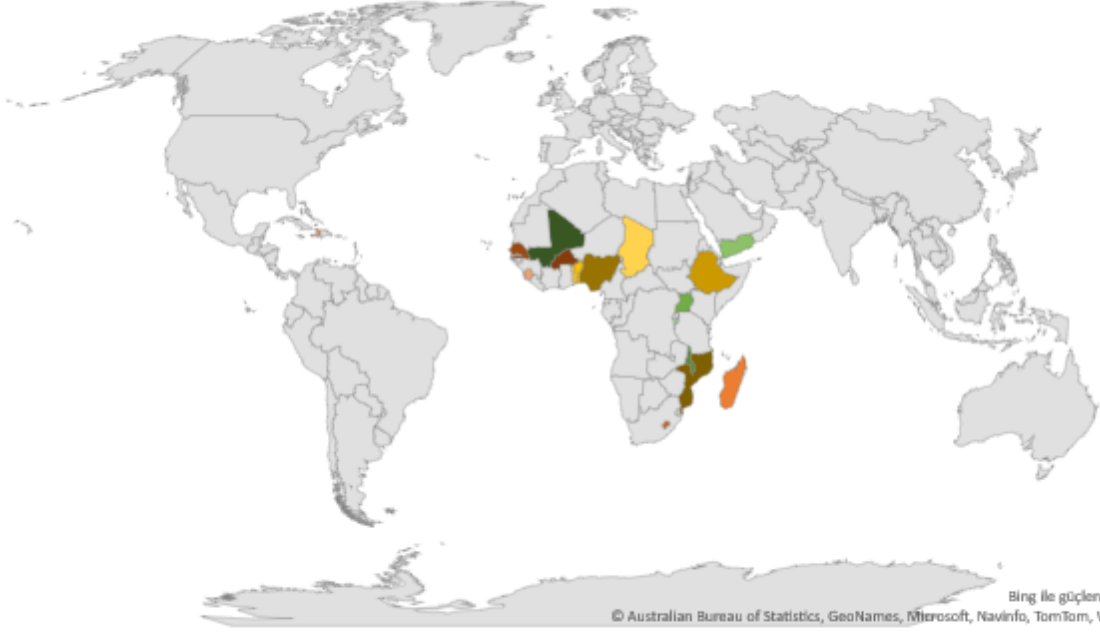
2015 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

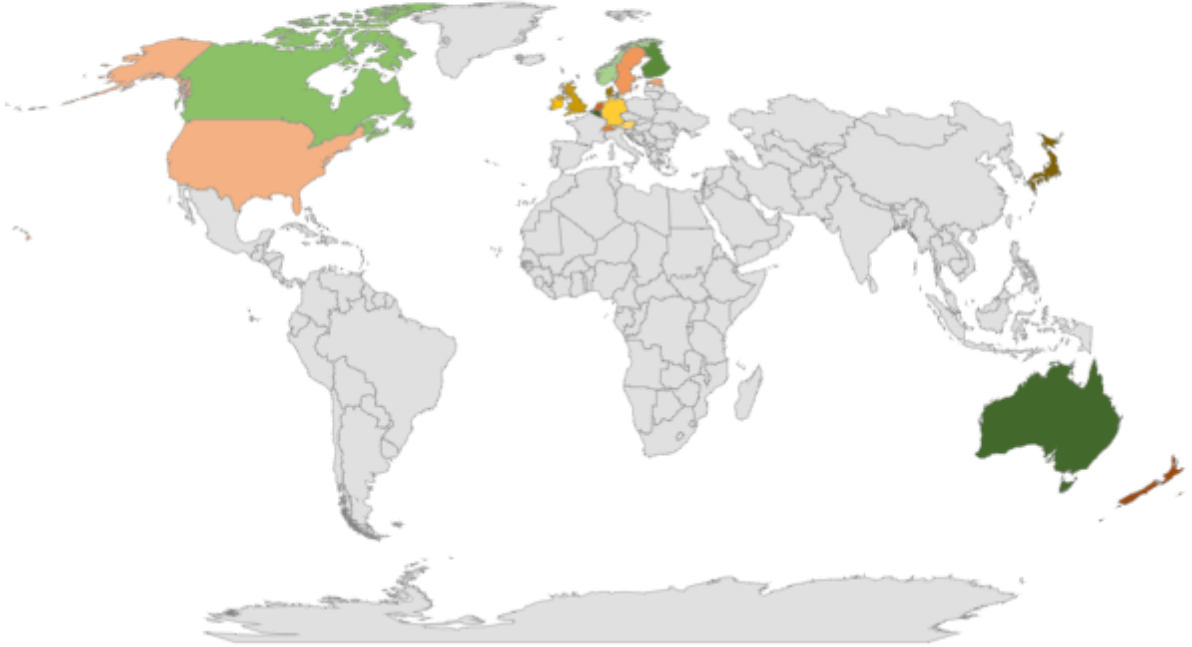
Switzerland	Norway	Sweden
Australia	Germany	Ireland
Iceland	Netherlands	Singapore
Denmark	Hong Kong, China (SAR)	Finland
United Kingdom	Belgium	Canada
United States	New Zealand	Austria
Israel	Japan	

2015 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Madagascar	Benin
Uganda	Senegal
Nigeria	Tanzania (United Republic of)
Haiti	Togo
Yemen	Lesotho
Ethiopia	Malawi
Gambia	Congo (Democratic Republic of the)
Burundi	Burkina Faso
Mozambique	Mali
Sierra Leone	Chad

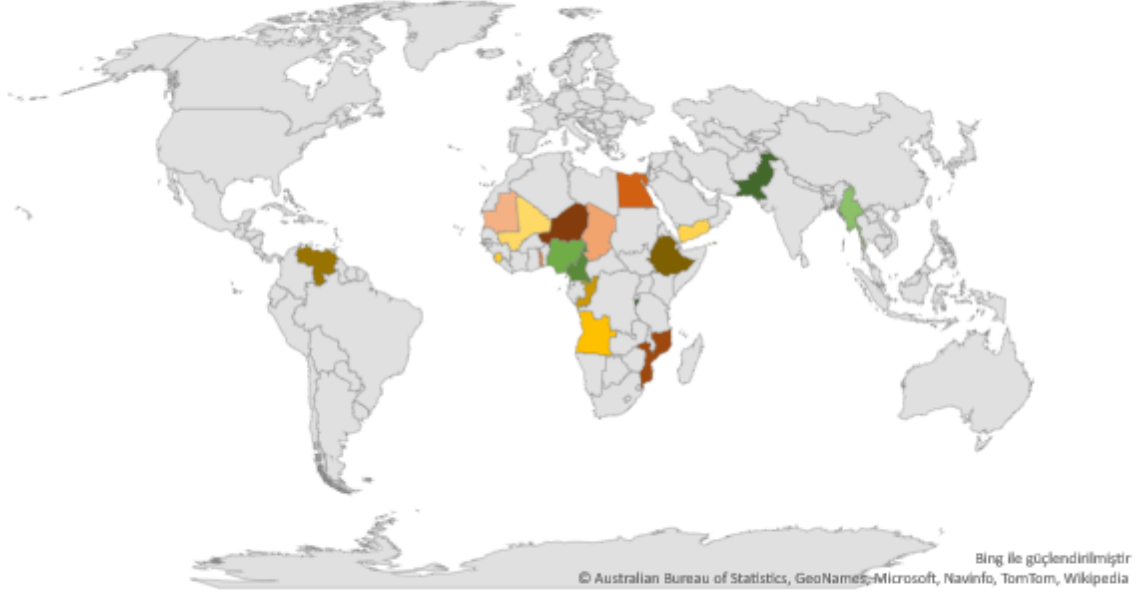
2015 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

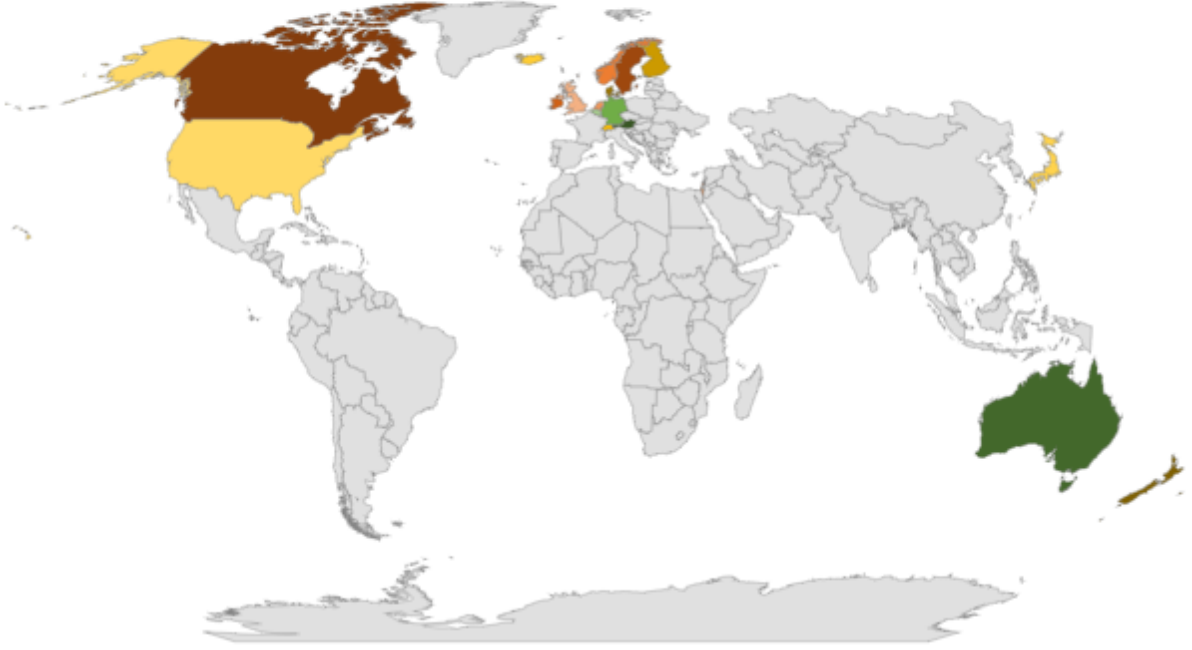
Switzerland	Ireland	Hong Kong, China (SAR)
New Zealand	Denmark	Australia
Sweden	Germany	Canada
Netherlands	United Kingdom	Finland
United States	Austria	Norway
Luxembourg	Japan	Belgium
Estonia	Malta	

2015 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

■ Togo	■ Angola
■ Nigeria	■ Mozambique
■ Venezuela (Bolivarian Republic of)	■ Pakistan
■ Gambia	■ Sierra Leone
■ Myanmar	■ Egypt
■ Congo	■ Cameroon
■ Mauritania	■ Mali
■ Congo (Democratic Republic of the)	■ Niger
■ Ethiopia	■ Burundi
■ Chad	■ Yemen

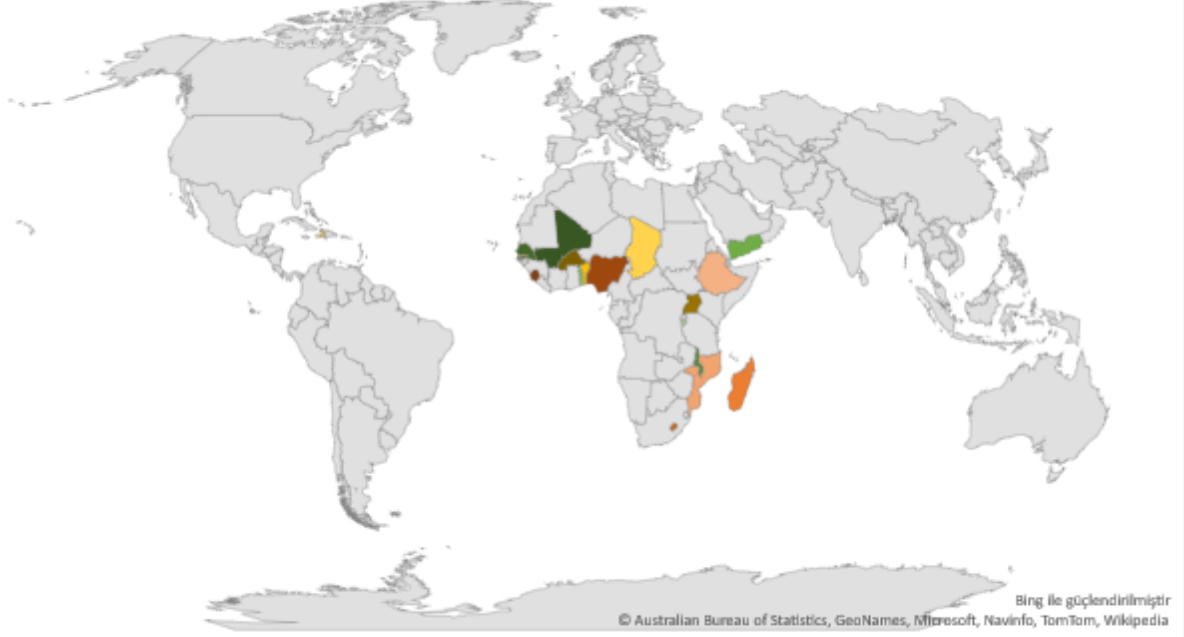
2014 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

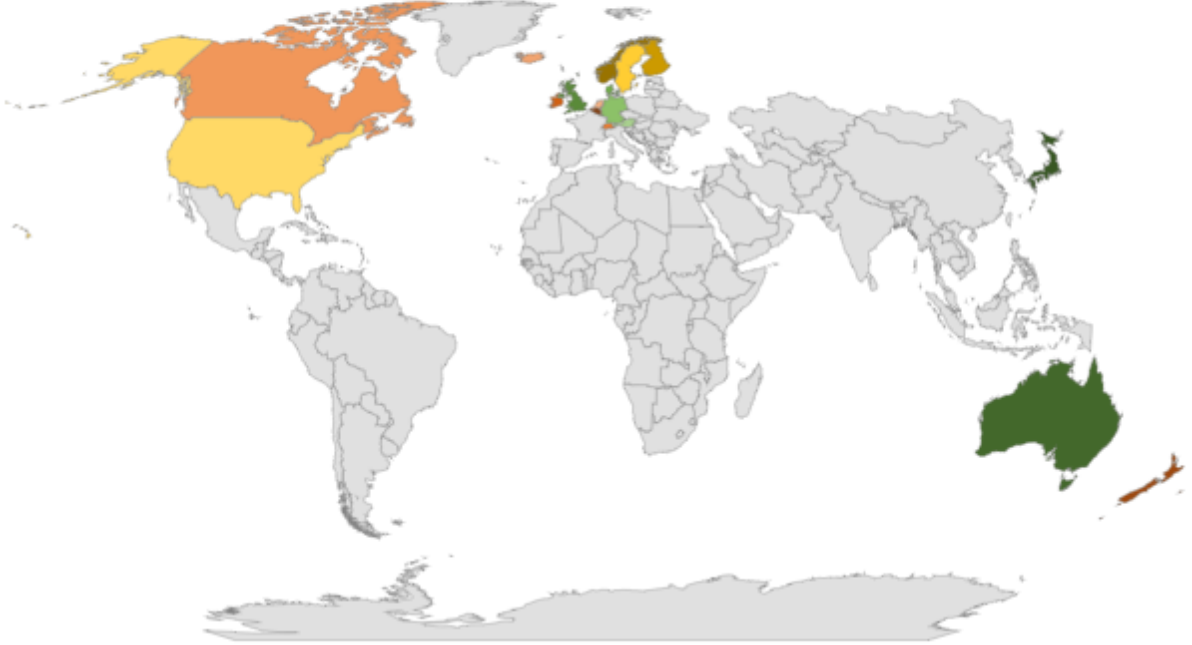
■ Norway	■ Switzerland	■ Germany
■ Sweden	■ Denmark	■ Australia
■ Netherlands	■ Iceland	■ Hong Kong, China (SAR)
■ Ireland	■ Finland	■ Singapore
■ United Kingdom	■ United States	■ Belgium
■ Canada	■ New Zealand	■ Austria
■ Israel	■ Japan	

2014 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Madagascar	Benin
Yemen	Nigeria
Uganda	Senegal
Tanzania (United Republic of)	Haiti
Togo	Lesotho
Gambia	Malawi
Ethiopia	Congo (Democratic Republic of the)
Burundi	Sierra Leone
Burkina Faso	Mali
Mozambique	Chad

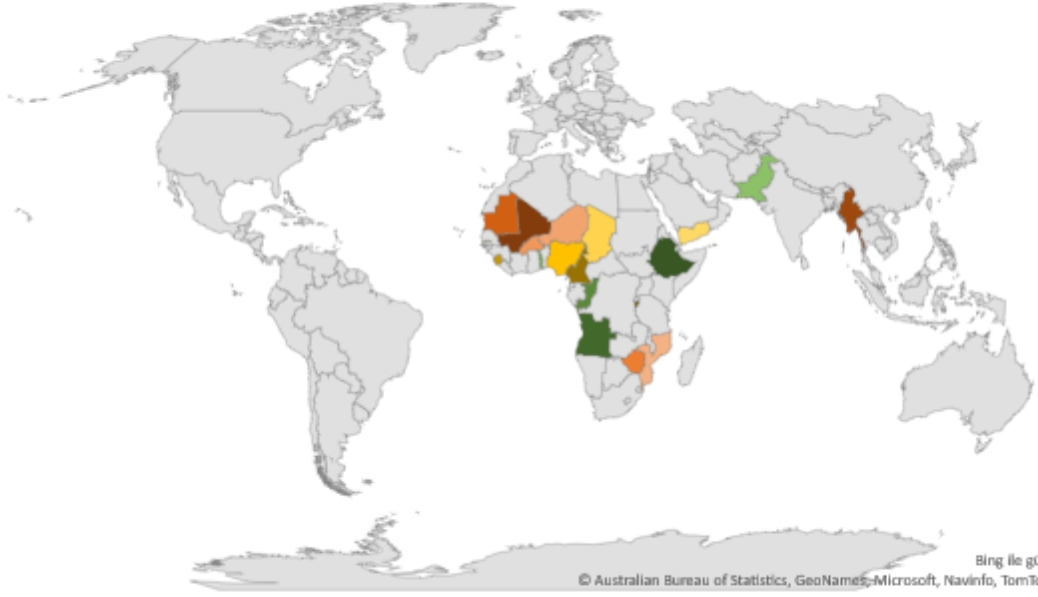
2014 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

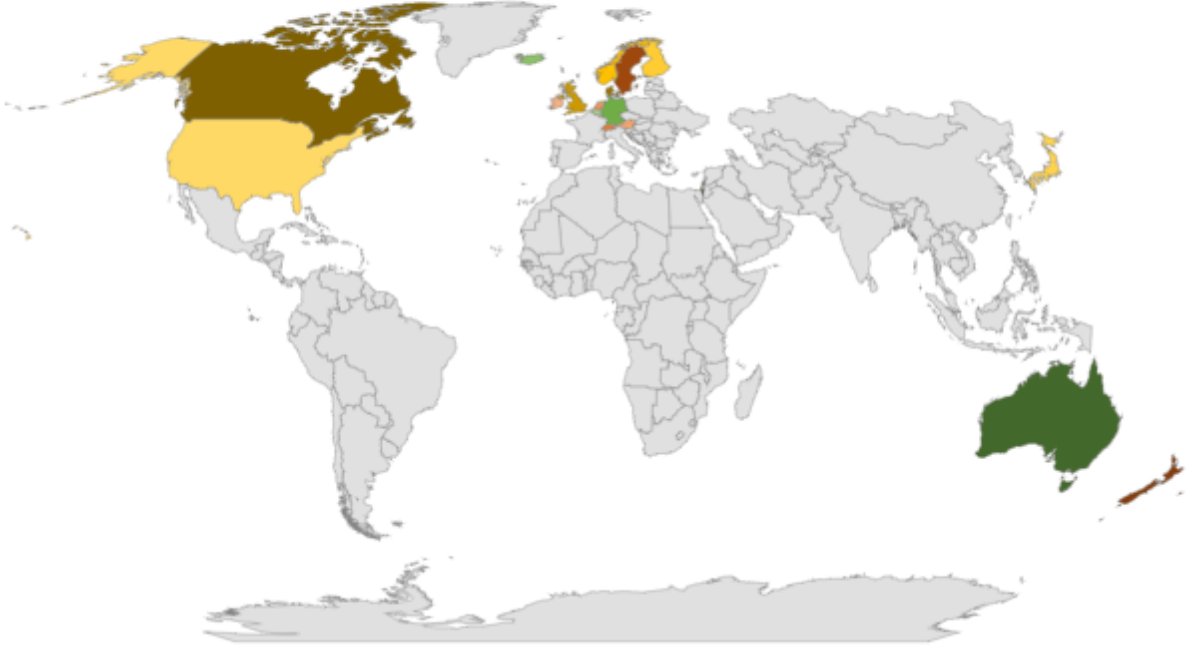
Switzerland	Hong Kong, China (SAR)	Denmark
New Zealand	Norway	Australia
Canada	Sweden	Germany
Ireland	Finland	United Kingdom
Netherlands	United States	Austria
Belgium	Luxembourg	Japan
Iceland	Singapore	

2014 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Zimbabwe	Nigeria
Togo	Myanmar
Cameroon	Angola
Burkina Faso	Gambia
Pakistan	Mauritania
Sierra Leone	Congo
Mozambique	Yemen
Congo (Democratic Republic of the)	Mali
Burundi	Ethiopia
Niger	Chad

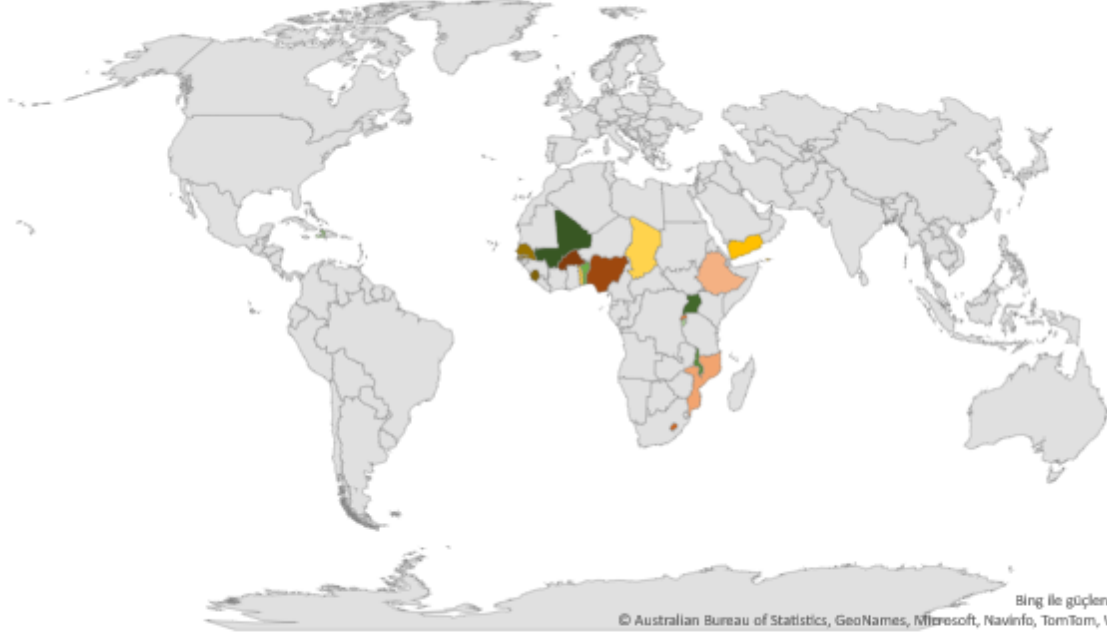
2013 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

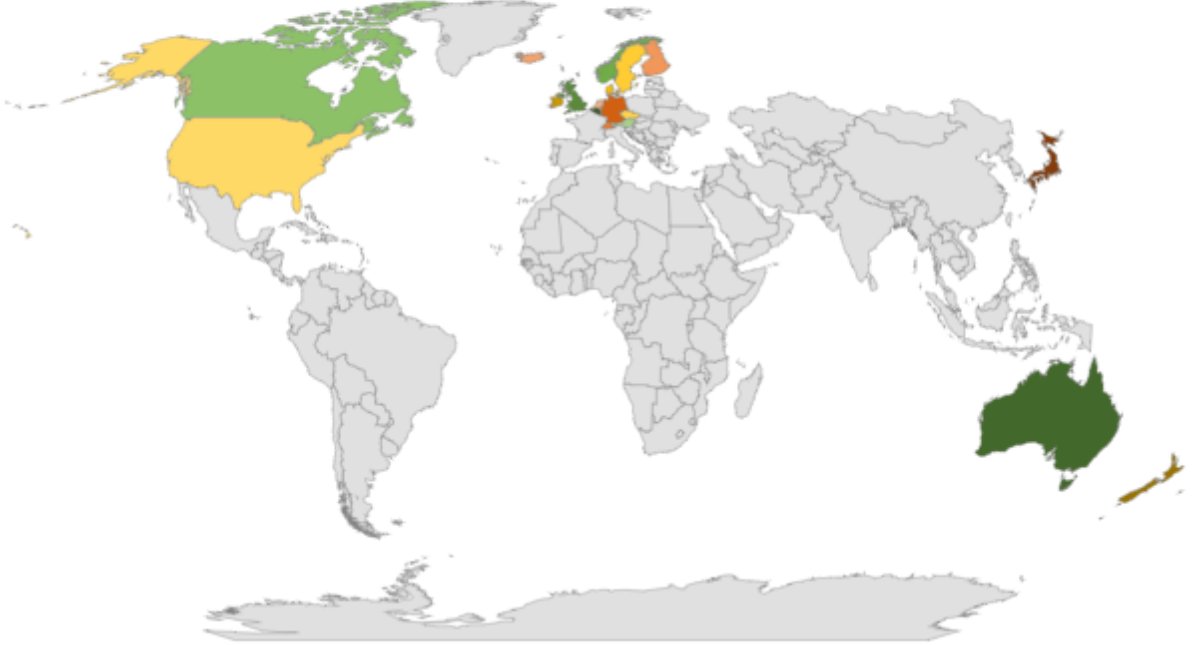
Switzerland	Norway	Germany
Sweden	Denmark	Australia
Netherlands	Finland	Iceland
Singapore	United Kingdom	Hong Kong, China (SAR)
Ireland	United States	Belgium
New Zealand	Canada	Israel
Austria	Japan	

2013 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Rwanda	Yemen
Benin	Nigeria
Senegal	Uganda
Tanzania (United Republic of)	Togo
Haiti	Lesotho
Gambia	Malawi
Ethiopia	Congo (Democratic Republic of the)
Burundi	Burkina Faso
Sierra Leone	Mali
Mozambique	Chad

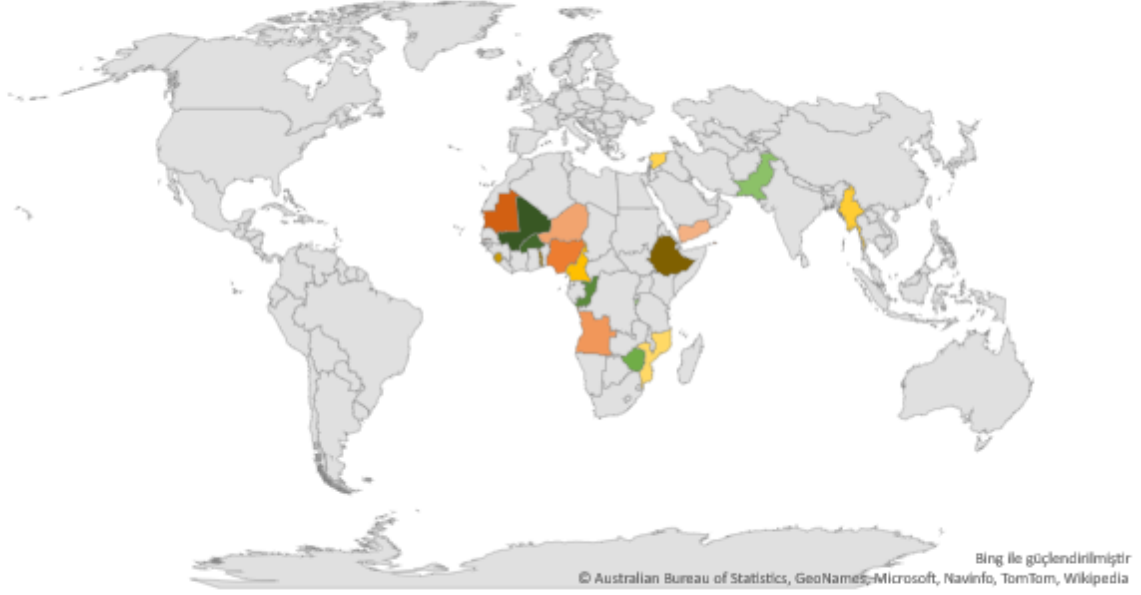
2013 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

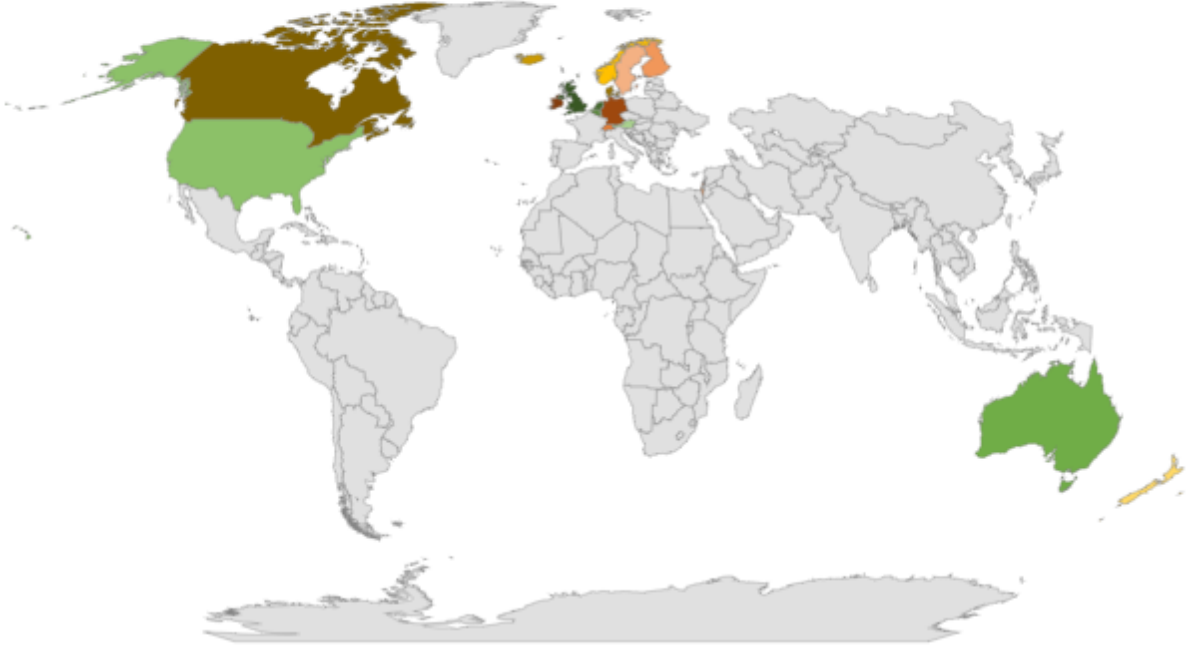
Switzerland	Denmark	Norway
Hong Kong, China (SAR)	New Zealand	Australia
Finland	Sweden	Canada
Germany	Ireland	United Kingdom
Netherlands	United States	Austria
Japan	Luxembourg	Belgium
Iceland	Czechia	

2013 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

■ Nigeria	■ Cameroon
■ Zimbabve	■ Gambia
■ Togo	■ Burkina Faso
■ Angola	■ Myanmar
■ Pakistan	■ Mauritania
■ Sierra Leone	■ Congo
■ Yemen	■ Mozambique
■ Burundi	■ Congo (Democratic Republic of the)
■ Ethiopia	■ Mali
■ Niger	■ Syrian Arab Republic

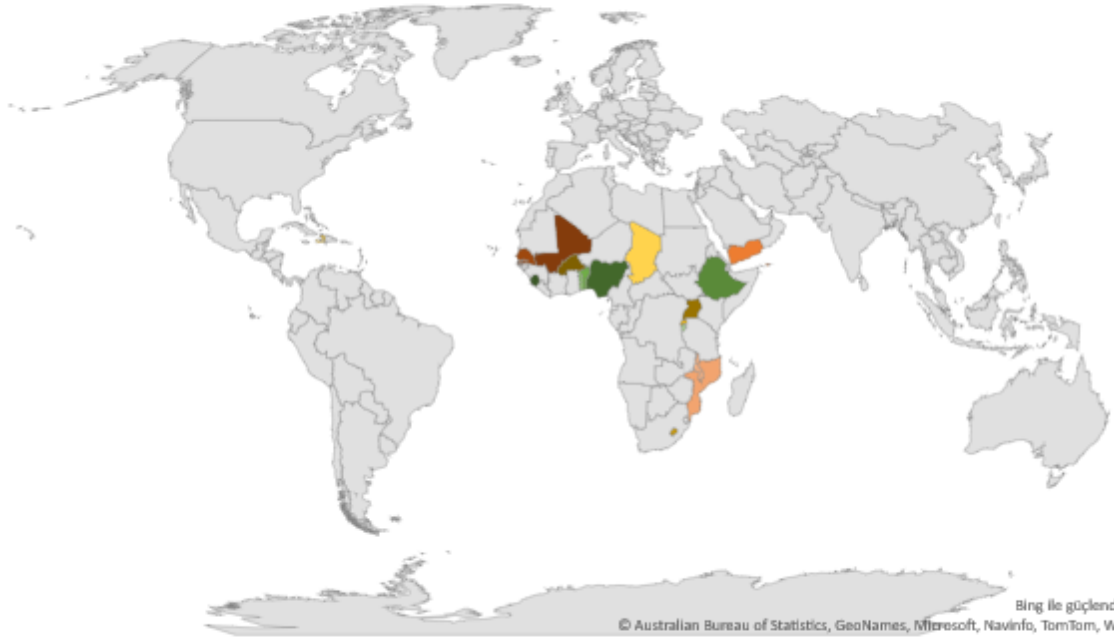
2012 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

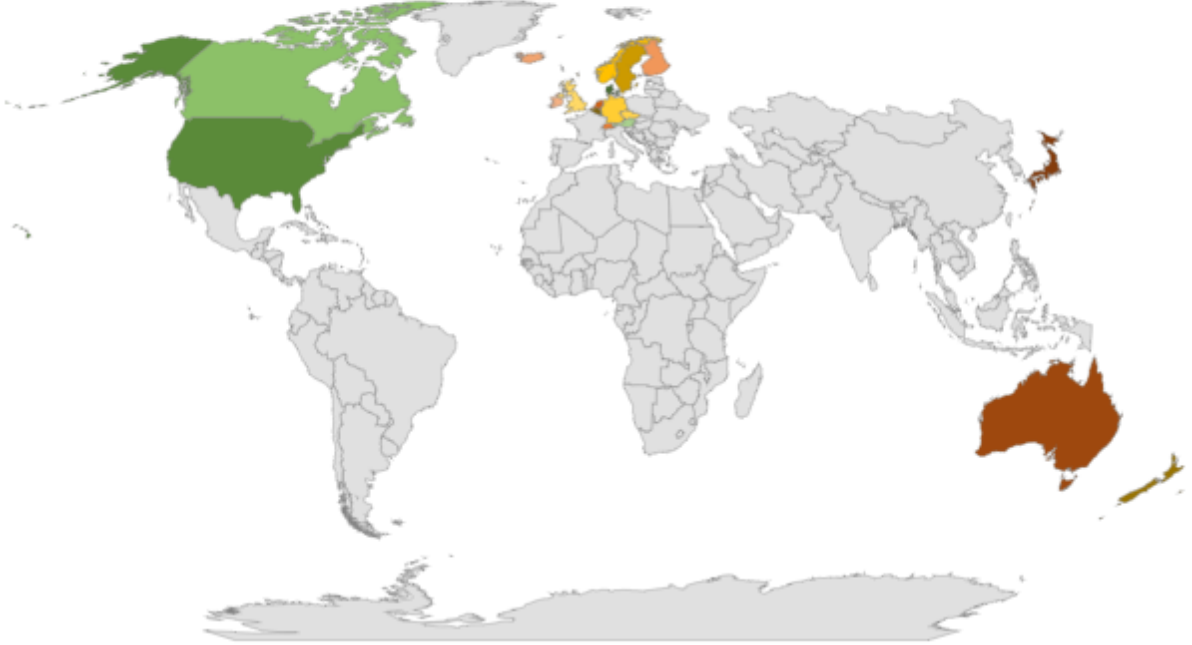
Switzerland	Norway	Australia
Germany	Denmark	Netherlands
Finland	Singapore	United States
Hong Kong, China (SAR)	Iceland	Belgium
Sweden	New Zealand	Austria
Ireland	Canada	United Kingdom
Israel	Luxembourg	

2012 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Yemen	Rwanda
Benin	Senegal
Uganda	Nigeria
Tanzania (United Republic of)	Haiti
Togo	Gambia
Lesotho	Ethiopia
Malawi	Congo (Democratic Republic of the)
Burundi	Mali
Burkina Faso	Sierra Leone
Mozambique	Chad

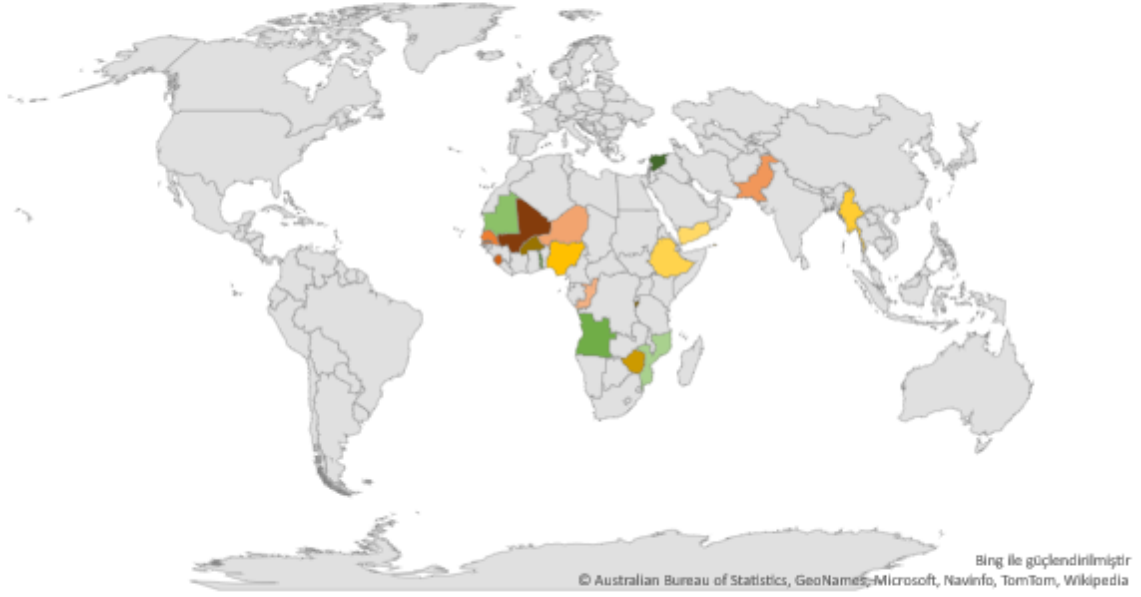
2012 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

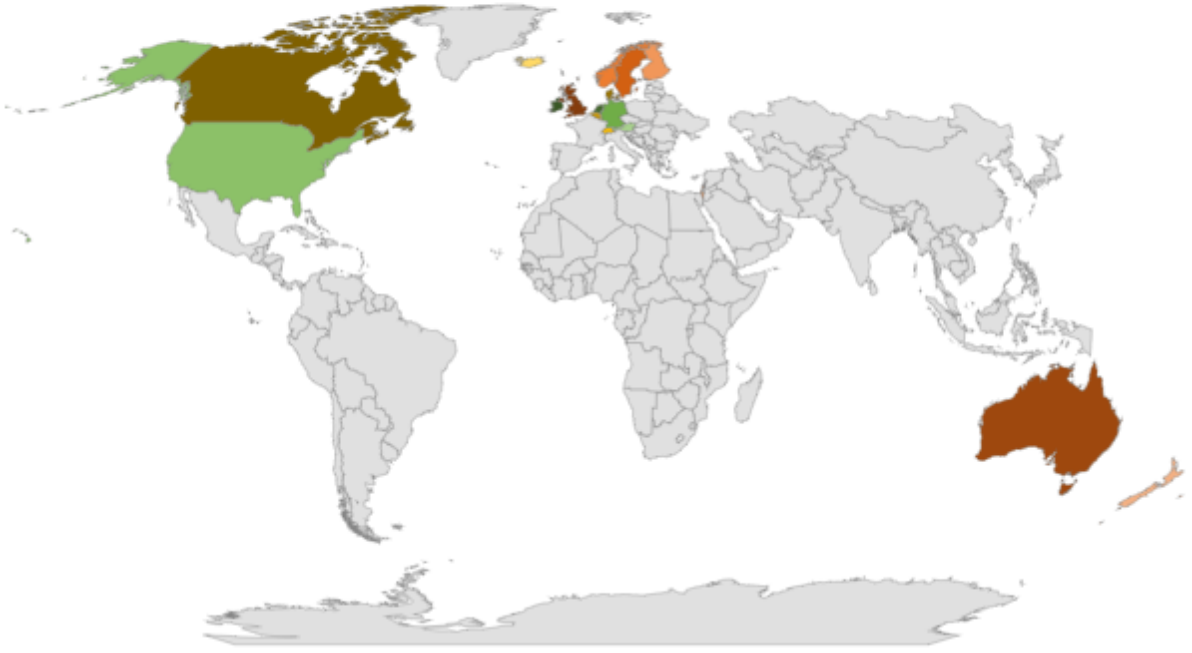
Switzerland	Norway	Hong Kong, China (SAR)
Australia	New Zealand	Denmark
Finland	Germany	Canada
Netherlands	Sweden	United States
Ireland	United Kingdom	Austria
Japan	Belgium	Luxembourg
Iceland	Czechia	

2012 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Senegal	Nigeria
Angola	Gambia
Burkina Faso	Syrian Arab Republic
Pakistan	Myanmar
Mauritania	Sierra Leone
Zimbabwe	Togo
Congo	Yemen
Mozambique	Mali
Burundi	Congo (Democratic Republic of the)
Niger	Ethiopia

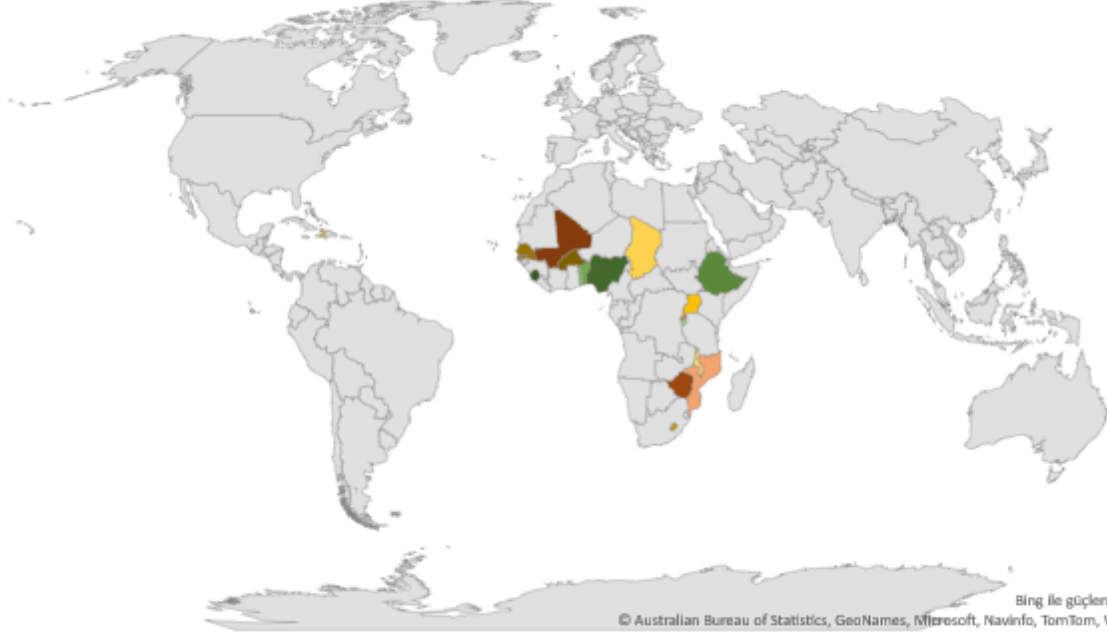
2011 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

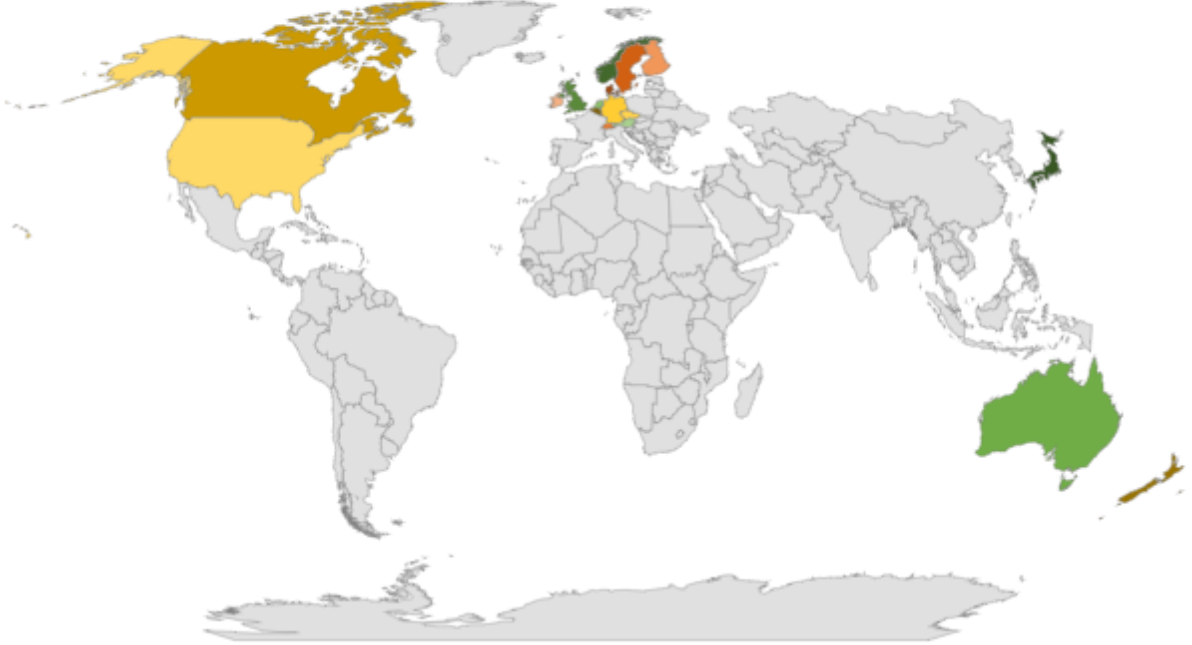
■ Norway	■ Switzerland	■ Germany
■ Australia	■ Denmark	■ Netherlands
■ Finland	■ Singapore	■ United States
■ Sweden	■ Belgium	■ Hong Kong, China (SAR)
■ New Zealand	■ Iceland	■ Austria
■ United Kingdom	■ Canada	■ Ireland
■ Israel	■ Luxembourg	

2011 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

■ Rwanda	■ Uganda
■ Benin	■ Zimbabwe
■ Senegal	■ Nigeria
■ Tanzania (United Republic of)	■ Haiti
■ Togo	■ Gambia
■ Lesotho	■ Ethiopia
■ Congo (Democratic Republic of the)	■ Malawi
■ Burundi	■ Mali
■ Burkina Faso	■ Sierra Leone
■ Mozambique	■ Chad

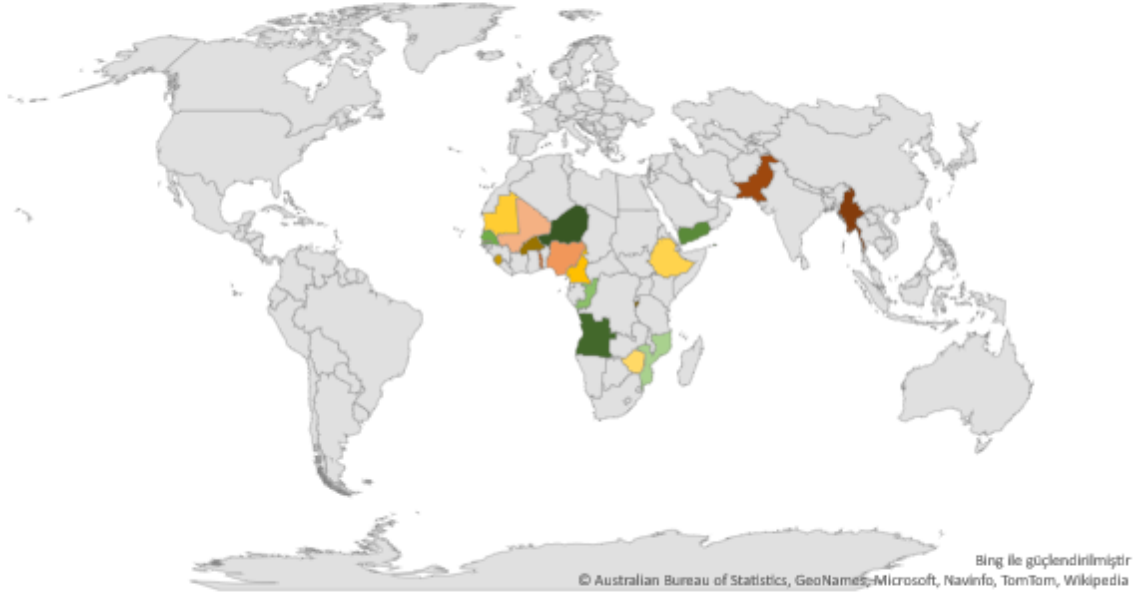
2011 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

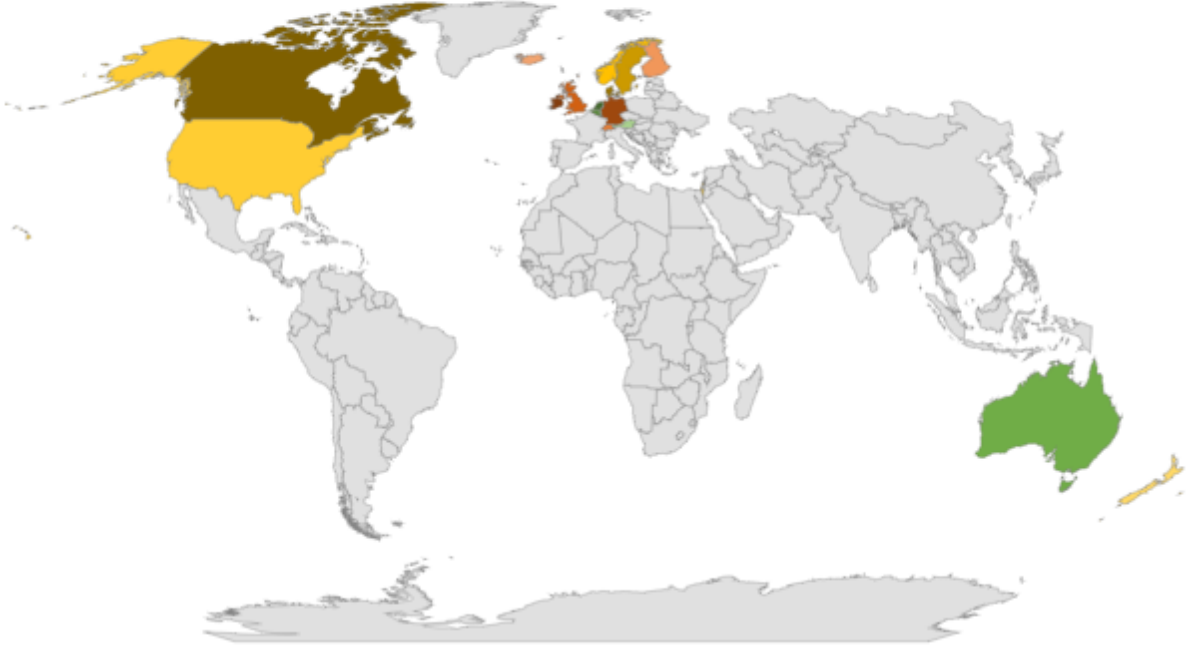
Switzerland	Hong Kong, China (SAR)	Australia
Denmark	New Zealand	Norway
Finland	Germany	Netherlands
Sweden	Canada	United Kingdom
Ireland	United States	Austria
Luxembourg	Belgium	Japan
Singapore	Czechia	

2011 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Gambia	Cameroon
Senegal	Pakistan
Burkina Faso	Angola
Nigeria	Mauritania
Congo	Togo
Sierra Leone	Yemen
Mali	Zimbabwe
Mozambique	Myanmar
Burundi	Niger
Congo (Democratic Republic of the)	Ethiopia

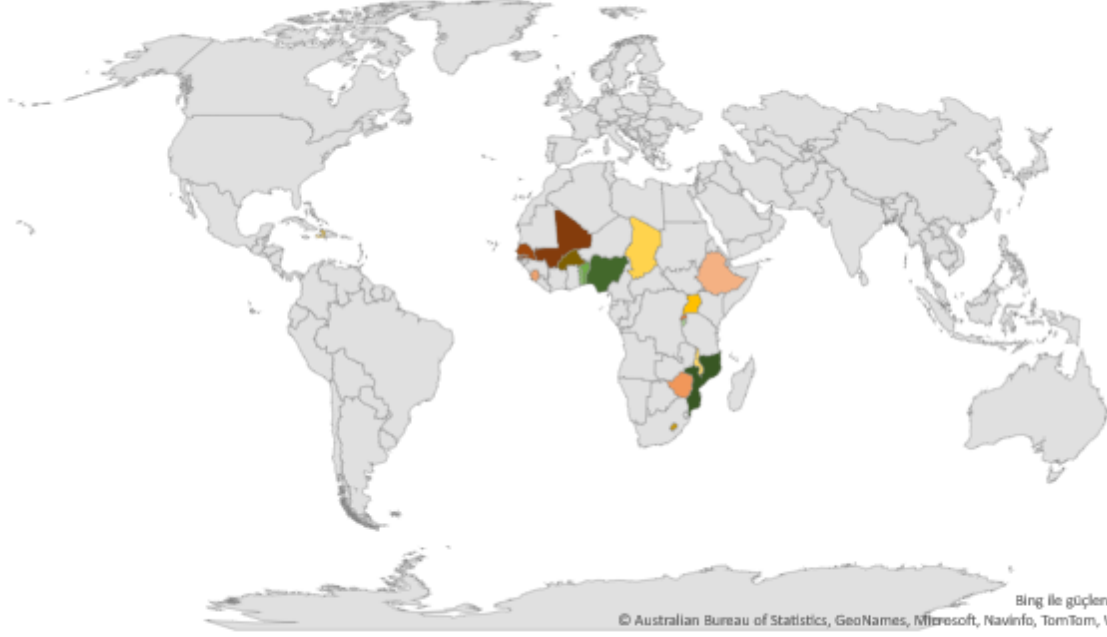
2010 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

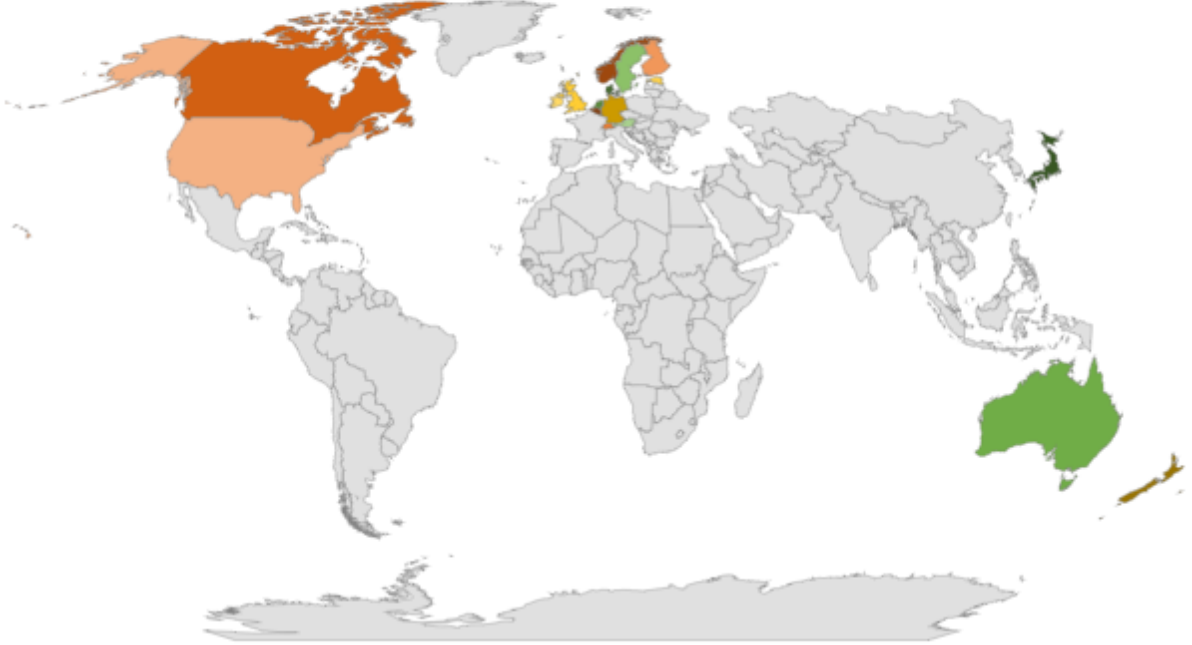
Switzerland	Norway	Australia
Germany	Denmark	Netherlands
Finland	United States	Singapore
United Kingdom	Sweden	Belgium
Hong Kong, China (SAR)	New Zealand	Austria
Ireland	Canada	Luxembourg
Iceland	Israel	

2010 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verileri Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

■ Rwanda	■ Uganda
■ Benin	■ Senegal
■ Tanzania (United Republic of)	■ Nigeria
■ Zimbabwe	■ Haiti
■ Togo	■ Gambia
■ Lesotho	■ Congo (Democratic Republic of the)
■ Ethiopia	■ Malawi
■ Burundi	■ Mali
■ Burkina Faso	■ Mozambique
■ Sierra Leone	■ Chad

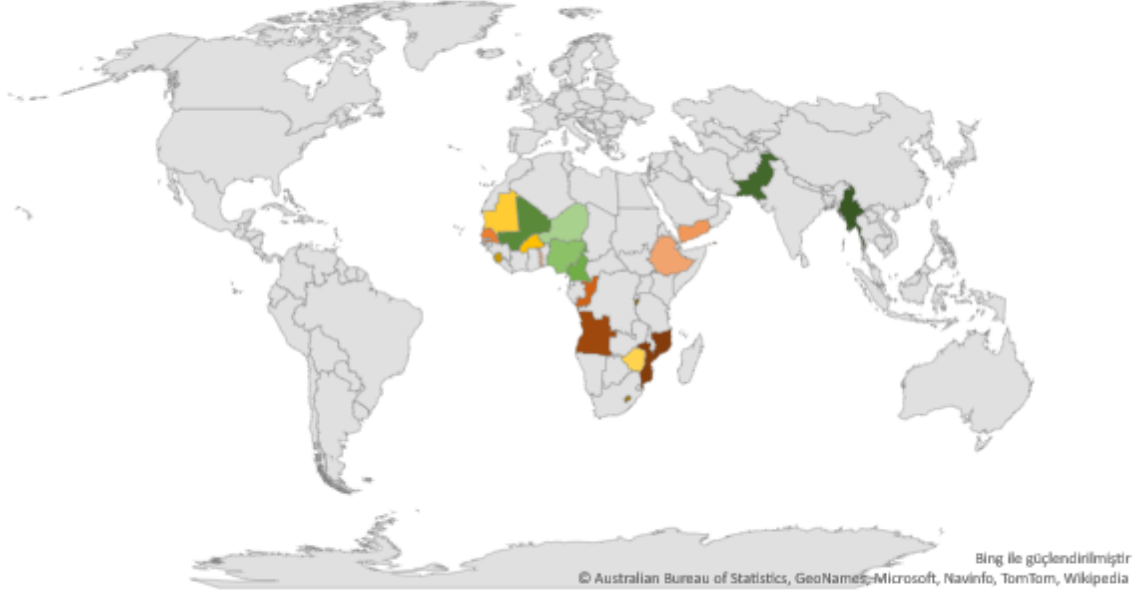
2010 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Yüksek Gelişme Gösteren 20 Ülke

Bing ile güçlendirilmiştir
© Australian Bureau of Statistics, GeoNames, Microsoft, NavInfo, TomTom, Wikipedia

Switzerland	Hong Kong, China (SAR)	Australia
Norway	New Zealand	Denmark
Finland	United Kingdom	Sweden
Canada	Germany	Netherlands
United States	Ireland	Austria
Belgium	Luxembourg	Japan
Singapore	Estonia	

2010 Yaşam Beklentisi, Sağlık Ve Gelir Verilerine Özgürlük Verileri Dahil Edildiğinde Borda Analizinde Çok Düşük Gelişme Gösteren 20 Ülke

Senegal	Burkina Faso
Cameroon	Angola
Lesotho	Pakistan
Yemen	Mauritania
Nigeria	Congo
Sierra Leone	Mali
Togo	Congo (Democratic Republic of the)
Niger	Mozambique
Burundi	Myanmar
Ethiopia	Zimbabwe